KÂVYAMÂLÂ.

A collection of old and rare Sanskrit Kâvyas, Nâtakas, Champûs, Bhânas, Prahasanas, Chhandas, Alankâras &c.

PART X

EDITED BY

PANDIT KEDÂRNÂTH

AND

WÂSUDEV LAXMAN SHÂSTRÎ PAṆSÎKAR.

Third Revised Edition

PUBLISHED

BY

TUKÂRÂM JÂVAJÎ,

PROPRIETOR OF "NIRNAYA-SAGAR" PRESS,

BOMBAY.

1915.

Price 1½ Rupees.

Published by Tukaram Javaji, Proprietor, Nirnaya Sagar Press, and
Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya-Sagar
Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

॥ श्रीः ॥

काव्यमाला।

नाम

नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकचम्पूभाणप्रहसन-
च्छन्दोलंकारादिसाहित्यग्रन्थानां
संग्रहः।

दशमो गुच्छकः।

जयपुरमहाराजाश्रितमहामहोपाध्यायपण्डितदुर्गाप्रसादतनय-
पण्डितकेदारनाथशर्मणा, मुम्बापुरवासिपणशीकरो-
पाह्वविद्वद्वरलक्ष्मणात्मजवासुदेवशर्मणा च
संशोधितः।

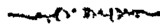
तृतीयं संस्करणम्।

तच्च
मुम्बय्यां निर्णयसागराख्ययन्त्रालये तदधिपतिना मुद्राक्षरैरङ्कयित्वा
प्राकाश्यं नीतः।

१९१५

मूल्यं [illegible]

अनुक्रमणिका ।

काव्यमाला ।

श्रीदुर्वाससा विरचितं

श्रीललितास्तवरत्नम् ।

वन्दे गजेन्द्रवदनं वामाङ्कारूढवल्लभाश्लिष्टम् ।
कुङ्कुमपरागशोणं कुवलयिनीजारकोरकापीडम् ॥ १ ॥
स जयति सुवर्णशैलः सकलजगच्चक्रसंघटितमूर्तिः ।
काञ्चननिकुञ्जवाटीकन्दलदमरीप्रपञ्चसंगीतः ॥ २ ॥
हरिहयनैर्ऋतमारुतहरितामन्तेष्ववस्थितं तस्य ।
विनुमः सानुत्रितयं विधिहरिगौरीशविष्टपाधारम् ॥ ३ ॥
मध्ये पुनर्मनोहररत्नरुचिस्तबकरञ्जितदिगन्तम् ।
उपरि चतुःशतयोजनमुत्तुङ्गं शृङ्गपुङ्गवमुपासे ॥ ४ ॥
तत्र चतुःशतयोजनपरिणाहं देवशिल्पिना रचितम् ।
नानासालमनोज्ञं नमाम्यहं नगरमादिविद्यायाः ॥ ५ ॥
प्रथमं सहस्रपूर्वकषट्शतसंख्याकयोजनं परितः ।
वलयीकृतस्वगात्रं वरणं शरणं व्रजाम्ययोमयम् ॥ ६ ॥
तस्योत्तरे समीरणयोजनदूरे तरङ्गितच्छायः ।
घटयतु [illegible] ॥ ७ ॥

आलिङ्ग्य भद्रकालीमासीनस्तत्र हरिशिलाश्यामाम् ।
मनसि महाकालो मे विहरतु मधुपानविभ्रमन्नेत्रः ॥ ९ ॥
तार्तीयीको वरणस्तस्योत्तरसीम्नि वातयोजनतः ।
ताम्रेण रचितमूर्तिस्तनुतामाचन्द्रतारकं भद्रम् ॥ १० ॥
मध्ये तयोश्च मणिमयपल्लवशाखाप्रसूनपक्ष्मलिताम् ।
कल्पानोकहवाटीं कलये मकरन्दपङ्किलावालाम् ॥ ११ ॥
तत्र मधुमाधवश्रीतरुणीभ्यां तरलदृक्चकोराभ्याम् ।
आलिङ्गितोऽवतान्मामनिशं प्रथमर्तुरात्तपुष्पास्त्रः ॥ १२ ॥
नमत तदुत्तरभागे नाकिपथोल्लङ्घिशृङ्गसंघातम् ।
सीसाकृतिं तुरीयं सितकिरणालोकनिर्मलं सालम् ॥ १३ ॥
सालद्वयान्तराले सरलालिकपोतचाटुसुभगायाम् ।
संतानवाटिकायां सक्तं चेतोऽस्तु सततमस्माकम् ॥ १४ ॥
तत्र तपनातिरूक्षः सम्राज्ञीचरणसान्द्रितस्वान्तः ।
शुक्रशुचिश्रीसहितो ग्रीष्मर्तुर्दिशतु कीर्तिमाकल्पम् ॥ १५ ॥
उत्तरसीमनि तस्योन्नतशिखरोत्कम्पिहाटकपताकः ।
प्रकटयतु पञ्चमो नः प्राकारः कुशलमारकूटमयः ॥ १६ ॥
प्राकारयोश्च मध्ये पल्लवितान्यभृतपञ्चमोन्मेषा ।
हरिचन्दनद्रुवाटी हरतादामूलमस्मदनुतापम् ॥ १७ ॥
तत्र नभश्रीमुख्यैस्तरुणीवर्गैः समन्वितः परितः ।
वज्राट्टहासमुखरो वाञ्छापूर्तिं तनोतु वर्षर्तुः ॥ १८ ॥
मारुतयोजनदूरे महनीयस्तस्य चोत्तरे भागे ।
भद्रं कृपीष्ट षष्ठः प्राकारः पञ्चलोहधातुमयः ॥ १९ ॥
अनयोर्मध्ये संततमङ्कुरद्दिव्यकुसुमगन्धायाम् ।
मन्दारवाटिकाया मानसमङ्गीकरोतु मे विहृतिम् ॥ २० ॥
तस्यामिषोर्जलक्ष्मीतरुणीभ्या शरदृतु. सदा सहितः ।
अभ्यर्चयन्स जीयादम्बामामोदमेदुरै. कुसुमै. ॥ २१ ॥

१. 'सरलानिलपीत' क.

[illegible] ।
[illegible] ॥ ३५ ॥

तस्य च सुवर्णशालस्योत्तरतस्तरुणकुङ्कुमच्छायः ।
शमयतु मम संतापं सालो नागः स पुष्परागमयः ॥ ३६ ॥

अनयोरन्तरवसुधाः प्रणुमः प्रत्यग्रपुष्परागमयीः ।
सिंहासनेश्वरीमनुचिन्तननिस्तन्द्रसिद्धनीरन्ध्राः ॥ ३७ ॥

तस्यापरत्र देशे तरुणातपकिरणश्रेणीशोणः ।
प्रशमयतु पद्मरागप्राकारो मम पराभवं प्रबलम् ॥ ३८ ॥

अन्तरभूकृतवासाननयोरपनीतचित्तवैमत्यान् ।
चक्रेश्वरीपदभक्तांश्चारणवर्गानहर्निशं कलये ॥ ३९ ॥

सारङ्गवाह्ययोजनदूरेऽसंघटितकेतनस्तस्य ।
गोमेदकेन रचितो गोपायतु मां समुन्नतः सालः ॥ ४० ॥

चप्रद्वयान्तरोर्व्यां वटुकैर्विविधैश्च योगिनीवृन्दैः ।
सततं समर्चितायाः संकर्षिण्याः प्रणौमि चरणाब्जम् ॥ ४१ ॥

तापसयोजनदूरे तस्य समुत्तुङ्गगोपुरोपेतः ।
वाञ्छापूर्त्यै भवताद्वज्रमणीनिकरनिर्मितो वप्रः ॥ ४२ ॥

वरणद्वितयान्तरतो वासजुषो विहितमधुरसास्वादाः ।
रम्भादिविबुधवेश्या रचयन्तु महान्तमस्मदानन्दम् ॥ ४३ ॥

तत्र सदा प्रवहन्ती तटिनी वज्राभिधा चिरं जीयात् ।
चटुलोर्मिजालनृत्यत्कलहंसीकुलकलक्वणितपुष्टा ॥ ४४ ॥

रोधसि तस्या रुचिरे वज्रेशी जयति वज्रभूषाढ्या ।
वज्रप्रदानतोषितवज्रिमुखत्रिदशविनुतचारित्रा ॥ ४५ ॥

तस्योदीच्यां हरिति स्तबकितसुषमावलीढवियदन्तः ।
वैडूर्यरत्नरचितो वैमल्यं दिशतु चेतसो वरणः ॥ ४६ ॥

अधिमध्यमेतयोः पुनरम्बाचरणावलम्बितस्वान्ताम् ।
कर्कोटकादिनागान्कलयामः किं च बलिमुखान्दनुजान् ॥ ४७ ॥

गन्धवहसंख्ययोजनदूरे गगनोर्ध्वजाङ्घ्रिकस्तस्य ।
वासवमणिप्रणीतो वरणो बहलयतु वैदुषीं विशदाम् ॥ ४८ ॥
मध्यक्षोण्यामनयोर्महेन्द्रनीलात्मकानि च सरांसि ।
शातोदरीसहायान्भूपालानपि पुनः पुनः प्रणुमः ॥ ४९ ॥
आशुगयोजनदूरे तस्योर्ध्वे कान्तिधवलितदिगन्तः ।
मुक्ताविरचितगात्रो मुहुरस्माकं मुदे भवतु वप्रः ॥ ५० ॥
आवृत्त्योरधिमध्यं पूर्वस्यां दिशि पुरंदरः श्रीमान् ।
अभ्रमुविटाधिरूढो विभ्रममस्माकमनिशमातनुतात् ॥ ५१ ॥
तत्कोणे व्यजनस्रुक्तोमरपात्रस्रुवाग्निशक्तिधरः ।
स्वाहास्वधासमेतः सुखयतु मां हव्यवाहनः सुचिरम् ॥ ५२ ॥
दक्षिणदिगन्तराले दण्डधरो नीलनीरदच्छायः ।
त्रिपुरापदाब्जभक्तस्तिरयतु मम निखिलमंहसां निकरम् ॥ ५३ ॥
तस्यैव पश्चिमायां दिशि दलितेन्दीवरप्रभाश्यामः ।
खेटासियष्टिधारी खेदानपनयतु यातुधानो मे ॥ ५४ ॥
तस्या उत्तरदेशे धवलाङ्गो विपुलझषवरारूढः ।
पाशायुधात्तपाणिः पाशी विदलयतु पाशजालानि ॥ ५५ ॥
वन्दे तदुत्तरहरित्कोणे वायुं चमूरुवरवाहम् ।
कोरकिततत्त्वबोधान्गोरक्षप्रमुखयोगिनोऽपि मुहुः ॥ ५६ ॥
तरुणीरिडाप्रधानास्तिस्रो वातस्य तस्य कृतवासाः ।
प्रथमकापिशायनपानपरिभ्रान्तलोचनाः कलये ॥ ५७ ॥
तल्लोकपूर्वभागे धनदं ध्यायामि शेवधिकुलेशम् ।
अपि माणिभद्रमुख्यानम्बाचरणावलम्बिनो यक्षान् ॥ ५८ ॥
तस्यैव पूर्वसीमनि तपनीयारचितगोपुरे नगरे ।
कात्यायनीमिलाय कलये शीतांशुखण्डचूडालाम् ॥ ५९ ॥
[illegible] ।
[illegible]

पवमानसंख्ययोजनदूरे [illegible]गोमेदकमयस्य ।
सालो मरकतरचितः संपदमनघां [illegible] पृथ्वाम् ॥ ६१ ॥
आवृनिगुम्भान्तरगो हरितमणीनिर्मितो [illegible] देशे ।
हाटकतालीविपिनं [illegible] ॥ ६२ ॥
तत्रैव मन्त्रिणीगृहपरिणाह [illegible] सदनम् ।
मरकतसौधमनोज्ञं [illegible] दण्डनाथायाः ॥ ६३ ॥
सदने तत्र हरिन्मणिसंघटिते मण्डपे शतस्तम्भे ।
कार्तस्वरमयपीठे कनकमयाम्बुजकर्णिकामध्ये ॥ ६४ ॥
बिन्दुत्रिकोणवर्तुलषडस्रवृत्तद्वयान्विते चक्रे ।
संचारिणी दशोत्तरशतार्णमनुराजकमलकलहंसी ॥ ६५ ॥
कोलवदना कुशेशयनयना कोकारिमण्डितशिखण्डा ।
संतप्तकाञ्चनाभा संध्यारुणचेलसंवृतनितम्बा ॥ ६६ ॥
हलमुसलशङ्खचक्राङ्कुशपाशाभयवरस्फुरितहस्ता ।
कूलंकषानुकम्पा कुङ्कुमजम्बालितस्तनाभोगा ॥ ६७ ॥
धूर्तानामतिदूरा वार्ताशेषावलग्नकमनीया ।
आर्तालीशुभदात्री वार्ताली भवतु वाञ्छितार्थाय ॥ ६८ ॥
तस्याः परितो देवीः स्वप्नेश्युन्मत्तभैरवीमुख्याः ।
प्रणमत जम्भिन्याद्या भैरववर्गांश्च हेतुकप्रमुखान् ॥ ६९ ॥
पूर्वोक्तसंख्ययोजनदूरे पूयांशुपाटलस्तस्य ।
विद्रावयतु मदार्तिं विद्रुमसालो विशङ्कटद्वारः ॥ ७० ॥
आवरणयोरहर्निशमन्तरभूमौ प्रकाशशालिन्याम् ।
आसीनमम्बुजासनमभिनवसिन्दूरगौरमहमीडे ॥ ७१ ॥
वरणस्य तस्य मारुतयोजनतो विपुलगोपुरद्वारः ।
सालो नानारत्नैः संघटिताङ्गः कृपीष्ट मदभीष्टम् ॥ ७२ ॥
अन्तरकक्ष्यामनयोरविरलशोभापिचण्डिलोद्देशाम् ।
माणिक्यमण्डपाख्यां महतीमधिहृदयमनिशमाकलये ॥ ७३ ॥

१. 'हालामद' क. २ 'कोमलत्व' क

तत्र स्थितं प्रसन्नं तरुणतमालप्रवालकिरणाभम् ।
कर्णावलम्बिकुण्डलकन्दलिताभीशुकवचितकपोलम् ॥ ७४ ॥
शोणाधरं शुचिस्मितमेणाङ्कवदनमेधमानकृपम् ।
मुग्धैणमदविशेषकमुद्रितनिटिलेन्दुरेखिकारुचिरम् ॥ ७५ ॥
नालीकदलसहोदरनयनाञ्चलघटितमनसिजाकूतम् ।
कमलाकठिनपयोधरकस्तूरीघुसृणपङ्किलोरस्कम् ॥ ७६ ॥
चाम्पेयगन्धि कैश्यं शम्पासब्रह्मचारि कौशेयम् ।
श्रीवत्सकौस्तुभधरं श्रितजनरक्षाधुरीणचरणाब्जम् ॥ ७७ ॥
कम्बुसुदर्शनविलसत्करपद्मं कण्ठलोलवनमालम् ।
मुचुकुन्दमोक्षफलदं मुकुन्दमानन्दकन्दमवलम्बे ॥ ७८ ॥
तद्वरणोत्तरभागे तारापतिबिम्बचुम्बिनिजशृङ्गः ।
विविधमणीगणघटितो वितरतु सालो विनिर्मलां धिषणाम् ॥७९॥
प्राकारद्वितयान्तरकक्ष्यां पृथुरत्ननिकरसंकीर्णाम् ।
नमत सहस्रस्तम्भकमण्डपनाम्नातिविश्रुतां भुवने ॥ ८० ॥
प्रणुमस्तत्र भवानीसहचरमीशानमिन्दुखण्डधरम् ।
शृङ्गारनायिकामनुशीलनभाजोऽपि भृङ्गिनन्दिमुखान् ॥ ८१ ॥
तस्यैणवाह्योजनदूरे वन्दे मनोमयं वप्रम् ।
अङ्कूरन्मणिकिरणामन्तरकक्ष्यां च निर्मलामनयोः ॥ ८२ ॥
तत्रैवामृतवापीं तरलतरङ्गावलीढतटयुग्माम् ।
मुक्तामयकलहंसीमुद्रितकनकारविन्दसंदोहाम् ॥ ८३ ॥
शक्रोपलमयभृङ्गीसंगीतोन्मेषघोषितदिगन्ताम् ।
काञ्चनमयाङ्गविलसत्कारण्डवषण्डताण्डवमनोज्ञाम् ॥ ८४ ॥
कुरुविन्दालकहल्लककोरकसुषमासमूहपाटलिताम् ।
वलये सुधास्वरूपां वन्दलितामन्दकैरवामोदाम् ॥ ८५ ॥
तद्वापिकान्तराले तरले मणिपोतसीम्नि विहरन्तीम् ।
सिन्दूरपाटलाङ्गीं सितकिरणाङ्कुरकल्पितवतंसाम् ॥ ८६ ॥

पर्वेन्दुबिम्बवदनां पल्लवशोणाधरस्फुरितहासाम् ।
कुटिलकबरीं कुरङ्गीशिशुनयनां कुण्डलस्फुरितगण्डाम् ॥ ८७ ॥
निकटस्थपोतनिलयाः शक्तीः शयविधृतहेमशृङ्गजलैः ।
परिषिञ्चन्तीं परितस्तारा तारुण्यगर्वितां वन्दे ॥ ८८ ॥
प्रागुक्तसंख्ययोजनदूरे प्रणमामि बुद्धिमयसालम् ।
अनयोरन्तरकक्ष्यामष्टापदपुष्पमेदिनीं रुचिराम् ॥ ८९ ॥
कादम्बरीनिधानां कलयाम्यानन्दवापिकां तस्याम् ।
शोणाश्मनिकरनिर्मितसोपानश्रेणिशोभमानतटीम् ॥ ९० ॥
[illegible] मध्ये तस्या मदारुणकपोलाम् ।
[illegible] कलयामि वारुणीं देवीम् ॥ ९१ ॥
[illegible] सौन्दर्यगर्विता देव्य. ।
[illegible] ॥ ९२ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ९३ ॥
[illegible] तत्र ।
[illegible] ॥ ९४ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ९५ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ९६ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ९७ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ९८ ॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥ १११ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ११२ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ११३ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ११४ ॥
[illegible] ।
भवनानि शर्मणे नो भवन्तु [illegible] ॥ ११५ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ११६ ॥
[illegible] ।
चक्रात्मकं शताङ्गं [illegible] भजे दिव्यम् ॥ ११७ ॥
तस्यैव दिशि निषण्णं तपनीय[illegible] ।
रथमपरं च भवान्या रचयामो मनसि [illegible] ॥ ११८ ॥
भवनस्य वायुभागे परिष्कृतो विविधवैजयन्तीभिः ।
रचयतु मुदं रथेन्द्रः सचिवेशान्याः समस्तयन्त्राणाः ॥ ११९ ॥
कुर्मोऽनिलद्वयगतिशं क्रोडास्यायाः शताङ्गमूर्धन्यम् ।
रुद्रदिशि रत्नधाम्नो रुचिरपताकाप्रपञ्चकञ्चुकितम् ॥ १२० ॥
परितो देवीधाम्नः प्रणीतधामा मनुस्वरूपिण्यः ।
कुर्वन्तु रश्मिमालाकृतयः कुशलानि देवता निखिलाः ॥१२१॥
प्राग्द्वारस्य भवानीधाम्नः पार्श्वद्वयारचितवासे ।
मातङ्गी किटिमुख्यौ मणिसदने मनसि भावयामि चिरम्॥१२२॥
योजनयुगलाभोगा तत्कोशपरिणाहयैव भित्त्या च ।
चिन्तामणिगृहभूमिर्जीयादाम्नायमयचतुर्द्वारा ॥ १२३ ॥

१. 'चक्रारपोशाना' ख २ 'भवन्ति' क

द्वारे द्वारे धाम्नः पिण्डीभूता नवीनबिम्बाभाः ।
विदधतु विपुलां कीर्तिं दिशा दशोल्लसिद्धयो देव्यः ॥१२४॥
मणिसदनसालान्तरतो महनीये रत्नवेदिकामध्ये ।
बिन्दुमयचक्रपीठे पीठानामुपरि विरचितावासम् ॥ १२५ ॥
चक्राणां सकलानां प्रथममधःसीमफलकवास्तव्याः ।
अणिमादिसिद्धयो मामवन्तु देवीप्रभास्वरूपिण्यः ॥ १२६ ॥
अणिमादिसिद्धिफलकस्योपरि हरिणाङ्कखण्डकृतचूडाः ।
भद्रं पक्ष्मलयन्तु ब्राह्मीप्रमुखाश्च मातरोऽस्माकम् ॥ १२७ ॥
तस्योपरि मणिफलके तारुण्योत्तुङ्गपीनकुचभाराः ।
संक्षोभिणीप्रधाना भ्रान्तिं विद्रावयन्तु दश मुद्राः ॥ १२८ ॥
फलकत्रयस्वरूपे पृथुले त्रैलोक्यमोहने चक्रे ।
दीव्यन्तु प्रकटाख्यास्तासां कर्त्री च भगवती त्रिपुरा ॥ १२९ ॥
तदुपरि विपुले धिष्ण्ये तरलदृशस्तरुणकोकनदभासः ।
कामाकर्षण्याद्याः कलये देवीः कलाधरशिखण्डाः ॥ १३० ॥
सर्वाशापरिपूरकचक्रेऽस्मिन्गुप्तयोगिनीसेव्या ।
त्रिपुरेशी मम दुरितं तुद्यात्कण्ठावलम्बिमणिहारा ॥ १३१ ॥
तस्योपरि मणिपीठे ताम्राम्भोरुहदलप्रभाशोणाः ।
ध्यायाम्यनङ्गकुसुमाप्रमुखा देवीश्च विधृतकूर्पासाः ॥ १३२ ॥
संक्षोभकारकेऽस्मिंश्चक्रे श्रीत्रिपुरसुन्दरी साक्षात् ।
गोप्त्री गुप्ततराख्या गोपायतु मा कृपार्द्रया दृष्ट्या ॥ १३३ ॥
संक्षोभिणीप्रधानाः शक्तीस्तस्योर्ध्ववलयकृतवासाः ।
आलोलनीलवेणीरन्तः कलयामि यावैनोन्मत्ताः ॥ १३४ ॥
सौभाग्यदायकेऽस्मिंश्चक्रेशी त्रिपुरवासिनी जीयात् ।
शक्तीश्च सम्प्रदायाभिधा सततं प्रमोदयन्त्वनिशम् ॥ १३५ ॥
मणिफलकोपरि तासां महति चतुर्हस्तविस्तृते वलये ।
सततावरचितवासा ददतां सन्दधतु सर्वसिद्धिमुख्या ॥ १३६ ॥

सर्वार्थसाधकाख्ये चक्रेऽमुष्मिन्समस्तफलदात्री ।
त्रिपुरा श्रीर्मम कुशलं दिशतादुत्तीर्णयोगिनीसेव्या ॥ १३७ ॥
तासां निलयस्योपरि धिष्ण्ये कौसुम्भकञ्चुकमनोज्ञाः ।
सर्वज्ञाद्या देव्यः सकलाः संपादयन्तु मम कीर्तिम् ॥ १३८ ॥
चक्रे समस्तरक्षाकरनाम्न्यस्मिन्समस्तजनसेव्याम् ।
मनसि निगर्भासहितां मन्ये श्रीत्रिपुरमालिनीं देवीम् ॥ १३९ ॥
स[illegible]नोपरि चक्रे विपुले समाकलितगेहाः ।
वन्दे वशिनीमुख्याः शक्तीः सिन्दूररेणुरुचः ॥ १४० ॥
श्री[illegible]चक्रेऽस्मिंस्त्रिपुरपूर्विकां सिद्धाम् ।
वन्दे [illegible]नाम्ना [illegible] शक्तिभिः सदा सेव्याम् ॥ १४१ ॥
[illegible]शोभिते महापीठे ।
[illegible] शस्त्राण्यस्त्राणि [illegible] ॥ १४२ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ १४३ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ १४४ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ १४५ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ १४६ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ १४७ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible]

म[illegible]शोपवि[illegible]कदलीपुंनागमालिकापरितम् ।
[illegible]विशोपमवितानं [illegible]नागारान्तमनिलमन्तारम् ॥ १५० ॥
पर्यङ्कस्य भजामः पादान्विन्यानुपेन्द्रहेमकृत ।
अजहरिरुद्रेशमयाननलासुरमारुतेशकोणस्थान् ॥ १५१ ॥
फलकं सदा शिवमयं प्रणौमि सिन्दूररेणुकिरणाभम् ।
आरभ्याङ्गेशीनां मदनात्कलितं च रत्नसोपानम् ॥ १५२ ॥
पट्टोपधानगण्डकचतुष्टयस्फुरितपाटलास्तरणम् ।
पर्यङ्कोपरि घटितं पातु चिरं हंसतूलशयनं नः ॥ १५३ ॥
तल्पोपरि निवसन्तं तारुण्यश्रीनिषेवितं सततम् ।
आपूर्णफुल्लमल्लकमरीचिकापुञ्जमञ्जुलच्छायम् ॥ १५४ ॥
सिन्दूरशोणवसनं शीतांशुलवकचुम्बितकिरीटम् ।
कुङ्कुमतिलकमनोहरकुटिलालिकहसितकुमुदबन्धुशिशुम् ॥ १५५ ॥
पूर्णेन्दुबिम्बवदनं फुल्लसरोजातलोचनत्रितयम् ।
तरलापाङ्गतरङ्गितशैफराङ्कनशास्त्रसंप्रदायार्थम् ॥ १५६ ॥
मणिमयकुण्डलपुष्यन्मरीचिकल्लोलमांसलकपोलम् ।
विद्रुमसहोदराधरविसृमरसस्मितकिशोरसंचारम् ॥ १५७ ॥
आमोदिकुसुमशेखरमानीलभ्रूलतायुगमनोज्ञम् ।
वीटीसौरभवीचीद्विगुणितवक्त्रारविन्दसौरभ्यम् ॥ १५८ ॥
पाशाङ्कुशेक्षुचापप्रसवशरस्फुरितकोमलकराब्जम् ।
काश्मीरपङ्किलाङ्गं कामेशं मनसि कुर्महे सततम् ॥ १५९ ॥
तस्याङ्कभुवि निषण्णा तरुणार्कदम्बप्रसूनकिरणाभाम् ।
शीतांशुखण्डचूडां सीमन्तन्यस्तसान्द्रसिन्दूराम् ॥ १६० ॥
कुङ्कुमतिलकसमान्वितनिटिला कुटिलतरचिकुरमेचकयुगलाम् ।
नालीकतुल्यनयना नासाञ्चलनटितमौक्तिकाभरणाम् ॥ १६१ ॥

१ [illegible] स्वराजना-
[illegible]

सर्वार्थसाधकाख्ये चक्रेऽमुष्मिन्समस्तफलदात्री ।
त्रिपुरा श्रीर्मम कुशलं दिशतादुत्तीर्णयोगिनीसेव्या ॥ १३७ ॥
तासां निलयस्योपरि धिष्ण्ये कौसुम्भकञ्चुकमनोज्ञाः ।
सर्वज्ञाद्या देव्यः सकलाः संपादयन्तु मम कीर्तिम् ॥ १३८ ॥
चक्रे समस्तरक्षाकरनाम्न्यस्मिन्समस्तजनसेव्याम् ।
मनसि निगर्भासहितां मन्ये श्रीत्रिपुरमालिनीं देवीम् ॥ १३९ ॥
सर्वज्ञासदनोपरि चक्रे विपुले समाकलितगेहाः ।
वन्दे वशिनीमुख्याः शक्तीः सिन्दूररेणुरुचः ॥ १४० ॥
श्रीसर्वरोगहराख्यचक्रेऽस्मिंस्त्रिपुरपूर्विकां सिद्धाम् ।
वन्दे रहस्यनाम्ना वेद्याभिः शक्तिभिः सदा सेव्याम् ॥ १४१ ॥
वशिनीगृहोपरिष्टाद्विंशतिहस्तोन्नते महापीठे ।
शमयन्तु शत्रुवृन्दं शस्त्राण्यस्त्राणि चादिदम्पत्योः ॥ १४२ ॥
शस्त्रसदनोपरिष्टाद्वलये बलवैरिरत्नसंघटिते ।
कामेश्वरीप्रधानाः कलये देवीः समस्तजनवन्द्याः ॥ १४३ ॥
चक्रेऽत्र सर्वसिद्धिप्रदनामनि सर्वफलदात्री ।
त्रिपुराम्बावतु सततं परापररहस्ययोगिनीसेव्या ॥ १४४ ॥
कामेश्वरीगृहोपरि वलये विविधमनुसंप्रदायज्ञाः ।
चत्वारो युगनाथा जयन्तु मित्रेशपूर्वका गुरवः ॥ १४५ ॥
नाथभवनोपरिष्टान्नानारत्नचयमेदुरे पीठे ।
कामेश्याद्या नित्याः कलयन्तु मुदं तिथिस्वरूपिण्यः ॥ १४६ ॥
नित्यासदनस्योपरि निर्मलमणिनिवहविरचिते धिष्ण्ये ।
कुशलं षडङ्गदेव्यः कलयन्त्वस्माकमुत्तरलनेत्राः ॥ १४७ ॥
सदनस्योपरि नाम्ना सर्वानन्दमयनामके बिन्दौ ।
पञ्चब्रह्माकारं मञ्चं प्रणमामि मणिगणाकीर्णम् ॥ १४८ ॥
पर्यन्ते मणिमञ्चस्य प्रलम्बमाना नियन्त्रिता पाशैः ।
मायामयी जवनिका मम दुरितं हरतु मेचकच्छाया ॥ १४९ ॥

१. 'श्रीसर्वरोग' क. २ 'नाद' क.

मञ्चस्योपरि लम्बन्मदनीपुंनागमालिकाभरितम् ।
हरिगोपमयवितानं हरतादालस्यमनिशमस्माकम् ॥ १५० ॥

पर्यङ्कस्य भजामः पादान्बिम्बाम्बुदेन्दुहेमरुचः ।
अजहरिरुद्रेशमयाननलासुरमारुतेशकोणस्थान् ॥ १५१ ॥

फलकं सदा शिवमयं प्रणौमि सिन्दूररेणुकिरणाभम् ।
आरभ्याङ्केशीनां सदनात्कलितं च रत्नसोपानम् ॥ १५२ ॥

पट्टोपधानगण्डकचतुष्टयस्फुरितपाटलास्तरणम् ।
पर्यङ्कोपरि घटितं पातु चिरं हंसतूलशयनं नः ॥ १५३ ॥

तल्पोपरि निवसन्तं तारुण्यश्रीनिषेवितं सततम् ।
आघूर्णत्फुल्लहल्लकमरीचिकापुञ्जमञ्जुलच्छायम् ॥ १५४ ॥

सिन्दूरशोणवसनं शीतांशुस्तबकचुम्बितकिरीटम् ।
कुङ्कुमतिलकमनोहरकुटिलालिकहसितकुमुदबन्धुशिशुम् ॥ १५५ ॥

पूर्णेन्दुबिम्बवदनं फुल्लसरोजातलोचनत्रितयम् ।
तरलापाङ्गतरङ्गितशैफगाङ्गनात्मसंप्रदायार्थम् ॥ १५६ ॥

मणिमयकुण्डलपुष्यन्मरीचिकल्लोलमांसलकपोलम् ।
विद्रुमसहोदराधरबिम्बसमन्वितविनोदसंचारम् ॥ १५७ ॥

आमोदिकुसुमगोत्रसमानीलभ्रूलतायुगमनोज्ञम् ।
वीटीसौरभवीचीद्विगुणितवक्त्रारविन्दसौरभ्यम् ॥ १५८ ॥

पाशाङ्कुशेक्षुचापप्रसवशरस्फुरितकोमलकराब्जम् ।
पाटीरपङ्किलाङ्गं कामेशं मनसि कुर्महे सततम् ॥ १५९ ॥

तस्याङ्कभुवि निषण्णां तरुणोद्यद्दिनमणिकिरणाभाम् ।
शीतांशुखण्डचूडां सीमन्तन्यस्तसान्द्रसिन्दूराम् ॥ १६० ॥

कुङ्कुमललामभास्वन्निटिलां कुटिलतरचिकुरकुन्तलाम् ।
नालीकतुल्यनयनां नासाञ्चलघटितमौक्तिकाभरणाम् ॥ १६१ ॥

१ 'तल्प' क. २ 'पादुर्गी' [illegible] क. ३. [illegible]
[illegible]' क. ४. 'रमा' क. ५ '[illegible]' क. ६ '[illegible]' क.

सर्वार्थसाधकाख्ये चक्रेऽमुष्मिन्समस्तफलदात्री ।
त्रिपुरा श्रीर्मम कुशलं दिशतादुत्तीर्णयोगिनीसेव्या ॥ १३७ ॥
तासां निलयस्योपरि धिष्ण्ये कौसुम्भकञ्चुकमनोज्ञाः ।
सर्वज्ञाद्या देव्यः सकलाः संपादयन्तु मम कीर्तिम् ॥ १३८ ॥
चक्रे समस्तरक्षाकरनाम्न्यस्मिन्समस्तजनसेव्याम् ।
मनसि निगर्भासहितां मन्ये श्रीत्रिपुरमालिनीं देवीम् ॥ १३९ ॥
सर्वज्ञासदनोपरि चक्रे विपुले समाकलितगेहाः ।
वन्दे वशिनीमुख्याः शक्तीः सिन्दूररेणुरुचः ॥ १४० ॥
श्रीसर्वरोगहराख्यचक्रेऽस्मिंस्त्रिपुरपूर्विकां सिद्धाम् ।
वन्दे रहस्यनाम्ना वेद्याभिः शक्तिभिः सदा सेव्याम् ॥ १४१ ॥
वशिनीगृहोपरिष्टाद्विशतिहस्तोन्नते महापीठे ।
शमयन्तु शत्रुवृन्दं शस्त्राण्यस्त्राणि चादिदम्पत्योः ॥ १४२ ॥
शस्त्रसदनोपरिष्टाद्वलये वलवैरिरत्नसंघटिते ।
कामेश्वरीप्रधानाः कलये देवीः समस्तजनवन्द्याः ॥ १४३ ॥
चक्रेऽत्र सर्वसिद्धिप्रदनामनि सर्वफलदात्री ।
त्रिपुराम्बावतु सततं परापररहस्ययोगिनीसेव्या ॥ १४४ ॥
कामेश्वरीगृहोपरि वलये विविधमनुसंप्रदायज्ञाः ।
चत्वारो युगनाथा जयन्तु मित्रेशपूर्वका गुरवः ॥ १४५ ॥
नाथभवनोपरिष्टान्नानारत्नचयमेदुरे पीठे ।
कामेश्याद्या नित्याः कलयन्तु मुदं तिथिस्वरूपिण्यः ॥ १४६ ॥
नित्यामदनस्योपरि निर्मलमणिनिवहविरचिते धिष्ण्ये ।
कुशलं षडङ्गदेव्यः कलयन्त्वस्माकमुत्तरलनेत्राः ॥ १४७ ॥
सदनस्योपरि तासां सर्वानन्दमयनामके बिन्दौ ।
पञ्चब्रह्माकारं मञ्चं प्रणमामि मणिगणाकीर्णम् ॥ १४८ ॥
परितो मणिमञ्चस्य प्रलम्बमाना नियन्त्रिता पाशैः ।
मायामयी जवनिका मम दुरितं हरतु मेचकच्छाया ॥ १४९ ॥

१. '[illegible]' क. २ 'नाद' क.

मञ्चस्योपरि लम्बन्मन्दारीपुंनागमालिकाभरितम् ।
शशिबिम्बोपमवितानं हरतान्तस्तममनिशमस्माकम् ॥ १५० ॥
पर्यङ्कस्य भजामः पादान्बिम्बाम्बुजेन्दुहेमरुचः ।
अजहरिरुद्रेशमयाननलासुरमारुतेशकोणस्थान् ॥ १५१ ॥
फलकं सदा शिवमयं प्रणौमि सिन्दूररेणुकिरणाभम् ।
आरभ्याङ्केशीनां सदनात्कलितं च रत्नसोपानम् ॥ १५२ ॥
पट्टोपधानगण्डकचतुष्टयस्फुरितपाटलास्तरणम् ।
पर्यङ्कोपरि घटितं पातु चिरं हंसतूलशयनं नः ॥ १५३ ॥
तस्योपरि निवसन्तं तारुण्यश्रीनिषेवितं सततम् ।
आवृन्तफुल्लहल्लकमरीचिकापुञ्जमञ्जुलच्छायम् ॥ १५४ ॥
सिन्दूरशोणवसनं शीतांशुस्तबकचुम्बितकिरीटम् ।
कुङ्कुमतिलकमनोहरकुटिलालिकहसितकुमुदबन्धुशिशुम् ॥१५५॥
पूर्णेन्दुबिम्बवदनं फुल्लसरोजातलोचनत्रितयम् ।
तरलापाङ्गतरङ्गित[3]शफराङ्कनशास्त्रसंप्रदायार्थम् ॥ १५६ ॥
मणिमयकुण्डलपुष्यन्मरीचिकल्लोलमांसलकपोलम् ।
विद्रुमसहोदराधरविस्रमरसस्मितकिशोरसंचारम् ॥ १५७ ॥
आमोदिकुसुमशेखरमानीलभ्रूलतायुगमनोज्ञम् ।
वीटीसौरभवीचीद्विगुणितवक्त्रारविन्दसौरभ्यम् ॥ १५८ ॥
पाशाङ्कुशेक्षुचापप्रसवशरस्फुरितकोमलकराब्जम् ।
काश्मीरपङ्किलाङ्गं कामेशं मनसि कुर्महे सततम् ॥ १५९ ॥
तस्याङ्कभुवि निषण्णा तरुणार्कदम्बप्रसूनकिरणाभाम् ।
शीतांशुखण्डचूडां सीमन्तन्यस्तसान्द्रसिन्दूराम् ॥ १६० ॥
कुङ्कुमललामभास्वन्निटिलां कुटिलतरचिल्लिकायुगलाम् ।
नालीक[6]तुल्यनयनां नासाञ्चलनटितमौक्तिकाभरणाम् ॥ १६१ ॥

---

१ 'तत्तु' क. २. 'कस्तूरीतिलकमनोहरं कुटिलालकभरितकुमुद' क. ३. 'स्मराङ्गनाशास्त्र' क. ४. 'तमाल' क. ५ 'शिशिर' क. ६ 'स्तदृश' क.

सर्वार्थसाधकाख्ये चक्रेऽमुष्मिन्समस्तफलदात्री ।
त्रिपुरा श्रीर्मम कुशलं दिशताहुत्तीर्णयोगिनीसेव्या ॥ १३७ ॥
तासां निलयस्योपरि धिष्ण्ये कौसुम्भकञ्चुकमनोज्ञाः ।
सर्वज्ञाद्या देव्यः सकलाः संपादयन्तु मम कीर्तिम् ॥ १३८ ॥
चक्रे समस्तरक्षाकरनाम्न्यस्मिन्समस्तजनसेव्याम् ।
मनसि निगर्भासहितां मन्ये श्रीत्रिपुरमालिनीं देवीम् ॥ १३९ ॥
सर्वज्ञासदनोपरि चक्रे विपुले समाकलितगेहाः ।
वन्दे वशिनीमुख्याः शक्तीः सिन्दूररेणुरुचः ॥ १४० ॥
श्रीसर्वरोगहराख्यचक्रेऽस्मिंस्त्रिपुरपूर्विकां सिद्धाम् ।
वन्दे रहस्यनाम्ना वेद्याभिः शक्तिभिः सदा सेव्याम् ॥ १४१ ॥
वशिनीगृहोपरिष्टाद्विंशतिहस्तोन्नते महापीठे ।
शमयन्तु शत्रुवृन्दं शस्त्राण्यस्त्राणि चादिदम्पत्योः ॥ १४२ ॥
शस्त्रसदनोपरिष्टाद्वलये वलवैरिरत्नसंघटिते ।
कामेश्वरीप्रधानाः कलये देवीः समस्तजनवन्द्याः ॥ १४३ ॥
चक्रेऽत्र सर्वसिद्धिप्रदनामनि सर्वफलदात्री ।
त्रिपुराम्बावतु सततं परापररहस्ययोगिनीसेव्या ॥ १४४ ॥
कामेश्वरीगृहोपरि वलये विविधमनुसंप्रदायज्ञाः ।
चत्वारो युगनाथा जयन्तु मित्रेशपूर्वका गुरवः ॥ १४५ ॥
नाथभवनोपरिष्टान्नानारत्नचयमेदुरे पीठे ।
कामेश्याद्या नित्याः कलयन्तु मुदं तिथिस्वरूपिण्यः ॥ १४६ ॥
नित्यासदनस्योपरि निर्मलमणिनिवहविरचिते धिष्ण्ये ।
कुशलं षडङ्गदेव्यः कलयन्त्वस्माकमुत्तरलनेत्राः ॥ १४७ ॥
सदनस्योपरि तासां सर्वानन्दमयनामके बिन्दौ ।
पञ्चब्रह्माकारं मञ्चं प्रणमामि मणिगणाकीर्णम् ॥ १४८ ॥
परितो मणिमञ्चस्य प्रलम्बमाना नियन्त्रिता पाशैः ।
मायामयी जवनिका मम दुरितं हरतु मेचकच्छाया ॥ १४९ ॥

१. 'श्रीसगरोग' क. २. 'नाद' क.

मध्यान्तोपरि निम्बकदलीपुंनागमालिकाभरितम् ।
हरिणोपमचरितानं हुतादाहत्सामनिगमम्याकम् ॥ १५० ॥
पर्यङ्कस्य भजामः पादान्विम्बाम्बुदेन्दुहेमरुच. ।
अजहरिरुद्रेशमयाननलासुरमारुतेशकोणस्थान् ॥ १५१ ॥
फलकं सदा शिवमयं प्रणौमि सिन्दूररेणुकिरणाभम् ।
आरभ्याष्टशीनां सदनात्कलितं च रत्नसोपानम् ॥ १५२ ॥
पट्टोपधानगण्डकचतुष्टयस्फुरितपाटलास्तरणम् ।
पर्यङ्कोपरि घटितं पातु चिरं हंसतूलशयनं नः ॥ १५३ ॥
तस्योपरि निवसन्तं तारुण्यश्रीनिषेवितं सततम् ।
आघून्तफुल्लहल्लकमरीचिकापुञ्जमञ्जुलच्छायम् ॥ १५४ ॥
सिन्दूरशोणवसनं शीतांशुस्तवकचुम्बितकिरीटम् ।
कुङ्कुमतिलकमनोहरकुटिलालिकहसितकुमुदबन्धुशिशुम् ॥१५५॥
पूर्णेन्दुबिम्बवदनं फुल्लसरोजातलोचनत्रितयम् ।
तरलापाङ्गतरङ्गितशफराङ्कनशास्त्रसंप्रदायार्थम् ॥ १५६ ॥
मणिमयकुण्डलपुष्यन्मरीचिकल्लोलमांसलकपोलम् ।
विद्रुमसहोदराधरविभ्रमरसस्मितकिशोरसंचारम् ॥ १५७ ॥
आमोदिकुसुमशेखरमानीलभ्रूलतायुगमनोज्ञम् ।
वीटीसौरभवीचीद्विगुणितवक्त्रारविन्दसौरभ्यम् ॥ १५८ ॥
पाशाङ्कुशेक्षुचापप्रसवशरस्फुरितकोमलकराब्जम् ।
काश्मीरपङ्किलाङ्गं कामेशं मनसि कुर्महे सततम् ॥ १५९ ॥
तस्याङ्कभुवि निषण्णा तरुणार्कदम्बप्रसूनकिरणाभाम् ।
शीतांशुखण्डचूडां सीमन्तन्यस्तसान्द्रसिन्दूराम् ॥ १६० ॥
कुङ्कुमललामभास्वन्निटिलां कुटिलतरचिल्लिकायुगलाम् ।
नालीकतुल्यनयनां नासाञ्चलनटितमौक्तिकाभरणाम् ॥ १६१ ॥

---

१ 'तत्तु' क. २. 'कस्तूरीतिलकमनोरं कुटिलालकभरितकुमुद' क. ३. 'लराङ्गना-
स्त्र' क. ४. 'तनाल' क. ५. 'स्निल्लिका' क. ६ 'लहरा' क.

अङ्कुरितमन्दहासामरुणाधरकान्तिविजितबिम्बाभाम् ।
कैस्तूरीमकरीयुतकपोलसंक्रान्तकनकताटङ्काम् ॥ १६२ ॥
कर्पूरसान्द्रवीटीकवलितवदनारविन्दकमनीयाम् ।
कम्बुसहोदरकण्ठप्रलम्बमानाच्छमौक्तिककलापाम् ॥ १६३ ॥
कह्लारदामकोमलभुजयुगलस्फुरितरत्नकेयूराम् ।
करपद्ममूलविलसत्काञ्चनमयकटकवलयसंदोहाम् ॥ १६४ ॥
पाणिचतुष्टयविलसत्पाशाङ्कुशपुण्ड्रचापपुष्पास्त्राम् ।
कूलंकषकुचशिखरां कुङ्कमकर्दमितरत्नकूर्पासाम् ॥ १६५ ॥
अणुदायादवलग्नामम्बुदशोभासनाभिरोमलताम् ।
माणिक्यखचितकाञ्चीमरीचिकाक्रान्तमांसलनितम्बाम् ॥ १६६ ॥
करभोरुकाण्डयुगलां जङ्घाजितकामजैत्रतूणीराम् ।
प्रपदपरिभूतकूर्मां पल्लवसच्छायपदयुगमनोज्ञाम् ॥ १६७ ॥
कमलभवकञ्जलोचनकिरीटरत्नांशुरञ्जितपदाब्जाम् ।
उन्मस्तकानुकम्पामुत्तरलापाङ्गपोषितानङ्गाम् ॥ १६८ ॥
आदिमरसावलम्बामनिदंप्रथमोक्तिवल्लरीकलिकाम् ।
आब्रह्मकीटजननीमन्तः कलयामि सुन्दरीमनिशम् ॥ १६९ ॥
कस्तु क्षितौ पटीयान्वस्तु स्तोतुं शिवाङ्कवास्तव्यम् ।
अस्तु चिरंतनसुकृतैः प्रस्तुतकाम्याय तन्मम पुरस्तात् ॥१७०॥
प्रभुसंमितोक्तिगम्यं परमशिवोत्सङ्गतुङ्गपर्यङ्कम् ।
तेजः किंचन दिव्यं पुरतो मे भवतु पुण्ड्रकोदण्डम् ॥ १७१ ॥
मधुरिमभरितशरासं मकरन्दस्पन्दिमार्गणोदारम् ।
कैरविणीविटचूडं कैवल्यायास्तु किंचन महो नः ॥ १७२ ॥
अक्षुद्रमिक्षुचापं परोक्षमवलग्नसीमनि त्र्यक्षम् ।
क्षपयतु मे क्षेमेतरमुक्षरथप्रेमपक्ष्मलं तेजः ॥ १७३ ॥
भृङ्गरुचिसंगरकरापाङ्गं शृङ्गारतुङ्गमरुणाङ्गम् ।
मङ्गलमभङ्गुरं मे घटयतु गङ्गाधराङ्गसङ्गि महः ॥ १७४ ॥

१. 'कस्तूरिमकरिकायुत' क.

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ १७८ ॥

[illegible] ॥ १७९ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ १८० ॥

[illegible] ।
[illegible] मपि [illegible] ॥ १८१ ॥

[illegible] ।
[illegible] पुरमैन्दुशेखरं वन्दे ॥ १८२ ॥

[illegible] ।
[illegible] किमपि [illegible] मनो मे ॥ १८३ ॥

केनापि दमनीयरूपं [illegible] ।
[illegible] संपादितकान्तिलङ्कृतदिगन्तम् ॥ १८४ ॥

[illegible] रचितदिगन्तम् ।
सिद्धान्तं निगमानां शुद्धान्तं किमपि [illegible] कलये ॥ १८५ ॥

[illegible] नुत्पलबन्धुस्तनंधयापीडान् ।
[illegible] पुण्ड्रचापान्कलये तानपि कपर्दिनः प्राणान् ॥ १८६ ॥

'[illegible]' ख. २ '[illegible]' ख. ३. [illegible] पुस्तके त्रुटितः

अङ्कुरितमन्दहासामरुणाधरकान्तिविजितबिम्बाभाम् ।
कस्तूरीमकरीयुतकपोलसंक्रान्तकनकताटङ्काम् ॥ १६२ ॥
कर्पूरसान्द्रवीटीकबलितवदनारविन्दकमनीयाम् ।
कम्बुमहोदरकण्ठप्रलम्बमानानच्छमौक्तिककलापाम् ॥ १६३ ॥
कह्लारदामकोमलभुजयुगलस्फुरितरत्नकेयूराम् ।
करपद्ममूलविलसत्काञ्चनमयकटकवलयसंदोहाम् ॥ १६४ ॥
पाणिचतुष्टयविलसत्पाशाङ्कुशपुण्ड्रचापपुष्पास्त्राम् ।
कूलंकषकुचशिखरां कुङ्कुमकर्दमितरत्नकूर्पासाम् ॥ १६५ ॥
अणुदायाद्वलग्नामम्बुदशोभासनाभिरोमलताम् ।
माणिक्यखचितकाञ्चीमरीचिकाक्रान्तमांसलनितम्बाम् ॥ १६६ ॥
करभोरुकाण्डयुगलां जङ्घाजितकामजैत्रतूणीराम् ।
प्रपदपरिभूतकूर्मां पल्लवसच्छायपदयुगमनोज्ञाम् ॥ १६७ ॥
कमलभवकञ्जलोचनकिरीटरत्नांशुरञ्जितपदाब्जाम् ।
उन्मस्तकानुकम्पासुत्तरलापाङ्गपोषितानङ्गाम् ॥ १६८ ॥
आदिमरसावलम्बामनिदंप्रथमोक्तिवल्लरीकलिकाम् ।
आब्रह्मकीटजननीमन्तः कलयामि सुन्दरीमनिशम् ॥ १६९ ॥
कस्तु क्षितौ पटीयान्वस्तु स्तोतुं शिवाङ्कवास्तव्यम् ।
अस्तु चिरंतनसुकृतैः प्रस्तुतकाम्याय तन्मम पुरस्तात् ॥१७०॥
प्रभुसंमितोक्तिगम्यं परमशिवोत्सङ्गतुङ्गपर्यङ्कम् ।
तेजः किंचन दिव्यं पुरतो मे भवतु पुण्ड्रकोदण्डम् ॥ १७१ ॥
मधुरिमभरितशरासं मकरन्दस्पन्दिमार्गणोदारम् ।
कैरविणीविटचूडं कैवल्यायास्तु किंचन महो नः ॥ १७२ ॥
अक्षुद्रमिक्षुचापं परोक्षमवलग्नसीमनि त्र्यक्षम् ।
क्षपयतु मे क्षेमेतरमुक्षरथप्रेमपक्ष्मलं तेजः ॥ १७३ ॥
भृङ्गरुचिसंगरकरापाङ्गं शृङ्गारतुङ्गमरुणाङ्गम् ।
मङ्गलमभङ्गुरं मे घटयतु गङ्गाधराङ्गसङ्गि महः ॥ १७४ ॥

१. 'कस्तूरिमकरिकायुत' क.

प्रपद्जितकूर्मगर्वं ऊर्जितकरुणं भर्मरुचिनिर्मथनदेहम् ।
मितवर्म मर्म शंभोः किंचन मम नर्म शर्म निर्मातु ॥ १७५ ॥

कालकुरलालिकालिमकन्दलविजितालिविधृतमणिवालि ।
मिलतु हृदि पुलिनजघनं बहुलितगलगरलकेलि किमपि महः १७६

कुङ्कुमतिलकितभाला कुरुविन्दच्छायपाटलदुकूला ।
करुणापयोधिवेला काचन चित्ते चकास्तु मे लीला ॥ १७७ ॥

पुष्पंधयरुचिवेण्यः पुलिनाभोगत्रपाकरश्रोण्यः ।
जीयासुरिक्षुपाण्यः काश्चन कामारिकेलिसाक्षिण्यः ॥ १७८ ॥

तपनीयांशुकभांसि द्राक्षामाधुर्यनास्तिकवचांसि ।
कतिचन शुचं महांसि क्षपयन्तु कपालितोषितमनांसि ॥ १७९ ॥

असितकचमायताक्षं कुसुमशरं कूलमुद्वहत्कृपार्द्रम् ।
आदिमरसाधिदैवतमन्त. कलये हराङ्कवासि महः ॥ १८० ॥

कर्णोपान्ततरङ्गितकटाक्षनिस्पन्दिकण्ठदघ्नकृपाम् ।
कामेश्वराङ्कनिलयां कामपि विद्यां पुरातनीं कलये ॥ १८१ ॥

अरविन्दकान्त्यरुंतुदविलोचनद्वन्द्वसुन्दरमुखेन्दुः ।
छन्दः कैन्दलमन्दिरमन्त.पुरमैन्दुशेखरं वन्दे ॥ १८२ ॥

बिम्बनिकुरम्बडम्बरविडम्बकच्छायमम्बरवलग्नम् ।
जम्बुगलमम्बुदकचं बिम्बोकं कमपि चुम्बतु मनो मे ॥ १८३ ॥

कमपि कमनीयरूपं कलयाम्यन्तः कदम्बकुसुमाढ्यम् ।
चम्पकरुचिरसुवेषैः संपादितकान्त्यलंकृतदिगन्तम् ॥ १८४ ॥

शम्पारुचिभरगर्हासंपादककान्तिकवचितदिगन्तम् ।
सिद्धान्तं निगमानां शुद्धान्तं किमपि शूलिनः कलये ॥ १८५ ॥

उद्यद्दिनकरशोणानुत्पलबन्धुस्तनंधयापीडान् ।
करकलितपुण्ड्रचापान्कलये कानपि कपर्दिन. प्राणान् ॥ १८६ ॥

१. 'वालि' ख. २. 'सुन्दर' क. ३. अयं श्लोकः क-पुस्तके त्रुटितः.

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ १६५ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ १६६ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ १६७ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ १६८ ॥

[illegible] ।
आब्रह्मकीटजननीमन्तः कलयामि [illegible] ॥ १६९ ॥

कस्तु क्षितौ पटीयानस्तु स्तोतुं शिवाङ्क[illegible]म् ।
अस्तु चिरंतनसुकृतैः प्रस्तुतकाम्याय तन्मम पुरस्तात् ॥१७०॥

प्रभुसंमितोक्तिगम्यं परमशिवोत्सङ्गतुङ्गपर्यङ्कम् ।
तेजः किंचन दिव्यं पुरतो मे भवतु पुण्ड्रकोदण्डम् ॥ १७१ ॥

मधुरिमभरितशरासं मकरन्दस्पन्दिमार्गणोदारम् ।
कैरविणीविटचूडं कैवल्यायास्तु किंचन महो नः ॥ १७२ ॥

अक्षुद्रमिक्षुचापं परोक्षमवलग्नसीमनि त्र्यक्षम् ।
क्षपयतु मे क्षेमेतरमुक्षरथप्रेमपक्ष्मलं तेजः ॥ १७३ ॥

भृङ्गरुचिसंगरकरापाङ्गं शृङ्गारतुङ्गमरुणाङ्गम् ।
मङ्गलमभङ्गुरं मे घटयतु गङ्गाधराङ्गसङ्गि महः ॥ १७४ ॥

---

१ 'कस्तूरिमकरिकायुत' क.

[illegible] ।
[illegible] निर्मातु ॥ १७५ ॥
[illegible] ।
[illegible] किमपि मा: १७६
[illegible] ।
[illegible] चित्तं चकास्तु मे [illegible] ॥ १७७ ॥
पुण्यं [illegible] पुलिनाभोगत्रपाकरश्रोण्य ।
जीयासुरिक्षुपाण्य. [illegible] कामारिकेलिसाक्षिण्य ॥ १७८ ॥
तपनीयांशुकभांसि द्राक्षामाधुर्यनासिकवचांसि ।
कतिचन शुचं मलानि क्षपयन्तु कपालितोपितमनांसि ॥ १७९ ॥
अनितकचमायताक्षं कुसुमशरं कुलगुरुकृपार्द्रम् ।
आदिमरसाधिदैवतमन्त कलये हराङ्कवासि महः ॥ १८० ॥
कर्णोपान्ततरङ्गितकटाक्षनिस्पन्दिकण्ठदघ्नकृपाम् ।
कामेश्वराङ्कनिलयां कामपि विद्यां पुरातनीं कलये ॥ १८१ ॥
अरविन्दकान्त्यरुंतुदविलोचनद्वन्द्वसुन्दरमुखेन्दुः ।
छन्द. केन्दलमन्दिरमन्त पुरमैन्दुशेखरं वन्दे ॥ १८२ ॥
बिम्बिनिकुरम्बडम्बरविडम्बकच्छायमम्बरवलग्नम् ।
कम्बुगलमम्बुदकचं बिब्बोकं कमपि चुम्बतु मनो मे ॥ १८३ ॥
कमपि[3] कमनीयरूपं कलयाम्यन्तः कदम्बकुसुमाढ्यम् ।
चम्पकरुचिरसुवेषैः संपादितकान्त्यलंकृतदिगन्तम् ॥ १८४ ॥
शम्पारुचिभरगर्हासंपादककान्तिकवचितदिगन्तम् ।
सिद्धान्तं निगमानां शुद्धान्तं किमपि शूलिनः कलये ॥ १८५ ॥
उद्यद्दिनकरशोणानुत्पलबन्धुस्तनंधयापीडान् ।
करकलितपुण्ड्रचापान्कलये कानपि कपर्दिनः प्राणान् ॥ १८६ ॥

---

१ 'वाति' ख. २. 'कुन्तल' क. ३. अयं श्लोकः ख-पुस्तके त्रुटितः.

कामेश्वरी च कर्णौ कामाक्षी पातु गण्डयोर्युगलम् ।
शृङ्गारनायिकाव्याद्वदनं सिंहासनेश्वरी च गलम् ॥ २०० ॥
स्कन्दप्रसूश्च पातु स्कन्धौ बाहू च पाटलाङ्गी मे ।
पाणी च पद्मनिलया पायादनिशं नखावलीर्विजया ॥ २०१ ॥
कोदण्डिनी च वक्षः कुक्षिं चाव्यात्कुलाचलतनूजा ।
कल्याणी च वलग्नं कटिं च पायात्कलाधरशिखण्डा ॥ २०२ ॥
ऊरुद्वयं च पायादुमा मृडानी च जानुनी रक्षेत् ।
जङ्घे च षोडशी मे पायात्पादौ च पाशसृणिहस्ता ॥ २०३ ॥
प्रातः पातु परा मां मध्याह्ने पातु मणिगृहाधीशा ।
शर्वाण्यवतु च सायं पायाद्रात्रौ च भैरवी साक्षात् ॥ २०४ ॥
भार्यां रक्षतु गौरी पायात्पुत्रांश्च बिन्दुगृहपीठा ।
श्रीविद्या च यशो मे शीलं चाव्याच्चिरं महाराज्ञी ॥ २०५ ॥
पवनमयि पावकमयि क्षोणीमयि गगनमयि कृपीटमयि ।
रविमयि शशिमयि दिङ्मयि समयमयि प्राणमयि शिवे पाहि २०६
कालि कपालिनि शूलिनि भैरवि मातङ्गि पञ्चमि त्रिपुरे ।
वाग्देवि विन्ध्यवासिनि बाले भुवनेशि पालय चिरं माम् ॥२०७॥
अभिनवसिन्दूराभामम्ब त्वां चिन्तयन्ति ये हृदये ।
उपरि निपतन्ति तेषामुत्पलनयनाकटाक्षकल्लोलाः ॥ २०८ ॥
वर्गाष्टकमिलिताभिर्वशिनीमुख्याभिरावृतां भवतीम् ।
चिन्तयतां सितवर्णां वाचो निर्यान्त्ययत्नतो वदनात् ॥ २०९ ॥
कनकशलाकागौरीं कर्णव्यालोलकुण्डलद्वितयाम् ।
प्रहसितमुखीं च भवतीं ध्यायन्तो ये त एव भूधनदाः ॥२१०॥
शीर्षाम्भोरुहमध्ये शीतलपीयूषवर्षिणीं भवतीम् ।
अनुदिनमनुचिन्तयतामायुष्यं भवति पुष्कलमवन्याम् ॥ २११ ॥
मधुरस्मिता मदारुणनयनां मातङ्गकुम्भवक्षोजाम् ।
चन्द्रावतंसिनीं त्वां सविधे पश्यन्ति सुकृतिनः केचित् ॥२१२॥

१. 'मन्दुरद' क.

ललितागाः [illegible] [illegible] [illegible]।
प्रतिदिनमानौ पठतां फलानि [illegible] [illegible] [illegible] ॥ २१३ ॥

इति श्रीनारायण[illegible] विरचितं [illegible] समाप्तम्।

श्रीरामभद्रदीक्षितविरचितो
रामाष्टप्रासः।
सेतुशास्त्रिविरचितविषमपदटीकया समेतः।

पारावारपयोविशोषणकलापारीणकालानल-
ज्वालाजालविहारहारिविशिखव्यापारघोरक्रमः।
सर्वावस्थसकृत्प्रपन्नजनतासंरक्षणैकव्रती
धर्मो विग्रहवानधर्मविरतिर्धन्वी स धन्वीतु नः ॥
रामचन्द्रं नमस्कृत्य क्रियते सेतुशास्त्रिणा।
टीका काठिन्ययुक्तानां पदानामर्थबोधिका ॥

अव्यादर्ककुलाब्धिकौस्तुभमणिर्दिव्यारविन्देक्षणो
भव्याविष्कृतिलम्पटेपुपटलीलव्यागराधीश्वरः।
रव्यासादितदोःप्रतापतुलनो हव्याशभूसुन्दरः
सव्यासव्यकरात्तचापविशिखः क्रव्याशवैरी विभुः ॥ १ ॥

अव्यात् रक्षतात्। अव वातु रक्षणार्थ.। भव्य मङ्गलम्। 'भावकं भविक भव्यम्' इ-

---

१. "श्रीमद्दाशरथिस्तवरूपोऽय ग्रन्थ. कविकुलसार्वभौमेन श्रीमद्रामभद्रदीक्षितेन विरचित.। सोऽयं मध्यार्जुनक्षेत्रनिकटवर्तिनि सहजिराजपुरेऽवात्सीदिति प्रसिद्धि.। अस्य जन्मभूमिस्तु कण्डरमाणिक्यमिति कश्चन ग्रामप्रवर इत्येतद्विरचिताच्छृङ्गारतिलकाभिधानाद्भाणतः प्रतीयते। अनेन निर्मिता ग्रन्था बहव.। तेष्वत्र प्रथितास्त्वेते—(१) अष्टप्रासश्लोका, (२) जानकीपरिणयनाटकम्, (३) तूणीरस्तव, (४) पतञ्जलिविजयकाव्यम्, (५) पर्यायोक्तिनिष्पन्द, (६) बाणस्तव., (७) शृङ्गारतिलकभाण। अस्य पुस्तकस्यादर्शपुस्तकानीतस्तत. सपाद्य त्रिशिर पुरवर्ति हिंदु हैस्कूल् (Hindu High Shool) पाठशालासस्कृतपण्डितैरचिरोपरतैर्मज्जनयितृभि श्रीमद्भि सेतुशास्त्रिभिः कठिनपदप्रकाशिका काचन व्याख्या निरमायि। ता च व्याख्या समूलं विलिख्य तत्रभ- [illegible] प्रहिणोमि। काव्यमालायामय ग्रन्थः सटीकोऽङ्कयितव्यस्तत्रभवद्भिर्भवद्भिरिविहितप्रार्थन."—टीकाकारसेतुशास्त्रितनूज. त्रिशीर्षनगर (Trichinopoly)वासी **से. नटेशशास्त्री।**

इत्यमरः । तस्य [illegible] तस्य [illegible] सदृशौ [illegible] तया [illegible] शेषः [illegible] तयोरिनः । [illegible] अनाविलौ दो प्रका- [illegible] । [illegible] पश्यामीति [illegible] अपि [illegible] न [illegible] सुन्दरः सौन्दर्यवान् । [illegible] राक्षसाः तेषां वैरी शत्रु ॥

अम्बा कौसलनन्दना दशरथो लम्बालकान्तं पिता
यं बालं समवेक्ष्य कैरवसुहृद्बिम्बाननं नन्दितौ ।
शम्बासर्गसमाङ्गवानरचमूसंबाधबद्धाम्बुधिं
तं बाणाहतरावणं शरणमालम्बामहे राघवम् ॥ २ ॥

अलकाः चूर्णकुन्तलाः तेषां अन्तानि अग्राणि लम्बानि अलकान्तानि यस्य सः । कैरवसुहृत् चन्द्रः तस्य बिम्बं मण्डलम् । 'बिम्बोऽस्त्री मण्डलं त्रिषु' इत्यमरः । तद्वत् आननं मुखं यस्य सः । शम्बासर्गः वज्रसर्गः । तं राघवं रघोः गोत्रापत्यं रामं शरणं रक्षकं आलम्बामहे । वयमिति शेषः ॥

अम्भोदद्युतिमर्कवंशतिलकं कुम्भोरुलङ्कापुरी-
रम्भोरूकुचबाष्पपूरपतनारंभोपयुक्ताहवम् ।
शंभोरायुधचापशैलदलने दम्भोलिकेलीजुषं
तं भो नास्तु गिरां ममेति कलये तं भोगमोक्षप्रदम् ॥ ३ ॥

कुम्भाविव ऊरुकुचयोः विशेषणम् । महान्ताविल्यर्थः । रम्भे इव ऊरू यासां ताः रम्भोर्वः । लङ्कापुर्यां विद्यमानाः रम्भोर्वः राक्षस्यः तासां कुचौ तयोः बाष्पपूरः नेत्राम्बुप्रवाहः ॥

अंसासक्तनिषङ्गमाशरचमूहिंसानपेतायुधं
संसारामयभेषजाह्वयपदं हंसान्वयालंकृतिम् ।
पुंसामुत्तममात्तचापविशिखं तं साधुसंसेवितं
शंसामीप्सितदायक यदि न किं किं साधयेयं फलम् ॥ ४ ॥

अंसयो बाहुमूलयो आसक्तौ निषङ्गौ शरधी यस्य तम् । आशरचम्वाः हिंसायाः अनपेतं आयुधं यस्य तम् । हंस सूर्यः । 'भानुर्हंसः सहस्रांशुः' इत्यमरः । तं तादृशं यदि न शंसामि न स्तौमि यदि किं फलं साधयेयम् । न किंचिदपीत्यर्थः ॥

अत्यन्तं विषयास्तुदन्ति हृदयं सत्यं नृपा न त्विदं
नित्यं तेन मलीमसं भवति मे कृत्यं ततो भावि किम् ।
इत्यन्तः परितप्यते रघुपते गत्यन्तरं नास्ति मे
सत्यन्तावसरे त्वमेत्य सहसा भृत्यं तदा पाहि माम् ॥ ५ ॥

[illegible] । 'गुरु [illegible]' । [illegible] ॥

[illegible] गो [illegible]

[illegible] नम [illegible] ।

[illegible]ऽथ [illegible]

[illegible] ॥ ६ ॥

[illegible] । 'मौर्वी ज्या शिञ्जिनी गुणः' इत्यमरः । [illegible] । '[illegible]' इत्यमरः ॥

अन्ये संसृतिसागरस्य [illegible]

मन्येरंस्त्वमहं तु वेद्मि ननु यो [illegible] ।

धन्ये जन्म गृहीतवान्रघुकुले जन्ये विभिन्नारिनृ-

ग्धुन्येपत्करपाटलिम्नि परमा निन्ये नुतिर्नलगा ॥ ७ ॥

अहं तं यः रघुकुले जन्म गृहीतवान् उत्तारकं वेद्मि । युद्धे अरिनृधुन्या रक्तनद्या ईप-त्करपाटलिम्नि । यस्मिन् रामे इत्यध्याहार्यम् । नलगा विधिना नुतिः निन्ये कृता । राव-णवधानन्तरं ब्रह्मागत्य राममस्तौषीदिति रामायणकथात्रानुसंधेया ॥

आरोहव्यपनीतमेखलमपास्तोरोजहारं रिपु-

स्त्रीरोदं विरचय्य येन विजयश्रीरोचमानौजसा ।

आरोपाद्विरतं शरस्य धनुषि स्फारोदयत्कीर्तिना

धीरोदात्तमिमं भजे रघुपतिं नीरोगतावाप्तये ॥ ८ ॥

येन रामेण धनुषि शरस्य आरोपात् विरतम् । उपरतमित्यर्थः । रिपुस्त्रीरोदमित्यस्य विशेषणद्वयमेतत् । आरोहव्यपनीतमेखलं अपास्तोरोजहारं पुंसामाश्रमचतुष्टयवत् स्त्रीणा-माश्रमत्रये अन्त्याश्रमस्य वैधव्यस्यारोहात् व्यपनीतमेखलमित्यर्थः । नीरोगतावाप्तये रोगनिवृत्तये इत्यर्थः ॥

आशापूरणमाकलय्य भजतां क्लेशापहं सर्वदा

नाशाय द्विषतामुपासत दिशामीशाय मुक्त्वा विधेः ।

कीशाकारधरैः सुरैश्च रुरुधे नैशाचरीं यः पुरी-

मीशानायुधभञ्जनाय करुणाकोशाय तस्मै नमः ॥ ९ ॥

उपासत क्रियापदम्। 'आस उपवेशने'। आङ्पूर्वं लङि प्रथमपुरुषबहुवचनमात्मनेपदि। विधे ब्रह्मण। करुणाकोशाय दयानिलयाय। कोशाकारधरैः वानररूपिभि.॥

आयामस्फुरदक्षिपद्मभितो जायानुजाभ्यां युतं
ध्येयाकारमुदारयोगिमनसां कायानुकार्यम्बुदम्।
मायामानुषमर्कसंततिभुवो दायादमुर्वीपतेः
भूयासं प्रणतः प्रणम्य च शुभप्रायामुपेयां गतिम्॥ १०॥

स्ववीक्षणेन सर्वोऽपि वर्धत इति। अभित. आयामेन वैशाल्येन स्फुरत् प्रकाशमान अक्षिपद्मयुगलं यस्य तम्। जाया सीता अनुज. लक्ष्मण ताभ्या युतम्। ध्येय. ध्यातुं योग्य आकार स्वरूपं यस्य तम्। उदार निर्मलम्। कायानुकार्यम्बुद काय शरीर अनुकरोतीति कायानुकारी अम्बुद मेघ यस्य तम्॥

आसन्नक्षितिकन्यकाकुचतटव्यासङ्गिहारावलि-
श्रीसंक्रान्तसविभ्रमाक्षिवलनो हासं वितन्वन्मृदु।
वासन्तीस्रगलंकृतो मलयजोल्लासं वहन्वक्षसं
दासं रक्षतु मामसौ रघुपतिस्त्रासं निरस्याखिलम्॥ ११॥

आसन्ना समीपस्था या क्षितिकन्यका जानकी तस्या कुचतटं तत्र व्यासङ्गिनी लम्बमाना या हारावली मौक्तिकहारपङ्क्ति तस्या श्री शोभा तस्या सक्रान्तं सनिवद्धं अक्षिवलन अक्षिसचार' यस्य स। वासन्तीस्रक् मल्लिकामाला तया अलंकृत.। मलयजोल्लास मलयचन्दनम्। मम अखिल त्रास निरस्य मा रक्षतु॥

आदेहच्युति दुर्जयेन्द्रियतया स्यादेव चेत्पातकं
भूदेवाभिजनेऽपि तद्भवतु न. सीदेम किं तावता।
वेदेषु स्फुटवैभवं दशमुखच्छेदेन दीप्तौजसं
वैदेहीरमणं प्रणम्य तु वय मोदेमहि ह्यायताम्॥ १२॥

देहस्य च्युति मरणं तदभिव्याप्य आदेहच्युति मरणपर्यन्तम्। दुर्जयानि इन्द्रियाणि यस्य सः। तस्य भाव तत्ता तया। भूदेवाभिजनेऽपि ब्राह्मणरूपे उत्तमजन्मन्यपि पातक भवतु तावता वय सीदेम किम्। षद्धातु. विशरणाद्यर्थ.। विधिलिङि उत्तमपुरुषबहुवचनम्॥

आसीन' कनकासने निजपुरोवासीभवन्मारुति-
र्या सीतेति कृताभिधा भुवि तया श्रीसीमभूम्या युतः।
नासीरार्पितपाणिसाञ्जलिसमीपासीदर्कात्मजो
दासीभूतसुर सपोलसदीशासी शरण्योऽस्तु मे॥ १३॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

आश्रितं [illegible] यो [illegible]-

[illegible] ।

नेदिष्ठं [illegible]-

[illegible] कीर्णं मनः ॥ १४ ॥

[illegible] व्याप्तम् ॥

आखावाहितविग्रहो जगति यः शैरावतो यत्कर-

स्तौ खाटप्रवरौ यदीयमनुना मौखानुबन्धोज्ज्वलौ ।

साखादोद्यतकुम्भकर्णजयिनी शाखामृगानीकिनी

रे खामध्यगतावतात्प्रणिपतद्धेलावलिर्दैवता ॥ १५ ॥

आखौ मूषिके । 'सर्वापुर्गोलमूषिका' इति दुर्गः । आहित न्यस्त विग्रहं शरीर यस्य सः । विघ्नेश्वर इत्यर्थः । यत्कर. यस्य शिवस्य कर. शैरावत अभिमान् तौ खाटप्रवरौ खे अट-न्तीति खाटाः तेषा प्रवरौ श्रेष्ठौ शिवविघ्नेश्वरौ । यदीयमनुना यस्य रामस्य मनुना मन्त्रेण मौखानुबन्धोज्ज्वलौ मुखालंकारसहितौ । एतद्रामतापनीयाख्ये ग्रन्थे प्रसिद्धम् ॥

इच्छां मे शृणु राम कामपि विभो कच्छातिरूढातसी-

गुच्छाङ्गप्रभ मर्दितुं मम समागच्छान्तरं हस्ततः ।

पृच्छां मा कुरु मृद्यतां कथमिति स्वच्छांशुकीर्ते भवा-

नच्छानत्त्वरितं किमद्रिसदृशं तच्छाम्भवं कार्मुकम् ॥ १६ ॥

कच्छः जलसमीपवृत्तिदेश । 'कच्छमनूपे' इति वोपालितः । तत्राधिरूढा उत्पन्ना अतसी पुष्पविशेष. तस्या. गुच्छं मञ्जरी तदिव अङ्गप्रभा यस्य तस्य संबोधनम् । मम अन्तरं चञ्चलचित्तं समागच्छ विश । अणुत्वात्कथ मर्दनं संभवतीति पृच्छा मा कुरु । अद्रिसदृशं तत् सीतापरिणयपणनभूतं शाम्भवं कार्मुकं धनु भवान् नाच्छानत्किं न च्छिन्नवान् किम् । खण्डितवानेवेत्यर्थः । 'छो छेदने' इयनि लुङ्रूपम् । अणुं यत्नात् मर्दय । अनवयवित्वादेव च्छेदो न प्रार्थितः किंतु मर्दनमेव ॥

ऊहन्ते नियमेन यं नियमिनो गेहं विशन्तो गुहां
यो हंसाकृतिरस्ति देहिषु चतुर्व्यूहं च गृह्णाति यः।
देहं चेन्द्रियमण्डलं च पृथगेवाहं पदार्थाद्विद-
न्सोऽहं भावनया भजे तमधुना मोहं विना राघवम् ॥१७॥

यं रामं गुहा गेहं विशन्तः। गुहावासिन इत्यर्थः। नियमिन योगिनः नियमेन चित्तचाञ्चल्यराहित्येन ऊहन्ते तर्कयन्ति। यः देहिषु प्राणिषु हंसाकृति परमात्मरूपी अस्ति। चतुर्व्यूहं केशवादिव्यूहं संकर्षणादिव्यूहं वा गृह्णाति स्वीकरोति॥

ऊरूपर्युपवेशितप्रियतमं मेरूपमानं श्रिया
चारूपस्थितमग्रतो हनुमताध्यारूढसिंहासनम्।
गीरूढं कविमण्डलस्य चरणस्त्रीरूपितैकोपलं
दारूपाहितराज्यसंमदमिमं धीरूहते मामिका ॥ १८ ॥

ऊरूपर्युपवेशिता अङ्कस्था प्रियतमा यस्य तम्। गीरूढं गीर्षु रूढम्। कविमण्डलस्तुत्यमित्यर्थः। चरणेन पादेन स्त्रीरूपं प्राप्ता एकोपला यस्य तम्। दारुणि पादुकाभ्यां उपाहिता विन्यस्ता राज्यसंपद् येन तम्॥

एत्याभीक्ष्णमनादिकर्मपटलीं वात्यामिवैष भ्रम-
न्यात्यायाति परत्र चेह च मुहुर्भीत्या च संयुज्यते।
भीत्यागाय ततश्च भूतकरुणाचैत्यायमानेक्षणं
कात्यायन्यधिनाथकार्मुकमिदं दैत्यारिमालम्बते ॥ १९ ॥

एष जीव अनादि आदिशून्या या कर्मपटली कर्मसमूहः ताम् अभीक्ष्णं पुनः पुनः एति प्राप्नोति। पूर्वकर्मानुगुण्येन जन्म लभत इत्यर्थः। वात्या वातसमूहम्। भीत्यागाय भयविसर्जनायेत्यर्थः। स्वबोधनम्। ततः तस्मात् कारणात् भूतेषु करुणा तस्याः चैत्यायमाने ईक्षणे यस्य तम्। चैत्या रथ्याकोणस्थिताभिज्ञानवृक्षाः॥

एके माधवमिन्दुमौलिमपरे नाकेशमन्ये नमो-
वाकेनानुसरन्तु न त्वहमपि स्तोकेन तामाश्रये।
साकेतेशमुपैमि किंतु शरणं या कैकसी विश्रव-
स्तोकेनाजनि भीरपास्य खलु तां लोके भजन्तं यशः॥२०॥

एके केचिज्जना. माधवं विष्णुम्, अपरे इन्दुमौलिं शङ्करम्, अन्ये नाकेशमिन्द्रम्, नमोवाकेन नमः शब्देन अनुसरन्तु नमस्कारं कुर्वन्तु। अहं तु तान् पूर्वोक्तान् स्तोकेनापि किंचिदपि नाश्रये। या भीतिः विश्रवस्तोकेन रावणेन अजनि उत्पन्ना तां भीतिं अपास्य दूरीकृत्य॥

लजति रपथे दुर्मार्गे सतोरोऽपि वर्तमाना अपि आर्तान्वयं दीनसमूहं अदर्तार रक्षितारं रघुपतिं श्रिताः आश्रिताः ॥

कन्तुर्हन्ति मनो विधेयविरहान्मन्तुः क्रमादेधते
किंतु स्मर्यत एव नाङ्घ्रिकमलं हन्तुः पुरां वा मधोः ।
गन्तुर्मे विषयाध्वसीम्नि धनिनां नन्तुश्च कुक्षिंभरेः
सन्तु श्रीरघुवीरपादभजनात्संतुष्यतोऽनेहसः ॥ २५ ॥

कन्तु इच्छा विधेयविरहात् मनसा यदीप्सितं कार्यं तत्कर्तुमशक्यत्वात् मन चित्तं हन्ति बाधते । मन्तु अपराध. पुरा हन्तु ईश्वरस्य मधोर्हन्तु विष्णो. एतयोः अङ्घ्रिकमल चरणारविन्दं न स्मर्यत एव । धनिना नन्तु । कर्मणि षष्ठी । धनिकान्सेवमानस्येत्यर्थः । रघुवीरपादभजनात् संतुष्यत. संतुष्टस्य मे मम अनेहस दिनानि सन्तु । रघुवीरपादभजनेनैव दिनानि गच्छन्त्विति निष्कृष्टोऽर्थ ॥

कङ्कालाभरणीयचापदलनाटंकारभिन्नाम्बरं
शङ्काकृष्टकुठारभृन्मदशिलाटंकायमानौजसम् ।
लङ्कानायकवाहिनीचरमहातङ्कावहज्यास्वनं
तं कालाम्बुदमेचकं रघुकुलालंकारदीपं भजे ॥ २६ ॥

कङ्कालाभरणः शिव. तत्सम्बन्धी य. चाप तस्य दलना खण्डन तस्य टंकार तेन भिन्न अम्बर यस्य तम् । शङ्कया आकृष्ट समीपमागत य कुठारभृत् परशुराम. तस्य मद गर्व. स एव शिला पाषाण तस्या टंका शिलाभेदी कश्चन आयुधविशेषः सेव ओजः यस्य तम् । आतङ्क वहतीति आतङ्कावह ज्याया मौर्व्या. स्वन शब्द यस्य तं प्रकाशकम् ॥

कङ्कालैर्द्विषतां नवैः सुखितवान्कङ्कावलिं कैतव-
न्यङ्कावर्पितशासनो घनघटाशङ्कावहस्तेजसा ।
अङ्कारोपितमैथिलीकुचतटालंकारकस्तूरिका-
पङ्कालेपनकौतुकी दिशतु मे लङ्कारिपुर्मङ्गलम् ॥ २७ ॥

द्विषता शत्रूणा कङ्कालै अस्थिभि. कङ्कावलि गृध्रसमूह सुखितवान् सुखिनं कृतवान् । कैतवन्यङ्कौ मायामृगे मारीचे अर्पित शासनं शिक्षा येन स । घनघटा मेघसमूह । अङ्क उत्सङ्ग आरोपिता प्रापिता या मैथिली तस्या कुचतटालंकारकस्तूरिकापङ्कालेपने मकरिकापत्रादिनिर्माणे कौतुकी ॥

का शङ्का मम कार्तिकेयवपुषाप्याशसनीयद्युता-
वैश कार्मुकमाशुदारितवति क्ष्माशंकरे विक्रमैः ।

[illegible]

[illegible] ॥ २९ ॥

[illegible] ॥

कारागारसमानसंसृतिनिराकाराय सच्चिन्मयं
धीरा यं शरणं व्रजन्ति भुवने नीरागमोहस्मया ।
तारादेवरसुग्रीववानरपरीवाराय नीराकर-
स्फारगर्वाटोपहराय रावणजिते वीराय तस्मै नमः ॥ ३० ॥

कारागारं बन्धागृहं तस्य समाना या संसृतिः संसारः तस्य निराकाराय निवर्तकाय । सच्चिन्मयं सच्चिद्रूपं यं धीरा धीशक्तिमन्त । नीरागमोहस्मया रागमोहगर्वैरहिता । तारादेवर. सुग्रीव । नीराकर समुद्र ॥

किं देवैरितरैः प्रपन्नहरणे सदेहहृद्भिर्नृणा
विन्देयं यदि तान्विमूढ इति मा निन्देयुरार्या न किम् ।
किं देयं किमदेयमित्यविदुष तं देहिनामिष्टद
वन्दे कंचन वञ्चनामृगरिपुं मन्देतरश्रेयसे ॥ ३१ ॥

प्रपन्नहरणे शरणागतसंरक्षणे सदेहहृद्भिः इतरैर्देवैः किम् । तान् पूर्वोक्तान् विन्देयं यदि [illegible] गतो यदि आर्याः पूज्या मां विमूढ इति न निन्देयुः किम् । निन्देयुरेवेत्यर्थः । किं योग्यं किं अदेयं इत्यस्मिन्विषये अविदुषं अविद्वांसम् । सकलेष्टदातारमित्यर्थः । व- [illegible] तस्य रिपुम् ॥

[illegible]

[illegible] ॥ ३२ ॥

[illegible] ॥

कुम्भीरप्रमुखाम्बुजन्तुनिचितं गम्भीरकुम्भोद्भवा-

रम्भी यागशतस्य च, सन्तु पयोधिं भीतिमन्तव्यधात् ।

कुम्भीभूस्तुतमाश्रयामि भर्तारं तं भीतिरं मन्मनः-

कुम्भीनसनिगदसुगारुडमणिम्भीभवन्तं प्रभुम् ॥ ३३ ॥

यागशतस्य अनेकयागस्य कुम्भोद्भवारम्भी च राम कुम्भीरप्रमुखाम्बुजन्तुनिचितं कुम्भीर नक्रः । 'नक्रस्तु कुम्भीरः' इत्यमरः । ते प्रमुखाः आदि येषां तानि अम्बुसत्त्वानि तैः निचितं व्याप्तं गम्भीरमगाधं पयोधिं समुद्रं भीतिं भयं अन्तः व्यधात् आदधात् । कुम्भीभूः अगस्त्यः । तन्मनस एव कुम्भीनसाः सर्पश्रेष्ठाः तरन्ति यस्मात् स गारुडमणिः स इव भवतीति तम्भीभवन्तम् । भर्ता देवानाम् ॥

गल्लालम्बितरत्नकुण्डलयुगामुल्लासिहारस्तनीं

फुल्लाशोकदलाधरां हृदयभूभल्लानुकल्पेक्षणाम् ।

संल्लापैः रमयन्प्रभुः स जगतामल्लामवन्याः सुतां

चिल्लाभाय ममार्य चित्तखुरलीमल्लायमानो भवेत् ॥ ३४ ॥

गल्लो गण्डयो लालम्बितं रत्नकुण्डलयुगं यस्यास्ताम् । हृदयभूः मन्मथः तस्य भल्लौ बाणौ तयोः अनुकल्पे सदृशे ईक्षणे तस्याः ताम् । अल्लामम्बां अवन्याः सुतां जानकीं रमयन् सन्तोषयन् चिल्लाभाय ज्ञानलाभाय चित्तखुरली चित्तमेव खुरली बालक्रीडास्थानं तत्र मल्लायमानः वीरो भवेत् ॥

गल्लीयन्नृपवंशमौक्तिकधनुः शृङ्गीणकल्पं वह-

न्नीभिल्लिल्हभिः समुज्ज्वलतनौ भृङ्गीकुलश्रीमुषि ।

जन्या जन्म तेन भाविता समाहिता भानुसंततिः सूर्यवंशनिर्गतेन स दशकन्या भूसुता प्रियां पत्नीं अवाप्तुम्। धुनी गङ्गा आकल्प आभरणं यस्य तत् धुन्याकल्पं शिरः यस्य सः धुन्याकल्पशिराः तस्य शरासनं धनुः तत् दलयति खण्डयति इति दलनः। जन्यावनं तत्र विहारप्रियः। मुनिभिः आकाङ्क्षितानि प्रार्थितानि यानि कर्माणि रावणवधादीनि तानि करोतीति कृत्। निजशरैः उदन्याकृतः अल्पमरः तादृशः कृतः अम्भोनिधिः समुद्रः यस्य सः। जन्यं युद्धम्। 'युद्धमायोधनं जन्यम्' इत्यमरः। तत्र आविद्धः दशाननः येन सः॥

जातो यो मिहिरान्वये नियमिना नीतो मखं रक्षितुं
शातोदर्यपि येन गौतममुनेः पूतोपलत्वं जहौ।
छातोमापतिकार्मुकं सदसि यं सीतोपलेभे पतिं
नातो राघवतोऽपरं शरणमित्यातोद्यमाघोषये॥ ४२॥

मिहिरान्वये सूर्यवंशे। 'मिहिरारुणपूषण' इत्यमरः। नियमिना विश्वामित्रेण। गौतममुनेः शातोदर्यपि वनिता अहल्यापि येन रामेण पूता सती चरणविन्यसनेन उपलत्व शिलात्वं जहौ। छातं च्छिन्नं उमापतिकार्मुकं शिवधनुः येन तम्। अतः राघवतः अस्मादामात् अपरमितरं न शरणं इति आतोद्यं भेरीवाद्य सर्वेषां श्रवणार्थमाघोषये॥

जाने न त्वदुपासनं धरणिभूजाने जपं वा मनो-
र्दीनेनापि कृतो जनेन कुरुते योऽनेनसं तं तव।
स्थाने किं तदितं विधीन्यदविधायानेहसो यापनं
हे नेतर्जगतामवाद्य शुभधीदानेन मां केवलम्॥ ४३॥

हे धरणीभूजाने सीतापते, यः रामषडक्षरीमन्त्रजपः दीनेनापि अशुद्धेनापि जनेन कृतश्चेत् तं जपितारं अनेनसं कुरुते तं तव मनोः मन्त्रस्य जपं वा त्वदुपासनं वा न जाने। न जानामीत्यर्थः। विधीन् धर्मशास्त्रोक्तविधीन् तदुक्तकर्माणि अविधाय अननुष्ठाय अनेहसः दिनस्य यापनं प्रापणमिति यत् तत्स्थाने किम्। योग्यं किम्। अनर्हमित्यर्थः। हे नेतः हे जगन्नायक, शुभधीदानेन मां केवलं मुख्यतया अव रक्ष॥

जम्भारिप्रमुखामरेन्द्रमुकुटीसंभाव्यमानाङ्घ्रये
कुम्भाभक्षितिकन्यकाकुचपरीरम्भाधिकाहंयवे।
दम्भाविष्कृतिदक्षराक्षसरणारम्भातिविक्रान्तदो-
स्तम्भायास्तु ममैष कोसलसुताडिम्भाय सेवाञ्जलिः॥४४॥

जम्भारिप्रमुखाः इन्द्रादयः ये अमरेन्द्राः तेषां मुकुट्यः ताभिः संभाव्यमाने पूजिते यस्य तस्मै। क्षितिकन्यकाकुचौ सीताकुचौ कुम्भस्याभेव कान्तिरिव आभा ययोः

१५ इति पाठान्तरम्.

यौ मतौ धर्मारम्भे सात्त्विके अधिक साधुः अभिकाम्य । 'अहंकारवानहंयु' इत्यमर ।
दर्पे दम्भ गर्वे. तन्नाशिनि ति परानन तत्र दक्षा समर्था ये राक्षसा तैः सह रणा-
रम्भः तत्र प्रतिनिदान्तौ प्रतिविक्रमयुक्तौ दोस्तम्भौ यस्य कोसलसुताडिम्भान ॥

जैत्रान्यासुमतां पुलस्त्यगमिनः पौत्राय दत्ताहवो
धात्रा चन्द्रकलाभृता च गमितः स्तोत्रावलीपात्रताम् ।
गात्राणि प्रयतर्षिचित्तकरिणां तोत्रायितान्युद्वह-
न्भ्रात्रा च प्रियया च मे रघुपतिर्यात्रासु संनह्यतु ॥ ४५ ॥

असुमता प्राणिना जैत्राय जयिने पुलस्त्यगमिन पुलस्त्यर्षे पौत्राय रावणाय दत्ता-
हव. दत्तसमर धात्रा ब्रह्मणा चन्द्रकलाभृता च ईश्वरेण च स्तोत्रावलीपात्रता स्तुत्यता
गमितः प्रापित प्रयतर्षिचित्तकरिणा परिशुद्धर्षिमनसा तोत्रायितानि गजबन्धनस्तम्भाय-
मानानि गात्राणि उद्वहन् दधान स रघुपति ॥

तन्द्रावर्जितनृत्तगीतमतिभागिन्द्रावरोधाङ्गना-
मन्द्रारब्धविपञ्चिकास्वरझरीसान्द्रावदत्तस्तवम् ।
चन्द्रालिप्तभुजान्तरं स्मरणतोऽघं द्रावयन्तं नृणां
चन्द्रापीडशरासभङ्गचतुरं तं द्रागुपास्ते मनः ॥ ४६ ॥

तन्द्या आलस्येन । 'तन्द्री प्रमीला' इत्यमर । वर्जिते रहिते ये नृत्तगीते तयोः मति-
भाज अत्यासक्ता. या इन्द्रावरोधाङ्गना इन्द्रान्तःपुरस्त्रियः । 'भूभुजामन्त पुरे स्यादव-
रोधनम्' इत्यमरः । रम्भाद्या मन्द्रारब्ध मन्द्रेण स्वरविशेषेण आरब्ध. यः विपञ्चिका-
स्वरः वीणास्वर । 'वीणा तु वल्लकी । विपञ्ची' इत्यमरः । तस्य झर्या प्रवाहेण सान्द्रावदत्त
अधिकतया कृत स्तव. स्तोत्र यस्य तम् । चन्द्रालिप्तभुजान्तरं चन्द्रेण कर्पूरादिविशेषेण ।
'चन्द्र कर्पूरकाम्पिल्लसुधांशुस्वर्णवारिषु' इति मेदिनी । आलिप्तं भुजान्तर वक्षः यस्य तम् ।
स्मरणतः स्मृत्वा नृणा मनुष्याणा अघं पापम् । 'एनोऽघमह' इत्यमरः । द्रावयन्तं
निवर्तयन्तम् । चन्द्रापीडशरासभङ्गचतुर शिवधनुःखण्डनपण्डित मनः द्राक् झटिति
उपास्ते । ममेति शेष ॥

तं दातारमभीप्सितस्य सहसा वन्दारवे देहिने
भिन्दानं स्मरतामघानि करुणासंदानितालोकनम् ।
मन्दारब्धमहीसुतादृगलिनीवृन्दानुबन्धस्फुर-
त्कुन्दालीमधुरस्मितास्यकमलं वन्दामहे राघवम् ॥ ४७ ॥

अभीप्सितस्य प्रार्थितस्य वन्दारवे स्तोत्रे । 'वन्दारुरभिवादके' इत्यमर । देहिने प्राणि-
ने सहसा अविलम्बेन दातारम् । स्मरता अघानि पापानि भिन्दान भेत्तारम् । करुणासंदा-

[illegible]

[illegible]

॥ ४८ ॥

[illegible] ॥

तुल्या यस्य न सन्ति चापकुशलावल्यामिलामण्डले

कल्यासङ्गमुषा यदङ्घ्रिरजसाहल्या पवित्रीकृता ।

कुल्यावज्जलधि बबन्ध किल यो बल्याशरच्छित्तये

कल्याणाय स मेऽस्तु साशुगधनुर्वल्ल्या विराजत्करः ॥४९॥

इलामण्डले भूमण्डले । चापकुशलावल्या धानुष्कसङ्घे तुल्या यस्य न सन्ति । कल्यासङ्गमुषा कल्यं पापं तस्य आसङ्गं सम्बन्धं मुष्णातीति मुषा यदङ्घ्रिरजसा यच्चरणपांसुना अहल्या पवित्रीकृता परिशुद्धीकृता । यः रामः बल्याशरच्छित्तये बलिनः बलिष्ठाः ये आशराः राक्षसाः तेषां च्छित्तिः छेदः तस्मै जलधिं समुद्रं कुल्यावत् अल्पसरिद्वत् बबन्ध । साशुगधनुर्वल्ल्या सबाणधनुर्लतया विराजत्करः विराजितहस्तः सः रामः मे कल्याणाय अस्तु ॥

त्रस्तोपागतलोकरक्षणविधावस्तोकमुद्यत्कृपो

निस्तोयीकरणे च यो जलनिधेरस्तोपमस्तेजसा ।

शस्तोऽपि स्तुतिकृत्सु पारयति यं न स्तोतुमस्मिन्मया

हस्तोपात्तधनुः शरे भगवति न्यस्तोऽखिलोऽयं भरः ॥ ५० ॥

त्रस्तः भीतः उपागतः समीपं प्राप्तः यः लोकः तस्य रक्षणविधौ अस्तोकं अधिकं उद्य-

रूपः उत्पन्नदर्पावान् न । जलनिधे निस्तोयीकरणे जलशून्यताकरणे तेजसा पराक्रमेण अनौपम्य उपमानहीनः । स्तुतिकृत्सु स्तुतिकारकेषु शक्तोऽपि समर्थोऽपि यं रामं स्तोतुं न पारयति न समर्थो भवति । हस्तोपात्तधनुःशरे हस्तधृतचापबाणे अस्मिन् भगवति रामे समस्तः भर भार न्यस्त निक्षिप्त ॥

तृष्णा यद्विषयेषु धीविकलतां पुष्णाति धैर्यं च य-

न्मुष्णाति श्रुतिदर्शिते पथि पदं कृष्णामिवान्तं न वा ।

उष्णाभीशुकुलाधिपस्य भजने वृष्णापि वन्द्यौजसो

निष्णातस्तु भवन्क्षिपाम्यघगणान्कृष्णान्निवाब्दान्मरुत् ॥५१॥

विषयेषु स्रक्चन्दनवनितादिषु तृष्णा आशा धीविकलता धीशून्यता पुष्णाति उत्पादयति आशा धैर्यं च मुष्णाति अपहरतीति यत् तस्मात् श्रुतिदर्शिते वेदोक्ते पथि पदं स्थानं कृष्णामिवान्त करोमि न वा। 'कृष निष्कर्षे' कादि धातु । तथापि वृष्णापि इन्द्रेणापि वन्द्यौजस उष्णाभीशुकुलाधिपस्य सूर्यकुलाधिपस्य रामस्य भजने निष्णातः समर्थः भवन् मरुत् वायु अब्दानिव मेघानिव अघगणान् पापनिवहान् क्षिपामि प्रेरयामि 'क्षिप प्रेरणे' शविकरण ॥

त्रातारं कमुपैमि कस्य भुवने भूतानुकम्पेति च

ध्यातासु त्रिदशावलीषु न भवत्येतादृगेकोऽपि यत् ।

वातापत्यनिवेशितप्रणयिनी दूताधिकारं ततः

सीताविभ्रमदेशिकं मृगयते जातादरं मे मनः ॥ ५२ ॥

भुवने भूमौ क त्रातारं रक्षितारं उपैमि गच्छामि । कस्य भूतानुकम्पा भूतेषु प्राणिषु अनुकम्पा दया । 'कृपा दयानुकम्पा' इत्यमर । इति त्रिदशावलीषु त्रिदशाना देवाना आवलीषु समूहेषु ध्यातासु सतीषु एतादृक् एष इव एष रामः स इव एकोऽपि यन्न भवति तत. वातापत्यनिवेशितप्रणयिनी दूताधिकारं सीताविभ्रमदेशिकं रामं मे मन जातादर सन्मृगयते अन्वेषति ॥

स्तैमित्यस्पृशि य. स्मृतो हृदि सतां चामित्रषट्कोज्झिते

भूमित्राणकरः शशीव जनितो यो मित्रवंशाब्धिना ।

ओमित्याप वनं नियोक्तरि गुरौ सौमित्रिणा सीतया

यो मिथ्यावचनत्वदोषनुदि तं नौमि त्रिलोकीपतिम् ॥ ५३ ॥

यः रामः अमित्रषट्कोज्झिते कामक्रोधादिषट्शत्रुरहिते स्तैमित्यस्पृशि स्तिमितस्य भाव स्तैमित्य निश्चलता तद्वति । निश्चले इत्यर्थ । सतां हृदि स्मृत भूमित्राणकरः शशीव य मित्रवंशाब्धिना सूर्यवंशसमुद्रेण जनित । य मिथ्यावचनत्वदोषनुदि असत्यभीरौ गुरौ पितरि नियोक्तरि सति वनं गच्छेति प्रेरके सति ओं इति । 'ओमित्यङ्गीकारे'।

अस्मिन्नपि [illegible] ॥
तं [illegible] रामं [illegible] नमामि ॥

दत्तातङ्कमुदन्वतेऽस्त्रशिखिना वित्ताधिराजानुज-
कृत्ताखर्वतनुं विधाय मरुतां क्लृप्तापनिद्रीकम् ।
मत्तानेकपचङ्क्रमं प्रणमदागत्तानुकम्पापरं
चित्ताकर्षिमुनिप्रजन्म कलये तत्तादृशं राघवम् ॥ ५४ ॥

उदन्वते समुद्राय अस्त्रशिखिना बाणाग्निना दत्तातङ्क दत्त [illegible] संताप येन तम् । वित्ताधिराजानुज कुबेरानुज रावण [illegible] रावणं हत्वेत्यर्थः । मरुता देवाना क्लृप्तापनिद्रीक [illegible] मत्तानेकपचङ्क्रम अनेकप' गजः । 'हस्ती द्विरदोऽनेकपो द्विप' इत्यमर । मत्तगजतुल्यगमनं प्रणमदाग-त्तानुकम्पापरम् नमत्सु कृपावन्तम् । मुनिप्रजन्म चित्ताकर्षि मुनिहृदयाकर्षक तत्तादृशं स स इव अनन्यसदृश राघवं कलये भजामि ॥

दानीयो रचित: श्रियामपि रिपोरानीय येनानुज:
पानीयाकरमेव योऽस्त्रशिखिनातानीदपोढस्मयम् ।
जानीते विभवं च यस्य स वसन्मौनी वटद्रोस्तले
यानीमं शरणं मनोविहरणस्थानीकृतं सीतया ॥ ५५ ॥

येन रामेण रिपो. रावणस्य अनुजोऽपि विभीषणोऽपि आनीय स्वनिकट प्रापय्य श्रिया लङ्काराज्यश्रिया दानार्ह दानीय. रचित कृत. । पानीयाकरं समुद्रं य. अस्त्रशि-खिना अपोढस्मय वीतगर्व अतानीत् । यस्य विभव माहात्म्य वटद्रोस्तले वसन् मौनी दक्षिणामूर्तिधर स. शिव जानीते । सीतया जानक्या मनोविहरणस्थानीकृतं इमं शरणं यानि गच्छानि ॥

दूरादुज्झितसद्विधीनपि जनानाराधने स्वे परा-
न्धीरासाद्यपदं नयन्तमवनीभारापनोदक्षमम् ।
धारावाहिकवित्त्वहेतुभजनं राराज्यमानं श्रिया
श्रीरामायणनामकं सुकृतिनी धीराविशत्येव मे ॥ ५६ ॥

दूरात् उज्झितसद्विधीनपि कर्मभ्रष्टानपि आराधने भगवदाराधने तत्परान् उद्युक्तान् धीरासाद्यपदं धीरैः जीवन्मुक्तै आसाद्यं प्राप्य यत्पद तन्नयन्तं अवनीभारापनोदक्षमं धारावाहिकवित्त्वहेतुभजनं श्रिया राराज्यमानं श्रीरामायणनामकं राममेव मे सुकृतिनी धी. आविशति ॥

नाहं पुत्रकलत्रमित्रविषये स्नेहं विहातुं क्षमः
साहंकारमिदं मनश्च न कृतोत्साहं गुरूपासने ।

[illegible]

[illegible] पतिम् ॥ ५७ ॥

[illegible]

न [illegible] भुवने भवन्ति [illegible] यथा

[illegible] निर्जरव्रातयोऽपि च तथा न भाविता राघवात् ।

पश्चाद्द्रुहिणान्तसर्गरसिके विश्वाधिवासे ततो

विश्वामित्रमखारिवैरिणि वय विश्वासिनः केवलम् ॥ ५८ ॥

भुवने [illegible] उग्रा सकृदपि [illegible] अप इव आचरन्तीति तपोक्ता यथा न भवन्ति तथा विश्वा समस्ता निर्जरव्रातयोऽपि देवा राघवात् न भाविता न दृष्टियुक्ता । भिधातु [illegible] । तत पश्चाद्द्रुहिणान्तसर्गरसिके विश्वाधिवासे विश्वेषा समस्ताना अधिवासे वासनिलये विश्वामित्रमखारिवैरिणि वय केवलं विश्वासिन ॥

निर्वाणं गमिते शरै रणभुवि स्वर्वायुधारिव्रजे

सर्वासामजनिष्ट य. स्तुतिपद स्वर्वारवामभ्रुवाम् ।

गुर्वादेशगृहीतकाननगतिर्दुर्वारयादोधिभू-

गुर्वापोहनसाहसी स दुरित निर्वासयेन्मे विभुः ॥ ५९ ॥

य रामं रणभुवि स्वर्वायुधारिव्रजे स्वर 'वज्र शतकोटि स्वर' इत्यमर । स्वर्वायुध. इन्द्र तस्यारय असुरा. तेषा व्रजे समूहे निर्वाण क्षयं शरै गमिते प्रापिते सति सर्वासा स्वर्वारवामभ्रुवा रम्भादीना स्तुतिपद अजनिष्ट । गुर्वादेशगृहीतकाननगतिः पितृशासनप्राप्तारण्य. दुर्वारयादोधिभूगर्वापोहनसाहसी अतिदु सहसमुद्रगर्वभङ्गसाहसी स. विभु श्रीरामः मे दुरित निर्वासयेत् निवर्तयेत् । प्रार्थनाया लिङ् ॥

नीलाम्भोदनिभं युगान्तविहरत्कालान्तकभ्रूलता-

लीलाध्वद्धनुरीरितेषुदलितस्थूलाङ्गलङ्काधिपम् ।

फालान्तश्रमशीकरं युधि चलद्वालाश्वलोद्वोपकृ-

द्दोलाङ्गूलयुतं भजामि विजयश्रीलाञ्छितं राघवम् ॥ ६० ॥

नीलाम्भोदनिभ युगान्तविहरत्कालान्तकभ्रूलतालीलाधद्धनुरीरितेषुदलितस्थूलाङ्गलङ्काधिप युगान्ते प्रलयकाले विहरन् य कालान्तक. शिव तस्य भ्रूलता तस्या लीला यस्य धनुष तेनेरिता. इषव तै दलित स्थूलाङ्गलङ्काधिप यस्य तम् । युधि फालान्तश्रम-

शीकरं चलद्वालाग्रलोद्धोपकृद्गोलाङ्गूलयुतं चलन्ति बालाञ्चलानि अग्राणि येषां ते उद्धोपं कुर्वन्तीति उद्धोपकृत एवंभूतै· गोलाङ्गूलै वानरविशेषै· युतं विजयश्रीलाञ्छितं विजयश्रिया राजलक्ष्म्या लाञ्छितं चिहितं राघव भजामि ॥

नैल्यं यद्वपुषः पयोदरुचिभिस्तौल्यं समालम्बते
मूल्यं यस्य कथा करोति कलुषं माल्यं नदीवैश्वरम् ।
लौल्यं मे विषयं निवार्य करुणाशाल्यन्तरङ्गो नृणां
पाल्यं मामपि पश्यतु प्रणमतां वाल्यन्तको यः प्रभुः ॥६१॥

यद्वपुष नैल्यं नीलिमा पयोदरुचिभि· मेघकान्तिभिः तौल्यं सादृश्यं समालम्बते आश्रयति । यस्य कथा कलुषं पापं ऐश्वर माल्यं नदीव मूल्यं मूलेन बध्य मूल्यम् । 'नौवयोधर्म-' इत्यादिना मूलशब्दाद्यत्प्रत्यय । मे लौल्यम् । स्वार्थे ष्यञ्प्रत्यय । विषय विषयात्कान्तिं चक्षुरादि निवार्य प्रणमता नृणां नृविषये । विषयत्व षष्ठ्यर्थ । करुणाशाल्यन्तरङ्गः दयालु यः वाल्यन्तक वालिरिपु स प्रभु मामपि पाल्यं पालितु योग्यं पातय रक्षणीयं पश्यतु । दृशे धातो लोट । प्रथमपुरुषे कवचन प्रार्थनायामयं ॥

पश्यालीकशरासभञ्जनदशावश्याभिनन्द्यौजसं
पश्यामन्छलभक्तितस्तनुभृतामश्यानपुण्यात्मनाम् ।
शश्याभाननमण्डला धृतिजितावश्यायशैलां कदा
पश्यामि क्षितिजाकटाक्षपटलीदृश्याकृतिं देवताम् ॥ ६२ ॥

[illegible] अली [illegible] तत्रत्यं चापुरपि [illegible] अलीक [illegible] पश्यम- [illegible] दशा तया [illegible] 'आशो [illegible]' । [illegible] बले धातुतेजसि' [illegible] तनुभृता [illegible] आननमण्डला [illegible] क्षितिजाकटाक्षपटलीदृश्याकृति सीतानिरीक्षण- [illegible] ॥

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ६३ ॥

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

पौराङ्गनानयनभूरुत्पलवनीचार्वीकृतीन्दूदयं
वार्वाहस्वननिनादिनं च धनुषे शार्वाय भङ्गक्षणे ।
गीर्वाणारिचमूदधेरतितरामौर्वायमाणं रणे
पूर्वाराधितमाश्रये रघुपतिं दूर्वादलश्यामलम् ॥ ६४ ॥

पौराङ्गनानयनभूरुत्पलवनीचार्वीकृतीन्दूदयं पौरनारीनेत्रोत्पलवनसंतोषकरातिमनोज्ञचन्द्रसदृशं भङ्गक्षणे शार्वाय शांकराय धनुषे वार्वाहस्वननिदायिनं वार्वाहः मेघः रणे गीर्वाणारिचमूदधेः राक्षससैन्यसमुद्रस्य और्वायमाणं और्वः वडवाग्निः । 'और्वस्तु वाडवो वडवानलः' इत्यमरः । पूर्वाराधितं, दूर्वादलश्यामलम् । 'दूर्वा तु शतपर्विका' इत्यमरः । दूर्वायाः दल इव श्यामलं रघुपतिमाश्रये ॥

पेटी विक्रममौक्तिकस्य सुमनोवाटी मुनीन्द्रालिना
शाटीभावितवल्कला धृतजटाजूटीभवत्कुन्तला ।
चेटीभूतजगद्दशाननशिरःपाटीपुरुर्वीसुता-
पाटीराङ्कभुजान्तरा मम मनस्याटीकते भावना ॥ ६५ ॥

विक्रममौक्तिकस्य पेटी । स्थानमित्यर्थः । मुनीन्द्रालिना कपिश्रेष्ठभ्रमराणां सुमनोवाटी उद्यानम् । 'वाटी वास्तौ गृहोद्यानकट्यो' इति हैमः । शाटीभावितवल्कलधारिणी धृतजटाजूटीभवत्कुन्तला जटाधारिणी चेटीभूतजगद्दशाननशिरःपाटीपुः चेटीभूतं भृत्यभूतं जगत् यस्य सः. तादृशदशाननस्य रावणस्य शिरःपाटिनः इषवः बाणाः यस्य सः उर्वीसुतापाटीराङ्कभुजान्तरा सीताचन्दनचर्चितवक्षाः. तादृशी भावना रामविषयभावना मम मनसि आटीकते आगच्छति ॥

प्रालेयांशुनिभाननं सुरतरोर्मूले स्थितं सानुजं
शीलेयं हृदि जानकीसहचरं काले यदि त्वन्तिमे ।
फालेषु भ्रमितभ्रुवो यमभटाः कौलेयकैर्दारुणै-
रालेह्यापि न शक्नुयुर्जनयितुं भीलेशमप्येव मे ॥ ६६ ॥

प्रालेयांशुनिभाननं चन्द्रनिभाननं सुरतरोः कल्पवृक्षस्य मूले स्थितं सानुजं जानकीसहचरं अन्तिमे काले मरणकाले हृदि शीलेयं यदि फालेषु भ्रमितभ्रुवः यमभटाः दारुणैः कौलेयकैः श्वभिः । 'कौलेयकः सारमेयः' इत्यमरः । आलेह्यापि [जिह्वाभिः] मे भीलेशमपि जनयितुं न शक्नुयुः । न समर्था इत्यर्थः ॥

द. ५

प्रासाय प्रयतेत चेद्गिरि तदा का नाम वार्ता करो-
र्हासायैव तु सा भवेन्मतिमतामायासिता चेत्पुरः ।
त्रासादेव विना तथा निरजिता ये माहितिः प्रागभा-
ग्भासा निर्जितमेघ राघव कृपामासाद्य भास्याः श्रुतौ ॥ ६७॥

प्रासाय प्रयतेत चेत् यत्नं कृतः चेत् तदा करो गिरि तापि का नाम वार्ता नास्तीत्यर्थः । किं च प्रासवद्धासाहिति मतिमता पुरः आयासिता प्रासा चेत् भृशं हासायैव भवेत् । त्रासादेव विना भयं विना तथा ये माहितिः प्रागभाक् प्रागल्भ्या निरजिता भासा निर्जितमेघ हे राघव, अस्या श्रुतौ श्रवणकाले कृपा आसाद्य वर्णय ॥

प्राजापत्यचरुप्रक्लृप्तजनन. क्ष्माजामवाप्य प्रिया-
माजावुत्कमपि क्षणेन विदधे यो जामदग्न्यं जितम् ।
आजान्वायतबाहुरन्तिकमहीभाजानुजेनावृतः
पूजाकर्मफलं सतां मनसि मे राजा रघूणां वसेत् ॥ ६८ ॥

यः प्राजापत्यचरुप्रक्लृप्तजनन ब्रह्मप्रेपितदिव्यपायससंभूत· क्ष्माजा सीता प्रिया पत्नीं प्राप्य आजौ युद्धे उत्कं सोत्कण्ठ अपि जामदग्न्य परशुरामं जित विदधे । आजान्वायत· बाहुः अतिदीर्घबाहुः अन्तिकमहीभाजा समीपस्थितेन अनुजेन लक्ष्मणेन आवृतः सता पूजाकर्मफलं रघूणा राजा स रामः मे मनसि वसेत् ॥

बन्धा सेतुपथस्य सैन्यगतये सिन्धावुदारोर्मिभी
रुन्धाने शरचापशोभितकरः स्कन्धावसक्तेपुधिः ।
गन्धानेकपचङ्क्रमो भुवि कृतां संधामवन्ध्यां वह-
न्निन्धामात्मनि सोऽवतीर्य सुचिरं तं धारयत्वेप मे ॥ ६९॥

उदारोर्मिभिः रुन्धाने । गतिमिति शेपः । सिन्धौ सैन्यगतये सेतुपथस्य सेतुमार्गस्य बन्धा निर्माता शरचापशोभितकरः स्कन्धावसक्तेपुधि. गन्धानेकपचङ्क्रम· मत्तगजगमन· भुवि कृता सधा प्रतिज्ञा अवन्ध्या सफला वहन् स राम. मे आत्मनि मनसि अवतीर्य इन्धा दीप्यताम् । 'ञि इन्धी दीप्तौ' । एष· आत्मा तं धारयतु ॥

बालोऽप्यध्वरगुप्तये निशिचरानालोप्य यश्चित्रकृ-
त्लीलोऽभ्यर्णगतानृषीन्निजतनुश्रीलोभिचित्तान्व्यधात् ।
कालोद्यत्कमलेक्षणो भवदवज्ज्वालोत्थसंतापहृ-
त्त्रैलोक्यप्रभुरेप पूषकुलभूरालोक्यते मे हृदि ॥ ७० ॥

यः बालोऽपि अध्वरगुप्तये विश्वामित्रयागत्राणार्थं निशिचरान् मारीचसुबाहुप्रमुखान्

आलोप्य नाशयित्वा चित्रशीलः सन् अभ्यर्णगतान् समीपस्थान् कपीन् निजतनुश्रीलोभिचित्तान् व्यधात् । कालोत्पलकमलेक्षण प्रातःकालविकसितारविन्दनेत्र भवदवज्वालोत्थसंतापहृत् त्रैलोक्यप्रभु भूपकुलभूः सूर्यवंशोत्पन्नः एष रामः मे हृदि आलोक्यते ॥

भक्तं कन्दफलादिरत्नमकुटीरिक्तं जटालं शिरः
शक्तं नाम विशुद्धये शरधनुर्युक्तं च पाणिद्वयम् ।
रक्तं नेत्रयुगाञ्चलं निखिलमप्युक्तं त्विदं लक्षणं
व्यक्तं मत्कुलदैवतस्य भुवने नक्तंचरद्रोहिणः ॥ ७१ ॥

मत्कुलदैवतस्य रामस्य नक्तंचरद्रोहिण भक्तं अन्नं कन्दफलादिरत्नमकुटीरिक्तं शिरः जटालं जटाभरितं नाम अभिधा विशुद्धये [स्मर्तृणां] विशुद्धये शक्तं पाणिद्वयं च शरधनुर्युक्तं नेत्रयुगाञ्चलं रक्तं निखिलं इदं उक्तं लक्षणं भुवने व्यक्तम् ॥

भिन्तामन्तरिदं निरन्तरमियं चिन्ता वृथा चेतसः
संतापं च तनोतु मुञ्चतु मुदं किं तावता मे मनः ।
संतानद्रुममीप्सितार्थघटने यन्तारमम्भोनिधे-
र्हन्तारं दशकन्धरस्य भजते तं ताटकारिं यतः ॥ ७२ ॥

अन्तः अन्तःकरणं भिन्तां भेदयतु इयं चिन्ता निरन्तरं सर्वदा वृथा चेतसः संतापं च तनोतु । मे मनः मुदं मुञ्चतु तावता किम् । न किमपीत्यर्थः । यतः ईप्सितार्थघटने संतानद्रुमं अम्भोनिधेः यन्तारं दशकन्धरस्य हन्तारं तं ताटकारिं भजते ॥

मित्रं यस्य च चित्रभानुतनयः पत्रं च शत्रुंजयं
पुत्रं चाह जनः कुशं लवमपि क्षत्रं च जात्यञ्चितम् ।
सत्रं त्राणपदं च कस्यचिदृषेश्छत्रं तदेकं सितं
चित्रं धन्व च दापितं जितवता वृत्रं स पातु प्रभुः ॥ ७३ ॥

यस्य चित्रभानुतनयः सुग्रीवः मित्रम् । पत्रं च वाहनं च शत्रुंजयं गरुडः । 'पत्रं तु वाहने पर्णे पक्षे च शरपक्षिणोः' इति विश्वः । पुत्रं कुशं लवमिति आह (लोके) क्षत्रं जात्यञ्चितम् । कस्यचिदृषेः विश्वामित्रस्य सत्रं यागः त्राणपदं छत्रं तत् एकं प्रसिद्धं सितं यस्मै वृत्रं तदाख्यमसुरं जितवता इन्द्रेण । चित्रं शत्रुसंहारक्षमं धन्व च धनुश्च दापितं दत्तं स प्रभुः पातु ॥

यद्भागस्य पदं विदेहतनया रुद्रायुधध्वंसना-
द्दुद्राव विरच्य्य येन पिदधे छिद्राणि या रोदसोः ।
भद्रायास्त्वरुणान्वयार्णवतमोनुद्रावणे सा रणे
निद्रामक्षयिणीं समर्पितवती मुद्रा खरद्रोहिणी ॥ ७४ ॥

---

१. '... ' इति पाठः.

येन उद्रावेण अधिकशब्देन या रोदसो. द्यावापृथिव्योः छिद्राणि पिदधे तादृशं उद्रावं रुद्रायुधध्वंसनात् हरचापभञ्जनात् विरचय्य या मुद्रा रोदसो द्यावापृथिव्यो.छिद्राणि पिदधे यद्रागस्य विदेहतनया पदं अरुणान्वयार्णवतमोनुत् तमोनुत् चन्द्रः रणे रावणे अक्षयिणीं निद्रा दीर्घनिद्रा समर्पितवती खरद्रोहिणी सा मुद्रा भद्राय अस्तु ॥

यन्मातुर्जठरेऽन्वभावि नरके यन्मानवैर्दु:सहे-

ऽप्युन्मादादिव मौढ्यभाजि न सकृत्तन्मानसे चिन्त्यते।

जन्मासुव्यजनोदितं व्यसनितां सन्मानितोक्त्या विदं-

स्त्वन्माहात्म्यमवेत्य राम दुरितच्छिन्मादृशां त्वां भजे ॥७५॥

मानवै दु.सहे नरके नरकप्राये मातुः जठरे यद्दु.खं अन्वभावि अनुभूतं [मया] तद्दु'खं उन्मादादिव वैचित्यादिव मौढ्यभाजि मानसे सकृत्तचिन्त्यते जन्मात्यन्तसुदु सहां जन्मनि अत्यन्तसुदु'सहा व्यसनिता सन्मानितोक्त्या विदन् सद्भिर्मानिता. सन्मानिता. महान्तः तेषा उक्त्या जानन् मादृशा त्वन्माहात्म्यं दुरितच्छित् दुरितनिवर्तकं इति अवेत्य त्वां भजे ॥

यास्तेज:कथिताब्धयो दिनकरश्रीस्तेयकेलीभृत-

स्त्रीस्तेपुः किल रक्षसामसुपु चापास्तेपु लङ्कारणे।

आस्तेनापि रथेन दुर्लभजवाः प्राप्तेः प्रियस्य द्विप-

स्तास्ते तावदिपू रघूद्वह ममोपास्ते मन. श्रेयसे ॥ ७६ ॥

या इषव तेज कथिताब्धय. दिनकरश्रीस्तेयकेलीभृत लङ्कारणे रक्षसां असुपु अपास्तेपु स्त्री' रक्षस्त्री. तेपु तासा ताप अकुर्वन्। आ' इत्याश्चर्ये। तेनापि प्रसिद्धवेगशालिनापि रथेन गरुडेन दुर्लभजवाः प्राप्ते. प्रियस्य प्राप्तिरिति कंसभार्या तस्या' प्रियस्य कंसस्य ते तव ताः पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टाः इपू तावत्प्रथमतः मम मन' श्रेयसे उपास्ते ॥

ये वेदैर्विदुरस्थिराणि भुवनान्यावेधसो विष्टपा-

त्ते वेगेन तरन्ति यस्य कथया नावेव सिन्धुं भवम्।

धावेयुर्युधि यस्य कार्मुकगुणारावेण दूरेऽरयो

भावेनालघुभक्तिना रघुभुवां सेवे तमेवेश्वरम् ॥ ७७ ॥

ये वेदैः आवेधस विष्टपात् आब्रह्मलोकभुवनानि अस्थिराणीति विदुः ते वेगेन यस्य कथया सिन्धुं समुद्रं नावेव भवं संसारं तरन्ति। यस्य कार्मुकगुणारावेणारवेण अरय' युधि धावेयु ते रघुभुवा राघवाणा ईश्वरं अलघुभक्तिना भावेन सेवे ॥

योऽघानि स्मरतामघानि युधि येनाघानि लङ्केश्वर-

श्लाघातत्परता नयन्ति यशसामोघा यदीया जगत्।

मोघादन्यमिषुं कृतार्णवमदव्याघातमाबिभ्रतं

मेघाभं तमहं भजे परिवृढं वैखानसानां प्रियम् ॥ ७८ ॥

यः स्मरता अघानि पापानि अघानि हतवान् । युधि येन लङ्केश्वर. अघानि हत· । यदीयाः यशसा ओघा जगत् श्लाघातत्परता नयन्ति । कृतार्णवमदव्याघातं कृतसमुद्रमदभङ्गं मोघादन्यं अमोघं इषुं आबिभ्रतं मेघाभं वैखानसाना प्रिय परिवृढं प्रभुं भजे ॥

रक्षत्वक्षयमङ्गलप्रदपदस्त्र्यक्षप्रसादोन्मिष-

द्रक्षःश्रीवृतपङ्क्तिकंधरभुजावृक्षच्छिदापण्डितः ।

अक्षय्यप्रबलप्रतापसचिवानृक्षप्लवंगानयन्

नक्षत्रेशसदक्षचारुवदनः स क्षत्रियग्रामणीः ॥ ७९ ॥

अक्षयमङ्गलप्रदपद अक्षयमङ्गलं मोक्ष । तथाक्षप्रसादोन्मिषद्रक्ष श्रीवृतपङ्क्तिकंधरभुजावृक्षच्छिदापण्डित· त्र्यक्ष परमेश्वरः तस्य प्रसादेन अनुग्रहेण उन्मिषन्ती वृद्धिमती या रक्ष श्री तया परिवृत पङ्क्तिकंधर· रावण तस्य भुजा एव वृक्षा तेषा छिदा छेद· । भुजाच्छिदाशब्दौ आकारान्तौ । तस्मिन् पण्डित समर्थ । नक्षत्रेशसदक्षचारुवदनः अक्षय्यप्रबलप्रतापसचिवान् ऋक्षप्लवंगानयन् क्षत्रियग्रामणी· स राम रक्षतु ॥

रथ्यायां निलये सतां सदसि वा मिथ्यावचो यद्ब्रुवे

तथ्यालापमपि त्यजामि कुशले पथ्यावहेद्यो गतिम् ।

कथ्या तन्मम दुर्गतिर्भवति योन्मथ्यावहातुं च तां

कथ्यादित्यकुले कृतोदयमिनं तिथ्या नवम्यां भजे ॥ ८० ॥

रथ्याया निलये गृहे सता सदसि वा यत्कारणात् मिथ्यावचः अनृतं ब्रुवे ब्रवीमि । यः कुशले पथि गतिं आवहेत् । त तथ्यालापमपि त्यजामि । तत्तस्मात्कारणात् कथ्या दु·सहा या मम दुर्गति भवति ता उन्मथ्यावहातु नवम्या तिथ्या कथ्यं श्लाघ्यं यदादित्यकुल तस्मिन् कृतोदयं कृतावतारं इनं प्रभु भजे । 'इन सूर्ये प्रभौ' इत्यमरः ॥

राकानाथनिभाननं वसुमतीतोकाभिरामाकृति

पाकारातिपुर.सरामरसदःशोकापनोदक्षमम् ।

कोकानन्दनवंशजव्रतपरीपाकावकृष्टोदयं

केकावन्नवपिच्छनीलवपुषं लोकामहे चेतसि ॥ ८१ ॥

राकानाथनिभाननं वसुमतीतोकाभिरामाकृतिं वसुमतीतोक सीता । पाकारातिपुर·सरामरसद· शोकापनोदक्षम पाकाराति इन्द्र । कोकानन्दन सूर्य तस्य वंशजव्रतपरीपाकावकृष्ट उत्पन्न उदय· यस्य तम् । केकावन्नवपिच्छनीलवपुष केकावन्त· मयूरा तेषा नवपिच्छानि नूतनबर्हाणि तद्वत् नीलशरीरं चेतसि चित्ते लोकामहे ॥

राकेन्दुप्रतिमाननस्य महिमा हा केन वा वर्ण्यते
लोके यत्र दयारसोऽजनि महान्काकेऽपि सान्द्रागसि।
एकेनैव शरेण येन समरे नाकेशसूनुर्हतः
शोकेनाकुलचेतसां भुवि नृणां नाकेतवासी गतिः॥ ८२॥

[illegible]महिमा लोके केन वा वर्ण्यते। न केनापीत्यर्थः। हा [illegible] काकेऽपि [illegible] महान् दयारस [illegible] समरे [illegible] एकेनैव शरेण हत [illegible] भुवि शोकेनाकुलचेतसां नृणां [illegible] गतिः॥

[illegible] कुशापं परै-
[illegible] कोपं च [illegible]।
[illegible]
[illegible]॥ ८३॥

[illegible]

[illegible]
[illegible]।
[illegible]
[illegible]॥ ८४॥

[illegible]

[illegible]
[illegible]।

नीलादिप्लवगार्चिताङ्घ्रियुगलीमूलाय लङ्कापतेः
कालायाकलयामि भूमितनयाहेलासखायाञ्जलिम् ॥ ८५ ॥

लीलादारितमन्मथारिधनुषे अनायासखण्डितशैवचापाय । सालावलीलाविने छेदिने शीलं सद्भावः तेनावर्जिता तापसा यस्य तस्मै । विशिखज्वालावलीढाब्धये अवलीढः पीतः । नीलादिप्लवगार्चिताङ्घ्रियुगलीमूलाय लङ्कापतेः कालाय । भूमितनया सीता । हेलासखाय क्रीडासुहृदे । अञ्जलिं आकलयामि ॥

वाचावारितमप्यभीक्ष्णमहह प्राचामृषीणां मता-
नाचारानपहाय धावति मनो नीचावतीर्णे पथि ।
हा चापल्यहतस्य तन्नियमने का चातुरी मे ततो
याचाम्यानय मे वशं त्विदमिति त्वा चापपाणे विभो ॥८६॥

मे मनः वाचावारितमपि प्राचां ऋषीणां मतानाचारान् अपहाय त्यक्त्वा नीचावतीर्णे पथि नीचगम्ये पथि अभीक्ष्णं पुनः धावति गच्छति । अहह आश्चर्यम् । चापल्यहतस्य मम तन्नियमने तस्य मनसः नियमने स्थिरीकरणे का चातुरी । सामर्थ्यं नास्तीत्यर्थः । हा इति खेदे । ततः तस्मात् कारणात् हे चापपाणे विभो, इदं पूर्वोक्तं मनः मे वशं नय इति त्वा त्वां याचामि प्रार्थयामि ॥

वाक्यानामुचितं पदं हृदय वाल्मीक्याननान्निर्यतां
कोक्यानन्दकृदन्वयं भज नमोवाक्या सुरेन्द्रानुजम् ।
केक्यारूढसुराभिरूपवपुषं पाक्यान्धिमस्त्रौजसा
नाक्याराध्यपदं च जीवपरयोरैक्यावबोधाप्तये ॥ ८७ ॥

हे हृदय । संबोधनम् । वाल्मीक्याननात् वाल्मीकिमुखात् निर्यतां निर्गच्छतां वाक्यानां पदानां उचितं योग्यं पदं स्थानं कोकानन्दकृदन्वयं सूर्यवंशं सुरेन्द्रानुजं उपेन्द्रं केक्यारूढः सुब्रह्मण्यः तस्य इव आभिरूपवपुषं अस्त्रौजसा आग्नेयास्त्रतेजसा पाक्यान्धिं शोषितसमुद्रं नाकिनः देवाः तैः आराध्यपदं रामं जीवपरयोः जीवात्मपरमात्मनोः ऐक्यावबोधः अद्वैतज्ञानं तस्याप्तये प्राप्तये नमोवाक्या भज ॥

वासेनातिजुगुप्सितेषु नगरेष्वासेतुवाराणसि
ग्रासे वह्वरुचिर्न चैव कृतवानासेवनं ते विभो ।
त्रासे सत्यधुनातिघोरनरकादासेदुषस्त्वां मम
न्यासेधस्तव किं क्षमो रघुपते दासेषु कर्तुं कृपाम् ॥ ८८ ॥

आसेतुवाराणसि काशीरामेश्वरपर्यन्तेषु अतिजुगुप्सितेषु अतिनिन्दितेषु । नगरवासस्य निषिद्धत्वादिति भावः । [नगरेषु वासेन सहित इति शेषः] ग्रासे भक्षणे बह्वरुचिः

बद्धादरः सन् अहं हे विभो, ते आसेवनं न चैव कृतवान् । अधुनातिघोरनरकात् त्रासे सति हे रघुपते, त्वा आसेदुप प्रपन्नस्य मम दासेपु कर्तुं व्यासेधः निपेधः क्षमः किम् ॥

विद्ध्वा यः कुहनामृगं विरहितं वध्वा निरीक्ष्योटजं
बुद्ध्वा पक्षिमुखात्प्रियां रिपुहृतां वद्ध्वालिमम्भोनिधौ ।
रुद्ध्वा शत्रुपुरीं प्लवंगमभटैः क्रुद्ध्वा रणायागता-
न्युद्ध्वारीनजयत्स मे रघुपतिर्विध्वाकृतिः स्याद्गतिः ॥ ८९ ॥

य. कुहनामृगं मारीचं विद्ध्वा वध्वा सीतया विरहितं उटज निरीक्ष्य पक्षिमुखात् जटायुषो मुखात् प्रिया रिपुहृता रावणहृता बुद्ध्वा ज्ञात्वा अम्भोनिधौ आलिं सेतुं बद्ध्वा शत्रुपुरीं लङ्का प्लवंगमभटै रुद्ध्वा रणाय आगतान् अरीन् क्रुद्ध्वा युद्ध्वा अजयत् सः विध्वाकृतिः विष्णुरूपी । 'विधुः श्रीवत्सलाञ्छन.' इत्यमर. । रघुपति. गति. स्यात् ॥

विध्वादित्यविलोचनः समिति यो विद्ध्वा बलात्कैटभं
मध्वाघातमपि प्रकल्प्य जलधौ दध्मान शङ्खं वहन् ।
लब्ध्वा जन्म रघोः कुले निहतवान्व्यध्वावतीर्णस्थितिं
वध्वामोषकमाशरं हरतु मे स ध्वान्तमन्तर्गतम् ॥ ९० ॥

विध्वादित्यविलोचन. चन्द्रसूर्यलोचन य. समिति बलात् कैटभं विद्ध्वा हत्वा मध्वाघातमपि तदाख्यासुरवधमपि प्रकल्प्य जलधौ शङ्खं वहन् दध्मौ । रघोः कुले जन्म लब्ध्वा सन् व्यध्वावतीर्णस्थितिं दुर्मार्गगामिनं वध्वामोषक सीतापहर्तारं आशरं रावणं निहतवान् जघान स. मेऽन्तर्गत ध्वान्तं पापं हरतु प्रार्थनाया लोट् ॥

वीरेऽप्यर्पितशासनो नृपरिपौ यो रेणुकासंभवे
यो रेजे दशकंधरस्मयहरं तारेशमप्यर्दयन् ।
पारेसिन्धु निशाचराः समिदलंकारेण येनाहृता
नौरेतस्य कथा भवाब्धितरणे सारेति मोदामहे ॥ ९१ ॥

यः नृपरिपौ रेणुकासंभवे वीरेऽपि परशुरामेऽपि अर्पितशासन । यः दशकंधरस्मयहरं तारेशमपि वालिनमपि अर्दयन् पीडयन् । येन पारेसिन्धु निशाचरा रावणादयः समिदलंकारेण युद्धवीरेण । येनेत्यस्य विशेपणमेतत् । एतस्य रामस्य कथा भवाब्धितरणे सारा दृढा नौ· इति मोदामहे ॥

वेदान्ते हृदि यद्व्रजन्ति मुनयो नादान्तवेद्यात्मकं
खेदान्ताय कृतस्तवं शतमखश्रीदान्तकाम्भोधिपैः ।
वेदाङ्गोपममैथिलीकुचतटस्वेदाम्बुलेशाङ्कितं
मोदाम्भोधिविहारदं मनसि तत्पादाम्बुजं पातु माम् ॥ ९२ ॥

मुनयः वेदान्ते प्रणवान्ते नादान्तवेद्यं बिन्दुरूपेण वेद्य आत्मा यस्य तथोक्तं तत्पा-दाम्बुजं मेदान्ताय जन्मभेदनिवृत्तये हृदि भजन्ति शतमखः इन्द्रः मोदान्तः विष्णुः कः ब्रह्मा । 'को ब्रह्मणि समीरात्मयमदक्षेषु भास्करे । मयूरेऽग्नौ च पुंसि स्यात्' इति मेदिनी । दाम्भोधिपः समुद्रः एतैः कृतस्तवं वेदाङ्गोपममैथिलीकुचतटस्वेदाम्बुलेशाङ्कितं मनसि मोदाम्भोधिविहारदं तत्पादाम्बुजं मां पातु ॥

व्यग्रा मन्मथवह्निना मनसिजोदग्राकृतिं प्राप्य यं
विघ्रा शूर्पणखा कृता निजवपुष्युग्रा सुमित्राभुवा ।
स ग्रावर्षिवधूकृदङ्घ्रिरजसा सग्राहकूर्माण्डजं
न्यग्राशि पयसा प्रतप्य कृतवान्नृग्रामणीः पातु नः ॥ ९३ ॥

मनसिजोदग्राकृतिं मन्मथवद्रूपिणं यं निजवपुषि उग्रा । क्रूरशरीरेत्यर्थः । शूर्पणखा राक्षसी प्राप्य मन्मथवह्निना व्यग्रा सती पीडिता सती सुमित्राभुवा लक्ष्मणेन विघ्रा विगतनासिका । 'वेर्ग्रो वक्तव्यः' इति नासिकाशब्दस्य ग्रः इत्यादेशः । कृताङ्घ्रिरजसा ग्रावर्षिवधूकृत् ग्रावाणं ऋषिवधूकरोतीति ग्रावर्षिवधूकृत् अहल्याशापनिवृत्तिकर्ता सग्राहकूर्माण्डजं पयसा पतिं न्यग्राशि अपसरितं कृतवान् सः नृग्रामणी नृश्रेष्ठः पातु नः ॥

व्याजानाकलितानि योगिहृदयाम्भोजानि यस्यास्पदं
पूजा यस्य जनाय यच्छति तपोभाजामलभ्यं पदम् ।
यो जानात्युदधिं विशोषयितुमप्योजायमानैः शरैः
राजानं तमहं भजे त्रिजगतां श्रीजानकीनायकम् ॥ ९४ ॥

यस्य व्याजानाकलितानि निष्कपटानि योगिहृदयाम्भोजानि आस्पदम् । यस्य पूजा जनाय तपोभाजां तपस्विनां अलभ्यं पदं यच्छति । यः उदधिं ओजायमानैः तीक्ष्णैः शरैः विशोषयितुं जानाति । त्रिजगतां राजानं श्रीजानकीनायकं सीतापतिं तं रामं अहं भजे ॥

शम्बालंकृतपाणिवर्णितशरस्तम्बाय पाथोनिधे-
र्जम्बालीकरणेपवे जनकजाबिम्बाधरास्वादिने ।
अम्बानाथजुषाब्जजेन मरुतां संबाध उक्तात्मने
कुम्बाकारकपिव्रजाय करुणालम्बाय तस्मै नमः ॥ ९५ ॥

शम्बालंकृतपाणिः इन्द्रः तेन वर्णितः शरस्तम्बः शरसमूहः यस्य । पाथोनिधेः समुद्रस्य जम्बालीकरणेपवे जम्बालीकरणं पङ्कीकरणम् । जनकजाबिम्बाधरास्वादिने मरुतां देवानां संबाधे समर्दे अम्बानाथजुषा सशिवेन अब्जजेन ब्रह्मणा उक्तात्मने उक्तः आत्मा परमात्मस्वरूपं यस्य । रावणवधानन्तरं ब्रह्मा रामं अस्तौषीदिति रामायणकथा । कुम्बाकारकपिव्रजाय अतिनिबिडवानरसेनासमावृताय । 'कुम्बा सुगहना वृतिः' इत्यमरः । करुणालम्बाय तस्मै नमः ॥

द. ६

शारीरद्युतिरेखया रुचिरया दूरीकृताम्भोधरं

वारीशस्मयभञ्जनं घनकृपाशारीविहारद्रुमम्।

गौरीनाथधनुर्द्रुहं पदरजोनारीकृतप्रस्तरं

मारीचद्विषमार्तरक्षणकलापारीणमीडे विभुम् ॥ ९६ ॥

रुचिरया शारीरद्युतिरेखया शरीरस्येयं शारीरा शरीरसंबन्धिनी या द्युतिः कान्तिः तस्याः रेखया दूरीकृताम्भोधरं वारीशस्मयभञ्जनं घनकृपाशारीविहारद्रुमं शारी पक्षिविशेषः। गौरीनाथधनुर्द्रुहम्। पदरजोनारीकृतप्रस्तरम्। शैलीभूता अहल्या पादधूल्या परिशुद्धा मकार्षीदित्यर्थः। मारीचद्विषम्। आर्तरक्षणकलापारीणं विभुं ईडे स्तौमि। 'ईड स्तुतौ'॥

शीलालंकृतये हरीशसखये सालागजालच्छिदे

कालायाधिसराय शक्रतनये शैलाकृपा सेनया।

हेलानद्धजलाकराय कलये नीलाङ्गकायाञ्जली-

लीलाकृतनिशाटनायकशिरःकीलालधाराकिरे ॥ ९७ ॥

शीलालंकृतये शीलं सच्चरित्रं अलंकृतिरलंकारः यस्य तस्मै। हरीशसखये वानरेशस्य सुग्रीवस्य मित्राय। 'यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु। शुकाहिकपिभेकेषु हरिः' [illegible] ॥ सालागजालच्छिदे सप्ततालभञ्जके शक्रतनये वालिनि कालाय अधिशराय शै-[illegible] सेनया हेलानद्धजलाकराय नीलाङ्ग[illegible] लीलाकृतनिशाटनायकशि-[illegible] [illegible] कृत्तानि [illegible] छिन्नानि निशाटनायकशिरांसि रावण[illegible] [illegible] तस्य धाराः [illegible] किरतीति तथोक्ताय ॥

[illegible] मुनि[illegible] [illegible]-

[illegible] सेतुमकृत[illegible] [illegible] ।

[illegible] [illegible]-

[illegible] ॥ ९८ ॥

[illegible] मुनि[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible]-

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ॥ ९९ ॥

ये नराः धनमदात् श्रीहीनं दरिद्रं एहि आगच्छ याहि गच्छ इति व्यथयन्ति पीडयन्ति तान् दोहीयसीनां पयस्विनीनां गवां अधिपतीनपि। इदमुपलक्षणम्। अतिसंपन्नानपि वाहीकानिव वेदवाह्यानिव न स्मरामि । यः रामः देहीति ईरितमन्तरेण याच्ञां विनैव देहिनां प्राणिनां ईहितं अभीष्टं ददते ददाति । 'दद दाने' । लडेकवचनम् । हे रघूद्वह पाहीति ब्रुवतः मे दयावाही दयालुः त्वं सेव्योऽसि ॥

श्रुत्वा वेदशिरांसि तन्निगदितं मत्वा यथावन्नरः
स्मृत्वाभीक्ष्णमिदं लभेत विशयं हित्वात्मसाक्षात्कृतिम् ।
यत्त्वाह क्रममित्थमागमशिरस्तत्त्वावबोधोदये
सत्त्वाकार तदेव राम सुलभं न त्वामनत्वा नृणाम् ॥१००॥

नरः वेदशिरांसि वेदान्तानि श्रुत्वा गुरुमुखात् श्रवणं कृत्वा यथावत् साकल्येन अभीक्ष्णं पुनः पुनः स्मृत्वा मननं कृत्वा विशयं संशयं हित्वा आत्मसाक्षात्कृतिं मोक्षं लभेत इति निगमः वेदः इत्यमेव क्रममाह । तत्त्वावबोधोदये जगन्मिथ्या ब्रह्म सत्यमिति ज्ञानोत्पत्तौ सत्त्वाकारसद्रूपेण प्रकाशितरूप हे राम, पूर्वोक्तमोक्षप्राप्तिरपि त्वामनत्वाप्रणम्य । न त्वदुपासनां विना कदाचिदपि अन्योपायेन मोक्षप्रसक्तिर्नास्तीत्यभिप्रायः ॥

संन्यासे नियतात्मभिः स्ववगमं वन्याविहारप्रियं
मुन्याराधनतत्परं वसुमतीकन्यासहायं भजे ।
तन्यादेष शुभान्यनन्यसदृशं मन्याशरेन्द्राहता-
पन्यायक्षितिलोकरक्षणकलाधन्यायमानो विभुः ॥ १०१ ॥

सन्यासे वैराग्ये नियतात्मभिः निश्चलचित्तैः स्ववगमं अवगन्तुं योग्यं वन्या वनभूमिः तत्र विहारप्रियं मुन्याराधनतत्परं वसुमतीकन्यासहायं भजे । अनन्यसदृशमन्या अहंकारवन्तः ये आशरेन्द्राः राक्षसाः रावणादयः तैः आहतः आदरेण कृतः अपन्यायः यस्मिन् तस्य क्षितिलोकस्य भूलोकस्य रक्षणकलाधन्यायमानः रक्षणविद्याप्रवीणः एषः विभुः शुभानि तन्यात् कुर्यात् ॥

सत्राणार्थमजात्मजस्य नृपतेः पुत्रायमाणो हरिः
सत्रासान्विधुरान्स केवलमसावत्रावनीमण्डले ।
सुत्रामप्रमुखैर्मरुद्भिरखिलैः नत्रा जवादेयिवा-
न्यत्रामन्नरपाश्च नारदिजनास्तत्रापि नरस्रायताम् ॥ १०२ ॥

सत्राणार्थं सत्परित्राणार्थं अजात्मजस्य नृपतेः दशरथस्य पुत्रायमाणः पुत्रवदाचरमाणः असौ हरिः सत्रासान् भयसहितान् अत एव विधुरान् दुःखितान् अत्रावनीमण्डले केव-

[illegible] ॥

स्तोमाय त्रिदिवौकसामुपहृतक्षेमाय हत्वा रिपू-
न्रामाय प्रथमानसुन्दरगुणग्रामाय तस्मै नमः ।
श्यामाय त्रिपुरारिचापदलनोद्दामाय लङ्कापुरी-
भीमाय क्षितिकन्यकारमणिने कामाय कोदण्डिने ॥ ११३ ॥

रिपून् हत्वा त्रिदिवौकसां देवानां स्तोमाय संघाय उपहृतक्षेमाय उपहृतः क्षेमः येन तस्मै । प्रथमानसुन्दरगुणग्रामाय श्यामाय त्रिपुरारिचापदलनोद्दामाय लङ्कापुरीभीमाय क्षितिकन्यारमणिने सीतायाः कामाय कामरूपाय कोदण्डिने रामाय तस्मै नमः ॥

हर्यक्षेभरतक्षुखड्गचमरीकिर्यच्छभल्लाकुलं
निर्यद्भोगि वनं गिरा पितुरगाद्धुर्यः स्वधर्मस्य यः ।
निर्यत्नं खरदूषणत्रिशिरसः स्वर्यद्धता लेभिरे
पर्यस्यत्वहिमांशुवंशजनुषां वर्यः स पापानि नः ॥ ११४ ॥

स्वधर्मस्य धुर्यः निर्वाहकः यः पितुः गिरा हर्यक्षेभतरक्षुखड्गचमरीकिर्यच्छभल्लाकुलं सिंहगजव्याघ्रचमरीवन्यवराहाच्छभल्लाकुलं निर्यद्भोगि निर्यन्तः संचरन्तः भोगिनः सर्पाः यस्मिन् तत् वनं अगात् । निर्यत्नं प्रयत्नं विना यद्धताः येन रामेण हताः खरदूषणत्रिशिरसः स्वः स्वर्गं लेभिरे प्राप्ताः । अहिमांशुवंशजनुषां सूर्यवंश्यानां वर्यः सः नः पापानि पर्यस्यतु निवर्तयतु ॥

हन्तुं प्राक्तनदुष्कृतानि जगतां मन्तुं भृशानित्यतां
कन्तुं जेतुममुत्र चेह समुपारन्तुं फलेष्वादरात् ।
यन्तुञ्चेन्द्रियजातमागमशिरो गन्तुं च वक्त्राद्गुरो-
स्तन्तुं चण्डकरान्वयस्य कलये तं तुङ्गचापं प्रभुम् ॥ ११५ ॥

प्राक्तनदुष्कृतानि प्राग्जन्मार्जितपापानि हन्तुं जगतां भृशानित्यता मन्तुं अवगन्तुं कन्तुं विषयासक्तिं जेतुं अमुत्र परलोके इह फलेषु आदरात् समुपारन्तुं इन्द्रियजातं यन्तुं वशीकर्तुं गुरोः आचार्यस्य वक्त्रात् आगमशिरः तत्त्वशास्त्रं गन्तुं तुङ्गचापं चण्डकरान्वयस्य तन्तुं प्रभुं कलये ध्यायामि ॥

श्रोणिस्थस्य यदङ्घ्रिगा किल पदश्रेणिर्मनोनाकिनां
वाणीरागेन सद्वोचिता गणयितुं माणिक्यमालानिभा ।
प्राणिश्रोत्रसुखावहा सुरनदीवेणीस्मयोत्सारिणी
पाणिश्लिष्टधनुः स मेऽस्तु शरणं तूणीभृतांसो विभुः ॥११६॥

इति श्रीरामभद्रदीक्षितविरचितो रामविजयकाव्यप्रासः समाप्तः ।

यदङ्घ्रिगा यस्य रामस्य अङ्घ्रिगा पूजया नाकिनां देवानां वाणीरागेन वाणीकामुकेन यदा गणयितुं उचिता माणिक्यमालानिभा माणिक्यरत्नप्रोतमालासदृशा प्राणिश्रोत्रसुखावहा श्रोतृजनश्रोत्रसंतोषकारिणी सुरनदीवेणीस्मयोत्सारिणी गङ्गाप्रवाहगर्वभञ्जिनी अखिलपद-प्राप्तिः मुक्तिपर्यन्ताखिलपदप्राप्तिः । कारणशक्तिरिति यावत् । यद्वा अखिलपदप्राप्तिः अ-खिलानां ब्रह्मादिदेवानां वा पदप्राप्तिः सत्यलोकादिपुण्यलोकप्राप्तिः वा भवेत् पाणिश्लिष्ट-धनुः सशरचापहस्तः तूणीभृतांसः सः विभुः रामः मे शरणं अस्तु ॥ एतद्ग्रन्थे शार्दूल-विक्रीडितं वृत्तम्—'सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम्' इति लक्षणात् ॥

श्रीमल्लक्ष्मणजानकीसहचर श्रीरामचन्द्रप्रभो
मद्वाञ्छां शृणु मन्मनोऽभिरमतां त्वत्पादपङ्केरुहे ।
नीलाभ्रस्थलवासिने नम इदं तुभ्यं दयाम्भोनिधे
सन्तानाख्ययुजे दयार्द्रमनसे पापौघविद्वेषिणे ॥

त्रिशिरनगरवर्ये काचिदभ्यासशाला द्रविडसहितनामा वर्तते क्षितिपालैः ।
उशनधिषणसाम्यैः सद्भिराचार्यमुख्यैर्नटननृपतिजाता नन्दनीया सुधीभिः ॥
तत्रस्थेन पण्डितेन सेतुशास्त्रिणा टीकेयं कृता ।

वासुदेवकविविरचितं
वासुदेवविजयम् ।

स्वकृतपदचन्द्रिकाख्यव्याख्यासमेतम् ।

प्रथमः सर्गः ।

विघ्नेशभारतीव्यासगुरुशाब्दिकमूर्तये ।
नमोऽस्तु पत्ये भूतानां सदानन्दचिदात्मने ॥
मत्स्यकच्छपभूदारनृसिंहवटुविग्रहम् ।
नौमि रामत्रयीकृष्णकल्किरूपमधोक्षजम् ॥

---

१. अयं च वासुदेवकविः केरलदेशे पुरुवनग्रामे प्रादुरभूदिति धातुकाव्यप्रारम्भश्लोकव्याख्यातः प्रतीयते. कालस्तु न निश्चितः एतद्ग्रन्थरचनेनास्य महावैयाकरणत्वं प्रतीयते, यतः सर्गत्रयात्मकेनैवानेन सकलाष्टाध्यायी कृतार्थीकृता.

कुन्दसूनमनोहारिमन्दहासविराजितम् ।
नन्दगोपकुलोत्तंसमिन्दिरारमणं भजे ॥
काव्यं मया वासुदेवविजयाख्यमकारि यत् ।
व्याख्यापि तस्य तन्वीयं क्रियते पदचन्द्रिका ॥

कृतार्थता यस्य पदाम्बुजं सदा निषेवमाणं वृणुतेऽचिरात्स्वयम् ।
हृदा दधत्तं वसुदेवनन्दनं पुने गिरस्तच्चरितामृतोर्मिभिः ॥ १ ॥

अहं तं वसुदेवनन्दनं हृदा दधत् तच्चरितामृतोर्मिभिः गिरः पुने शोधयामि । यस्य पदाम्बुजं सदा निषेवमाणं पुरुषं कृतार्थता अचिरात् स्वयं वृणुते ॥

समस्तवित्तामधिजग्मुषः स्वतो यतः प्रजेशाः श्रुतिमध्यगीषत ।
तितिक्षमाणापि समं क्षमाप तं नृपीभवद्दैत्यभरार्दिता विधिम् ॥ २ ॥

क्षमा तं विधिं ब्रह्माणमाप आश्रयत् । समं सर्वं तितिक्षमाणापि सहमानापि नृपीभवद्दैत्यभरार्दिता अनृपा नृपा भवन्तीति नृपीभवन्तस्ते दैत्या एव भरस्तेन पीडिता । यतः प्रजेशाः श्रुतिं अध्यगीषत अधीतवन्तः । स्वतः स्वभावेन अथवा सर्वात्मभूतादन्तर्यामिणः समस्तवित्ता सर्वज्ञत्वं अधिजग्मुषः प्राप्तवतः ॥—इह पाणिनीयसूत्रे चत्वारो भागाः परिकल्पिताः । प्रथमद्वितीयाध्यायात्मक आद्यः । तृतीयाध्यायात्मको द्वितीयः । चतुर्थपञ्चमाध्यायात्मकस्तृतीयः । अवशिष्टाध्यायात्मकश्चतुर्थः । तत्र युगपदधिक्रियन्ते—अध्यगीषतेति । इङ् 'अध्ययने' । इङिकावधिपूर्वावेव प्रयुज्येते । लुङि 'च्लि लुङि' इति च्लिः । 'च्लेः सिच्' 'विभाषा लुङ्लृङोः' इति गाङादेशे, 'गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित्' इति सिचो ङित्वे 'घुमास्थागा–' आदिनेत्वं । 'आदेशप्रत्यययोः' इति षत्वम् । तितिक्षमाणेति । 'तिज निशाने । 'गुप्तिज्किद्भ्यः सन्' इति सन्प्रत्ययः । स च 'निन्दाक्षमाव्याधिप्रतीकारेषु सनिष्यते' इति क्षमायाम् । पञ्चमाध्यायान्तं वक्ष्यमाणाना प्रकृत्युपपदोपाधिविकारागमवर्जं प्रत्ययसंज्ञा । स च 'प्रत्ययः' 'परश्च' इति धातोः प्रातिपदिकाद्वा परः स्यात् । 'सनाद्यन्ता धातवः' इति धातुसंज्ञा । 'सन्यङोः' इति सन्नन्तस्य द्विर्वचनम् । लटः शानच् । कृदन्तत्वात्प्रातिपदिकत्वम् । स्त्रीत्वविवक्षायां 'स्त्रियाम्' 'अजाद्यतष्टाप्' इति टाप् । तदन्तत्वात् 'ङ्याप्प्रातिपदिकात्' इत्यधिकृत्य 'स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप्' इति सुप् । अधिजग्मुष इति । 'गम्लृ गतौ' अधिपूर्वः । लिटः क्वसुः 'गमहन–' आदिना उपधालोपः । 'लिटि धातोरनभ्यासस्य' इति द्विर्वचनम् । तत्र हलादीनां धातूनां 'एकाचो द्वे प्रथमस्य' इति प्रथमस्यैकाचः स्यात् । 'पूर्वोऽभ्यासः' इत्यभ्याससंज्ञा । 'कुहोश्चुः' इत्यभ्यासस्य चुत्वम् । समस्तविदिति । 'सत्सूद्विष–' इति क्विप् । 'दिवसदित्यादित्य–' इति ण्यः । ['तद्धितेष्वचाम्–' इति] आदिवृद्धिः । 'वृद्धिरादैच्' इति वृद्धिसंज्ञा ॥

मीमांसमानं निगमैर्न[illegible]श्रुतिभि[illegible] ।
कार्यं [illegible] जगति [illegible] ॥ ३ ॥

[illegible] । [illegible] समानं जगति [illegible] ॥—[illegible] । [illegible] 'मान पूजायाम्' । [illegible] दीर्घश्च । [illegible] । [illegible] 'उगितश्च' इति ङीप् । [illegible] 'नाभ्यस्ताच्छतुः' इति नुमभावः । [illegible] । 'अर्च पूजायाम्' । [illegible] । [illegible] इति द्विर्वचनम् । तत्र 'अजादेर्द्वितीयस्य' इति द्वितीयस्यैकाच स्यात् । तत्र 'नन्द्राः संयोगादयः' इति रेफस्य न भवति । 'हलोऽनन्तराः संयोगः' [इति संयोगसंज्ञा ।] जाग्रतमिति । 'जागृ निद्राक्षये' । लट् शता 'जक्षित्यादयः षट्' इत्यभ्यस्तसंज्ञायां नुमभावः ॥

रजोगुणेनोर्णविता निजं महो धियं दधद्विश्वसतत्त्वदृश्वरीम् ।
सिसृक्षितं संतनुषे त्वमीक्षया विभो कथं नूर्णुवितासि मे शुचम् ॥४॥

हे विभो, त्वं सिसृक्षितं स्रष्टुमिष्टं विश्वं ईक्षया ईक्षणेन संकल्पमात्रेण संतनुषे करोषि तथा सति मे शुचं कथं नु ऊर्णुवितासि छादयितासि । रजोगुणेन निजं महः तेजः ऊर्णविता छादयिता विश्वसतत्त्वदृश्वरी विश्वस्य सतत्त्वं पारमार्थिकं रूपं द्रष्ट्री धियं दधत्॥—ऊर्णुवितेति । 'ऊर्णुञ् आच्छादने' । 'विभाषोर्णोः' इतीडादेः प्रत्ययस्य वा ङित्त्वम् । ङित्त्वे उवङ् । अङित्त्वे गुणः । संतनुषे इति । 'थासः से' 'सार्वधातुकमपित्' इति ङित्त्वे विकरणस्य गुणाभावः । सिसृक्षितमिति । 'धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा' इति सन् । सतत्त्वदृश्वरीमिति । 'दृशेः क्वनिप्' 'वनो र च' इति ङीपि रेफादेशः । परमेश्वरस्य जगत्सिसृक्षात्मिका मायावस्था ईक्षणकामतपोवि·· ······कीर्षादिशब्दैरधीयते 'स ऐक्षत' इत्यादयः श्रुतयः ॥

वहून्युदित्वा खलु या वभूव युद्दिवीह ये चक्रभृता निजघ्निरे ।
मयि द्विपस्ते जनिमेत्य तन्वते तनुं वृषस्य द्विपदीमनङ्घ्रिकाम् ॥ ५ ॥

वहूनि वक्तव्यानि उदित्वा उक्त्वा खलु या युत् युद्धं तारकामयाख्यं दिवि वभूव इह भुवि ये चक्रभृता निजघ्निरे ते द्विषः असुराः मयि लोकरूपिण्यां जनिं जन्म एत्य वृ-

[illegible] मनि अनुपदं [illegible] । [illegible] शर्मे [illegible] [illegible] पर [illegible] पुरुष [illegible] [illegible] पीडां [illegible] [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । 'उभ' इति [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥९॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥ १० ॥

[illegible]

[illegible] ॥

पापच्यमानस्य मुदा चतुष्पदाऽऽचेकीयमानस्य विधेरथात्मनि ।
वैरायमाणेषु विकाषिणा मधोरूष्मायमाणेन वचोऽन्वगृह्यत ॥ १२ ॥

अथ मधोः विकाषिणा हिंस्रेण मधुसूदनेन विधेः ब्रह्मणः आत्मनि बुद्धौ वचो अन्वगृह्यत अनुगृहीतम्। चतुष्पदा पादचतुष्टययुक्ता छन्दसा पापच्यमानस्य पौनःपुन्येन पचतः। चेकीयमानस्य भृशं पूजयतः। वैरायमाणेषु वैरं कुर्वाणेषु। ऊष्मायमाणेन ऊष्माणमुद्वमता ॥—'बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने' इति क्यङ्। 'अट्कुप्वाङ्—' इत्यादिना णत्वम्। वैरायमाणेष्विति। 'शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे' इति क्यङ्। चतुष्पदा इति। 'संख्यासुपूर्वस्य' इत्यकारलोपः। 'टाबृचि' पादान्ताहचि वाच्यायां टाप्। चेकीयमानस्येति। 'चायृ पूजानिशामनयोः'। यङि 'चायः की' इति कीआदेशः। विकाषिणेति। 'कष हिंसायाम्'। 'वौ कष—' इति घिनुण् ॥

स्फीतां दधत्प्रीतिमुपायतावनिं य एव पाथोधिकुमारिकामिव।
वाचं तदीयामथ सोऽदितात्मभूर्ययासुखायिष्टतरां त्रिविष्टपीम् ॥१३॥

अथ स आत्मभूः ब्रह्मा तदीयां विष्णुसंबन्धिनीं वाचं अदित उक्तवान् य एव पाथोधिकुमारिकामिव लक्ष्मीमिव अवनिं उपायत परिणीतवान्। स्फीतां प्रवृद्धां प्रीतिं दधत्। यया वाचा त्रिविष्टपीं त्रिभुवनं असुखायिष्टतरां अतिशयेन सुखमन्वभूत्॥—उपायतेति। 'उपायमः स्वकरणे' इति तङ्। 'विभाषोपयमने' इति सिचः कित्त्वम्। अदितेति। 'दाधाघ्वदाप्' इति घुसंज्ञा। 'स्थाघ्वोरिच्च' इति कित्त्वमित्त्वं च। असुखायिष्टतरामिति। 'सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम्' इति क्यङ्। 'अकृत्सार्वधातुकयोः—' इति दीर्घः। कुमारिकामिति। 'वयसि प्रथमे','वयस्यचरम इति वक्तव्यम्' इति ङीप्। 'केऽणः' इति ह्रस्वः। त्रिविष्टपीमिति। समाहारे द्विगुः 'द्विगोः' इति ङीप्। स्फीतामिति। 'स्फायी ओप्यायी वृद्धौ' क्तः। 'स्फायः स्फी निष्ठायाम्' इति स्फीआदेशः। 'क्तक्तवतू निष्ठा' ॥

क्षेत्रस्य भक्तीः सुधियां शतर्षभा द्राक्कोटिकाण्डाश्च हरन्त्यहंयवः ।
ये जागरित्वापथि भूरवेहि तान्प्रस्तीमपापानसुरान्प्रमापितान् ॥१४॥

हे भूः, तान् असुरान् प्रमापितान् हतान् अवेहि। ये अपथि अमार्गे जागरित्वा जागरूका भूत्वा सुधियां क्षेत्रस्य भक्तीः भागान् द्राक् झटिति हरन्ति। शतर्षभाः शतेन

---

१ 'कीत' इति पाठः

ऋषभे क्रीता. कोटिकाण्डाः काण्डकोटिप्रमाणाः । काण्ड. प्रमाणविशेष मानदण्ड' । अहंयव. अहंकारिणः प्रस्तीम घनीभूतं पापं येषाम् ॥—जागरित्वेति । 'न क्त्वा सेट्' इति कित्त्वाभावाद्गुण । गतर्षभा इति । 'तेन क्रीतम्' इति ठक् । तस्य 'अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम्' इति लुकि 'अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्यो न तद्धितलुकि' इति न ङीप् । अभावे टाप् । कोटिकाण्डा इति । 'प्रमाणे द्वयसज्–' इति विहितस्य 'प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यम्' इति लुकि कृते 'काण्डान्तात्क्षेत्रे' इति ङीप्प्रतिषेध । प्रस्तीमेति । 'स्त्यै ष्ट्यै शब्दसंघातयो' । क्त । 'स्त्य. प्रपूर्वस्य' इति संप्रसारणम् । 'प्रस्त्योऽन्यतरस्याम्' इति पक्षे मकार. । अहंयव इति । 'अहंशुभमोर्युस्' मत्वर्थीय. । भूरिति । 'नेयङुवङ्स्थानावस्त्री' इति नदीसंज्ञाभावाद्ध्रस्वाभावः । ममापितानिति । 'हन्त्यर्थाश्च' इति चुरादिणिच् । 'मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च' इत्यात्वे पुक् ॥

आप्यानशीतांशुरुचौ नमस्यतः सुरक्षिताहौ शयितोऽपि पीनदोः ।
हव्यं सुरैरादयिता श्रृतं हुतं जनिष्यते स त्वयि विष्टरश्रवाः ॥ १५ ॥

स विष्टरश्रवास्त्वयि भूलोके जनिष्यते । अहौ अनन्ते शयित. सुप्तोऽपि नमस्यतो नमस्कुर्वतो जनान् सुरक्षिता । आप्यानशीतांशुरुचौ । आप्यानः प्रवृद्ध. । रुचि' शोभा । पीनदो. पीवरबाहुः । श्रृतं हुतं हव्यं सुरैरादयिता उपयोजयिता ॥—शयित इति । 'शीङ् स्वप्ने' । क्त. । 'निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृष.' इति कित्त्वाभावे गुण. । नमस्यत इति । 'नमोवरिवश्चित्रङः क्यच्','नमसः पूजायाम्' इति क्यच् । शीतेति । 'श्यैङ् गतौ' क्त । 'द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्य.' इति संप्रसारणम् । श्रृतमिति । 'श्रा पाके' । क्तः । 'श्रृतं पाके' इति व्यवस्थितविभाषा । धातोः श्रृआदेशः । क्षीरहविषोर्नित्यम्, अन्यत्र न स्यात् । आप्यानेति । 'स्फायी ओप्यायी वृद्धौ' क्त. । 'प्याय पी' इति व्यवस्थितविभाषया पी आदेशः । अनुपसर्गस्य नित्यं सोपसर्गस्य न स्यात् । सुरैरिति । 'गतिबुद्धी–' इत्यत्र 'अदिखाद्योः प्रतिषेधो वक्तव्य.' इत्यणिकर्तुः कर्मत्वाभावः । विष्टरश्रवा इति । विष्टरो वृक्षोऽश्वत्थस्तद्रूपत्वेन श्रूयते इति । 'अश्वत्थश्चास्मि वृक्षाणाम्' इति भारते । 'वृक्षासनयोर्विष्टरः' इति मूर्धन्यः ॥

माहा द्विदाम्नीर्वलतः पयोभराद्द्व्यूध्नीरिवोत्पुच्छयमानतर्णकाः ।
जातः शुभंयोर्वसुदेवतः प्रभुस्त्राता घटोघ्नीर्व्रजसीम्नि वर्त्स्यति ॥ १६ ॥

प्रभुर्वसुदेवतो जातो माहा गास्त्राता व्रजसीम्नि वर्त्स्यति वर्धिष्यते । वलत. वलेन हेतुना द्विदाम्नीः द्वे दामनी यासां पयोभरात् क्षीरातिशयाद्धेतो. द्व्यूध्नीरिव द्वे ऊधसी आपीने यासाम् । उत्पुच्छयमानतर्णकाः पुच्छमुदस्यन्तस्तर्णका यासाम् । घटोघ्नीः घट इव ऊधो यासाम् । शुभंयो शुभान्वितात् ॥—उत्पुच्छयमानेति । 'पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ्',

१. 'गौः सौरभेयी माहेयी माहा सुरभिरर्जुनी' इति हैमः. २. 'नाम्नी.' इति पाठः.

'[illegible] दमने धर्षणे वा' इति णिच् । [illegible] । '[illegible]' इति [illegible]-
[illegible] । घनौघैरिति । '[illegible] घनाघन' । '[illegible]' [illegible] ।
'[illegible]' इति गौरादित्वात् ङीप् ॥

विभिन्दन्विभ्रमिदं घनौघैः पेपीयमानैर्भगवान्भुजंगराट् ।

अमर्षितस्यापदि नो मधुद्विषस्याग्रियत्वेन जनुर्ग्रहीष्यते ॥ १७ ॥

भुजंगराट् अनन्तो भगवान् तस्य मधुद्विषो अग्रियत्वेन अग्रजत्वेन जनुर्जन्म ग्रहीष्यते । पेपीयमानैः क्रियासमभिहारेण वर्धमानैर्घनौघैरतिरायितैर्घनौघैः इदं विश्वं विभिन्दन् भिदं कुर्वन् नोऽस्माकमापदि अमर्षितस्य अक्षान्तस्य । विभिन्दन्निति । 'तुन्द-भिन्दन्तप्रमदलवलकुजकृत्येभ्यो गिन्' इति करणे गिन् । पेपीयमानैरिति । धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् पानं पुन्नं भृशार्थो वा क्रियासमभिहारः । 'लिड्यङोश्च' इति धातोः पीभादेशः । 'नृपस्तिनिक्षायाम्' इति सेटो निष्ठायामि[णि] । क्रित्वाभावात् गुणः । अग्रियेति । 'घच्छौ च' इत्यग्रशब्दाद्भवे घः ॥

चङ्क्रम्यमाणानसदध्वनौजसा शोशूयमानान्समरे जिघांसतः ।

तान्दन्दशूकान्सहकृत्वरी हरेर्मायाग्र्यधाम्न्येष्यति नन्दतो जनिम् ॥ १८ ॥

माया हरेः सहकृत्वरी सहकारिणी सती नन्दतो नन्दगोपात् जनिं जन्म एष्यति । दन्दशूकान् हिंस्रान् असुरान् समरे जिघांसतः असदध्वना दुर्मार्गेण चङ्क्रम्यमाणान् कौटिल्येन गच्छतः ओजसा शोशूयमानान् भृशं वर्धमानान् अग्र्यधाम्नि अग्र्यं श्रेष्ठं धाम प्रभावो यस्याः ॥—चङ्क्रम्यमाणानिति । 'क्रमु पादविक्षेपे' । 'नित्यं कौटिल्ये गतौ' इति गत्यर्थात् कौटिल्य एव यङ् । 'नुगतोऽनुनासिकान्तस्य' इत्यभ्यासस्य नुक् । दन्दशूकानिति । 'दंश दंशने । 'लुपसदचरजपजभदहदशगॄभ्यो भावगर्हायाम्' इति धात्वर्थगर्हायामेव यङ् । 'यजजपदशां यङः' इत्यूक् । अग्र्यधाम्नीति । 'अग्राद्यत्' 'तत्र भवः' इत्यर्थे 'अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम्' इति वा ङीप् । 'अल्लोपोऽनः', 'अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा', 'अदर्शनं लोपः' । शोशूयमानानिति । 'विभाषा श्वेः' इति लिड्यङोर्वा संप्रसारणम् । 'शेश्वीयमानान्' इति वा पाठः ॥

उद्द्योतितं येन विपत्तमःसु वः प्रागप्यतिप्रद्युतितस्य शार्ङ्गिणः ।

तस्याद्य नः पालयितुं व्रजेत गां साहायकेनैधयितुं मुदं सुराः ॥ १९ ॥

हे सुराः, यूयं साहायकेन सहायेन व्यापारेण तस्य शार्ङ्गिणः मुदं एधयितुं वर्धयितुं गां भुवं व्रजेत गच्छेत । येन शार्ङ्गिणा वः विपत्तमःसु विपत्स्वेव तमःसु प्रागपि उद्द्योतितं प्रज्वलितं अत्यन्ततेजस्विना भूतं अद्य नः पालयितुं अतिप्रद्युतितस्य अतिशयेन प्रद्योतितुमारब्धस्य ॥—उद्द्योतितमिति । 'द्युती दीप्तौ' । भावे क्तः । 'रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च' 'उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्' इति सेटो निष्ठायाः पक्षे कित्त्वाभावः । प्रद्युतितस्येत्यादिकर्मणि कित्त्वपक्षः । पालयितुमिति । 'सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच्' इति

इति पूर्वपदस्य पुंवद्भावः । निजधामेति । विशेषणसमासः । 'प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम्' इत्युपसर्जनसंज्ञा । 'उपसर्जनं पूर्वम्' इति निजशब्दस्य पूर्वनिपातः । निर्मनोरुजमिति । 'निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या' इति समासः । 'एकविभक्ति चापूर्वनिपाते' इति मनोरुजाशब्दस्योपसर्जनसंज्ञा । 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य' इति ह्रस्वः । 'कृत्तद्धितसमासाश्च' इति प्रातिपदिकसंज्ञायां सुप् । वेधा इति । 'अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्' इति प्रातिपदिकसंज्ञा । चित्रगुरिति । 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य' इति ह्रस्वः । अतिद्यु । 'अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया' इति समासः । 'ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य' इति ह्रस्वत्वम् । 'एच इग्घ्रस्वादेशे' इति ह्रस्वादेशे 'स्थानेऽन्तरतमः' 'ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः' । गोप्ता इति । 'आयादय आर्धधातुके वा' इति वृत्तेः पाक्षिक आयः । हृदिस्पृशेति । 'हृद्युभ्यां ङेरुपसंख्यानम्' इत्यलुक् । अविचाचलिरिति । चलेर्यङ् । 'सहिचलिपतिभ्यो यङन्तेभ्यः किकिनौ वक्तव्यौ' ॥

ऐन्द्रीं पुरीमाजुहुवे चकासती या शूरसेनेषु विभाति नीवृति ।
गुण्येषु पुण्या मधुरेति पूरभूत्तत्रोग्रसेनः किल पार्थिवाग्रणीः ॥ २३ ॥

मधुरा इति प्रसिद्धा या पूरैन्द्रीं पुरीमाजुहुवे स्पर्धया आहूतवती । तत्र उग्रसेनः पार्थिवाग्रणीः राजश्रेष्ठः अभूत् किल । शूरसेनेषु नीवृति जनपदे चकासती शोभमाना विभाति (दीव्यमाने) । गुण्येषु गुणवत्सु पुण्या शुभकरी ॥—शूरसेनेष्विति । शूरसेनानां राज्ञां निवास इति विग्रहः 'तस्य निवासः' इत्यण् । तस्य 'जनपदे लुप्' । 'लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने' इति प्रकृतिवदेव लिङ्गसंख्ये । गुण्येष्विति । यत्प्रकरणे 'अन्येभ्योऽपि दृश्यते' इति यत्प्रत्ययः । यानि विशेषणानि तेषां युक्तवद्भावाभावः(?) । पार्थिवाग्रणीरिति । 'सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ' इत्यण् । 'तस्येश्वरः' इत्यर्थे । 'अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णो वक्तव्यः' इति णत्वम् । नीवृतीति संपदादित्वाद्वृतेः क्विप् । 'नहिवृति–' इति नेर्दीर्घः । आजुहुवे इति । 'ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च' । 'अभ्यस्तस्य च' इति द्विर्वचनात् पूर्वं संप्रसारणम् ॥

ऊवुस्तथान्ये न नृपा वृषापि नो ववौ यथोवाय यशःपटं गुणैः ।
सोऽविद्धचेता विषयेण तेन वा निजेव पत्नी पतिवत्यभून्मही ॥२४॥

स उग्रसेनो गुणैस्त्यागाभिगामिकैः सामासिकैश्च यशःपटं यश एव पटं यथा उवाय वदति स्म, तथा अन्ये नृपाः न ऊवुः उतवन्तः । वृषा इन्द्रः तथा नो ववौ न उतवान् । विषयेण विषयैः शब्दादिभिरविद्धचेता अनभिभूतचित्तः । तेन निजा पत्नीव मही पतिवत्नी सभर्तृका अभूत् ॥—विषयेणेति । 'जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम्' इति जात्यर्थस्य वा बहुवद्भावः । विद्धेति । 'न संप्रसारणे संप्रसारणम्' इति पूर्वं परस्य संप्रसारणे कृते पूर्वस्य प्रसक्तं प्रतिषिध्यते । उवायेति । 'वेञ् तन्तुसंताने' । 'वेञो वयिः' इति 'लिटि वयो यः' इति यकारस्य संप्रसारणं प्रतिषिध्यते । ऊवुरिति । 'वश्चास्यान्यतरस्यां किति' इति यकारस्य वा वकारः । ववाविति । 'वेञः' इति संप्रसारणद्वयं प्रतिषि-

[illegible]

[illegible] ॥ २५ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ २६ ॥

[illegible] ॥ पूतक्रतायीमिति ।
'पूतक्रतोरै च' इति ङीप् । ऐकारादेशश्च । वृषाकपायीमिति । 'वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्त' इति ङीपैकारादेशौ । 'हरविष्णू वृषाकपी' । मनुमिति । 'मनोरौ वा' इति ङीप्सहितयोरौकारैकारयोरभावे पाक्षिके रूपम् । मानवीमिति । मनोरपत्यमित्यण् । देवकीमिति । देवकस्यापत्यं देवकी । 'अत इञ्', 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्य.' इति वृद्ध्यभाव । 'इतो मनुष्यजाते' इति ङीप् । देवकी ॥

गार्गीव विज्ञानचणा यशश्चयैः श्येनीः कटाक्षोष्ठमृदुस्मितैर्दिशः ।
गौरीगरिष्ठा शबलीर्वितन्वती सैधांबभूवाद्भुतकामनीयका ॥ २७ ॥

सा देवकी एधांबभूव ववृधे । गार्गी गर्गस्य गोत्रम्त्यपत्यमिव विज्ञानचणा ज्योतिषादिज्ञानेन प्रसिद्धा । यशश्चयैः दिश श्येनी श्वेतवर्णा वितन्वती । कटाक्षोष्ठमृदुस्मितैः दिश शबली चित्रवर्णा वितन्वती । गौरीगरिष्ठा गौरीव गुरुतरा । अद्भुतकामनीयका । कामनीयकं कमनीयत्वम् ॥ —एधांबभूवेति । 'इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छ' इति आम् । आमो मित्वमदन्तत्वात् 'आमः' इति लुक् । कृत्संज्ञाया प्रातिपदिकत्वे सु, तस्य 'अव्य-

[illegible] ॥

स मैथिलीनामभिमाति सतीतरा विधाय तत्रे कुलधर्मसंपदम् ।
सा जागरायास निषेवणे [illegible] पुण्यनालिनाम् ॥२८॥

सा स [illegible] । [illegible] अतिशयेन साध्वी कुलधर्मसंपदं [illegible] । [illegible] जागरायास तत्परा बभूव । [illegible] उपविवेश ॥—जागरायासेति । उपविष्टा [illegible] इत्यात् । तत्र [illegible] । [illegible] 'द्विवचनेऽचि' इति स्थानिवद्भावात् द्विवचने पुनरभ्यासे [illegible] । [illegible] । 'न [illegible] लिटि' इत्यात्वाभाव । [illegible] इति [illegible] । [illegible] 'अचो ञ्णिति' इति वृद्धिः । [निमीलेति ।] [illegible] भावे ॥

विदांकुरु श्रीमति पुत्रि नो गिरः स्मारादृरेति प्रतिपित्सुरागनान् ।
गुरोः सदाध्यापयतोऽनुशासनं नमेण मूर्ध्ना बिभरांचकार सा ॥२९॥

सा गुरोः इति अनुशासनं नमेण मूर्ध्ना सदा बिभरांचकार धृतवती । हे पुत्रि, नः गिरः विदांकुरु जानीहि । इति [illegible] । प्रतिपित्सुः [illegible] । [illegible] नः ॥—[illegible] इति । [illegible] इति वा [illegible] । बिभरांचकारेति । '[illegible] धारणपोषणयोः' । 'भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च' इति वा आम् । श्लुवद्भावाद्द्विर्वचनम् । '[illegible] लिटि' इति लिङन्ता [illegible] । विदांकुर्विति । 'विद ज्ञाने' । 'विदांकुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम्' इति निपातनम् । [illegible] लघः । [illegible] । [illegible] 'सर्वान्येव [illegible] प्रयुञ्जन्ते' इति वृत्तौ । स्मारेति । 'स्मरति' [illegible] इति एव आकारः । अध्यापयत इति [illegible] इति एचः स्थाने आकारः ॥

गुणैर्यदीयैरुपनिन्दिवौकसो न्यभुक्षदुग्धैर्न च पुण्यकर्म यः ।
अमूमुपायंस्त यदोः स जन्मना विभूषयन्नानकदुन्दुभिः कुलम् ॥३०॥

स आनकदुन्दुभिरमूं देवकीमुपायंस्त परिणीतवान् । [illegible] । [illegible] पुण्यकर्म न [illegible]

---

१. '[illegible]' [illegible] इति पाठः.

[illegible] । '[illegible]' इति [illegible] । [illegible] [illegible] ॥—[illegible] इति । [illegible] 'भ[illegible]' इति [illegible] । [illegible] । '[illegible]' '[illegible]' । [illegible] । [illegible]मिति । '[illegible]' इति [illegible] । [illegible]दिति । '[illegible]' इति [illegible] । '[illegible]' इति [illegible] । 'एकाचो [illegible]' इत्यादिना [illegible] ॥

गर्गेण निर्व्यूढविवाहसंस्कृती तौ चक्रवाकाविव वत्सलौ मिथः ।
वात्स्यावि गार्ग्याविव दंपती गतौ नाऽन्यमाश्लिक्षदुदश्रु दर्दुलम् ॥३१॥

तौ दंपती वात्स्यावि वात्स्यं गार्ग्यगमूढ यशो [illegible]माश्लिक्षत् आश्लिषत् । वात्स्यी च वात्स्यायनश्च वात्स्यौ । गार्ग्याविव । गार्गी च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । गर्गेण कुलगुरुणा निर्व्यूढविवाहसंस्कृती कृतविवाहसंस्कारौ । चक्रवाकाविव । जन्मान्तरागमनया वत्सलौ स्निग्धौ । चक्रवाकश्च चक्रवाकी च चक्रवाकौ । उदश्रु स्नेहात् उद्गतबाष्पं दर्दुलं हर्षयुक्तम् ॥—गार्ग्याविति । 'वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः' इति वृद्ध शिष्यते । 'अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम्' । अपत्यमन्तर्हितं वृद्धम् । वात्स्याविति । 'स्त्री पुंवच्च' इति यूना सहवचने वृद्धा स्त्री शिष्यते । तस्याः पुंवद्भावश्च । चक्रवाकाविति । 'पुमान् स्त्रिया' इति पुमान् शिष्यते । दर्दुलमिति । दर्पेरुलच् औणादिकः । आश्लिक्षदिति । 'श्लिष आलिङ्गने' इति क्सः ॥

अतूतुपत्तां कवरीभृतस्रजं कंसः कनिष्ठामुपलाल्य देवकीम् ।
अदर्शतां सादरमानुकूलिकौ पुत्रौ दधानः पितरौ कृतार्थताम् ॥ ३२ ॥

कंसः कनिष्ठां तां देवकीं उपलाल्य अतूतुपत् तोपयति स्म । कवरीभृतस्रजं कवरी केशरचना । पितरौ माता पिता च । आनुकूलिकौ अनुकूलं वर्तमानौ । पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ सादरमदर्शताम् अपश्यताम् कृतार्थतां दधानौ ॥—पुत्राविति । 'भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम्' इति पुत्रः शिष्यते । दुहिता निवर्तते । पितराविति । 'पिता मात्रा' इति पितावशिष्यते । अदर्शतामिति । 'न दृशः' इति क्साभावे 'इरितो वा' इत्यङ् । 'ऋदृशोऽङि गुणः' । 'उरण् रपरः' । अतूतुपदिति । 'णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ्' इति च्लेश्चङ् । 'णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः' । 'चङि' इति द्विर्वचनम् । कवरीति । 'जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककवराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु' इति ङीष् ॥

बाष्पायमाणौ श्वशुरौ प्रणम्य तौ शौरिर्वियोगार्त्युपदातृचेतसौ ।
वस्त्यात्तदीयादथ साधितार्थया जन्यान्वितो बन्धुतया निरैयत ॥३३॥

तावश्रौ इति जनकः भार्यया सह तौ श्वशुरौ श्वश्रूं च प्रणम्य तदीयान् बन्धून्
दृशा निरीक्ष्य निर्गतवान् । वाष्पायमाणौ बाष्पमुद्वमन्तौ वियोगार्तौ उपगातृभ्यां गौ ।
उपदातृ क्षयं गन्तुं । नापितागमेवा बन्धुतया बन्धुसमूहेन अन्वितः । अथो निनाह ॥—
श्वशुराविति । 'श्वशुरः श्वश्र्वा' इति श्वशुरः शिष्यते । 'श्वशुरस्योकाराकारयोर्लोपश्चेति
वक्तव्यम्' इति ऊङि श्वश्रूः । वाष्पितेति । 'शिष्यतेरणारलौकिके' इत्यात्वम् । उपदातृ
इति । दीङ् क्षये । 'मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च' इत्यात्वम् । बन्धुतयेति । 'ग्राम-
जनबन्धुसहायेभ्यस्तल्' ॥

शोणीर्बहूर्गा धवलाश्च वर्करान्पट्वीश्च दासीर्गुणशालि हास्तिकम् ।
पुत्र्यै पिता यौतकमुन्मनीभवन्नदिक्षदश्वान्रथकट्यया सह ॥ ३४ ॥

पिता पुत्र्यै यौतकं स्त्रीधनं अदिक्षत् दत्तवान् । किं तत् । शोणीः धवलाश्च बहूः गाः वृषभाश्च । वर्करान् तरुणान् पशून् तरुणीश्च । पट्वीः दासीश्च । गुणशालि हास्तिकं हस्तिनां हस्तिनीनां च समूहम् । अश्वान् अश्वाश्च । रथकट्यया रथसमूहेन सह । उन्मनीभवन् उत्कीभवन् ॥—[गा इति ।] 'ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरुणेषु स्त्री' इति स्त्री शिष्यते । तरुणवर्करानिति(?) । अश्वानिति । 'अनेकशफेष्विति वक्तव्यम्' इति पुमान् शिष्यते । शोणीरिति । 'शोणात्प्राचाम्' इति वा ङीप् । पट्वीरिति । 'वोतो गुणवचनात्' इति वा ङीप् । हास्तिकमिति । 'अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्' समूहे हस्तिनी । प्रातिपदिकात्तु 'भस्याढे तद्धिते' पुंवद्भावो वक्तव्यः । रथकट्ययेति । 'इनित्रकट्यचश्च' इति रथात् कट्यच् । पुत्र्यै इति । गौरादि । केचिच्छार्ङ्गरवादिपाठात् ङीनिति । अन्यस्त्वाह—पुत्रा-द्वेति पुत्रा पुत्रीति ॥

व्यतिप्रभानो विविधस्तदोच्चकैस्तत्रैधते माङ्गलिकः स्म निस्वनः ।
रथेन कंसप्रगृहीतरश्मिना जायापतीभ्यामथ निर्ययै शनैः ॥ ३५ ॥

तदा तत्र माङ्गलिकः मङ्गलार्थो विविधो निस्वनः उच्चैः एधते स्म । व्यतिप्रभानः अन्योन्यविनिमयेन प्रकर्षेण शोभमानः अथ जायापतीभ्यां रथेन शनैः निर्ययै निष्क्रान्तम् । कंसप्रगृहीतरश्मिना कंसः सारथ्यमकरोत् ॥—एधते इति । 'एध वृद्धौ' । 'भूवादयो धातवः' इति धातुसंज्ञा । 'उपदेशेऽजनुनासिक इत्' इति अकारस्येत्संज्ञायाम् 'तस्य लोपः' इति लोपः । 'अनुदात्तङित आत्मनेपदम्' । निर्ययै इति । 'भावकर्मणोः' इत्यात्मनेपदम् । व्यतिप्रभानः । 'कर्तरि कर्मव्यतिहारे' इत्यात्मनेपदम् ॥

शस्त्रापगोरं चलतां पदोद्धतं रजो भटानामदधत्प्रभां रवेः ।
क्ष्वेला च वादित्रनिनादमांसला घनाघनानां निनदं निरास्थत ॥ ३६ ॥

भटानां पदोद्धतं रजः रवेः प्रभां अदधत् अपिबत् । शस्त्रापगोरं शस्त्राण्युद्यम्य चलतां गच्छतां क्ष्वेला सिंहनादः च घनाघनानां वर्षाकालमेघानां निनदं निरास्थत निर-

[illegible] ॥—[illegible] । [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति [illegible] ॥

पक्षा. सलील [illegible]निजघ्नुरुच्चकाः परस्परं [illegible]भरांश्च वेगिन· ।
अन्योन्यमुच्चैर्जगदु[illegible]. पथि [illegible]:परमोत्सवो नृणाम् ॥३७

पक्षाः [illegible] पथि सलीलं [illegible]जघ्नु [illegible] । परस्परं [illegible] [illegible] । अन्योन्यमुच्चैर्जगदु[illegible] । [illegible] वेगिनः । परमो[illegible] नृणां [illegible] ॥—[illegible]जघ्नुरिति । 'न [illegible]' इति [illegible] । '[illegible]' इति [illegible] । [illegible] । '[illegible]' इति [illegible] । [illegible] । '[illegible]' इति [illegible] । पक्षा इति । इति हलन्तपक्ष ([illegible]) । 'न [illegible] तुल्या' इति [illegible] ॥

विस्मापयित्री जनमुग्रसेनजं द्राग्भापयित्री भृशमस्य पश्यताम् ।
निश्चापयन्ती निकटे तदा वियत्युच्चैरुदस्थादशरीरिणीति गीः ॥ ३८॥

तदा वियति वक्ष्यमाणप्रकारा उच्चैः अशरीरिणी गी निकटे उदस्थात् जनं विस्मापयित्री उग्रसेनज कस भृशं भापयित्री भीति कर्त्री अस्य पश्यता निश्चापयन्ती निश्चिता कुर्वती ॥—'चिञ् चयने' । 'चिस्फुरोर्णौ' इति वा आत्वम् । भापयित्रीति । 'ञिभी भये' । 'आदिर्ञिटुडवः' इति ञेरित्संज्ञा । 'बिभेतेर्हेतुभये' इति वा आत्वम् । विस्मापयित्रीति । 'नित्यं स्मयतेः' इत्यात्वम् ॥

द्राप्सीः स्म मा शीर्ष्णि हि कंस तेऽर्पित· त्वष्ट्रान्तकस्त्वाममतिर्विजेष्टमा ।
अस्या भवानीसदृशोऽष्टमः सुतो विक्रेष्यते ते स्वबलेन जीवितम् ॥३९॥

हे कस, त्वं मा द्राप्सीः मा हृप· । त्वष्ट्रा ईश्वरेण अन्तकः ते शीर्ष्णि मूर्धनि अर्पितः हि एव अमतिः अज्ञान त्वा मा विजेष्ट परिभूत् । अस्याः अष्टमः सुतः ते जीवितं स्वबलेन विक्रेष्यते विक्रीत करिष्यति । भवानीसदृशः पार्वतीतुल्यायाः ॥—विक्रेष्यते इति । 'परिव्यवेभ्य क्रिय·' इति तङ् । भवानीति । 'इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक्' इति ङीपानुकौ । त्वष्ट्रेति । 'त्यजिदृशोर्झल्यमकिति' इत्यमागम· । 'मिदचोऽन्त्यात्पर·' । द्राप्सीरिति । 'अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम्' इति वा अमागम· । 'ग्धादिभ्यश्च' इति इड्विकल्पः । [शीर्ष्णीति] । 'शीर्षंश्छन्दसि' ॥

संशृण्वतस्तामवृधद्गिरं हृदि क्रुधारदक्षिद्वयमाशु रक्तिमा ।
घर्माम्बु कंसस्य तदासिचत्तरां सुतोऽङ्गरागोऽलिपताखिलं वपुः ॥४०॥

तदा तां गिरं संशृण्वतः कंसस्य हृदि क्रुत् क्रोधः अवृधत् ववृधे । अक्षिद्वयं रक्तिमा रक्तत्वं आशु आरत् प्राप । घर्माम्बु अखिलं वपुः असिचत्तरां अतिशयेन सिक्तमकरोत् । सुतः अङ्गरागः अलिपत लिप्तमकरोत् ॥–असिचत्तरामिति । 'लिपिसिचिह्वश्च' इत्यङ् । अलिपतेति । 'आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्' इत्यङ् । अवृधदिति । 'द्युतादिपुषादिलृदितः परस्मैपदेषु' इत्यङ् । आरदिति । 'सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च' इत्यङ् ॥

रजोविलिप्तीं तनुमुद्वहन्बलक्रीतीं विधास्यन्निजजीवितस्थितिम् ।
स शङ्खभिन्नीर्नृपतिर्द्विषां तनूः कर्तारमुग्रं करवालमाददे ॥ ४१ ॥

स नृपतिः उग्रं करवालं आददे । रजोविलिप्तीं अल्पेन रजसा विलिप्तां तनुं उद्वहन् । निजजीवितस्थितिं बलक्रीतीं बलेन क्रीतां विधास्यन् । द्विषां तनूः शङ्खभिन्नीः कर्तारम् ॥ आददे इति । 'डु दाञ् दाने' । 'आङो दोऽनास्यविहरणे' इति तङ् । बलक्रीतीमिति । 'क्रीतात्करणपूर्वात्' इति ङीप् । रजोविलिप्तीमिति । 'क्तादल्पाख्यायाम्' इति ङीप् । शङ्खभिन्नीरिति । 'बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्' इति ङीप् ॥

मनोज्ञगात्री मधुरारुणाधरा शातोदरी चन्द्रमुखी पृथुस्तना ।
नृपेण दोष्णा सहजा जिघांसुना शीर्षण्यबालेषु हठादगृह्यत ॥ ४२ ॥

शातं कृशम् । चन्द्रमुखीति । 'स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्' इति वा ङीप् । मनोज्ञगात्रीति । 'अङ्गगात्रकण्ठेभ्यो वक्तव्यम्' इति वा ङीप् । शातोदरीति । 'नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च' इति वा ङीप् । मधुरारुणाधरेति । 'न क्रोडादिबह्वचः' इति ङीप् । प्रतिषेधे टाप् । शीर्षण्येति । 'शरीरावयवाद्यत्' इति शिरःशब्दाद्यत् । 'ये च तद्धिते' 'वा केशेषु [शिरसः शीर्षन्नादेशो वक्तव्यः'] इति शीर्षन्नादेशः । 'ये चाभावकर्मणोः' इति प्रकृतिभावः । दोष्णेति । 'पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु' इति दोषन्नादेशः ॥

अनासिका शूर्पणखा कृता न किं रामेण नो वा किमहानि ताटका ।
खले ब्रुवत्येवमवाङ्मुखी सती तस्मिन्नशेषा जनताथ सारुदन् ॥ ४३ ॥

तस्मिन् एवं ब्रुवति अशेषा सा जनता अवाङ्मुखी सती अरुदत् । रामेण शूर्पणखा अनासिका किं न कृता । ताटका नो वा किमहानि इति खले ॥–अरुददिति । 'रुदिर् अश्रुविमोचने' । 'इरितो वा' इत्यङ् । अनासिकेति । 'सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च' इति ङीप्प्रतिषेधः । शूर्पणखेति । 'नखमुखात्संज्ञायाम्' इति ङीप्प्रतिषेधः । अवाङ्मुखीति । 'दिक्पूर्वपदान्ङीप्' इति ङीप् ॥

---

१. 'अपाने' इति पुस्तकम्.

उपस्थिते पाणिगृहीत्युपप्लवे भयं समाश्वद्धृदि पत्युरुच्चकैः।
महान्विमर्शोऽप्युदपादि रोपणं ततः स विद्वानिति कंसमाख्यत ॥४४॥

पाणिगृहीत्युपप्लवे पत्नीविनाशे उपस्थिते पत्युः हृदि भयं उच्चकैः समाश्वत् ववृधे। महान् विमर्श उदपादि उपपन्नो विततः कंसमिति आख्यत रोपणं विद्वान् ॥—समाश्वदिति। 'जृस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च.' इति वा अङ्। उदपादि 'चिण् ते पद' इति च्लेश्चिण्णादेश.। पाणिगृहीतीति। पाणिर्गृहीतोऽस्या इति 'पाणिगृहीत्यादीनामर्थविशेषे ङीष्वक्तव्य' ॥

उत्तिष्ठसे कर्मणि किं जुगुप्सिते संदिह्य धर्मे त्वयि तिष्ठते जनः।
संक्रीडतां कीर्तिरदूपितैव ते का वा त्वरैषा ह्यवतिष्ठते वशे ॥ ४५ ॥

त्वं जुगुप्सिते निन्दिते कर्मणि किं उत्तिष्ठसे ईहसे। जन. धर्मे संदिह्य त्वयि तिष्ठते निर्णयहेतुत्वेनाश्रयति। ते कीर्तिः अदूपितैव सक्रीडताम्। का वा त्वरा एषा। वशे अधीने अवतिष्ठते हि ॥—संक्रीडतामिति। 'क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च' इति तङ्। अवतिष्ठते इति। 'समवप्रविभ्य. स्थ.' इति तङ्। तिष्ठते इति। 'प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च' इति तङ्। उत्तिष्ठस इति। 'उदोऽनूर्ध्वकर्मणि' 'उद ईहायामिति वक्तव्यम्' इति तङ् ॥

अदीपि कोपः कुत एष नह्यसौ न स्यादशिश्वीत्यधुनास्ति निर्णयः।
प्रसोष्यते चेदपि ते जगज्जितः कलो भवेच्चिन्तयितुं महीपते ॥ ४६ ॥

हे महीपते, ते कुत कस्माद्धेतो एष कोप. अदीपि दीप्तोऽभूत्। असौ अशिश्वी शिशुना विनाभूता न स्यादिति अधुनापि न हि निर्णयोऽस्ति। प्रसोष्यते चेदपि ते चिन्तयितु कलो भवेत्। जगज्जित· ॥—अदीपीति। 'दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम्' इति च्लेस्ते चिण्। [अशिश्वीति।] 'सख्यशिश्वीति भाषायाम्' इति निपातनम्। 'हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्' इति सुलोप। प्रसोष्यत इति। 'षूङ् प्राणिप्रसवे'। 'आत्मादे प रा'। निर्णय इति। 'णीञ् प्रापणे'। 'णो न' 'उपसर्गादसमासेऽपि' इति णत्वम। भवेदिति। 'अतो येय.'। 'लोपो व्योर्वलि' इति यलोप.। जगज्जित इति क्विप्। 'वेरपृक्तस्य' इति वेर्लोप·। महीपते इति। 'एङ्ह्रस्वात्संबुद्धे' इति हल्लोप ॥

अस्या वधात्पुण्यमहीरुहो रुषा च्छायां भवानच्छिदुरां स मा च्छिदत्।
कीर्तिं मनस्तापहृतं विस्मृत्वरीं ह्रीच्छेन्न को दुर्यशसामलीमसः ॥ ४७ ॥

भवान् अस्या वधात् कीर्तिं मा स्म च्छिदत् छिन्ना कुरु। पुण्यमहीरुह छायाम्। अच्छिदुरा च्छेदनशीला छिदुरा। मनस्तापहृतं विस्मृत्वरीं विस्मरणशीला स्मृत.। अमलीमस. को दुर्यशसा न ह्रीच्छेत् लज्जेत। दुर्यशसा मलीमस इति वा ॥—विस्मृत्वरीमिति। 'इण्नशजिसर्तिभ्य. क्वरप्' इति क्वरपि 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' इति तुगा-

... । '[illegible]' । [illegible]मिति । '[illegible]' [illegible] '[illegible]' इति [illegible] । [illegible]मिति । '[illegible]' इति [illegible] । [illegible]मिति । '[illegible]-[illegible]' । '[illegible]' इति [illegible] । [illegible]मिति । '[illegible]' इति [illegible] ॥

न्यस्याशु पाणावसिमुज्ज्वलं रथे गव्यादिजस्त्रीजनरक्षणदक्षिणम् ।
अकथ्यमक्षय्यमुपेयुषा यशो रक्ष्ये हि भाव्यं प्रभुणा दयालुना ॥४८॥

पाणौ उज्ज्वलं असिमाशु रथे न्यस्य (लोट्) स्थापय । गव्यादिजस्त्रीजनरक्षणदक्षिणम् । गव्या गोसमूहः । रक्ष्यो रक्षणम् । प्रभुणा रक्ष्ये जने विषये दयालुना भाव्यं अवश्यं भवितव्यम् हि अक्षय्यं क्षेतुमशक्यं अकथ्यं कथार्थरहितं यश उपेयुषा —न्यस्येति । 'इको यणचि' इति इकारस्य यकारः । पाणौ असिमिति । 'एचोऽयवायावः' इति औकारस्यावादेशः । गव्येति । 'खलगोरथात्' इति यप्रत्यये 'वान्तो यि प्रत्यये' इति ओकारस्यावादेशः । भाव्यमिति । 'ओरावश्यके' इति ण्यति कृते 'धातोस्तन्निमित्तस्यैव' इत्यावादेशः । क्षय्येति । 'क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे' इत्ययादेशो निपात्यते । अकथ्यमिति । 'क्रय्यस्तदर्थे' इत्ययादेशो निपात्यते । रथ इति । 'एकः पूर्वपरयोः' इत्यधिकृत्य 'आद्गुणः' इति एकादेशः । तस्य 'अन्तादिवच्च' इति सुप् आदिवद्भावः । पदसंज्ञा ॥

नारीवधान्न न्यवृतत्स तद्गिरः कद्रूजाहिंसः श्रुतवानपीदृशीः ।
तां संहितोरूं युवतिं सरोरुदां शौरीर्व्यमार्क्षीत्कुररीमिवेक्षिता ॥ ४९ ॥

स. कंसः ईदृशी. तद्गिरः श्रुतवानपि नारीवधात् न न्यवृतत् निवृत्तः । शौरी. कुररीमिव सरोरुदां भृशायमानरोदनसहिता युवतिं ईक्षिता व्यमार्क्षीत् विमर्शं कृतवान् । संहितोरूमिति । संहितावूरू यस्याः । कद्रूजाहिंस: सर्पवद्धिंसाशीलः ॥—कुररीमिति । 'जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्' इति ङीष् । संहितोरूमिति । 'संहितशफलक्षणवामादेश्च' इत्यूङ् । कद्रू इति 'संज्ञायाम्' इति कद्रूशब्दादूङ् । नारीति 'शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन्' नृनरयोर्वृद्धिश्च' इति ङीन् । युवतिमिति । 'तद्धिताः' इत्यापञ्चमाध्यायमधिकृत्य 'यूनस्तिः' इति तिप्रत्ययः । ['सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके' इति ङीष् ।] रोरुदेति । यङन्तादप्रत्यये यलोपः ॥

यः साधु मन्त्रैरुपतिष्ठते हरिं तद्भावपूतानपि वोपतिष्ठते ।
चित्ते तदीये ह्युपतिष्ठते क्षमा सैतादृशस्योत्तपते कथं पुनः ॥ ५० ॥

यो मन्त्रैः करणैः हरिं साधु उपतिष्ठते पूजयति अपि वा तद्भावपूतान् विष्णुभक्त्या शुद्धात्मनः उपतिष्ठते तैर्मैत्रीं करोति । तदीये चित्ते हि क्षमा उपतिष्ठते संनिधत्ते । सा क्षमा एतादृशस्य दुष्टस्य चित्ते कथ पुनरुत्तपते प्रकाशते ॥—हरिमुपतिष्ठत इति । 'उपान्मन्त्रकरणे' । उपतिष्ठते । 'उपाद्देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वक्तव्यम्' इति तङ् । उपतिष्ठत इति 'अकर्मकाच्च' इति तङ् । उत्तपत इति 'उद्विभ्यां तपः' इति तङ् ॥

प्राज्ञान्कचित्संशृणुते न खल्वसौ संपश्यतेऽक्ष्णा वत नान्तरेण वा ।
नो वा सतः संह्वयते तितंसितं संदृप्य किंत्वाह्वयते परं सुरान् ॥५१॥

असौ क्वचिदप्यवस्थाया प्राज्ञान् न खलु सशृणुते । अन्तरेण अक्ष्णा मनसा वा न सपश्यते वीक्षते वत । आत्मन तितंसितं चिकीर्षितं सत सज्जनान् न वा सह्वयते । किंतु सदृप्य दृप्तो भूत्वा पर केवलं सुरानाह्वयते स्पर्धया आह्वानं कुरुते ॥—सशृणुत इति । 'समो गम्यृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रुविदिभ्य-' इति कर्माविवक्षायामात्मनेपदम् । सप- श्यत इति । 'दृशेश्चेति वक्तव्यम्' इति तङ् । 'धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् । प्रसिद्धेरविवक्षात कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥' संह्वयत इति 'निसमुपविभ्यो ह्वः' इति तङ् । आह्वयत इति । 'स्पर्धायामाङ' इति तङ् ॥

अस्मै ततोऽस्या वितरीतुमात्मजानुग्रामुपेत्याप्यधुनैष संविदम् ।
मृत्योरुपेतात्परिपालये सतीमेतां वराकीमथ सोऽभ्युपैतु वा ॥५२॥

तत तस्मात् एषोऽहं अस्याः आत्मजान् अस्मै वितरीतुं दातुमुग्रां संविदं प्रतिज्ञा- मुपेत्यापि एता अधुना उपेतात् आसन्नात् मृत्यो॰ परिपालये । स मृत्यु॰ अथ कालान्तरे अभ्युपैतु वा । सतीं वराकीं मन्दाम् ॥—उपेत्येति । 'पत्वतुकोरसिद्ध॰' इत्येकादेशस्यासिद्ध- त्वात् तुक् । अधुनैष इति । 'वृद्धिरेचि' इति वृद्धिः । अभ्युपैतु इति । 'एत्येधत्यूठ्सु' इति वृद्धि । वराकीमिति । 'जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः षाकन्' 'ष प्रत्ययस्य' इतीत्संज्ञा ॥

कृतस्मितेनौजसिकोऽथ शारुकः क्षितीश्वरः साहसिकोऽथ शौरिणा ।
अनाहतामौद्यत गां विपद्यहो न कुण्ठभावं मतिमानुपार्च्छति ॥५३॥

अथ कृतस्मितेन शौरिणा स क्षितीश्वर॰ गा वाच औद्यत उक्त॰ । औजसिकः ओ- जसा वर्तमान । साहसिक सहसा वर्तमान॰ । शारुको हिंसाशील । अनाहता सत्यार्थाम् । मतिमान् विपद्यपि कुण्ठभाव न उपार्च्छति प्राप्नोति । अहो ॥—औद्यत इति । वदेर्यङि सप्रसारणम् । 'आटश्च' इति वृद्धि । उपार्च्छतीति 'उपसर्गादृति धातौ' इति वृद्धिः । गामिति । 'औतोऽम्शसो॰' इत्याकारादेश॰ । औजसिक साहसिकः । 'ओज सहो- म्भसा वर्तते' इति ठक् ॥

अकारि यस्य प्रकरः स्वयं द्विपामदुग्ध कामानपि गौरियं समान् ।
जगत्यवारुद्ध च तादृशस्य ते सुहृज्जनोऽयं नृवरानुतप्त मा ॥ ५४ ॥

हे नृवर, यस्य द्विपा प्रकर॰ समूहः स्वय अकारि हिंस्यते स्म । इय गौः भूमिः यस्य समान् कामान् स्वय अदुग्ध दुग्धे स्म । अस्य जगती अवारुद्ध अवरुध्यते स्म । वशी- क्रियते स्म तादृशस्य ते सुहृत् अयं जन॰ मा अनुतप्त पश्चात्तापं प्राप्नोतु ॥—अकारीति 'अच कर्मकर्तरि' इति ते च्लेर्वा चिण् । अदुग्धेति । ['दुहश्च'] इति तशब्दे च्लेश्चि- ण्विकल्प । अवारुद्धेति । 'न रुध॰' इति चिण्प्रतिषेध॰ । अनुतप्तेति । 'तपोऽनुतापे च' इति चिण्प्रतिषेधः ॥

अपत्यमस्मा भवते समर्पयन्नदामि राजन्ननुगृह्यतामियम् ।
भवाञ्छमी दीव्य पुरीह दीव्यता जनेन मा क्राम्य यसार्थसाधने ॥५५॥

हे राजन्, अस्याः समस्तमपत्यं भवते अदामि दत्तम्। इयमनुगृह्यताम्। त्वं शमी शान्तिशील भव। इह पुरि मधुरया दीव्यता दिवीचारता जनेन सह दीव्य शोभस्व। मा क्राम्य। अर्थसाधने यस यत्नं कुरु ॥—अदामीति। 'णिच भावकर्मणो.' इति तशब्दे लेटि णिच्। अनुगृह्यतामिति। 'सार्वधातुके यक्' इति यक्। भवेति। 'कर्तरि शप्' इति शप्। दीव्येति। 'दिवादिभ्य· श्यन्'। क्राम्यति। वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलष.' इति श्यन्। यसेति 'यसु प्रयत्ने' 'यसोऽनुपसर्गात्' इति श्यन्विकल्प। दीव्यतेति। 'अधिकरणाच्चेति वक्तव्यम्' इति आचारे क्यच् ॥

संयस्यत: साधुहिते भियं निजामाधुन्वतीमानकदुन्दुभेर्गिरम् ।
शृण्वन्नृपस्तत्क्षणमक्ष्णुवन्मद: सोऽमित्यवक्प्रोज्झितजामिधिप्सक:॥५६॥

आनकदुन्दुभे गिर शृण्वन् स नृप तत्क्षण अविलम्बेन ओं तथास्तु इत्यवक् उक्तवान्। साधुहिते सयस्यत यतमानस्य। निजा भिय आधुन्वतीं कम्पयन्तीम्। अक्ष्णुवन्मद व्याप्नुवन्मदो यस्य। प्रोज्झितजामिधिप्सक प्रोज्झिता जाम्या स्वसु' धिप्सा हिंसेच्छा येन ॥—संयस्यत इति। 'सयसश्च' इति। वा श्यन्। आधुन्वतीमिति। 'धूञ् कम्पने' 'स्वादिभ्य· श्नु'। शृण्वन्निति। 'श्रुव शृ च' इति श्नु शृ इत्यादेशश्च। अक्ष्णुवन्मद इति। 'अक्षू व्याप्तौ'। 'अक्षोऽन्यतरस्याम्' इति श्नु.। सोऽमिति। 'सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम्' इति सुलोप.। 'ओमाङोश्च' इति पररूपत्वम्। साधुहित इति। 'हितयोगे चतुर्थी वक्तव्या'। 'चतुर्थी तदर्था–' इति समास.। 'जामि स्वसृकुलस्त्रियो' ॥

भिन्द्युर्गिरीनप्यधिकुर्वते च ये जगन्ति रुन्धन्त्यपि मण्डलं दिशाम् ।
दर्पं वलारेरपि तक्ष्णुवन्त्यलं प्रकुर्वते यान्सदरा: सुरा अपि ॥५७॥
धिन्वन्ति ये बन्धुजनं तुदन्ति ये शोच्यान्कथं भव्यदृशो भवादृश: ।
स्तुत्वेति कंसं व्यतनोदथो मतिं गन्तुं सुपामानकदुन्दुभिर्गृहान्॥५८॥

द्वयोरन्वय.। अथो आनकदुन्दुभि· कंस इति स्तुत्वा गृहान् गन्तुं मतिं व्यतनोत्। सुपामा शोभनं सान्त्ववचनं यस्य। कथं स्तुत्वा। ये गिरीनपि भिन्द्यु., ये च जगन्ति अधिकुर्वते अभिभवन्ति, दिशा मण्डलमपि रुन्धन्ति, वलारेरपि दर्पं अलं तक्ष्णुवन्ति तनूकुर्वन्ति यान् सुरा· सदरा सभयाः प्रकुर्वते सेवन्ते, बन्धुजनं धिन्वन्ति प्रीणयन्ति, ते भवादृश. त्वादृश कथ शोच्यान् अस्मादृशान् तुदन्ति व्यथयन्ति। भव्यदृश· कुशलमेव पश्यन्त ॥—प्रकुर्वत इति। 'गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञ' इति सेवने तङ्। अधिकुर्वत इति। 'अधे प्रसहने' इति अभिभवे तङ्। प्रसह-

१ 'दीव्यतीति दीर्घस्तु प्राच·प्रामादिक.' इति नामधातुप्रक्रियाया सिद्धान्तकौमुदी.

नमभिभवः पराजयो वा । तक्ष्णुवन्तीति । 'तनूकरणे तक्षः' इति वा श्नु । अनेकार्था धातवः । तुदन्तीति । 'तुदादिभ्यः शः' 'अतो गुणे' इति पररूपत्वम् । रुन्धन्तीति । 'रुधादिभ्यः श्नम्' । व्यतनोदिति । 'तनादिकृञ्भ्य उः' । धिन्वन्तीति । [हिवि] [धिवि] [जिवि]प्रीणनार्थाः । 'धिन्विकृण्व्योर च' इति उप्रत्ययः । अकारश्चान्तादेशः । अतो लोपस्य स्थानिवद्भावाद्गुणाभावः । भिन्धुरिति 'भियतेरुम्' 'उस्यपदान्तात्' इति पररूपत्वम् । 'सुषामादिषु च' इति षत्वम् ॥

मित्रैश्चटच्चटदिति त्रुटितोरुहारैः संमर्दतः स निजधाम विवेश रूपम् ।
केलीसमीकरतखाङ्गिकखट्यमानचर्मावलीपटपटायितपाटिताशम् ॥५९॥

स मित्रैः सह निजधाम विवेश । रूपं प्रशस्तं विवेश । संमर्दतः हेतोः चटच्चटदिति त्रुटितोरुहारैः । केलीति समीकं युद्धं(?) खाङ्गिकाः खड्गायुधा...................। क्रियाविशेषणम् ॥—चटच्चटदिति । 'नित्यवीप्सयोः' इति द्विर्वचनम् । 'तस्य परमाम्रेडितम्' । 'नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा' इत्यच्छब्दस्य इतेरिकारस्य च पररूपैकादेशाभावः । तकारेकारयोः पररूपविकल्पः । पटपटायितेति । पट इत्यस्य 'डाचि बहुलं द्वे भवत इति वक्तव्यम्' इति टिलोपात् पूर्वं द्विर्वचनम् । 'नित्यमाम्रेडिते डाचीति वक्तव्यम्' इति पूर्वान्त्यतकारस्योत्तरादिपकारस्य च पररूपमेकादेशः । निजधामेति । 'गतिबुद्धि- विशां कर्म' [?] इत्यधिकरणस्य कर्मसंज्ञा ॥

सखीजनांश्चात्मरुचा क्षिपन्तीं हस्तौ लसन्माङ्गलिकौ दधानाम् ।
ह्रीणां नवोढां जगतोऽभिनन्द्यां तां पर्यगृह्णन्मुदिताः पुरंध्र्यः ॥ ६० ॥

पतिपुत्रवत्यः स्त्रियो मुदिताः तां नवोढां पर्यगृह्णन् । आत्मरुचा सखीजनानपि क्षिपन्तीम्, लसन्माङ्गलिकौ हस्तौ दधानाम्, लसन्ति माङ्गलिकानि दर्पणादीनि ययोः । ह्रीणां लज्जिताम् । जगतः अभिनन्द्याम् ॥—पर्यगृह्णन्निति । 'क्र्यादिभ्यः श्ना' 'श्नाभ्यस्तयोरातः' इत्यालोपः । च आत्मेति । 'अकः सवर्णे दीर्घः' इति द्वयोरेकादेशो दीर्घः । 'तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम्' । जनानिति । जन अस् । 'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः' इति द्वयो पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः । 'तस्माच्छसो नः पुंसि' इति सकारस्य नकारः । हस्ताविति । 'नादिचि' । पूर्वसवर्णदीर्घप्रतिषेधः । पुरंध्र्य इति । पुरं गृहं धरतीति.................... पूर्वरूपैकादेशः । ऊढेति । वहेर्निष्ठाया संप्रसारणम् । 'संप्रसारणाच्च' इति पूर्वरूपम् । जगतोऽभीति । 'एङः पदान्तादति' इति पूर्वरूपत्वम् ॥

आचार्याण्यो मातुलान्यश्च दाक्ष्यो गार्गायण्यो ब्रह्मबन्ध्वो गणक्यः ।
रम्भोर्वश्च क्षत्रियाण्यस्तरुण्यः शूद्र्यः शूद्रा मोमुदामासुरुच्चैः ॥६१॥

एताः स्त्रियः उच्चैः मोमुदामासुः पुनः पुनर्मुमुदिरे । आचार्याण्यः आचार्याणां स्त्रियः । मातुलान्यः मातुलानां स्त्रियः । दाक्ष्यः दक्षस्य अपत्यानि । गार्गायण्यः गर्गगोत्रसंभूताः । गणक्यः गणकानां स्त्रियः । क्षत्रियाण्यः क्षत्रियकुलजाः । शूद्र्यः शूद्राणां भार्याः ।

सुता [illegible] । रुक्मीं रुक्मोत्तमा [illegible] ननाम । [illegible] ।
—[illegible] इति । '[illegible]—' इत्यादिना ङीपानुगौ । मातुलानी इति । 'पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः' इति मातृव्यादान् भ्रातरि डुलच् निपात्यते । 'उपाध्यायमातुलाभ्यां वा' इति पक्षे ङीषानुकौ । दाक्षी इति । 'अत इञ्' अपत्यार्थे, 'इतो मनुष्यजाते' इति ङीष् । गार्गायण्य इति । 'गर्गादिभ्यो यञ्' इति गोत्रे यञ् । 'यञश्च' 'प्राचां ष्फ तद्धितः' इति वा ष्फः । षित्वात् ङीष् । [illegible] इति । '[illegible]' [illegible] । गणस्य इति । 'पुंयोगादाख्यायाम्' इति ङीष् । शूद्रा इति । जातिविवक्षायाम् 'शूद्रा चामहत्पूर्वा' इति टाप् ॥

ततो विसृज्याश्वपतादि शौरिर्दैत्यारिपादाब्जविलाट्चेताः ।
गर्गं च गार्ग्यं च ननाम दाक्षिं गार्ग्यायणादींश्च मुनींस्त्रिवेदान् ॥६२॥

ततः शौरिः आश्वपतादि जनजातं विसृज्य मुनीन्ननाम । अश्वपतीनां समूह आश्वपतम् । गर्गं च गार्ग्यं च गर्गस्य गोत्रापत्यम् । दाक्षिं दक्षस्यापत्यम् । गार्ग्यायणादीन् । गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यायण. । त्रिवेदान् त्रीन् वेदान् अधीतवन्तः । दैत्यारीति । विलाट् विलयनशीलम् ॥—आश्वपतमिति । 'समर्थानां प्रथमाद्वा' इति स्वार्थिकेभ्यः प्राक्तनानां प्रत्ययानां सूत्रेषु प्रथमानिर्दिष्ट. शब्द प्रकृतित्वेनाधिक्रियते । 'प्राग्दीव्यतोऽण्' इत्यपवादविषयं परित्यज्याण् भवतीति परिभाष्यते । संख्याकालाविद्याविवक्षितौ । 'तस्य समूह.' इत्यण् । 'अश्वपत्यादिभ्यश्च' इत्यण् । पत्युत्तरपदाण्यस्य बाधकम् । दैत्येति । 'तस्यापत्यम्' इत्यर्थे 'दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य.' । त्रिवेदानिति । 'तदधीते तद्वेद' इत्यण् । तस्य 'द्विगोर्लुगनपत्ये' इति लुक् । गार्ग्यमिति । 'तस्यापत्यम्' इत्यधिकृत्य 'गर्गादिभ्यो यञ्' इति गोत्रापत्ये यञ् । 'एको गोत्रे' इति गर्गशब्द एव प्रकृतिः । 'अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम्' । गार्ग्यायणेति । 'यञिञोश्च' इति युवापत्ये फक् । 'गोत्राद्यून्यस्त्रियाम्' इति युवप्रत्ययस्य गोत्रप्रत्ययान्तं पदं प्रकृतिर्नियम्यते । 'जीवति तु वंश्ये युवा' इति चतुर्थापत्यादेर्युवसंज्ञा । दाक्षिमिति । अपत्यार्थे 'अत इञ्' विलाट् इति । 'लीङ् श्लेषणे' । 'विभाषा लीयते.' इति वा आत्वम् । 'विलेट्' इति वा पाठ. ॥

गार्गीयास्ते साधु गार्ग्यायमाणाश्चाजीगर्तिश्चाथ दाक्षायणाश्च ।
वैश्वामित्रात्रेयकौपीतकेया मार्कण्डेयः सोऽपि मैत्रेयनामा ॥ ६३ ॥
नाडायनो बादरिकश्च तस्मै व्यासश्च कानीनमुनिर्गरीयान् ।
माण्डूकिरेषां तनयाश्च पौत्रा महाशिषोऽनाष्टमिका वितेरुः ॥ ६४ ॥

द्वयोरन्वयः । ते तस्मै साधु महाशिषः वितेरुर्दत्तवन्तः । गार्गीया: गर्गयुवापत्यभूतगार्ग्यायणशिष्याः । गर्गस्य कुत्सितयुवापत्यं चापि । आजीगर्तिरजीगर्तस्यापत्यम् । अथेति समुच्चये । [दाक्षायणा इति ।] दाक्षस्य पूजितं गोत्रापत्यं च । वैश्वामित्रात्रेयकौपीतकेयाः । विश्वामित्रस्यापत्यम् । आत्रेयः अत्रेरपत्यम् । कौपीतकेयः कुपीतकस्यापत्यम् । मार्कण्डेयः मृकण्डोरपत्यम् । मैत्रेयनामा सोऽपि । मित्रयोरपत्यं मैत्रेयः । नाडायनः नडस्य-

गोत्रापत्यम्। बादरिकः बदरिकानु(राण्यु)ञ्छन्। व्यासश्च कानीनमुनिः। कन्याया अपत्यं ऋषिः गरीयान् गुरुतरः। माण्डूकिः मण्डूकापत्यम्। एषां तनयाश्च पौत्रा पुत्राणां पुत्राश्च अनाष्टमिकाः। आष्टमिकः अष्टम्या अधीतवान्॥—गार्गीया इति। गार्ग्यायणशब्दात् 'वृद्धाच्छ' इति शैषिके छप्रत्यये विवक्षिते 'फक्फिञोरन्यतरस्याम्' इति युवप्रत्ययस्य फको लुक्। 'वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम्' इति वृद्धसंज्ञा। 'वृद्धाच्छ' शैषिकः। यूनश्च कुत्सायां [गोत्रसंज्ञेति वाच्यम्] इति युवसंज्ञा। आजीगर्तिरिति 'बाह्वादिभ्यश्च' इतीञ्। दाक्षायण। 'वृद्धस्य च पूजायाम्' इति वा युवसंज्ञायाम् 'यञिञोश्च' इति यूनि फक्। वैश्वामित्रेति। 'मित्रे चर्षौ' इति पूर्वपदस्य दीर्घे विश्वामित्रः। तस्मात् 'ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च' इत्यण्। आत्रेयेति। 'इतश्चानिञः' इति ढक्। कौपीतकेयेति। 'विकर्णकुपीतकात्काश्यपे' इति ढक्। मार्कण्डेय इति। 'शुभ्रादिभ्यश्च' इति ढक्। 'ढे लोपोऽकद्र्वाः' इति उकारलोप। मैत्रेयेति। 'गृष्ट्यादिभ्यश्च' इति ढञ्। 'केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः'। नाडायन इति। 'नडादिभ्यः फक्' गोत्रापत्ये। व्यास इति। 'असु क्षेपणे'। व्याङावुपसर्गौ। पचाद्यच्। वि वेदान् विभज्य आ समन्तात् शिष्येषु अस्यति इति। अथवा अस्मादेव धातोर्विपूर्वात् करणे घञ्। कानीनेति। 'कन्यायाः कनीन च' इत्यण्। कनीनादेशश्च। माण्डूकिरिति। 'ढक्च मण्डूकात्' इति ढक्। पौत्रा इति। 'अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ्' इति अस्य अनृषित्वादनन्तरापत्ये पुत्रशब्दादञ्। बादरिक इति 'उञ्छति' इति ठक्। अनाष्टमिका इति 'अध्यायिन्यदेशकालात्' इति ठक्॥

द्वैमातुरादिसुरसंघतनोरसोढुर्दैतेयदुर्विलसितानि गवेश्वरस्य।
चेतो हरेर्विदधती पदयोर्गुणैः स्वैः पत्युर्मनोऽहरदथो अतुलैर्वधूः सा ६५

अथो सा वधूः स्वैर्गुणैः पत्युः मनः अहरत्। अतुलैः। चेतः हरेः पदयोः विदधती। द्वैमातुरादिसुरसंघतनोः। द्वैमातुरो गणपतिः। दैतेयदुर्विलसितानि असोढुः। गवेश्वरस्य गवामीश्वरस्य॥—द्वैमातुरेति। द्वयोर्मात्रोरपत्यमित्यर्थे 'मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः' इत्यण्। उत्वं च। दैतेयेति। 'कृदिकारादक्तिनः' इति वा ङीपि 'स्त्रीभ्यो ढक्' इति ढक्। तनोरिति। 'ङसिङसोश्च' इति पूर्वरूपत्वम्। असोढुरिति। 'ऋत उत्' इति द्वयोरेक उकारो रपरः। 'रात्सस्य' इति सलोप। पत्युरिति। 'ख्यत्यात्परस्य' इति ङसोऽकारस्य उकारः। मनोऽहरदिति। 'ससजुषो रुः' 'अतो रोरप्लुतादप्लुते' इति रोरुकारः। चेतो हरेरिति। 'हशि च' इति रोरुकारः। गवेश्वरस्येति। 'अवङ् स्फोटायनस्य' इति गोरवङादेशः। 'ङिच्च' इत्यन्तस्य। अथो अतुलैरिति। 'ओत्' इति प्रगृह्यसंज्ञायाम् 'प्लुतप्रगृह्या अचि' इति प्रकृतिभावः॥

आनर्च यो महदृषीन्गुणसंपदा स्वं पर्यष्करोच्च विदधे च मतिं गवेन्द्रे।
स्कुन्वन्द्युलोकमपि कीर्तिभरेण सैष तामन्वरुध्यत पथं सदृशीं न शौरिः ६६

स एष शौरिः सदृशीं तां कथं न अन्वरुध्यत अनुवर्तते स्म। यः महदृषीन् महत

[illegible]

[illegible] ॥

पैतृष्वस्रीयाः मातृष्वसेया भ्रात्र्याः स्वस्रीयाः काल्याणिनेयाः ।
ये भ्रातृव्या ये च श्वशुर्याः कुलीना कौ[र]व्या ये चापि माहाकुलीनाः ॥ ६७
ये वा गार्ग्या ये च दासेरकेयास्ताक्षण्याद्या ये पुनर्दौष्कुलेयाः ।
सर्वांस्तांस्तैर्वृत्तमध्यगमन्नानार्थं दैष्टिकोऽनुप्रधानम् ॥ ६८ ॥

[illegible] । धीतिमान् गार्ग्यः [illegible] इति [illegible] । ये [illegible] । पैतृष्वस्रीया पितृष्वसुरपत्यानि । [illegible] मातृष्वसेया मातृष्वसुरपत्यानि । स्वस्रीयाः स्वसुरपत्यानि च । काल्याणिनेया कल्याणीनामपत्यानि च । भ्रातृव्या भ्रातॄणामपत्यानि च । ये च कुलीना कुलापत्यानि च श्वशुर्या श्वशुरापत्यानि । ये च माहाकुलीना महाकुलापत्यानि च कौरव्या [illegible] ये वा गार्ग्याः कुत्सितानि गर्गापत्यानि । ये च दासेरकेया दासीपुत्रप्रायाः । ये पुनर्दौष्कुलेया दुष्कुलापत्यानि । ताक्षण्याद्याः तक्षापत्यप्रभृतयः । तान् । वृत्तमध्यगमः । वृत्तमधीतम् । दैष्टिको दिष्टमस्तीति मतो बुधः ॥—पैतृष्वस्रीया इति । 'पितृष्वसुश्छण्' । तस्यापत्यार्थे छण् प्रत्ययः । मातृष्वसेया । 'मातृष्वसुश्च' इति । 'ढकि लोपः' । इति लोपोऽयम् । भ्रात्र्या इति । 'अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ' इति यत् । स्वस्रीया इति 'स्वसुश्छः' । काल्याणिनेया इति । 'कल्याण्यादीनामिनङ्' इति ढक् । इनङादेशश्च । भ्रातृव्या इति । 'भ्रातुर्व्यच्च' । श्वशुर्या इति । 'राजश्वशुराद्यत्' कुलीना इति । 'कुलात्खः' । कौरव्येति । 'कुर्वादिभ्यो ण्यः' इति ण्यः । ('कुरुनादिभ्यो ण्यः') इति ण्यप्रत्ययोऽन्योऽपि तद्राजसंज्ञोऽस्ति । तस्य बहुषु लुक् । अयं तु श्रूयत एव । माहाकुलीना इति । 'महाकुलादञ्खञौ' । गार्ग्या इति । 'गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च' । गोत्राभिधायिनः शब्दाण्णठकौ । दासेरेति । 'क्षुद्राभ्यो वा' इति ढ्रक् । ताक्षण्येति । 'सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च' इति ण्यः । कारिणः कारवः । दौष्कुलेया इति । 'दुष्कुलाड्ढक्' । वृत्तेति । 'णेरध्ययने वृत्तम्' । दैष्टिकेति । 'अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः' । अनुप्रधानमिति आनुपूर्व्येऽव्ययीभावः ॥

पुषाण धर्मं न तपांसि तप्था मा वत्स चेतश्च विधेहि कृष्णे ।
य ईदृगस्मै नमते स्वयं द्रागभीष्टमुक्त्वैवमहास्त गर्गः ॥ ६९ ॥

गर्ग एवमुक्त्वा अहास्त गतवान्—'हे वत्स, त्वं धर्म पुषाण वर्धय । तपांसि न । [मा] तप्थाः आर्जय । अपि तु आर्ज एव । चेतः च कृष्णे विधेहि । यः पुरुषः ईदृग्भवति अस्मै अभीष्टं द्राक् स्वयं नमते ॥—पुषाणेति । 'पुष्ट पुष्टौ' । 'क्र्यादिभ्यः श्ना' 'हल श्नः शानज्झौ' इति श्नाप्रत्ययस्य शानच् । तप्था इति । 'तप संतापे' । 'तपस्तपःकर्मकस्यैव' इति कर्तु. कर्मवद्भाव. । नमते इति । 'कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रिय' इति कर्मवद्भावे 'न दुहस्नुनमा यक्चिणौ' इति यगभाव. ॥

अथ चेदयश्च कुरवश्च भृशमपचिता विचक्रिर आत्तकुतुकम् ।
अपरे च ततो निरगुर्व्यकुर्वत च शब्दमुच्चकैः ॥ ७० ॥

अथ चेदयः चेदिराजाः, कुरवः कुरुकुलजातनृपाः, तथा अपरे च आत्तकुतुकं विचक्रिरे विविधमचेष्टन्त । भृशं अपचिताः पूजिताः ते ततो निरगुश्च । उच्चकैः शब्दं व्यकुर्वत विविधमकुर्वत च ॥—[व्यकुर्वतेति ।] 'वे' शब्दकर्मण.' इति तङ् । विचक्रिरे इति । 'अकर्मकाच्च' इति तङ् । चेदय इति । 'वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ्' इति 'जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्' इत्यञोऽपवाद इदन्तत्वात् ञ्यङ्प्रत्यये 'ते तद्राजा.' इति तद्राजसज्ञायाम् 'तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम्' इति लुक् । कुरव इति । 'कुरुनादिभ्यो ण्यः' इति ण्यप्रत्ययोऽपत्यार्थे । बहुषु लुक् । 'क्षत्रियसमानशब्दाज्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत्' ॥

ब्रह्मण्यबुद्धिरथ विश्वजनीनशीलः शौवस्तिकेषु मतिमादधदातिथेयः ।
उच्चैस्तरर्द्धिनिजधामतया स शौरिस्तत्पारिषद्यचरितः सुखमध्युवास ७१

अथ स शौरि. तया सह तत् निजधाम स्वगृहं सुख अध्युवास । ब्रह्मण्यबुद्धि. ब्राह्मणेभ्यो हिता बुद्धिर्यस्य । विश्वजनीनं विश्वजनहितं शीलं यस्य । शौवस्तिकेषु भवेषु कार्येषु मतिमादधत् आतिथेयः अतिथिषु साधु. । पारिषद्यचरितः परिषदि साधु चरितं यस्य । उच्चैस्तरर्द्धि उच्चैस्तरा ऋद्धिर्यत्र ॥—ब्रह्मण्येति । 'खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च' इति हितार्थे यत् । विश्वजनीनेति । 'आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात् ख.' । शौवस्तिकेषु । 'श्वसस्तुट् च' इति वा ठञ् तुडागमश्च । अतिथेय इति । 'पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ्' 'तत्र साधु.' इत्यर्थे । पारिषद्येति । 'परिषदो ण्य' । उच्चैस्तरेति 'अद्रव्यप्रकर्षे' इत्युक्त्या अमुप्रत्ययाभावः ॥

इति वासुदेवकृतौ वासुदेवविजयकाव्ये पदचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समेतः प्रथमः सर्ग ।

द्वितीय. सर्ग. ।

कृष्णाङ्घ्रिभक्तेरुपचस्करेऽथो भिक्षूंश्च काषायपटानभक्त ।
कर्तव्यमात्रे पटिमानमाटीत्सा देवकी लाक्षिकपाणिपादा ॥ १ ॥

---

१. अस्मिन्वृत्ते छन्दो न ज्ञायते टीकायामपि मूलतोऽन्यूनानतिरिक्तानि पदानि दृश्यन्ते.

अथ स धर्म्ये धर्मादनपेते मार्गे उपक्रमते पुरा अप्रतिबन्धेनावर्तत । आक्रममाणं उ- द्यन्तं अर्कं अचायत् पूजितवांश्च । 'आदित्यस्य सदा पूजाम्' इति स्मृतिः । कृष्णापचितौ विष्णुपूजायां विशिष्य अकंस्त उत्सेहे । स्वं आत्मानं शुचां वह्यं वहनकरणभूत आकलयन् निश्चिन्वन् ॥—अक्रंस्त इति । 'वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः' इति सर्गे तङ् । सर्ग उत्साहः । उपक्रमते इति । 'उपपराभ्याम्' इति वृत्तौ तङ् । वृत्तिरप्रतिबन्धः । आक्रममाणमिति । 'आङ उद्गमने' इति तङ् । 'ज्योतिरुद्गमन इति वक्तव्यम्' । वह्यमिति । 'वह्यं करणम्' इति यत् ॥

प्रच्छायकारस्करमस्कराढ्ये मेध्ये कृतापस्किरणैररण्ये ।
सुखास्पदे शुम्भति विष्किरौघैरगोष्पदे संस्त्वदबोधि गर्गः ॥ ५ ॥

अरण्ये सन् वर्तमानः गर्गः तत् गर्भोत्पत्तिलक्षणं वस्तु अबोधि ज्ञातवान् । प्रच्छायकारस्करमस्कराढ्ये प्रकृष्टच्छायैः कारस्करैः मस्करैः वेणुभिश्च समृद्धे । मेध्ये शुद्धे । कृतापस्किरणैः विष्किरौघैः पक्षिसमूहैः शुम्भति शोभमाने । सुखास्पदे सुखस्य स्थानभूते । अगोष्पदे महत्त्वात् गवामलन्तासभवविशिष्टे॥—कृतापस्किरणैरिति । 'कॄ विक्षेपे' । 'अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने' । 'हर्षजीविकाकुलायकरणेष्विति वक्तव्यम्' इति जीविकार्थे सुट् । गोष्पदमिति । 'गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु' इति असेविते सुट् । सुखास्पदमिति । 'आस्पदं प्रतिष्ठायाम्' इति सुट् । विष्किरेति । 'विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा' इति विपूर्वात् किरतेः 'इगुपध ज्ञाप्रीकिरः कः' इति कप्रत्यये सुट् निपात्यते । मस्करेति । 'मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः' इति सुट् । कारस्करेति । 'कारस्करो वृक्षः' इति सुट् । अबोधीति 'दीपजन–' इत्यादिना कर्तरि चिण् ॥

कयाशुभीयादिमसूक्तविद्याविचक्षणक्ष्मासुरतः पदात्स्वात् ।
परस्पराशस्यसुशस्यमार्गोद्द्वारेण निर्याय ह माधुरेण ॥ ६ ॥
सक्षौद्रकुस्तुम्बुरुयावकादीनाश्चर्यविश्रान्क्रयिकान्सरम्भान् ।
विच्छायतो वीवधिकानगच्छत्सार्थान्विचायन्नपरस्परान्सः ॥ ७ ॥

सः स्वात् पदात् माधुरेण मधुरामभिनिष्क्रमता द्वारेण निर्याय अपरस्परान् विच्छायतः संततमविच्छेदेन गच्छतः सार्थान् विचायन् पश्यन् स [अ]गच्छन् ह । कयाशुभीयादिमसूक्तविद्याविचक्षणक्ष्मासुरतः । कयाशुभीय आदिमं आदौ भवं येषां तानि सूक्तानि एव विद्या तस्यां विचक्षणाः क्ष्मासुरा यस्मिन् । परस्पराशस्यसुशस्यमार्गात् परस्परं अशस्यं अहिंसनीयं अहिंसकं वा सुशस्यं सुतरां प्रशंसनीयं मार्गं मृगसमूहो यत्र । सक्षौद्रकुस्तुम्बुरुयावकादीन् क्षौद्रं मधु, कुस्तुम्बुरु धान्यकम् । आश्चर्यविश्रान् विश्रो गमनम् । क्रयिकान् क्रयेण जीवतः । सरम्भान् रम्भो वैणवो दण्डः । वीवधिकान् वीवधेन पर्याहारेण जीवतः ॥—शस्येति । 'शसु हिंसायाम्' । 'तनि-

१. कयाशुभीयेति पुस्तकस्थपाठः काशिकायां तु कयाशुभीय इति.

...यतिनिरतिप्रीनासुरङ्गनाम' इति ... । सुरागेति । '...' इति ...त्वम' इति ... । '...' इति नलोपः । ...सुभ्रु इति । '...' इति ... । ...पदरथानिति । '...' इति ... । ...ेति । '...नागुणे' इति ... '...' । 'आश्चर्यमनित्ये' इति ... निपातने । ...साकुमीनमिति । '...' इति ... । ...निति '...' इति ... । माधुरेणेति । मधुरामभिनिष्क्रामति । 'अभिनिष्क्रामति द्वारम्' इत्यण । मधुरामभिनिष्क्रामतीत्यत्र द्वार करणं स्वातन्त्र्येण विवक्ष्यते । क्षोद्रेनि । क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादण्' तेन कृते सञ्ज्ञायाम् । वीवधिकानिति । 'विभाषा विवधवीवधात्' इति ष्ठन् । तेन जीवतीत्यर्थे । शिश्नेति । 'सञ्ज्ञायानगतविच्छन्दरक्षो नट्' इति नटि 'छ्लो शट्—' इति शः । 'शात्' इति चुत्वाभाव । कारिकाणिनि । 'वस्नक्रयविक्रयाट्ठन्' तेन जीवतीत्यर्थे । राम्भेति । रम्भशब्देन यशो बोध्यते ततोऽण् । विचक्षणेति । 'चक्षिङ् ख्यान्' इत्यत्र 'असनयोश्च प्रतिषेधो वक्तव्य' इति ख्याञभाव ॥

दर्पोह्लद्विक्रममाणवाहां स्वपस्कराकाक्षसुरथ्यरथ्याम् ।
व्यवस्करामेत्य पुरीमवोचच्छौरिं हरिश्चन्द्रसदक्षमेवम् ॥ ८ ॥

स गर्ग पुरीं मधुरामेत्य शौरिं वसुदेवं एवं अवोचत् । दर्पोत्सद्विक्रममाणवाहा विक्रममाणाश्चरन्तो वाहा अश्वा यस्याम् । स्वपस्कराकाक्षसुरथ्यरथ्याम् स्वपस्करा शोभमानरथाद्युक्ता अकाक्षा कुत्सिताक्षरहिता सुरथ्या शोभनै रथ्यै रथ वहद्भिरश्वैर्युक्ता रथ्या रथसमूहो यस्याम् । व्यवस्करा पुरीषाद्यमेध्यरहिताम् । हरिश्चन्द्रसदक्षम् ॥—विक्रममाणेति 'वे पादविहरणे' इति तङ् । व्यवस्करेति । 'वर्चस्केऽवस्कर ' इति सुट् । स्वपस्करेति । 'अपस्करो रथाङ्गम्' इति सुट् । हरिश्चन्द्रेति । 'प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी' इति सुट् । काक्षेति । 'का पथ्यक्षयो इति को कादेश' ॥

बृहस्पतौ वत्स धियोप यस्त्वं कृत्ये स नोपक्रमसे किमर्थम् ।
पुष्योऽद्य नः पुंसवनस्य कालः प्राप्तश्च पौषेऽहनि तद्विधेयम् ॥ ९ ॥

रे वत्स, य धिया बृहस्पतौ उप सुराचार्यादधिक स त्वं किमर्थं कृत्ये वस्तुनि विषये न उपक्रमसे आरभसे । अद्य पुष्य न पुंसवनस्य काल प्राप्तश्च । तत् पौषे पुष्ययुक्तचन्द्रयुक्ते अहनि तत् विधेयम् ॥—उपक्रमस इति । 'प्रोपाभ्या समर्थाभ्याम्' इति तङ् । पुष्ये इति । 'पुष्यतिष्यौ नक्षत्रे' इति क्यप् । 'नक्षत्रेण युक्तः काल ' इत्यण् । 'यस्येति च' इत्यलोप. । 'पुष्यतिष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपो वक्तव्य ' । पुष्य इति । 'लुबविशेषे' इत्यणो लुप् । 'लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने' । कृत्ये इति । 'विभाषा कृवृषो ' इति क्यप् । बृहस्पताविति । 'पारस्करप्रभृतीनि च सञ्ज्ञायाम्' 'तद्बृहतो करपत्योश्चोरदेवतयो. सुट् तलोपश्च' । बृहन्तो देवाः उपेति । 'उपोऽधिके च' इति कर्मप्रवचनीयत्वे 'यस्मादधिक यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी'॥

स्तोकात्प्ररुष्टोऽपि कर्षन्नवध्यान्यो यातुधर्मा क्रमते मुमूर्षन् ।
कंस. क्रियाणां सहसाकृतानां फलानि भोक्ता स पचेलिमानि ॥१०॥

सः त्वं गत्वाकृतानां क्रियाणां पचेलिमानि स्वागमेन फलानि फलानि भोक्ता सः गातुधर्मा यातना गच्छतां धर्म इव धर्मं आनायो यस्य नाशः यन् क्रमते ?टिन्नेन वर्तते । लोकान्तरम् अन्येन कारणेन मार्गं कुरु कुरु । गत्वान् गुर्वीन् अपि क्रान्द् हिंसन् मुमूर्षन् समावेशितमरण. ॥—क्रमत इति । 'अनुपसर्गाद्वा' इति तङ् । पचेलिमानीति । 'के-लिमर उपसंख्यानम्' 'कर्मकर्तरि चायमिष्यते' । आगमानेति । 'इतो वा यद्बहुल ...' इति यद्बहुलादेशौ । लोकात्प्रक्रुष्टेति । 'करणे च स्तोका—' इत्यादिना पञ्चमी । 'स्तोकान्तिक—' इति समासः । 'अलुगुत्तरपदे' इत्यलुगधिकारः प्रागानङः । उत्तरपद इत्यापादान्तम् । 'पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः' इत्यलुक् । गत्वाकृतानामिति । 'ओज सहोम्भस्तमसस्तृतीयायाः' इत्य-लुक् । मुमूर्षन्निति । 'आशंसायामुपसंख्यानम्' इति सन् । मा च प्रयोक्तृधर्मं । सति 'पूर्ववत्सन.' इत्यात्मनेपदस्य नावकाशः । 'नहि शेदिम्रियतिमात्रमात्मनेपदनिमित्तं किं तर्हि शिदाद्यपि' इत्युक्तं । गातुधर्मेति । 'धर्मादनिच्केवलात्' इत्यनिच् समासान्त ॥

अजर्यमार्यैः सह संगतं तत्कान्येव कर्माण्यवजानते ते ।

श्वःश्रेयसं स्वाप्स्यति सर्पिरादेर्ये जानते ते न पदं विपत्त्याः ॥ ११ ॥

ते आर्यैः सदाचारपरैः सह तत् चिराभ्यस्तं संगतं कान्येव कर्माणि अवजानते अप-ह्नुवते । अजर्यं न जर्यमिति वा श्वःश्रेयसं भद्रं आप्स्यति । ये सर्पिरादेः घृतादिना होमना-थनेन जानते प्रवर्तन्ते ते विपत्त्याः आपदः पदं न भजन्ति । 'जपतां जुह्वतां चापि विनि-पातो न विद्यते' इति स्मृतिः ॥—अवजानत इति । 'अपह्नवे ज्ञः' इति तङ् । जानत इति । 'अकर्मकाच्च' इति तङ् । 'ज्ञोऽविदर्थस्य करणे' इति षष्ठी । अजर्यमिति । 'अ-जर्यं संगतम्' इति यत् । आर्यैरिति । 'ऋहलोर्ण्यत्' । श्वःश्रेयसमिति । मयूरव्यंसकादित्स-मासः । 'श्वसो वसीयः श्रेयसः' इत्यच्समासान्त. ॥

संजानते ब्रह्मरहस्यमग्र्यं विरिञ्चिभूये विगतस्पृहा ये ।

तान्भ्रूणहत्यामपि निघ्नतस्त्वं स सत्यवद्यान्भज नित्यमित्यान् ॥ १२ ॥

स त्वं तान् नित्यं भज । कान् । ये अग्र्यं ब्रह्मरहस्यं वेदस्य रहसि भवं तात्पर्यं सं-जानते सम्यग्विदन्ति । विरिञ्चिभूये ब्रह्मत्वे विगतस्पृहाः । भ्रूणहत्यामपि निघ्नतः । सत्य-वद्यान् सत्यवादिनः । इत्यान् अनुगन्तव्यान् ॥—संजानत इति । 'सम्प्रतिभ्यामनाध्याने' इति तङ् । सत्यवद्यानिति । 'वदः सुपि क्यप् च' इति यत् । विरिञ्चिभूये इति । 'भुवो भावे' इति क्यप् । भ्रूणहत्यामिति । 'हनस्त च' इति भावे क्यप् । इत्यानिति । 'एति-स्तुशास्वृदृजुषः क्यप्' । ससत्यवद्यान् इति एकपदत्वपक्षे सत्यवचनयुक्तान् । अग्र्यमिति । 'अग्राद्यत्' । रहस्यमिति । 'दिगादिभ्यो यत्' ॥

उक्त्वेत्यृषिः कारितयोग्यकर्मा शौरिं समापृच्छ्य सभृत्यभार्यम् ।

साहस्रखेयान्नगरात्सुमेधास्तं मार्ग्यशोकं कलयन्स्वधामैत् ॥ १३ ॥

---

१ दिशि इति पुस्तकस्थः पाठः काशिकानुसारं शुद्धितः.

ऋषि इति उक्त्वा कारितयोग्यकर्मा पुंसवनादि कारयित्वा शौरिं समापृच्छ्य नगरात् स्वधाम ऐत् गतवान् । सभृत्यभार्गं भृत्यभार्यासहितं मार्ग्यशोकं कलयन् अपनेयदु रं चिन्तयन् । साहस्रखेयात् साहस्र सहस्रपरिमितेन धनेन हेतुना निर्वृत्त खेय परिखा यत्र । —खेयानिति । 'खनु अवदारणे' । 'ई च खन' इति खनेः क्यप् । अन्त्यस्य च ई-त्वम् । भृत्येति । 'भृञोऽसञ्ज्ञायाम्' इति क्यप् । भार्येति । 'ऋहलोर्ण्यत्' । मार्ग्येति । 'मृजेर्विभाषा' इति क्यप् । तदभावे 'ऋहलोर्ण्यत्' । पक्षे वृद्धि कुत्वं च । 'मृज्य' इति पाठे क्यपि 'क्ङिति च' इति मृजेर्वृद्धेर्लघूपधगुणस्य प्रतिषेधः । साहस्रमिति । 'तेन निर्वृत्तम्' इत्यण् ॥

मासे सुतं वैजननेऽथ सूतमादाय शौरिर्वदमानमद्यौत् ।
तमात्मनालक्षतमं कुराजं भिद्योद्ध्यकल्पं व्यथितोऽमृषोद्यः ॥ १४ ॥

अथ शौरिः वैजनने प्रसवयोग्ये मासे सूत सुतमादाय तं कुराज कुत्सितं राजानं अद्यौत् अभिगतवान् । वदमानं भासमानम् । आत्मनालक्षतमं लक्षसङ्ख्यापूरकं बहुपरिवारयुक्तम् । भिद्योद्ध्यकल्पं नदविशेषद्वयवत् दुर्निवारम् । व्यथित । अमृषोद्य. मृषावादरहित· ॥—वदमानमिति । 'भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वद' इति शानच् । अमृषोद्य इति । 'राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्या.' इति क्यन्निपात्यते । भिद्योद्ध्येति । 'भिद्योद्ध्यौ नदे' इति क्यन्निपात्यते । आत्मनालक्षतममिति । 'नित्यं शतादिमासार्धमाससंवत्सराच्च' इति तमडागम । 'आत्मनश्च पूरणे' इत्यलुक् । वैजनन इति । विजननशब्दात् 'ज्योत्स्नादिभ्य उपसङ्ख्यानम्' इति अण् मत्वर्थीय । अद्यौत् । 'द्यु अभिगमने' ॥

संस्त्यानया सिध्यरुचः शुचास्य प्रष्ठस्य शिष्टेषु गविष्ठिरस्य ।
प्रणाय्यगृह्योऽतिविनीयधामाप्यप्रेष्ट सत्योद्यतया स कंसः ॥ १५ ॥

स कंस अस्य सत्योद्यतया सत्यवादितया अति अतिशयेन अप्रेष्ट प्रीतोऽभूत् । प्रणाय्यगृह्य· असमतजनपक्ष्य. । विनीयधामा विनीयस्य पापस्य आस्पदमपि । संस्त्यानया घनीभूतया शुचा सिध्यरुच पुष्यनक्षत्रवद् म्लानशोभस्य । शिष्टेषु प्रष्ठस्य पुरोगमस्य । गवि वाचि स्थिरस्य ॥—[विनीयेति ।] 'विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु' इति कल्के क्यन्निपात्यते । गृह्येति । 'पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च' इति पक्षभावे क्यप् । प्रणाय्येति । 'प्रणाय्योऽसमतौ' इति ण्यदायादेशनिपातनम् । गविष्ठिरस्येति । 'गवियुधिभ्यां स्थिरः' इति षत्वम् । अलुक् च निपातनात् । संस्त्यानेति । 'संयोगादेरातो धातोर्यण्वत' इति निष्ठानत्वम् । प्रष्ठस्येति । 'प्रष्ठोऽग्रगामिनि' इति षत्वम् ॥

अवीवचच्चेति तथा व्यथां मा युग्येन यायाः ससुतः समीर्त्सन् ।
अश्राव्यपादानमनष्टमो वां न ह्यात्मजन्मा मम मित्र भीतेः ॥ १६ ॥

---

१ 'शुल्य' इति पुस्तकगत· पाठ २ 'पथ्या' इति पुस्तकगत. पाठ·.

न इति। अवीवचच उक्तवाश्च। हे मित्र बन्धो, त्वं व्यथा मा तथाः कार्षीः। मत्पु युग्येन वाहनेन याया· गच्छ। ममीर्त्सन् वर्धितुमिच्छन्। वा युनयो अनष्टम· आत्म जन्मा पुत्र· मम भीते अपादान हेतु न अश्रावि॥—युग्येति। 'युग्यं च पत्रे' इति कु त्वम् कुत्वं न। अवीवचगेति। 'वच परिभाषणे'। युजादि। तथा इति। 'तनादिभ्य थासोः' इति वा सिचो लुक्। ममीर्त्सन्निति। 'ऋधु वृद्धौ'। संपूर्व गन्। 'सनीवन्त ऋधभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम्' इति पक्ष इडभाव। 'अजादेर्द्वितीयस्य' इति धेनद्दस्य द्विवचनम्। 'आप्ज्ञप्यृधामीत्' इतीत्वं रपरम्, अभ्यासलोप। 'नारि च' इति नत्वेम्। लट शना॥

सम्प्रावदन्तैव गुणांस्तवार्या विप्रावदन्तेह न केऽपि साधो।
आलाप्यभाजा वचसां तथैषां ममाधुनैवान्ववदिष्ट चेतः॥ १७॥

हे साधो, आर्या तव गुणान् संप्रावदन्त एव। इह गुणेषु विषये न केऽपि विप्रावदन्त [illegible]। तथा आलाप्यभाजा आलापनाभाजा एषां जनानां वचसां मम चे[illegible] [illegible] अनुसारमकार्षीत्। अनु सादृश्ये॥—संप्रावदन्तेति। 'व्यक्तवाचां समुच्चारणे' इति तङ्। अन्ववदिष्टेति। 'अनोरकर्मकात्' इति तङ्। विप्रावदन्तेति। 'विभाषा विप्रलापे' इति तङ्। आलाप्येति। 'आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च' इति ण्यत्॥

[illegible] ये [illegible] वाचगुरैर्गिरंस्ताम।
[illegible] मां क्षिपन्ति [illegible]॥ १८॥

[illegible]

[illegible]॥ १९॥

[illegible]

[illegible] इति [illegible] निरास्थम् ।

[illegible] ॥ २० ॥

[illegible]

[illegible] ॥—[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥

कुण्डपाय्यैर्विदिताग्निचित्यैश्चिन्वद्भिरग्नींश्च समूह्यमुख्यान् ।

अध्येतृभिः सन्ध्यगृचां चरूणां पचैः कुशाग्रीयविशालधीभिः ॥ २१ ॥

वासिष्ठकालेयमुखेषु सामस्वधीतिभिर्ब्रह्मभिरन्वितां ज्ञैः ।

सवामदेव्येषु तथैव वास्त्रवैयाघ्रमुख्यैश्च रथैर्द्रढिष्ठैः ॥ २२ ॥

अभ्रेण खे संचरमाण आराद्विलेशयद्वेषिसमानजूतिः ।

प्राहेतनादित्यकरोपमस्य पुरीं ददृश्वान्गजतावृतां सः ॥ २३ ॥

ज्ञैः विद्वद्भिः ब्रह्मभिः अन्विताम् । सकुण्डपाय्यैः तन्नाम क्रतुविशेषसहितैः । विदिताग्निचित्यैः विदिता अग्निचित्या अग्निचयनं यैः । समूह्यमुख्यान् अग्नीन् चिन्वद्भिः । च ऋचां सन्ध्यगध्येतृभिः । सवामदेव्येषु वासिष्ठकालेयमुखेषु सामसु अधीतिभिः । कुशाग्रीयविशालधीभिः । कुशाग्रीया कुशाग्रवत्तीक्ष्णा विशाला वा धीर्येषाम् । चरूणां पचैः तथैव रथैश्च अन्विताम् । वास्त्रवैयाघ्रमुख्यैः वस्त्रेण परिवृता वास्त्राः । व्याघ्रस्य विकारश्चर्म वैयाघ्रं तेन परिवृताः । तैश्च तैश्च द्रढिष्ठैर्दृढतरैः । स पुरीं आरात् ददृश्वान् दृष्टवान् । अभ्रेण मेघेन खे संचरमाणः तद्वाहनतया चरन् बिलेशयद्वेषिसमानजूतिः गरुडतुल्यवेगः । प्राहेतनादित्यकरोपमस्य प्राहेतनः प्राह्णे भवः । तस्य रुचा । गजतावृतां गजसमूहव्याप्ताम् ॥—कुण्डपाय्येति । ‘क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ’ इति निपातनम् । समूह्येति । ‘अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः’ इति निपातनम् । ‘समूह्यं चिन्वीत पशुकामः’ इति श्रुतिः । अग्निचित्येति । ‘चित्याग्निचित्ये च’ इति भावे यकारस्तु निपात्यते । अध्येतृभिरिति । ‘ण्वुल्तृचौ’ इति तृच् । पचैरिति । ‘नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः’ इत्यच् । पचतीति पचः । ज्ञैरिति । जानातीति ज्ञः । ‘इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः’ । वासिष्ठेति । वसिष्ठेन दृष्टं ‘दृष्टं साम’ इत्यण् । कालेयेति । ‘कलेर्ढक्’ । कलिना दृष्टम् । वामदेव्येति । तेन दृष्टमित्यर्थे ‘वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ’ । वास्त्रेति । ‘परिवृतो रथः’ इत्यण् । [वैयाघ्रेति ।] ‘जातश्चोपसर्गे

इदंवचोऽनुचरमाण ईते तस्मिन्स्वमादाय शिशुं निकाय्यम् ।
आनाय्यपूज्यो मधुरां प्रणाय्यस्तां नारदः स्मायति लोकपान्थः ॥२०॥

तस्मिञ्शौरौ स्वं शिशुमादाय निकाय्यं गृहं ईते सति नारदः तां मधुरां आयति स्म प्राप्तवान् । इदंवचः अस्य वाक्यं अनुचरमाणे अनुलक्ष्य वर्तमाने आनाय्यपूज्यः आनाय्योऽग्निविशेषः । तद्वत् पूज्यः । प्रणाय्यः निष्कामः तथापि लोकपान्थः लोकेषु पथो नित्यं गच्छन् ॥—अनुचरमाण इति । 'उदश्चरः सकर्मकात्' इत्यात्मनेपदम् । ल्टः शानच् । 'आनाय्योऽनित्ये' इत्याङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशौ । प्रणाय्य इति । 'प्रणाय्यो ऽसंमतौ' इति प्रपूर्वान्नयतेर्ण्यदायदेशौ । निकाय्येति । 'पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवाससामिधेनीषु' इति निवासे वाच्ये निपूर्वाच्चिनोतेर्ण्यदायादेशावादिकुत्वं च निपात्यते । लोकपान्थः । 'पन्थो ण नित्यम्' गच्छतीत्यर्थे ॥

सकुण्डपाय्यैर्विदिताग्निचित्यैश्चिन्वद्भिरर्याश्च समूह्यमुख्यान् ।
अध्येतृभिः सम्यगृचा चरूणा पचैः कुशाग्रीयविशालधीभिः ॥ २१ ॥

वासिष्ठकालेयमुखेषु सामस्वधीतिभिर्ब्रह्मभिरन्विता ह्रीः ।
सवामदेव्येषु तथैव वास्त्रवैयाघ्रमुख्यैश्च रथैर्द्रढिष्ठैः ॥ २२ ॥

अग्रेण खे संचरमाण आराद्विलेशयद्वेषिसमानजूतिः ।
प्राहेतनादित्यकरोपमश्रः पुरीं ददृश्वान्गजतावृतां सः ॥ २३ ॥

ईः विद्वद्भिः ब्रह्मभिः अन्विताम् । सकुण्डपाय्यैः [illegible] क्रतुविशेषसहितैः । विदिताग्निचित्यैः विदिता अग्निचित्या अग्निचयनं यैः । समूह्यमुख्यान् अर्यान् चिन्वद्भिः । [illegible] सम्यगध्येतृभिः । सवामदेव्येषु वासिष्ठकालेयमुख्येषु सामसु अधीतिभिः । कुशाग्रीयविशालधीभिः । कुशाग्रीया कुशाग्रवत्तीक्ष्णिता विशाला धीः येषाम् । चरूणां पचैः । तथैव रथैश्च अन्विताम् । वास्त्रवैयाघ्रमुख्यैः वस्त्रेण परिवृता वास्त्रा । व्याघ्रस्य विकारः चर्म वैयाघ्रं तेन परिवृता । तैश्च [illegible] द्रढिष्ठैः । स पुरीं आरात् ददृश्वान् दृष्टवान् । अग्रेण मेघेन खे संचरमाणः [illegible] विलेशयद्वेषिसमानजूतिः गरुडतुल्यवेगः । प्राहेतनादित्यकरोपमश्रः प्राह्णेतन [illegible] । सा [illegible] । गजतावृतां गजसमूहव्याप्ताम् ॥—कुण्डपाय्येति । '[illegible] कुण्डपाय्यसंचाय्यौ' इति निपातनम् । समूह्येति । '[illegible] परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः' इति निपातनम् । 'समूह्य [illegible]' इति [illegible] । [illegible]चित्येति । 'चित्याग्निचित्ये च' इति भावे क्यप् [illegible] निपात्यते । [illegible] इति । '[illegible]' इति [illegible] । पचैरिति । 'नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः' इत्यच् । पचतीति पचः । [illegible] । [illegible] । '[illegible] प्रातिपदिकः' [illegible] । वासिष्ठेति । वसिष्ठेन दृष्टं 'दृष्टं साम' इत्यण् । कालेयेति । '[illegible]' । [illegible] । वामदेव्येति । तेन दृष्टमित्यर्थे 'वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ' । [illegible] । 'परिवृतो रथः' इत्यण् । [[illegible] ।] '[illegible]

न हनि। अनीवचग उक्तवांश्च। हे मित्र बन्धो, त्वं व्यथां मा तथाः कार्षी। सगु गुग्येन वाहनेन याता गच्छ। समीर्त्संन् वर्धितुमिच्छन्। यां शुनयो अनएम आत्मजन्मा पुत्र मम भीते अपादानं हेतुः न अश्रावि॥—गुग्येति। 'गुग्यं च पत्रे' इति गुग्यत् कुत्वं न। अवीवचचेति। 'वच परिभाषणे'। गुजादि। तथा इति। 'तनादिभ्यस् थासोः' इति वा सिचो लुक्। समीर्त्संन्निति। 'ऋधु वृद्धौ'। संपूर्व. सन्। 'सनीवन्तर्ध्भ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम्' इति पक्ष इडभाव। 'अजादेर्द्वितीयस्य' इति धंजादस्य द्विर्वचनम्। 'आप्ज्ञप्यृधामीत्' इतीत्वं रपरम्, अभ्यासलोपः। 'हलि च' इति दीर्घत्वम्। लट् शता॥

संप्रावदन्तैव गुणांस्तवार्या विप्रावदन्तेह न केऽपि साधो।
आलाप्यभाजां वचसां तथैषां ममाधुनैवान्ववदिष्ट चेतः॥ १७॥

हे साधो, आर्याः तव गुणान् संप्रावदन्त एव। इह गुणेषु विषये न केऽपि विप्रावदन्त [illegible]। तथा आलाप्यभाजां आलापनाभाजां एषां जनानां वचसां मम चेतः [illegible] अनुवादमकार्षीत। अनु सादृश्ये॥—संप्रावदन्तेति। 'व्यक्तवाचां समुच्चारणे' इति तङ्। अन्ववदिष्टेति। 'अनोरकर्मकात्' इति तङ्। विप्रावदन्तेति। 'विभाषा विप्रलापे' इति तङ्। आलाप्येति। 'आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च' इति ण्यत्॥

[illegible] गोचरी [illegible]।
[illegible] वर्णजलानिवार्यम्॥ १८॥

[illegible]

[illegible]॥ १९॥

[illegible]

इति व्याजिघ्रते कः । व्याघ्रः । 'द्वीपव्याघ्रात्' । कुशाग्रीयेति । 'कुशाग्राच्छः' ॥ समरणाम इति । 'समस्तृतीयायुक्तात्' इत्यात्मनेपदम् । प्राह्णेनेति । 'घकालतनेषु कालनाम्नः' इति वा सप्तम्या अलुक् । निशेशयेति । 'अधिकरणे शेतेः' इत्यच् । 'शयवासवासिष्वकालात्' इति वा अलुक् । गजतेति । 'गजाच्च वक्तव्यम्' इति तल् । तलन्तं नित्यं स्त्री । दृश्वानिति । 'दृशेश्चेति वक्तव्यम्' इति क्वसोर्वा इट् ॥

आष्ट्रानपूपान्पललं च शूल्यं क्षैरेयमौदश्वितमश्नतान्धः ।
या दाधिकाद्यं च जनेन पूर्णा रराज कौमारवधूत्ककान्ता ॥ २४ ॥

या पुरी जनेन पूर्णा रराज । भ्राष्ट्रानपूपान् क्षैरेयं क्षीरेण संस्कृतं औदश्वितं उदश्विति संस्कृतं दाधिकाद्यं दधिसंस्कृतं दाधिकं तदादि च अन्धः अन्नं च अश्नता कौमारवधूत्ककान्ता अपूर्वपती कुमारीरुपपन्ना कौमारा ते च ते वधूत्काश्च कान्ता यत्र । अथवा अपूर्वपतयः पतीनुपपन्नाः कुमार्यः कौमार्यः ताश्च ता वध्वश्च तासु उत्कनत्र कान्ता यत्र ॥—कौमारेति । 'कौमारापूर्ववचने' इत्यण् । शूल्यमिति । 'शूलोखाद्यत्' इति यत् । दाधिकेति । 'दध्नष्टक्' । औदश्वितमिति । 'उदश्वितोऽन्यतरस्याम्' इति ठगणौ । क्षैरेयमिति । 'क्षीराड्ढञ्' ॥

रुच्यं फलं संप्रददे ह किंचिद्दास्या मिथः कश्चन कौलटेरः ।
शारावमन्नं ददेऽपरस्यै यत्रापरः स्मेरमुखस्तदानीम् ॥ २५ ॥

यत्र कश्चन कौलटेरः कुलटाया अपत्यं रुच्यं शोभनं किंचित् फलं मिथो रहसि दास्या संप्रददे दास्यै दत्तवान् । अपरः कौलटेरः अपरस्यै दास्यै शारावं शरावे उद्धृतम् अन्नं स्मेरमुखः सन् ददे दत्तवान् ॥—दास्येति । 'अशिष्टव्यवहारे तृतीया चतुर्थ्यर्थे भवतीति वक्तव्यम्' । संप्रददे इति । 'दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे' इति तङ् । सेति तृतीया । कौलटेर इति । कुलटाशब्दात् शीलहीनस्त्रीवचनात् 'क्षुद्राभ्यो वा' इति ढ्रक् । 'कौलटेयः' इति पाठे 'कुलटाया वा' इति ढक् । शारावमिति । 'तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः' इत्यण् ॥

वाह्यङ्क(ङ्ग)णं यत्र सराजपुत्रकोर्जस्विराजन्यकराजकाढ्यम् ।
प्राज्यौष्ट्रकौरभ्रकवाडवाश्वीयोत्सिक्तकाण्डीरककौन्तिकाद्यम् ॥ २६ ॥

यत्र मथुराया बाह्याङ्ग(ङ्ग)णं बहिर्देशभवमङ्क(ङ्ग)ण एवंविधमभवत् । सराजपुत्रकोर्जस्विराजन्यकराजकाढ्यं राजपुत्रसमूहसहितेन ऊर्जस्विना बलवता राजन्यकेन राजन्यसमूहेन राजकेन राजसमूहेन च समृद्धम् । प्राज्येति । औष्ट्रकं उष्ट्रसमूहः । औरभ्रं उरभ्रसमूहः । उरभ्रो मेषः । वाडवं वडवासमूहः । अश्वीयमश्वसमूहः । काण्डीरकाः काण्डसंज्ञायुधयुक्ताः । कौन्तिकाः कुन्तायुधाः । प्राज्याः प्रभूता एते यत्र ॥—बाह्येति । 'बहिर्देवपञ्चजनेभ्यश्चेति वक्तव्यम्' इति भवार्थे ञ्यः । बहिषष्टिलोपश्च । 'अव्ययानां भमात्रे टिलोपः' इत्यस्यानित्यत्वज्ञापकमेतत् । वाडवेति । 'खण्डिकादिभ्यश्च' इत्यञ् । अश्वीयेति ।

हे नृप, तव इमौ मातापितरौ तथा दानान् [illegible] गोपान् आश्रितान् [illegible] अवेहि । त्वं आत्मानं कालनेमिं नाम असुरेश्वरं विद्धि । युधा युद्धेन ध्वंसं प्रती- क्षते इति शेषः । आश्रितानां नन्दनम् । [illegible] ॥—आ- श्रितेयानिति । 'कृत्तद्धितसमासाश्च' । 'गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थ' इति [illegible] 'सोऽस्मि' [illegible] । मातापितराविति । 'आनङृतो द्वन्द्वे' इत्यानङ्पूर्वपदस्य । [illegible] । 'अकर्त- पदानां' इति च ॥

कः कालनेमेरितरो हि कण्ठेकालाङ्घ्रिभागी निपुणः समित्याम् ।
मित्रेपु साधुः प्रियमां स मे त्वां संपश्यतो मुह्यति हा न चेतः ॥३१॥

कालनेमेरितरः को ह्येवंविध , काण्ठेकालाङ्घ्रिभागी शिवपादभजनशीलः । समित्या युधि निपुणः । मित्रेषु साधुश्च स कालनेमिः । विपरीतमिति । त्वां संपश्यतः मे चेतो न मु- ह्यति । प्रियमा अहं प्रियो अन्य ॥—मित्रेपु समित्यामिति । 'साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्त- म्यप्रतेः' इति सप्तमी । तत्त्वकथने न भवति । कण्ठेकालेति । 'सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ' इति सप्तम्यन्तस्य पूर्वनिपातः । 'अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे' इति सप्तम्या अलुक् । कण्ठेकालस्याङ्घ्रि भजते सेवत इति काण्ठेकालाङ्घ्रिभागी । 'संपृचानुरुधा-' इति भजना- तोर्घिनुणि 'चजोः कु घिण्ण्यतोः' इति कुत्वम् । प्रियमामिति । 'त्वमावेकवचने' इति समास एकार्थत्वान्मदो मपर्यन्तस्य मादेशः ॥

वित्ताश्चतुर्विंशतिरङ्घ्रिहस्ता यस्यासुरेन्द्रः स हि चैद्य एषः ।
स विप्रचित्तिः श्रृणु मागधोऽसौ यः संहितोऽभूज्जरया गुरुस्ते ॥३२॥

यस्य चतुर्विंशतिरङ्घ्रिहस्ता वित्ताः ख्याताः । स असुरेन्द्रो ह्येवैष चैद्यश्चेदिराजः शिशुपालः त्वं श्रृणु । स प्रसिद्धो विप्रचित्तोऽसुरस्ते गुरुरसौ मागधो मगधराजो जरा- सन्ध. । यो जरया संहितोऽभूत् ॥—अङ्घ्रिहस्ता इति । 'अधिकरणैतावत्त्वे च' इति द्वन्द्वे कत्वाभावः । मागध इति । 'द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण्' इत्यपत्येऽण् 'तस्य राजन्य- पत्यवत्' । रावणो हि चतुष्पात् । उक्तं च रामायणे—'रावणो विंशतिभुजश्चतुष्पान्ना- मन्दिरः' इति ॥

इन्द्राबृहस्पत्युपक्लृप्तमन्त्रा उत्साहिनोऽग्नीवरुणौ तथान्ये ।
सुरा भवन्तं बत हन्तुकामाः प्रबोधयांचक्रुरधोक्षजं तम् ॥ ३३ ॥

अग्नीवरुणौ तथा अन्ये सुराश्च भवन्तं हन्तुकामाः तमधोक्षजं प्रबोधयांचक्रुः । बत खेदे । इन्द्राबृहस्पत्युपक्लृप्तमन्त्राः । मन्त्रो गुप्तिवादः । उत्साहिनः ॥—प्रबोधयां- चक्रुरिति । 'बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः' इति परस्मैपदम् । 'आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनु- प्रयोगस्य' इति कृञोऽपि परस्मैपदम् । इन्द्राबृहस्पती इति । 'देवताद्वन्द्वे च' इत्यानङ् ।

---

१. 'भजन' इत्यादर्शपाठः. २. 'तस्य राजनीत्येव' इति काशिकावृत्तिः.

हसन्नवश्यायकरं प्रभाभिर्दावं नृणामुत्पथनायनायम् ।
तमित्थमुद्दीप्य गृहात्तदीयान्मार्गं ग्रहाणां मुनिराटिटीके ॥ ३७ ॥

मुनिस्तमित्थमुद्दीप्य तदीयान् गृहात् ग्रहाणां मार्गमाटिटीके प्राप्तवान् । प्रभाभिरवश्यायकर हिमकरं हसन् । नृणां दावं परितापकम् । उत्पथनायनायं पन्थानमुत्क्रान्तो यो नाय. नय. तस्य नायं नेतारं प्रापकम् ॥—अवश्यायेति । 'श्यैङ् गतौ' । 'श्याद्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च' इति ण । दावं नाय इति । 'दुन्योरनुपसर्गे' इति णः । ग्रहाणामिति । 'विभाषा ग्रह.' इति ण । जलचरे ग्राह. । ज्योतिषि ग्रहः । गृहादिति । 'गेहे क.' इति कर्तरि क. । [आटिटीके इति ।] टीकृ गत्यर्थ. । [लिट्] ॥

स्वर्गायकानां प्रथमेऽथ तस्मिन्विच्छायिते पाणिविपक्त्ववीणे ।
मानुष्यकं नर्तकगायकाद्यं मुक्त्वान्तरानभ्र ततः सभायाम् ॥ ३८ ॥

तस्मिन् विच्छायिते गते सति स नर्तकगायकाद्यं मानुष्यक मनुष्यसमूहं मुक्त्वा तत तस्याः सभायाः अन्त· पुरमानभ्र गतवान् । स्वर्गायकाना स्वर्गायकाना प्रथमे । पाणिविपक्तवीणे पाणिविपक्ता वीणा यस्य ॥—नर्तकेति । 'शिल्पिनि ष्वुन्' । 'नृतिखनिरञ्जिभ्य· परिगणनं कर्तव्यम्' । गाथकानामिति । 'गस्थकन्' इति गायतेः शिल्पिनि थकन् । गायनेति । 'ण्युट् च' । गायते· शिल्पिनि । विपक्तवीणे इति । 'स्त्रिया· पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु' इति पूर्वपदस्य पुंवद्भाव· । तत इति । 'तसिलादिष्वाकृत्वसुचः' इति पुंवद्भाव· । मानुष्यकमिति । 'प्रकृत्याके राजन्यमनुष्ययुवान ' इति प्रकृतिभावेन 'आपत्यस्य च' इति यलोपाभावः ॥

विपक्षलावस्य निजस्य शत्रोरह्नाय भूत्वा लवको वहूनि ।
संजीवकोऽहं वत हायनानि भूयासमाशंसत चेतसेति ॥ ३९ ॥

स चेतसा इत्याशंसत इष्टवान् । अहं अह्नाय झटिति निजस्य शत्रो [लवक] उच्छेदको भूत्वा वहूनि हायनानि संवत्सरान् संजीवक भूयास वत इति ॥—हायनानीति । 'हश्च व्रीहिकालयो·' इति जहाते काले ण्युट् । लवक इति । 'प्रसृल्व समभिहारे वुन्' इति साधुकारिणि वुन् । संजीवक इति । 'आशिषि च' इति धातुमात्राद्वुन् । विपक्षलावस्येति । 'कर्मण्यण्' इति क्रियार्थे कर्मणि उपपदे ॥

श्येनायते यद्यशसा त्रिलोकी दिगन्तमायेन तमोपहेन ।
तं शूरसूनुं सहजाययोग्रः कारोपरोध निगलैरसेष्ट ॥ ४० ॥

स त शूरसूनु वसुदेवं [जायया देवक्या सह] कारोपरो· कारायामुपरुध्य निगलैरसेष्ट अबध्नात् । उग्रः । यद्यशसा यस्य शूरसूनोर्यशसा त्रिलोकी श्येनायते श्येनी धवलेवाचरति । दिगन्तमायेन दिगन्तान् मिमानेन परिच्छिन्दता । तमोपहेन दुरितं घ्नता ॥—दि-

आख्याच भृत्यानयि भो निषेव्ये यश्चैत्रवैशाखमुखैः सदापि
मासैः स्वकार्यार्पणतो द्विपो मे तस्याद्य यद्यस्तु कुरुध्वमेतत् ॥ ४४ ॥

स भृत्यान् इति आख्यात् उक्तवांश्च । 'अयि भो मित्राणि, य अहं चैत्रवैशाखमुखै-मासैरपि सदा स्वकार्यार्पणतः निषेव्ये सेवितो भवामि तस्य तादृशस्य मे अद्य द्विप ग-त्रवो भवन्ति यदि तर्हि अस्तु भवतु । यूयमेतद्वक्ष्यमाण कुरुध्वम् ॥—[कुरुध्व-मिति ।] 'स्वरितञित. कर्त्रभिप्राये क्रियाफले' इति तङ् । वैशाखेति । 'नक्षत्रेण युक्त काल ' इत्यणि विशाखायुक्ता पौर्णमासी वैशाखी 'सास्मिन् पौर्णमासीति' संज्ञायामण् । चैत्रेति । 'विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्य.' इति ठगभावपक्षेऽण् । अस्त्विलव्यय सासूयाङ्गीकारे ॥

माहेन्द्रमाग्नेयमृतव्यमैन्द्रं द्यावापृथिव्यं च चरुं निरुप्य ।
कायं च सौम्यं च सुरान्यजन्ते ये तान्द्विजानाहत सामगाद्यान् ॥ ४५ ॥

यूयं तान् द्विजान् आहत । सामगाद्यान् साम गायन्तीति सामगाः । चरुं निरुप्य निर्वापं कृत्वा । किंदैवत्यम् । माहेन्द्रं महेन्द्रदेवताकम्, आग्नेयमग्निदैवत्यम्, ऋतव्यमृतु-देवत्यम्, ऐन्द्रं द्यावापृथिव्यं कायं क प्रजापतिस्तद्दैवत्यं च सौम्यं सोमदेवताकं च ॥—यजन्त इति । स्वरितेत्त्वादात्मनेपदम् । सामगेति । 'गापोष्टक्' । ऐन्द्रमिति । 'सास्य देवता' इत्यण् । कायमिति । 'कस्येत्' इत्यण्, इकारादेशश्च । माहेन्द्रमिति । महेन्द्राद् घाणौ च' इत्यण् । सौम्यमिति । 'सोमाट् ट्यण्' । ऋतव्यति । 'वाय्वृतुपित्रुषसो यत्' । द्यावापृथिव्यमिति । 'द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ च' इति यत् । आग्नेयमिति । 'अग्नेर्ढक्' । 'प्राग्दीव्यतीयेषु तद्धितार्थेषु सर्वत्राग्निकलिभ्यां ढग्वक्तव्य '।

मिथ्यापि ये केचन कारयन्ते पदानि लोकेऽत्र यजन्ति वा ये ।
तान्दैत्यमुद्रानपि भावयध्वं तेऽपि स्फुटं नोऽपवदन्त एव ॥ ४६ ॥

अयि तान् दैत्यमुद्रा भावयध्वं गमयत । कान् । येऽत्र लोके पदानि मिथ्यापि कार-यन्ते स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयन्ति । ये वा यजन्ति परार्थं यागं कुर्वन्ति तान् । तेऽपि न. अस्मभ्य अपवदन्ते क्रुध्यन्ति असूययन्ति वा एव स्फुटम् ॥—कारयन्त इति । 'मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे' इति तङ् । अपवदन्त इति । 'अपाद्वदः' इति तङ् । न इति क्रुधादिना सम्प्रदानसंज्ञा । भावयध्वमिति । 'भू प्राप्तौ' । 'णिचश्च' इति तङ् ॥

अपूपिकाद्यं सुवितीर्णभैक्षं कैदार्यवत्कावचिकानुयातम् ।
अश्वीयवद्ब्राह्मकतैत्तिरोत्कं तृण्यामिवान्यानवमन्यमानम् ॥ ४७ ॥

प्राङ्मत्प्रसत्त्यैव यदीदृगासीत्तत्काकवद्याद्य कुलं यदूनाम् ।
भवत्वनन्तार्पितपक्षपातात्परेतपिण्डादनविन्दजीवम् ॥ ४८ ॥

यत् प्राक् मत्प्रसत्त्या मत्प्रसादेनैव ईदृगासीत्, तत् यदूना कुलमद्येदानीं तु अनन्ता-

[illegible]

[illegible] ॥ ५२ ॥

[illegible]

गङ्गाभिभाजोऽपि हि जानते तान्नेयं यदष्टादश यत्र पाता ।
निद्रा भुजङ्गाधिपतिर्महात्मा स देवकीसप्तमगर्भ आसीत् ॥ ५३ ॥

स भुजङ्गाधिपतिरनन्तो देवकीसप्तमगर्भ आसीत् । महात्मा महानात्मा यस्य । गङ्गाभिभाजो गङ्गस्नान् भजन्तोऽपि यत् क्षेत्रं वस्तु तत् जानते हि । यत्र अष्टादश वेदोपवेदाङ्गोपाङ्गलक्षणा विद्याः पाता रक्षिता ॥—जानत इति । 'अनुपसर्गाज्ज्ञ' इति तङ् । महात्मेति । 'आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः' इत्याकारः । अष्टादश इति । 'घ्रष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः' । 'प्राक्शतादिति वक्तव्यम्' इत्याकार ॥

महीयसीरूपतयोदिता या हृल्लेखसंसारभयापहर्त्री ।
या च त्रयोविंशतितत्त्वरूपा वर्णास्त्रिषष्टिश्च वपुर्यदीयम् ॥ ५४ ॥
हृच्छोकहर्तुर्जगतां हरेः सा मायाज्ञया गर्भमथो अमुष्याः ।
तं रोहिणीमाप्य पुनः स्वजन्यै नन्दस्य दारानविशद्यशोदाम् ॥ ५६ ॥

अथो सा माया हरेराज्ञया अमुष्यास्तं गर्भं रोहिणीमाप्य प्रापय्य पुनः स्वजन्यै आत्मनः प्रादुर्भावाय नन्दस्य दारान् यशोदामविशत् । या शास्त्रेषु महीयसीरूपतया उदिता उक्ता । अतिशयेन महती महीयसी । हृल्लेखसंसारभयापहर्त्री हृदयं लिखतीति हृल्लेख । या च त्रयोविंशतितत्त्वरूपा । तत्र योगमते चित्तं नाम(?)तत्त्वान्तरं नहि अतस्त्रयोविंशतिको गणः । इति वोपदेवः । त्रिषष्टिर्वर्णाश्च यदीयं वपुः । जगतां हृच्छोकहर्तुः । हृदये शोको हृच्छोक —त्रयोविंशतीति । 'तेस्त्रयः' । प्राक्छतादिति त्रयसादेशः । त्रिषष्टिरिति । 'विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम्' इति वा त्रयसादेशः । 'प्राक्छतात्'

---

१ 'कर्तुर्जगता यदीयहरेः सा मायागर्भः' इत्यादर्शपाठः. २ 'योगतमे' इत्यादर्शपाठः. ३ 'वोपदेव' इत्यादर्शपाठः.

हृद्येति । 'हृदयस्य हृल्लेख यदण् लासेषु' इति हृदादेशः । हृच्छोकेति । 'वा शोक-ष्यञ्रोगेषु' इति वा हृदादेशः । महीयसीरूपतयेति । 'उगितश्च' इति ह्रस्वाभावपक्षः । आप्येति । आङ्पूर्वाल्ल्यप् । 'विभाषाप' इति पेरयादेशाभावपक्षे 'पेरनिटि' इति पेर्लोप । 'आदित्रयं ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदान्नवात्मकम् । दीर्घप्लुततया पञ्चकं परं तु द्वादशात्मकम् ॥ स्यु-पञ्चविंशति स्पर्शा अन्तस्थानां चतुष्टयम् । पञ्चूष्माणश्च चत्वारो यमा विन्दुविसर्गलाः ॥' इति षष्टिवर्णाः । दीर्घाश्चाष्टौ प्लुताश्चाष्टौ ह्रस्वाः पञ्च यमा नव । व्यञ्जनानि त्रयस्त्रिंशत् त्रिषष्टिर्वर्णजातयः ॥ २ ॥

धन्यं वितन्वन्नपरोदधिभ्यः क्षीरोदमुच्चैरथ शार्ङ्गधन्वा ।
दुराजपद्योपलभङ्गहृद्या विधास्यमानः श्रुतिपद्धतीस्ताः ॥ ५६ ॥
पवित्रतीर्थाम्बुकृतोदवासैर्जुष्टो मुनीन्द्रैः कलितोदकुम्भैः ।
सुरासुरग्रामणिदर्पदाता गर्भेऽभवद्देवकनन्दनायाः ॥ ५७ ॥

अथ शार्ङ्गधन्वा देवकनन्दनाया गर्भे अभवत् सांनिध्यमकरोत् । इतरोदधिभ्यः क्षी-रोदनाम्नमाब्धिं उच्चैर्धन्यं भाग्यवन्तं वितन्वन् । ताः श्रुतिपद्धतीः दुराजपद्योपलभ-ङ्गहृद्याः दुष्टा राजान एव पाषाणा विघ्नकराः [illegible] हृद्यस्य क्रिया विधास्यमानः । [illegible] । पवित्रतीर्थाम्बुकृतोदवासैः पवित्रैः तीर्थाम्बुभिः [illegible] उदवासो [illegible] कलितोदकुम्भैः [illegible] उदकपूर्णकुम्भो [illegible] । सुरासुरग्रामणिदर्पदाता [illegible] दर्पस्य प्रतिपादयिता [illegible] च ॥—[illegible]येति । '[illegible]' इति यत् । '[illegible]' इति पादस्य [illegible] पद्भावेन । [illegible]नीति । [illegible] इति [illegible] । '[illegible] च' इति [illegible] । [illegible] । पवित्रेति । '[illegible]' इति [illegible] । [illegible]ति । '[illegible]' [illegible] । '[illegible]' । [illegible] । '[illegible]' [illegible] । [illegible] । '[illegible]' [illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] (ती) [illegible] ॥५८॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

भावे परस्मैपदम्। भान्तीति। 'शेषात्कर्तरि परस्मैपदम्'। अन्वकरोदिति। 'अनुपराभ्यां कृञः' इति परस्मैपदम्। श्रमोदविन्दिति। 'मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च' इति वा उदादेशः। आसेलव्ययम्॥

सुखाहरैर्वर्महरैः सगर्भ्यैः प्रलम्बमुख्यैश्च सहाश्रवैस्तैः।
अभिक्षिपन्नक्षमकोऽर्चनार्हान्दृष्ट्वा स्वसुर्दीप्तिमखिन्त कंसः॥ ५९॥

कंसः स्वसुर्दीप्तिं दृष्ट्वा अखिन्त खिन्नोऽभूत्। सगर्भ्यैर्भ्रातृभिस्तैः प्रलम्बमुख्यैश्च सह अर्चनार्हान्। पूजामर्हत अभिक्षिपन् अभिभवन्। सुखाहरैः सुखहरणशीलैः वर्महरैः कवच हर्तुं सम्भाव्यमानवयोभिः॥ आश्रवैः वचनस्थितैः। अक्षमकः न विद्यमाना क्षमा यस्य॥—अभिक्षिपन्निति। 'अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः' इति परस्मैपदम्। वर्महरैरिति। 'वयसि च' इत्यच्। सुखाहरैरिति। 'आङि ताच्छील्ये' इत्यच्। अर्चनार्हानिति। 'अर्हः' इत्यच्। दीप्तिमिति। 'क्तिनाबादिभ्यः'। सगर्भ्यैरिति। 'सगर्भसयूथसनुताद्यत्' भवेऽर्थे। समाने गर्भे भव इति 'समानस्य च्छन्दसि' इति सः॥

प्रोवाह चिन्तां परिमृष्यति स्म देवाय कार्याद्विरराम भीतः।
उपारमत्स्नान्न स दानमानैः सदोपरेमे विषयोपभोगात्॥ ६०॥

स सदा भीतश्चिन्ता प्रोवाह बभार, देवाय परिमृष्यति स्म असूयति स्म, कार्यात् विरराम उपरतव्यापारोऽभूत्, दानमानैः स्नानं [illegible] नोपारमत् नावारयत्, विषयोपभोगात् उपरेमे निवृत्तः॥—प्रोवाहेति। 'प्राद्वहः' इति परस्मैपदम्। परिमृष्यतीति। 'परेर्मृषः' इति परस्मैपदम्। विररामेति। 'व्याङ्परिभ्यो रमः' इति परस्मैपदम्। उपारमत। 'उपाच्च' [illegible] परस्मैपदम्। उपरेमे इति। 'विभाषाकर्मकात्' इति परस्मैपदं [illegible]। कार्यादिति। 'जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानम्' इत्यपादानसंज्ञायां पञ्चमी॥

न नाशयाम्यस्य न चास्य गुप्ताः [illegible] यशो मे तनयं तु जातम्।
[illegible] नाशयिष्यामि [illegible] प(य)[illegible] [illegible]॥ ६१॥

[illegible] यशो न नाशयामि [illegible]। [illegible] तनयं [illegible] [illegible] इति [illegible] [illegible]॥—[illegible]। 'इति [illegible]' इति [illegible]। '[illegible]' इति [illegible]। '[illegible]' इति परस्मैपदम्। प(य)[illegible] इति। प(य) [illegible]॥

[illegible] कीर्तिनिद्रा [illegible]।
[illegible] [illegible]॥ ६२॥

[illegible]।

उक्तिभिरप्रमादमनवधानमुद्बोधयन् । अशीतक [न] शीतकोऽलसः । तथापि तस्य मनः पराचकार अभ्यभवत् ॥—उद्बोधयनिति । 'बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णे' इति परस्मैपदम् । अतितिष्टिपदिति । 'अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात्' इति परस्मैपदम् ॥

द्रोहिक्षिपाकर्मठसुप्रवेष्टे गर्भं गते शंकरयाच्ञयाजे ।
स्तम्बेरमा भूवलयस्य धाया. प्रावीवृतन्द्राङ्मदवारिधाराः ॥ ६३ ॥

अजे शंकरयाच्ञया गर्भं गते भूवलयस्य धायाः भूवलयं दधतः स्तम्बेरमा दिग्गजा द्राक् मदवारिधाराः प्रावीवृतन्प्रवर्तितवन्तः । द्रोहिक्षिपाकर्मठसुप्रवेष्टे द्रोहिणो द्रोहशीलास्तेषां क्षिपाया निरासे कर्मठाः कर्मशूरा शोभनाः प्रवेष्टा भुजा यस्य ॥—स्तम्बेरमा इति । 'स्तम्बकर्णयो रमिजपोः' 'हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यम्' इत्यच् । 'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' इत्यलुक् । शंकरेति । 'नमि धातोः संज्ञायाम्' इत्यच् । कर्मठ इति । 'कर्मणि घटोऽठच्' ॥

विलेशयेशोऽपि भरावभुग्नः किमप्यगर्वायत हर्षमाणः ।
मुदच्युतश्चेतसि देवतानामनर्तयन्ताप्सरसश्च तानि ॥ ६४ ॥

विलेशयेशोऽनन्तोऽपि किमप्यगर्वायत गर्ववान् अभवत् । भरावभुग्नः । हर्षमाणो हृष्यन् । देवतानां चेतसि मुत् सन्तोषोऽद्युतत् दीप्यते स्म । तानि देवतानि कर्तॄणि अप्सरसोऽनर्तयन्त नर्तितवत्यश्च ॥—अनर्तयन्तेति । 'न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः' इति परस्मैपदप्रतिषेधः । अगर्वायतेति । [illegible] इति परस्मैपदमात्मनेपदं च । अद्युतदिति । 'द्युद्भ्यो लुङि' इति वा परस्मैपदम् । विलेशयेति । 'अधिकरणे शेतेः' इत्यच् । [illegible] इति वा समस्य अलुक् । हर्षमाण इति । [illegible] ॥

वनेचराग्र्यैर्गजाननादिप्रनायकैः [illegible] ।
[illegible] ॥ ६५ ॥

[illegible]

[illegible]

अपिस्फवत्पुण्यकृतां प्रमोदं महोत्सवं प्रादित वल्लवेभ्यः ।
भिक्षाचरोपाहृतमाजिजीवच्छौरेर्मुदं रोहिणिपुत्रजन्म ॥ ६६ ॥

रोहिणिपुत्रजन्म रोहिणीपुत्रस्य रामस्य जन्म पुण्यकृतां प्रमोदं हर्षमपिस्फवदवीवृधत्, वल्लवेभ्यो गोपेभ्यो महोत्सवं प्रादित, शौरेर्मुदमाजिजीवत्। भिक्षाचरोपाहृत चरणेन भिक्षामर्जयद्भिः कथितम् ॥—भिक्षा इत्यत्र इकारस्य 'ह्रस्वं लघु' इति लघुसंज्ञा प्राप्नोति । 'संयोगे गुरु' इति गुरु संज्ञैव भवति । 'आकडारादेका संज्ञा' इति नियमात् । 'गुरोश्च हलः' इत्यप्रत्ययः । 'भिक्षासेनादायेषु च' इति चरेष्ट । अपिस्फवदिति । 'स्फायी वृद्धौ' इत्यस्माण्णिचि 'स्फायो वः' इति यकारस्य वकारे 'स्फावि' इत्यस्माल्लुङि च्लेश्चङि 'णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः' इत्युपधाह्रस्वे 'चङि' इति द्वित्वे 'पूर्वोऽभ्यासः' इत्यभ्याससंज्ञायां 'हलादिः शेषः' 'शर्पूर्वाः खयः' इति सकारलोपे 'अभ्यासे चर्च' इति पकारादेशे 'सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे' इति सन्वद्भावे 'सन्यतः' इत्यभ्यासाकारस्येत्वम् । आजिजीवदिति । आङ्पूर्वाज्जीवधातोर्णिचि लुङि चङि 'भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम्' इत्युपधाह्रस्वाभावपक्षः । वल्लवेभ्य इति । 'सुपि च' इति दीर्घे 'बहुवचने झल्येत्' इत्येत्त्वे च प्राप्ते 'विप्रतिषेधे परं कार्यम्' इति परत्वादेत्त्वमेव स्यात् । रोहिणिपुत्रजन्मेति । 'ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम्' इति ह्रस्वः ॥

ज्वरपूर्वसरा रुजः प्रशेमुः कलहाः स्त्रैणपुरःसराश्च गोष्ठे ।
भुजगेशि निशाकराभिरामे द्विषतां शोककरे तदावतीर्णे ॥ ६७ ॥

तदा भुजगेशि अनन्ते अवतीर्णे, गोष्ठे ज्वरपूर्वसरा ज्वरादयो रुजो रोगाः प्रशेमुः शान्ताः । स्त्रैणपुरःसराः कलहाश्च प्रशेमुः । स्त्रैणः स्त्रीप्रियो जनः । निशाकराभिरामे चन्द्रवन्मधुरे । द्विषतां शोककरे शोककरणशीले । पुरःसर इति । 'पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः' इति टः । पूर्वसरेति । 'पूर्वे कर्तरि' इति टः । शोककर इति । 'कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु' इति टः । निशाकरेति । 'दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुःषु' इति टः । स्त्रैणेति । 'स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात्' इति नञ् । भुजगेशीति । 'ईश ऐश्वर्ये' क्विप् ॥

यो वैरकारः स्वयमेव गोष्वभूत्तृणेढि नो स स्म शकृत्करीनपि ।
नासीदकालेऽप्यफलेग्रहिर्द्रुमस्तदा तव कर्मकरा इवाभवन् ॥ ६८ ॥

गोषु यो वैरकारोऽभूत् स स्वयमेव शकृत्करीनपि नो तृणेढि स्म वत्सानपि न हिंसितवान् । द्रुमोऽकालेऽपि अफलेग्रहिर्वन्ध्यो नासीत् । तदा कृता कर्मकरा वैतनिका इवाभवन् ॥ कर्मकरा इति । 'कर्मणि भृतौ' इति टः । वैरकार इति । 'न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु' इति टप्रतिषेधे 'कर्मण्यण्' । श-

[1] 'पिस्फवत्' इत्यादर्शे

– –रीगिरि । 'नमनजौरिन्' । फलेग्रहिरिति । फलानि गृह्णातीति । 'फलेग्रहिरात्मं-भरिश्च' इति निपातितः ॥

पृथ्व्या रक्षामभि(पि) विदधतस्तं श्रियो वासभूमे-
र्दैत्यश्रीणां प्रविचलयितुः स्वःश्रियाः स्थापकस्य ।
देवस्त्रीणामभिभवहृतः संभवोत्थं प्रमोदं
विश्वस्यावेत्त्रिभुवनपतेर्व्यत्रसीच्चाति कंसः ॥ ६९ ॥

कंसः विश्वस्य तं प्रमोदं त्रिभुवनपतेः संभवोत्थमवेत् ज्ञातवान् । अति व्यत्रसीत् बि-भाय । पृथ्व्याः रक्षामपि विदधतः । श्रियः वासभूमेः । दैत्यश्रीणां प्रविचलयितुः कम्प-यितुः । स्वःश्रियाः स्वर्गलक्ष्म्याः स्थापकस्य । देवस्त्रीणामभिभवहृतः परिभवं हरतः ॥— पृथ्व्या इति । 'यू स्त्र्याख्यौ नदी' इति नदीसंज्ञा 'यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम्' इत्यङ्गसंज्ञा । 'आण्नद्याः' इति आटि वृद्धियणादेशौ । दैत्यस्त्रीणामिति । 'नेयङुवङ्स्था-नावस्त्री' 'वामि' इति विकल्पेन नदीसंज्ञाया नुट् । श्रियः, स्वःश्रियाः इति । 'ङिति ह्र-स्वश्च' इति वा नदीसंज्ञायामाड्वृद्धियणादेशाः । अन्यत्रेयङ् । वासभूमेरिति । विकल्पेन नदीसंज्ञाभावे 'शेषो घ्यसखि' इति घिसंज्ञायां 'घेर्ङिति' इति गुणः । त्रिभुवनपतेरिति । 'पतिः समास एव' इति घिसंज्ञायां गुणः । स्त्रीणामिति । 'अस्त्री' इत्युक्त्वा परत्वान्नुट् ॥

कालिमन्याः कुर्वदाशाः स्वधाम्ना गां द्यांमन्यां चोल्लसन्मालभारी ।
बिभ्यन्मृत्योर्भावनादार्ढ्ययोगाच्छौरे रूपं शश्वदीक्षांबभूव ॥ ७० ॥

मृत्योर्बिभ्यत् स भावनादार्ढ्ययोगात् शौरेः रूपं शश्वद् ईक्षांबभूव प्रत्यक्षीकृतवान् । स्वधाम्ना आशाः कालिमन्याः आत्मनः कालीं मन्यमानाः कुर्वत् । गां भूमिं द्यामन्यां स्वर्गमात्मानं मन्यमानां कुर्वत् । उल्लसन्मालभारी उल्लसन्तीं मालां बिभ्रत् ॥—ईक्षांब-भूवेति । 'दीर्घं च' इति गुरुसंज्ञा । 'इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः' इत्याम् । उल्लसन्माल-भारीति । 'इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु' इति ह्रस्वः । 'इष्टकादिभ्यस्तद-न्तस्यापि ग्रहणम्' कालिमन्या इति । 'जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशका-मुककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु' इति ङीपि काली । 'आत्ममाने खश्च' । 'खित्यनव्ययस्य' इति ह्रस्वः । 'अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्' इति मुमा ह्रस्वो न बाध्यते । द्यामन्यामिति । 'इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च' इत्यमागमो द्वितीयैकवचनवच्च स्यात् । 'औतोऽम्शसोः' ॥

दाण्डां क्रीडां ये च मौष्टामकुर्वञ्छ्यैनंपातां शश्वदाखेटकेलीम् ।
ये वाचाटास्तेऽपि वाचंयमानां योग्यामापुः सात्त्विकीमेव वृत्तिम् ॥ ७१ ॥

तेऽपि जनाः सात्त्विकीमेव वृत्तिमापुः । के ये दाण्डां मौष्टां च क्रीडामकुर्वन् । दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायाम् । मुष्टिः प्रहरणमस्यां क्रीडायाम् । ये च शश्वदाखेटकेलीमकुर्वन्

श्येनपातोऽस्यां क्रियायामिति श्यैनंपाताम् । ये च वाचाटाः । वाचंयमानां मुनीनां योग्याम् ॥—दाण्डां मौष्टामिति । 'तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडाया ण.' 'स्त्रियाम्' 'अजाद्यतष्टाप्' इति टाप् । श्यैनंपातामिति । 'घञः सास्यां क्रियेति ञः' इति घञन्तात् पातशब्दात् कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्य कारकत्वादञ् । 'श्येनतिलस्य पाते ञे' इति मुमागम. । वाचंयमानामिति । 'वाचि यमो व्रते' इति खच् । 'वाचंयमपुरंदरौ च' इति पूर्वपदस्यामागमो निपात्यते । वाचाटा इति । 'आलजाटचौ बहुभाषिणि' इत्याटच् । 'कुत्सित इति वक्तव्यम्' । 'यचि भम्' इति भसंज्ञायां कुत्वाभावः ॥

वर्मायितं मन्त्रकृतां मरुत्वतः क्लेशापहं दानवसत्त्वमेजयम् ।
स्वर्वासिनः सार्वमुदात्तवाङ्मयैः शर्वादयोऽस्तौपत शंयवो हरिम् ॥७२॥

शर्वादय· स्वर्वासिनो हरिमुदात्तवाङ्मयैर्वाग्विकारैरस्तौपत स्तुतवन्त· । मन्त्रकृता मन्त्रद्रष्टृणा वर्मायितुं वर्मवदाचरितवन्तं रक्षकम् मरुत्वतः क्लेशापहम् । दानवसत्त्वमेजय दानवानां सत्त्वं हृदय कम्पयन्तम् । सार्वं सर्वस्मै हितम् । शंयव. सुखातिशयवन्त·॥—शर्वादयोऽस्तौपतेति । 'सुप्तिङन्तं पदम्' इति पदसंज्ञाया 'एङ पदान्तादति' इति पूर्वरूपत्वम् । वर्मायितमिति । आचारक्यचि 'न क्ये' इति पदसंज्ञाया नलोप. । शंयव इति । 'कंशंभ्या बभयुस्तितुतयस' इति युस् । 'सिति च' इति पदसंज्ञायामनुस्वारपरसवर्णौ । मरुत्वत इति । मरुतोऽस्य सन्तीति मतुपि 'तसौ मत्वर्थे' इति भसंज्ञाया जशभाव । शर्वादय इति । 'बहुषु बहुवचनम्' इति बहुवचनम् । हरिमिति । 'द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने' इत्येकवचनम् । वाङ्मयैरिति । 'मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयो' इति विकारे मयट् ।'यरोऽनुनासिकेऽनुनासिकोवा' । 'तद्धितप्रत्यये भाषाया नित्यवचनं कर्तव्यम्'॥

अमरारिभरातुरक्षमासाध्वगदंकारपरंतपानुभावे ।
भगवत्यभिलापकेऽवतारं भुवनं प्रीतिवशंवदं बभूव ॥ ७३ ॥

भगवति अवतारमभिलापके सति भुवनं प्रीतिवशंवदं बभूव । अमरारिभरातुरक्षमासाध्वगदंकारपरंतपानुभावे अमरारय एव भरस्तेनातुराया क्षमाया साधुर्दक्षो अगदंकारश्चिकित्सक. । परेषा तापयिता चानुभावो यस्य । 'दक्षस्तीर्थात्तशास्त्रार्थो दृष्टकर्मा भिषक् शुचि' इति वाहट· ॥—वशंवदमिति । 'प्रियवशे वदः खच्' । 'अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्' परंतपेति । 'द्विषत्परयोस्तापेः' इति खच् । अगदं कारेति । अगद करोतीत्यण् । 'कारे सत्यागदस्य' इति 'अस्तु सत्यागदस्य कार इति वक्तव्यम्' इति मुमागम ॥

इति सटीके वासुदेवविजये द्वितीयः सर्ग ।

तृतीय सर्ग ।

नागायणे रात्रिसटाङ्गनानाममानये तत्र जनिष्यमाणे ।
मुक्तं सुरैर्नाकनगप्रसूनं पपात नक्षत्रपथादनल्पम् ॥ १ ॥

तत्र नारायणे जनिष्यमाणे प्रादुर्भविष्यति सति नक्षत्रपथात् अनल्पं नाकनगप्रसूनं स्वर्गवृक्षकुसुमं पपात । सुरैर्मुक्तम् । अनल्पं बहु । रात्रिमटाङ्गनानां राक्षसीनामसातये न सातयति सुखयतीत्यसातयः ॥—नक्षत्रपथादिति । 'कारके' इत्यधिकृत्य 'ध्रुवमपायेऽपादानम्' इत्यपादानसंज्ञा । 'अपादाने पञ्चमी' । रात्रिमटेति । 'रात्रेः कृति विभाषा' इति मुमागमः । असातय इति । 'अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसाति–' इति नञ्पूर्वात्साते सुखार्थाच्छः । 'नलोपो नञः' उत्तरपदे परे । अनल्पमिति । 'तस्मान्नुडचि' इति परस्य नुडागमः । नक्षत्रनाक इत्यत्र 'नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या' इति नञः प्रकृतिभावः । नगेति । 'नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम्' इति प्रकृतिभावः ॥

येषां पराजेषत वीर्यभूम्नो येभ्यः पुरान्तर्दधते च पूर्वम् ।
मुष्टिंधयेभ्योऽपि च दानवेभ्यस्तेभ्यस्तदा नाबिभियुर्दिविष्ठाः ॥ २ ॥

तदा दिविष्ठा देवास्तेभ्यो दानवेभ्यो नाबिभियुर्बिभ्यति स्म । ते पूर्वं येषां वीर्यभूम्नः पराजेषत विमुखीबभूवुः । मुष्टिंधयेभ्यो अत्यन्तबालेभ्योऽपि येभ्यः पुरा अन्तर्दधते अन्तरदधत ॥—दानवेभ्य इति । 'भीत्रार्थानां भयहेतुः' इत्यपादानसंज्ञा । पराजेषत वीर्यभूम्न इति । 'पराजेरसोढः' इत्यपादानसंज्ञा । येभ्यः अन्तर्दधते । 'अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति' इत्यपादानसंज्ञा । 'पुरि लुङ्चास्मे' इत्यनद्यतनभूतेऽपि लट् । दिविष्ठा इति । 'सुपि स्थः' इति कप्रत्यये 'हृद्द्युभ्यां च' इति । सप्तम्या अलुकि 'अम्बाम्बगोभूमि–' इति मूर्धन्यादेशः । मुष्टिंधयेभ्य इति । 'नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः' इति खश् । [भूम्न इति 'पृथ्वादिभ्य –' इतीमनिच्प्रत्यये 'बहोर्लोपो भू च बहोः' इति बहुशब्दस्य भूरादेशः प्रत्ययादिलोपश्च ॥]

बिभीहि मा देवकि ते सुतोऽत्र संत्रास्यते त्वां स सगोत्रवर्ग्याम् ।
स्वस्त्यस्तु तुभ्यं नद्भर्तृकार्यै विहाय व्यानशिरे गिरोऽर्थ्याः ॥ ३ ॥

हे देवकि, मा बिभीहि । ते सोऽत्र सुतः सगोत्रवर्ग्यां त्वां संत्रास्यते रक्षिष्यति । समानगोत्राणां वर्गे भवा सगोत्रवर्ग्या । नद्भर्तृकार्यै तुभ्यं स्वस्त्यस्तु इति गिरो [illegible] व्यानशिरे व्याप्ताः । अर्थ्याः अर्थादनपेताः ॥—सगोत्रवर्ग्यामिति । 'ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु' इति समानशब्दस्य सभावः । [illegible] इति [illegible] समानशब्दस्य सभावः । नद्भर्तृकार्यै । [illegible] इति [illegible] प्रकृतिभावः । [illegible] इति कप् समासान्तः । अर्थ्या इति । 'धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते' इति यत् ॥

[illegible] निहितैर्गवोभि[illegible] निरस्तः ।
[illegible] ॥ ४ ॥

[illegible]

अभ्रंलिहैराकाशलेहैर्निर्विजृम्भमोभिद्धनतिंगे छादितदिशि । शारिंपचनामन्त्रनिपक्कं शारिंपचेषु पात्रेषु निपक्कम्। शारिं पचतीति शारिंपचः ॥—'परिमाणे पचः' [इति खश्]। 'खित्यनव्ययस्य' इति ह्रस्वः । पक्कमिति । 'पचो वः' इति निष्ठातस्य वः । अभ्रंलिहैरिति । 'वहाभ्रे लिहः' इति खश् । निकम इति । 'अवादय: क्रुष्टाद्यर्थे तृतीया' इति गतिसमासः ॥

मितंपचं किंचिदरुंतुदं तां प्रसूतिजं दुःखमयांबभूव ।
चक्रं ललाटंतपभास्कराभं दधानमीशं शरणं गता सा ॥ ५ ॥

तां प्रसूतिजं दुःखं प्रसववेदना अयांबभूव प्राप्ता । सा ईशं विष्णुं शरणं गता मितंपचमल्पं किंचित् अरुंतुदं पीडाकरं ललाटंतपभास्कराभं चक्रं दधानम् । ललाटं तपतीति तथा मध्याह्नार्कः ॥—मितंपचमिति । 'मितनखे च' इति खश् । अरुंतुदमिति । 'विध्वरुषोस्तुदः' इति खश् । संयोगान्तलोपः । ललाटंतप इति । 'असूर्यललाटयोर्दृशितपोः' इति खश् ॥

प्रियंवदं मित्रमिवानुरोधि द्विषंतपं देवमिव स्तुवानम् ।
इरंमदं ज्योतिरमुञ्चदभ्रं शनैः शनैः प्रावृषिकं ररास ॥ ६ ॥

प्रावृषिकं प्रावृषि जातमभ्रं शनैः शनैः ररास शब्दायते स्म । प्रियंवदमनुरोध्यनुवर्तनशीलं मित्रमिव । द्विषंतपं देवं स्तुवानमिव । द्विषतः तपतीति । इरंमदं ज्योतिरमुञ्चत् इरया जलेन माद्यतीति ॥—इरंमदमिति । 'उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च' इति निपातनम्। प्रियंवदमिति । 'प्रियवशे वदः खच्' । द्विषंतपमिति । 'द्विषत्परयोस्तापेः' इति खच् । प्रावृषिकमिति । 'प्रावृषष्ठप्' । 'प्रावृषिजम्' इति वा पाठे 'प्रावृट्शरत्कालदिवां जे' इति सप्तम्या अलुक् ॥

अधीतवन्तो विधिवद्गुरुभ्यः श्रुतीः सतीर्थ्यैः सह सेष्टि मत्याः ।
भूयात्सुखं देवकनन्दनाया इदैवमाशासत तापसौढाः ॥ ७ ॥

तापसौढाः प्रशस्तास्तपस्विनो इदैवमाशासत प्रार्थितवन्तः । देवकनन्दनायाः सुखं भूयात् इति गुरुभ्यः सतीर्थ्यैः समानतीर्थवासिभिः सह सेष्टि श्रुतीः [अधीतवन्तः]। सेष्टीति 'अव्ययं विभक्तिसमीप—' इत्यन्तार्थकसहशब्दस्याव्ययीभावसमासे 'अव्ययीभावे चाकाले' इति 'ग्रन्थान्ताधिके च' इति वा सहशब्दस्य सभावः । सतीर्थ्यैरिति। 'समाने तीर्थे वासी' इति यत् । 'तीर्थे ये' इति समानशब्दस्य सभावः । तापसौढा इति। तपःशब्दात् 'अण् च' इत्यण् मत्वर्थीयः । 'प्रशंसावचनैश्च' इति समासः । मत्या इति । 'मतजनहलात् करणजल्पकर्षेषु' इति यत् ॥

अस्य तत्पुरुषे चरितार्थत्वादुपन्यासश्चिन्त्यः.

सब्रह्मचारी नवमेघरुच्याः सोदर्यदेश्यो हरिदश्मभासाम् ।
तमालकान्तेः सदृगानन्दत्प्रभोद्गम. कश्चन जंपती तौ ॥ ८ ॥

कश्चन प्रभोद्गमः तौ जंपती जायापती आनन्दत् आनन्दयामास । नवमेघरुच्याः सब्रह्मचारी हरिदश्मभासा मरकतत्विषा सोदर्यदेश्य ईषदसमाप्तः समानोदर्यः । तमालकान्तेः सदृक् सदृश ॥—सब्रह्मचारीति । ब्रह्म वेद । तदध्ययनार्थं यद्व्रत तदपि ब्रह्म तच्चरतीति ब्रह्मचारी । समानं ब्रह्म चरतीति सब्रह्मचारी । 'व्रते' इति णिनिः । 'चरणे ब्रह्मचारिणि' इति समानस्य सः । सोदर्यदेश्य इति । समाने उदरे शयितः स्थितः इत्यर्थे 'सोदराद्यः' इति यत्प्रत्यये विवक्षिते प्रागेव 'विभाषोदरे' इति समानस्य सः । ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः । सदृगिति । 'समानान्ययोश्च' इति समानस्य सः । जंपती इति । राजदन्तादित्वात् पक्षे जायाशब्दस्य जमन्वो दंभावश्च निपात्यते । परनिपातश्च ॥

इयानसावित्यपि कल्पकोट्या दुर्ज्ञानसौभाग्यविशेषसीमा ।
सुतः स तादृक्त्रिजगत्पवित्रमाहात्म्यभूमाजनि देवकीत. ॥ ९ ॥

देवकीतः स तादृक् सुतो ऽजनि । असौ इयान् इयत्परिमाणक इति कल्पकोटिना कल्पानां कोट्या अपि दुर्ज्ञानसौभाग्यविशेषसीमा । त्रिजगत्पवित्रमाहात्म्यभूमा ॥—देवकीत इति । 'जनिकर्तुः प्रकृतिः' इत्यपादानत्वम् । इयानिति । 'किमिदंभ्यां वो घः' । 'इदं किमोरीश्की' इतीशादेशः । तादृगिति । 'आ सर्वनाम्नः' इत्याकारादेशः । दुर्ज्ञानेति । 'आतो युच्' इति युच् ॥

कलानिधेः संततसत्य हन्तु पत्यु सतानापरतेरनन्ते ।
समुद्रियात्प्रादित मोदनाभ्या विधोर्भवन्ती स्मितचन्द्रिका सा ॥ १० ॥

विधोर्विष्णोः ... भवन्ती स्मितचन्द्रिका आभ्यां जंपतिभ्याम् । मोद प्रादित प्रददे । कलानिधेः ... निधेः । संततस्य ... हन्तु । ... पत्यु ... अनन्ते ... ॥—विधोरिति । ... । 'कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम्' इति सम्प्रदानत्वम् । ... । समुद्रियादिति । ... ॥

पुरन्दराद्यन्यसुरैश्चिरं ... प्रवाहम् ।
तिरस्करोत्सर्वजगत्प्रमोदं ... ॥ ११ ॥

सर्वस्मादुपि ... सर्वेषामभीष्टदम् ।
... प्रत्युरसं ... ॥ १२ ॥

प्रतीपवृत्तैर्गरुडाश्मदण्डसध्र्यग्भिरिन्द्रारिपु बाहुदण्डैः।
सम्यक्षु सक्तैश्चरितेपु भान्तं हृदे समेपामपि रोचमानैः॥ १३॥
क्षेमंकरैः पुण्यवतामरीणां भयंकरैर्नित्यमनन्यदास्थैः।
पनायितं वैतनिकैरिवास्त्रैः क्षीरार्णवानूपविहारलोलम्॥ १४॥
कदर्थितानर्थमनन्यदर्थं स्वाभ्यां स्वधामेत्य नवं नुवानम्।
दृग्भ्यां न धारु न परं तमेतौ जगन्ति चानन्दरसे न्यमाङ्क्षुः॥ १५॥

तं दृग्भ्यां धारु गाधु पिवन्तौ एतौ देवकीवसुदेवौ न परं केवलं न अपि तु जगन्ति च आनन्दरसे न्यमाङ्क्षु न्यमज्जयन्। स्वाभ्यामात्मभ्या स्वधाम स्वदेहं अपह्नुवानं प्रकाशयन्तम्। पुरदराश्मद्युतिचौर्यधुर्यविष्वद्र्यगक्षमामहःप्रवाहम्। पुरंदराश्मा इन्द्रनीलः। विष्वद्र्यक् समन्ततो व्याप्नुवत्। मारसनप्रभोर्मीसौदामनीनूतनवारिवाहम्। सारसनं काञ्ची। सर्वंसहादुर्विपहामनस्यसर्वंकपम्। सर्वंसहा भूमिः। आमनस्यं दुःखम्। सर्वपथीनवीर्यं सर्वपथं व्याप्नुवत्। प्रत्युरसं उरसि श्रीकौस्तुभं दधानम्। रमाया यथामुखीनं मुखप्रतिबिम्बदर्शनाधिकरणं मुकुरम्। बाहुदण्डैर्भान्तम्। इन्द्रारिपु प्रतीपवृत्तैः प्रतिकूलव्यापारैः। गरुडाश्मसध्र्यग्भिः मरकतदण्डसदृशैः। सध्र्यङ् सहायः। सम्यक्षु शुभेपु चरितेपु सक्तैः समेपां सर्वेपामपि हृदे रोचमानैः चित्तं स्वविपये स्पृहां कारयद्भिः। अस्त्रैः चक्रायुधैः पनायितं स्तुतं वैतनिकैः वेतनेन जीवद्भिरिव। पुण्यवतां क्षेमंकरैः। अरीणां नित्यं भयंकरैः। अनन्यदास्थैः आस्थान्तररहितैः। क्षीरार्णवानूपविहारलोलम्। अनूपं जलप्रायो देशः। कदर्थितानर्थम्। कदर्थीकृता अनर्था आपदो येन। अनन्यदर्थम्॥—हृदे इति। 'रुच्यर्थानां प्रीयमाणः' इति संप्रदानसंज्ञा। स्वाभ्यामिति। 'श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः' इति संप्रदानसंज्ञा। पुरंदरसर्वंसहेति। 'पूःसर्वयोर्दारिसहोः' इति खच्। क्षेमंकरैरिति। 'क्षेमप्रियमद्रेऽण् च' इति खच्। विष्वद्र्यगिति। 'ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च' इति क्विन्। 'विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चतौ वप्रत्यये' इत्यद्र्यादेशः। सम्यग्विति। 'समः समि'। तिर्यगिति 'तिरसस्तिर्यलोपे च'। सध्र्यग्भिरिति 'सहस्य सध्रिः'। प्रतीपेति। प्रतिगता आपोऽस्मिन्निति। 'द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत्' इत्याकारस्य ईकारः॥ 'आदेः परस्य'। अनूपेति। 'ऊदनोर्देशे' इत्यूकारः। अनन्यदास्थैरिति। 'अपष्ठ्यतृतीयास्थस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेपु' इति दुगागमः। अनन्यदर्थमिति। 'अर्थे विभाषा' इति दुक्। कदर्थितेति। कुत्सितोऽर्थः कदर्थः। 'को कत्तत्पुरुषेऽचि' इति कदादेशः। चौर्येति। ब्राह्मणादिपाठात् ष्यञ्। सौदामनीति। सुदाम्ना पर्वतेन एकदिक्। 'तेनैकदिक्' इत्यण्। 'टिड्ढाणञ्—' इति ङीप्। नूतनेति। 'नवस्य नूत्नतनप्तनाश्च' इति स्वार्थे तनप्प्रत्ययो नू आदेशश्च। सर्वपथीनेति। 'तत्सर्वादेः पथ्यङ्ग' इति खः। यथामुखीनमिति। 'यथामुखसंमुखस्य दर्शनः खः'। वैतनिकैरिति। वेतनैर्जीवन्तीति ठक्।

प्रत्युरसमिति । 'विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः' । 'प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात्' इति समासान्तोऽच् । धारु इति । 'दाधेट्सिशदसदो रुः' ताच्छीलिक ॥

ये कद्वदाः कोष्णवधूकुचैकश्राद्धाः कवोष्णानि पलान्यदन्तः ।
सकत्तृणारण्यजुषोऽभवंस्तेऽप्यकापथाः कापुरुषास्तदानीम् ॥ १६ ॥

ये कापुरुषाः कुत्सिताः पुरुषास्तदानीं भगवदाविर्भावसमये अकापथाः सन्मार्गस्था अभवन् । कुत्सितः पन्थाः कापथः । तद्रहिताः । कीदृशाः । कद्वदाः गर्ह्यवादिनः । कोष्णवधूकुचैकश्राद्धाः प्रभूतश्रद्धाः । कवोष्णानि ईषदुष्णानि पललानि अदन्तः । कत्तृणारण्यजुषः । कत्तृणं तृणविशेषः ॥—कद्वदा इति । 'रथवदयोश्च' इति कोः कद्भावः । कत्तृणेति । 'तृणे च जातौ' इति कद्भावः । कापथेति । 'का पथ्यक्षयोः' इति कादेशः । कोष्णेति । 'ईषदर्थे' इति कादेशः । कापुरुषा इति । 'विभाषा पुरुषे' इति कादेशः । कवोष्णानीति । 'कवं चोष्णे' इति कवादेशः । श्राद्धा इति । 'श्राद्धार्चाद्वृत्तिभ्यो ण' मत्वर्थीयः ॥

उद्गूढहर्षा ननृतुर्मयूरा व्यहेऽपि पद्मा व्यरुचन्प्रफुल्लाः ।
वीरुत्ततिर्भृङ्गकुलैररंसीदामोदमुद्वोढुमिवानुसर्धाः (?) ॥ १७ ॥

मयूरा उद्गूढहर्षा ननृतुः । व्यहे अपि अहनि अतीतेऽपि पद्माः प्रफुल्ला व्यरुचन् शोभन्ते स्म । विगतमहो व्यहः । वीरुत्तति भृङ्गकुलैरामोदं सौरभ्यं हर्षं चोद्वोढुमनुसर्ध(?) इव ॥—मयूरा इति । मह्यां रौतीति रौतेरन्येषु डिलोपः । महीशब्दस्य मयूभावः । 'वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ । धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविधं निरुक्तम् ॥' 'पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्' इति लोपविकारादयः । व्यह इति । [illegible] । उद्गूढेति । वहेः [illegible] । यजादित्वात्संप्रसारणम् । 'हो ढः' 'झषस्तथोर्धोऽधः' इति तस्य धः । [illegible] इति ष्टुत्वम् । 'ढो ढे लोपः' । 'ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः' । उद्वोढुमिति । [illegible] । वीरुदिति । विविधं रोहतीति [illegible] । [illegible] ह्रस्वश्च । 'अन्येषामपि दृश्यते' इति दीर्घः । प्रफुल्ला इति । 'ञिफला विशरणे' । [illegible] । 'ति च' इति अकारस्य उकारः ॥

दाधीचरा लाक्षणिका कठाश्च कौमारपञ्च शाकणिपैप्पलादाः ।
ये तैत्तिरीयाः [illegible] ते [illegible] ॥ १८ ॥

[illegible]

[illegible]

औदुम्बरे वैदिशनैम्बशुग्ने देशेऽथमन्ये च जनंगमीना. ।
ये चागमन्कौशाम्बि जनास्तदानीमाकस्मिकीं प्रीतिमयासिषुस्ते ॥ १९ ॥

ते जना अपि तदानीमाकस्मिकीमपरिमाणहेतुकां प्रीतिमयासिषु । ये औदुम्बरे वैदिशनैम्बशुग्ने च देशे तथान्येषु देशेषु आगमन्। अपि कौशाम्बि कौशाम्ब्यामागमन्। ते जनंगमीना । जनगमाश्चण्डाला ॥—जनंगमा इति। 'गमश्च' इति खच्। औदुम्बर इति। उदुम्बरा अस्मिन्सन्तीति तथा। 'तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि' इत्यण्। कौशाम्बीति। कुशाम्बेन निर्वृत्ता इति तथा। 'तेन निर्वृत्तम्' इत्यण्। नैम्बेति। निम्बाना निवास इति। 'तस्य निवासः' इत्यण्। वैदिशेति। विदिशाया नगर्या अदूरभवं नगरं वैदिशम्। 'अदूरभवश्च' इत्यण्। आकस्मिकमिति। अकस्माच्छब्दो विनयादिः स्वार्थे ठक् ॥

पाण्ड्यैः कलिङ्गैः कुरुभिः प्रसिद्धा वसुंधरा सर्वगशक्तिसारे ।
जाते हरौ तारपतावुदीते कुमुद्वतीव स्म चकास्तिरूपम् ॥ २० ॥

हरौ जाते वसुंधरा चकास्तिरूपं स्म । प्रशस्तमशोभत । तारपतौ उदीते कुमुद्वतीव पाण्ड्यैः कलिङ्गैः कुरुभिर्जनपदैः प्रसिद्धा अलंकृता । सर्वगशक्तिसारे सर्वं गच्छति व्याप्नोति इति सर्वगः। 'अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु ड' इति गमेः कर्मण्युपपदे डः। 'डित्यभस्यापि' इति टिलोप । पाण्ड्यैः कलिङ्गैः कुरुभिः इति । पाण्ड्यादीनां निवास इत्यर्थे उत्पन्नस्याणो 'जनपदे लुप्' इति लुप् । 'लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने' इति पुंस्त्वं बहुत्वं च ।\'पाण्डोर्जनपदशब्दात् क्षत्रियात् ड्यण्वक्तव्यः' इति पाण्ड्यशब्द । कुमुद्वतीति। 'कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप्'। डित्वाट्टिलोपः। 'झयः' इति वत्वम् ।चकास्तिरूपमिति । 'प्रशंसायां रूपप्' ॥

तापिञ्छनीकाशरुचिं प्रतीचि सर्वैरिमर्माविधि पुंसि रागात् ।
स शातुहः स्तादिति वक्तुकामः स्वयं व्यलज्जिष्ट विचिन्त्य गर्गः ॥२१॥

गर्गः प्रतीचि सर्वेषु शत्रुगात्मनि पुंसि रागात् स शातुहः शत्रूणां हन्ता भूयादिति वक्तुकामः सन् विचिन्त्य स्वयं व्यलज्जिष्ट लज्जते स्म । तापिञ्छनीकाशरुचि तमालसदृशकान्तौ सर्वैरिमर्माविधि असुराणां मर्मवेधकर्तरि ॥—शातुह इति । 'आशिषि हनः' इति डः । मर्माविधीति । मर्मपूर्वकाद्व्यधधातोः क्विपि 'नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ' इति पूर्वपदस्य दीर्घः । संप्रसारणम् । नीकाश इति । पचाद्यच् । 'इकः काशे' इति दीर्घः । प्रतीचीति । 'चौ' इति दीर्घः ॥

दन्तावलेन्द्रं सुचिरेण बाष्पपाथःपरीवाहततस्तुराषाट् ।
विमुच्य विश्वावसुविष्टुतः सन्नातिष्ठदष्टापदविष्टराग्र्यम् ॥ २२ ॥

तुराषाट् सुचिरेण दन्तावलेन्द्रं ऐरावतं विमुच्य विश्वावसुविष्टुतः सन् अष्टापदविष्टराग्र्यं सुवर्णसिंहासनमातिष्ठत् आक्रम्य स्थितवान् बाष्पपाथःपरीवाहततः ॥—दन्तावलेति । 'दन्तशिखात्संज्ञायाम्' इति मत्वर्थीयो वलच् । 'वले' इति दीर्घः । विश्वावसुरिति । 'विश्वस्य वसुराटोः' इति दीर्घः । परीवाहेति । 'वाहेर्भावे घञ्' । 'उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम्' इति दीर्घः । अष्टापदेति । 'अष्टनः संज्ञायाम्' इति दीर्घः । तुराषाडिति । तुरं वेगवन्तं सहते इति 'छन्दसि सहः' इति ण्विः । छान्दसा अपि लोके भवन्तीति 'अन्येषामपि दृश्यते' इति दीर्घः ॥

क्षिप्नुः सुदर्पात्पुरुहूतपक्ष्यान्कंसः पतिघ्नीमथ पाणिरेखाम् ।
दारैर्दधद्भिः सहितोऽजशक्त्या मूर्च्छां तदानर्च्छ कुमारघाती ॥ २३ ॥

अथ तदा कंसः अजशक्त्या विष्णुमायया हेतुना मूर्च्छामानर्च्छ प्राप्तवान् । पतिघ्नीं पाणिरेखां दधद्भिः दारैः सहितः । सुदर्पात् दर्पसमृद्धेर्हेतोः पुरुहूतपक्ष्यान् इन्द्रपक्षभवान् क्षिप्नुर्निरसनशीलः । कुमारघाती ॥—कुमारघातीति । 'कुमारशीर्षयोर्णिनिः' । पतिघ्नीमिति । हन्तेः 'लक्षणे जायापत्योष्टक्' । हूतेति हूतमाह्वानम् । ह्वयतेः क्तः । यजादित्वात् संप्रसारणम् । 'अङ्गस्य' इत्यासप्तमाध्यायपरिसमाप्तेरधिकारः । 'हलः' इति दीर्घः । सुदर्पादिति । समृद्धावव्ययीभावः ॥

तमीशितारं तिसृणां गतीनां सुखाय नृणामुररीकृताङ्गम् ।
चतुर्दशानां प्रभवं तनूजं विद्यापदानां पितरौ तनु (नुतः) स्म ॥२४॥

पितरौ देवकीवसुदेवौ तनूजमात्मजं नुतः स्म तुष्टुवतुः । तिसृणां सत्त्वरजस्तमोमयीनां गतीनां ईशितारम् । नृणां सुखाय उररीकृताङ्गम् । चतुर्दशानां विद्यापदानां स्थानभूतम् । गतीनामिति । 'ह्रस्वनद्यापो नुट्' इति नुटि 'नामि' इति दीर्घः । तिसृणामिति । 'न तिसृचतसृ' इति दीर्घाभावः । नृणामिति । 'नृ च' इति दीर्घः । चतुर्दशानामिति । 'षट्चतुर्भ्यश्च'

इति नुट् । 'नोपधायाः' इति दीर्घः । ईशितारमिति । 'ईश ऐश्वर्ये' । तृच् । 'अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम्' इति दीर्घः ॥

वंहिष्ठ धामानमुपेयिवांसं मनुष्यलोकं पुरुषं महान्तम् ।
प्रशासितारं परिपन्थिनस्तमित्यब्रुवातां प्रियकारमुर्व्योः ॥ २५ ॥

तमित्यब्रुवाताम् । वंहिष्ठधामानमतिप्रवृद्धतेजसम् । मनुष्यलोकमुपेयिवांसं प्राप्नुवन्तम् । महान्तं पुरुषम् । परिपन्थिनः प्रशासितारम् ॥ उर्व्याः प्रियकारम् । वंहिष्ठधामानमिति । 'सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ' इति दीर्घः । उपेयिवांसमिति । 'उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च' इति क्वस्वन्तो निपातितः । 'उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः' इति नुम् । 'सान्तमहतः संयोगस्य' इति । महान्तमिति । मह्धातोरौणादिकेऽतिप्रत्यये शतृवद्भावे चोगित्वान्नुमि 'सान्तमहत'– इति दीर्घः । प्रशासितारमिति तृजन्तस्य दीर्घः । प्रियकारमिति । 'क्षेमप्रियमद्रेऽण् च' इति कृञोऽण् ॥

[१].. ।
.... ॥ २६ ॥
.... ।
.... ॥ २७ ॥

सुहृन्मनोजूर्तिकृतस्तथापि तस्मान्मदीयान्वयनाशवांशः ।
हस्तिघ्नतो भोजपतेर्भयं नो भनक्ति मूर्तं हृदयं शुचैव ॥ २८ ॥

तथापि तस्मात् भोजपतेर्भयं नो हृदयं भनक्ति भग्नं करोति । सुहृन्मनोजूर्तिकृतः । जूर्तिः ज्वरः पीडा । मदीयान्वयनाशवांशः मदीयस्य वंशस्य नाशं वाञ्छतः । हस्तिघ्नतः हस्तिनं हन्तुं समर्थात् शूरात् मूर्तं मूर्च्छायुक्तम् ॥—हस्तिघ्नत इति 'शक्तौ हस्तिकपाटयोः' इति टक् । 'गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि' इत्युपधालोपः । वांश इति । 'वाछि इच्छायाम्' । क्विप् । 'छ्वोः शूडनुनासिके च' इति छकारस्य शकारः । जूर्तीति । 'ज्वर रोगे' । 'स्त्रियां क्तिन्' 'ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च' इति वकारस्य उपधाया अकारस्य स्थाने ऊठ् । मूर्तेति । 'मूर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोः' । क्तः । 'राल्लोपः' इति छलोपः । 'न ध्याख्यापॄमूर्च्छिमदाम्' इति नत्वाभावः । भनक्तीति । 'भञ्जो आमर्दने' । 'श्नसोरल्लोपः' 'श्नान्नलोपः' इति धातुनकारस्य लोपः ॥

[illegible] यथावसरमस्मै कुमारान्[illegible] धारयामः ।
[illegible] स्मरन्तः [illegible] न [illegible]यापि [illegible] ॥ २९ ॥

[illegible] कुमारान् धारयाम । [illegible]

१. [illegible] कुमारस्य [illegible]

तस्मै स्मरन्तः स्वजीवितायापि न स्पृहयामहे इच्छामः । ते शपामहे शरीरं स्पृशाम इति शपथं कुर्महे त्वदा ज्ञापयितुं इच्छाम ॥—ते इति । 'श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः' इति संप्रदानसंज्ञा । तस्मै इति । 'धारेरुत्तमर्णः' इति तद्वत्स्वतां संप्रदानसंज्ञा । स्पृहयामहे इति (स्वजीवितायापीति) । 'स्पृहेरीप्सितः' इति संप्रदानसंज्ञा । तस्येति 'अधीगर्थदयेशां कर्मणि' इति षष्ठी ॥

निषेवितो झार्झरपाणिघार्यैः कौक्षेयकक्रूरतराग्रहस्तः ।
पुरायमेति श्रुतसंभवस्ते क्रुधं धियोऽन्धंकरणीं दधानः ॥ ३० ॥

अयं ते श्रुतसंभव श्रुतत्वात्संभव पुरा ऐति शीघ्रमागमिष्यति । धियो अन्धकरणी-मन्धीभावकरणभूतां क्रुधं दधानः । कौक्षेयकक्रूरतराग्रहस्तः । कौक्षेयकः खड्गः । झार्झरपाणिघार्यैर्निषेवितः । झर्झरवादनं शिल्पमस्येति झार्झरः ॥—पाणिघार्यैरिति।पाणितलयोर्मिथो घट्टनेन वादनं कुर्वन्तः पाणिघाः । 'पाणिघताडघौ शिल्पिनि' । अन्धंकरणीमिति । 'आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन्' । कौक्षेयकेति । कुक्षिशब्दात् 'कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु' इति ढकञ् । यौगिकोऽपि रूढः । झार्झर इति । 'मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम्' इति शिल्पेऽण् ॥

भक्तेष्वभिव्यक्तमिदं पिधाय बालोचितं रूपमुरीकुरुष्व ।
परिष्वजेमह्यचिराद्विभो त्वां गोपायितुं क्वापि पुनर्लपाम ॥ ३१ ॥

त्वमिदं रूपं पिधाय आच्छाद्य बालोचितं रूपमुरीकुरुष्वाङ्गीकुरुष्व । हे विभो, त्वामचिरात् परिष्वजेमहि तथा प्रार्थयामहे । पुनः क्वापि गोपायितुं रक्षितुं लपाम । भक्तेषु अभिव्यक्तम् ।—अभिव्यक्तमिति 'अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु' क्तः 'अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति' इति नलोपः । परिष्वजेमहीति । 'दंशसञ्जस्वञ्जां शपि' इति नलोपः ॥

नादेयतोयागमदुर्निवारः पौरस्त्यपाकाहतिदृष्टकर्मा ।
क्रुध्यन्नहेतावपि नाथ सद्यो माभिद्रुहत्त्वां सहसा स कंसः ॥ ३२ ॥

हे नाथ, कंसः सहसा त्वा मा अभिद्रुहत् । नादेयतोयागमदुर्निवारः । नद्यां भवं नादेयम् । पौरस्त्यपाकाहतिदृष्टकर्मा पुरस्ताज्जातानां शिशूनां हनने दृष्टं कर्म यस्य । अहेतावपि सद्यः क्रुध्यन् तान् प्रति क्रोधं कुर्वन् ॥—सद्य इति । 'क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः' इति संप्रदानसंज्ञा । त्वामिति । 'क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म' इति कर्मसंज्ञाया द्वितीया । नादेयमिति । 'नद्यादिभ्यो ढक्' । पौरस्त्येति।'दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्' ॥

येऽस्मभ्यमैक्षन्त विपद्रुहृद्भ्यः कार्तान्तिकाः पुण्यसुकर्मभाग्भ्यः ।
दशद्विपादोरगतार्क्ष्यमाहुस्ते त्वानुरज्यन्मनसः सुपानम् ॥ ३३ ॥

ये कार्तान्तिका दैवज्ञाः पुण्य अस्मभ्यमैक्षन्त अस्माकं शुभाशुभं पर्यालोचितवन्तः । ते त्वा सुपानं अकृच्छ्रेण रक्षणीयमाहुः । विपद्रुहृद्भ्यः विषादनशीलं हृदयं येषाम् ।

पुत्र्यसुकर्मभाग्भ्यः पुत्रनिमित्तं सुकर्म भजद्भ्य । दशद्विपादोरगताक्ष्यमनुरज्यन्मनसः स्व- यमेवानुरागं दधद् मनो येषाम् ॥—अस्मभ्यमिति । 'राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्न' इति सप्र- दानसंज्ञा । कार्तान्तिका इति । कृतान्तो दैवम् । 'तद्वेद' इति ठक् । उरगेति । उरसा गच्छतीति 'गमेर्डः' । 'उरसो लोपश्च' । अनुरज्यदिति । 'कुपिरजोः प्राचा श्यन्परस्मैपदं च' । कर्मकर्तरि । पुत्र्येति । 'पुत्राच्छ च' इति यत् । सुकर्मभाग्भ्य इति । 'भजो ण्वि'॥

अथानुरागस्यदविह्वलाभ्यां ताभ्यां प्रतिश्रुत्य तथेति वाञ्छाम् ।
स्यन्त्वेव सौहार्दभरेण देवस्तावूचिवानञ्चितमुग्धहासः ॥ ३४ ॥

अथ देवो वाञ्छां तथा इति ताभ्यां प्रतिश्रुत्य सौहार्दभरेण स्यन्त्वा इव तौ ऊचिवान् उक्तवान् । अनुरागस्यदविह्वलाभ्यां स्यदो वेगः । अञ्चितमुग्धहासः । अञ्चितः पूजित ॥— ताभ्यामिति 'प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता' इति संप्रदानसंज्ञा । अनुरागेति । 'भावे घञ् । 'घञि च भावकरणयोः' इति लोपः । स्यदेति । स्यन्देर्घञि नलोपो वृद्ध्यभावश्च निपात्यते । 'स्यदोजवे' । अञ्चितेति । 'नाञ्चेः पूजायाम्' इति नलोपाभावः । स्यन्त्वेति । 'क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोः' इति नलोपाभावः ॥

प्राच्येऽपि वामङ्ग भवोभयस्मिन्सुतोऽभवं दिव्यवपुः प्रसद्गुः ।
तत्रत्यमुन्मीलयितुं मयेदं वृत्तं सुखं ह्यस्त्यमिवापि रूपम् ॥ ३५ ॥

अङ्ग अहं वा युवयोः प्राच्ये प्राग्भवे भवोभयस्मिन् जन्मद्वयेऽपि सुतोऽभवम् । दिव्यवपुः दिवि भवम् । प्रसद्गु प्रसादशीलः । तत्रत्यं तत्र भवं वृत्तं ह्यस्त्यमिव गतदिव- सजातमिव सुखमुन्मीलयितुं मया इदं रूपं आपि प्राप्तम् ॥—दिव्यप्राच्येति । 'द्युप्रागपा- गुदक्प्रतीचो यत्' । तत्रत्यमिति । 'अव्ययात्त्यप्' । अमेहक्वतसित्रेभ्यस्त्यब्विधिर्यो- ऽव्ययात्स्मृतः । निनिभ्यां ध्रुवगत्योश्च प्रवेशो नियमे तथा ॥' ह्यस्त्यमिति । 'ऐषमो ह्यः श्वसोऽन्यतरस्याम्' इति त्यप् ॥

भक्त्यै परिक्रीतमुपाददानं वपुः शिशूनामुचितं पिता तम् ।
तत्प्रेरितात्मा नवराङ्कवत्वक्पर्यङ्किकाया जगृहे कराभ्याम् ॥ ३६ ॥

पिता तं नवराङ्कवत्वक्पर्यङ्किकायाः कराभ्यां जगृहे । राङ्कवी रङ्कुसवन्धिनी । शिशू- नामुचितं वपुरुपाददानम् । भक्त्यै भक्त्या परिक्रीतम् । तत्प्रेरितात्मा अन्तर्यामिणा तेन प्रेरितबुद्धिः॥—भक्त्यै इति । 'परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्याम्' इति वा संप्रदानसंज्ञा । कराभ्यामिति । 'साधकतमं करणम्' इति करणसंज्ञायां 'कर्तृकरणयोस्तृतीया' इति तृ- तीया । राङ्कवेति । 'रङ्कोरमनुष्येऽण्च' ॥

आढ्यंभविष्णुः प्रमदेन गच्छन्पथा प्रियंभावुकतां गतेन ।
स नन्दगोष्ठाय ददर्श मार्गे दीव्यन्तमूर्मीन्यमुनाप्रवाहम् ॥ ३७ ॥

नन्दगोष्ठाय पथा गच्छन् स मार्गे यमुनाप्रवाहं ददर्श । प्रमदेन आढ्यंभविष्णुः अ-

नाटः समृद्धो भूत. । प्रियंभावुकता गतेन पियतां प्रासेन । ऊर्मीन् दीव्यन्तमूर्मीभि क्रीडन्तम् ॥—ऊर्मीनिति । 'दिव. कर्म च' इति कर्मसञ्ज्ञा । मार्गे इति । 'आधारोऽधिकरणम्' इत्यधिकरणसंज्ञाया 'सप्तम्यधिकरणे च' । आढ्यंभविष्णुरिति । प्रियंभावुकतेति । 'कर्तरि भुव. खिष्णुच्खुकञौ' आढ्यादिषूपपदेषु । गोष्ठायेति । गावस्तिष्ठन्त्यस्मिन्निति 'घनर्थे कविधानम्' इति क· । 'अम्बाम्बगोभूमि' इति षत्वम् ॥

अध्यास्त यं नक्रकुलं स्थवीयो द्विपोऽप्यमङ्क्त्वा न यमुत्ततार ।
नभस्पृगूर्मिस्तितरीषतोऽस्य हरेर्दधस्यैकपदीमदात्सः ॥ ३८ ॥

स यमुनाप्रवाहस्तितरीषतस्तरितुमिच्छतोऽस्य वसुदेवस्यैकपदीं मार्गमदात् । नभःस्पृगूर्मि· । हरेर्दधस्य हरिं दधत. । यं स्थवीयः स्थूलतर नक्रकुलमध्यास्तावर्तत । यं द्विपोऽपि अमङ्क्त्वा नोत्ततार ॥—यमिति । 'अधिशीङ्स्थासा कर्म' इत्याधारस्य कर्मसंज्ञा । नभस्पृगिति । 'स्पृशोऽनुदके क्विन्' । अमङ्क्त्वेति । 'जान्तनशा विभाषा' इति वा नलोपाभाव. । द्विप इति । द्वाभ्या करेणास्येन च पिबतीति । 'सुपि' इति योगविभागात् क· ॥

तावज्जनित्वा व्रजनाथपत्न्या मनो जनस्याभिनिविश्य देव्या ।
अभाजि निद्राच्छलतोऽर्थबोध. शक्त्या हरेः प्रागशिषद्यथा सः ॥३९॥

तावत् हरेः शक्त्या देव्या मायया व्रजनाथपत्न्या जनित्वा निद्राच्छलतो जनस्य मनो अभिनिविश्यार्थबोधो विपश्चनं अभाजि भग्नः । न हरिर्यथा प्रागशिषत् नियुक्तवान्॥—मन इति । 'अभिनिविशश्च' इति कर्मसञ्ज्ञा । अभाजीति । 'भञ्जेश्च चिणि' इति वा नलोप. । 'अभञ्जि' इति वा पाठ· । अशिषत् । 'सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च' इत्यङ् । 'शास इदङ्हलोः' इति इत्वम् । 'शासिवसिघसीनाम्' इति षत्वम् ॥

जहि द्विषो वत्सक शाधि लोकानित्यात्मनाग्रंमुरथात्मजं स्वम् ।
शौरिर्यशोदाशयने न्यधात्तामादत्त चोत्तानशयां कुमारीम् ॥४०॥

अथ शौरि स्वमात्मजं यशोदाशयने न्यधात् । तामुत्तानशयामुत्तानत्वेन शयाना कुमारीमादत्त च । हे वत्सक, द्विषो जहि वध्या , लोकान् शाधि इति आत्मना आग्रंमुरिष्टु ॥—शाधीति । 'शा हौ' इति शास. शादेश । 'असिद्धवदत्राभात्' इति शाभावस्यासिद्धत्वात् 'हुझल्भ्यो हेर्धिः' । जहीति 'हन्तेर्ज ' इति हौ जादेश.।उत्तानशयामिति। 'उत्तानादिषूपसंख्यानम्' इत्यच् । 'पुंवत्कर्मधारय–' इति पुंवत्त्वम् ॥

गत्वा दधृग्धाम ततः सपत्न्या निधाय पल्यङ्कतले शिशुं ताम् ।
विरत्य कृत्यान्निगलार्पिताङ्घ्रि. सुखी स तत्पूर्ववदन्ववात्सीत् ॥ ४१ ॥

स ततो धाम स्वगृहं गत्वा सपत्न्या पल्यङ्कतले ता शिशुं निधाय कृत्याद् विरत्य विरतो भूत्वा पूर्ववत् तत्स्थानमध्यवात्सीत् । दधृक् प्रगल्भः । निगलार्पिताङ्घ्रि । सुखी स्व-

[illegible] ॥—[illegible]ति। 'उपान्[illegible]' इति कर्मसंज्ञा। [illegible]मिति। '[illegible]-
[illegible]गुप्तिकृता च' इति [illegible] निपातितः। [illegible]ति। 'अनुनासि[illegible]-
[illegible]नोऽनादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति' इति नलोपः। [illegible] अनुनासिका
इति [illegible]। अनुनासि[illegible] अनुनासिका[illegible]
[illegible]ति। 'ना ल्यपि' इति नलोपः। [illegible] अन्येषां नित्यम् ॥

स्वरेण पुर्यन्तगताश्च बाला सा तादृशेनातितरामरोदीत्।

स्वापेन काष्ठैः सदृशः शयानः स यादृशादबुध्यत रक्षिवर्गः ॥ ४२ ॥

अथ सा बाला तादृशेन स्वरेण अतितरां अरोदीत्। यादृशात् स रक्षिवर्गोऽबुध्यत। पुर्यन्तगता पुर्यन्तं गच्छता स्वरेण। स्वापेन निद्रया काष्ठैः सदृशः शयानः ॥—तादृशेनेति। 'त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च' इति कञ्। यादृशेति। कर्तरि चकारात् क्विन् सदृश इति। 'समानान्ययोश्चेति वक्तव्यम्' इति कञ्। 'दृग्दृशवतुषु' इति समानस्य सादेशः। तादृशादयो रूढिशब्दाः। पुर्यन्तगता इति। 'गमः क्वौ' 'गमादीनामिति वक्तव्यम्' इति मलोपे तुक् ॥

नालोकयत्किंचन नाशृणोद्वा न चावदत्किंचन कंचनापि।

जातत्वराभीतिरुपेत्य कंसं प्राबूबुधत्स प्रसवं भगिन्याः ॥ ४३ ॥

स रक्षिवर्गः, किंचन वस्तु नालोकयत्, नाशृणोत् वा, कंचनापि किंचन नावदत्, जातत्वराभीतिः उपेत्य कंसं भगिन्याः प्रसवं प्राबूबुधत् निवेदयामास ॥—प्रसवमिति। 'कर्तुरीप्सिततमं कर्म' इति कर्मसंज्ञाया 'कर्मणि द्वितीया'। किंचनेति। 'तथायुक्तं चानीप्सितम्' इति कर्मसंज्ञा। कंचनेति। 'अकथितं च' इति कर्मसंज्ञा। कंसमिति। 'गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ' इति कर्मसंज्ञा। जातेति। 'जनसनखनां सञ्झलोः' इत्याकारादेशः ॥

जाजायमानेन भयेन नभ्राडतायताथो सहसोत्थितश्च।

मित्रध्रुगादीनवभाक्प्रकम्पः कंसः समाभ्रत्र जवादरिष्टम् ॥ ४४ ॥

अथो कंसो जाजायमानेन भृशं जायमानेन भयेन नभ्राट् शोभारहितः अतायत अकारि। सहसा उत्थितश्च जवादरिष्टं सूतिकागृहं समाभ्रत् गतवांश्च। मित्रध्रुक्। मित्रेभ्यो द्रुह्यति इति। आदीनवभाक् आदीनवः क्लेशः प्रकम्पः ॥ मित्रध्रुगिति। 'सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप्' इति क्विप्। आदीनवभागिति। 'भजो ण्विः'। जाजायमानेति। यङ्। 'ये विभाषा' इत्याकारः। 'जञ्जन्यमानेन' इति वा पाठः। अतायतेति यङ्। 'तनोतेर्यकि' इति वा आकारः। 'अतन्यत' इति वा पाठः ॥

कुमारजीवादमवेक्ष्य कंसं क्रव्यात्सदृक्षं तरसाजिहानम्।

सा देवकी संपरिषस्वजेऽजां प्रलापिनी चातितरामरोदत् ॥ ४५ ॥

अनस्तमित श्रुतिपथान्सतो मागमंतलिरमार्न करतो मननोऽन्यमिताम्नि गीतिं-
स्यामि। पुरस्तो पुरस्कृत्य गजान्। तेषां ईप्सितं तत् कणेहत्य भक्तो प्रीतिरस्य स्मान॥—
कणेहत्येति। 'कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते' इति गतिसंज्ञा। पुरस्कृत्य इति। 'पुरोऽव्ययम्'
इति गतिसंज्ञा। अनस्तमितेति। 'अस्तं च' इति गतिसंज्ञा। अद कृत्येति। 'अदोऽनुप-
देशे' इति गतिसंज्ञा। स्मान इति। 'सुपजातौ णिनिः' ॥

गुरुभैरविनादनानि भर्तुर्ध्वनामनुजां बाल्यतिरोहितानुभावाम्।
स तिरस्कृतभीः प्रमोदभूम्ना क्षिपमाणः स्म विभाति सिंहनादी॥४९॥

एनां क्षिपमाणो विभाति स्म। गुरुभैरविनादनानि भर्तुरनुजाम् बाल्यतिरोहितानुभावाम्। प्रमोदभूम्ना तिरस्कृतभीः सिंहनादी सिंहवन्नदन्॥—तिरोहितेति। 'तिरोऽन्तर्धौ' इति गतिसंज्ञा। तिरस्कृतेति। 'विभाषा कृञि' इति वा गतिसंज्ञा। सिंहनादीति। 'कर्तर्युपमाने' इति णिनिः। अनुजामिति। अनु पश्चाज्जायते इति 'अन्येष्वपि दृश्यते' इति डः। भर्तुरिति। 'आर्धधातुके' इत्यनिट्त्वात् 'भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम्' इति रेफोपधयो रमादेशः॥

अभ्रे ततो निजचिकीर्षितमालुनानां
सब्रह्मचारिमहसं नवमेघभायाः।
तां ब्रह्मवादिविमलात्मगुहैकसिंहीं
साक्षाचकार सहसा सहसां स कंसः॥ ५० ॥

ततः स कंसः सहसा तामभ्रे आकाशे साक्षाचकार दृष्टवान्। निजचिकीर्षितमालुनानां छिन्दन्तीं नवमेघभायाः सब्रह्मचारिमहसं श्यामवर्णाम्। ब्रह्मवादिविमलात्मगुहैकसिंहीं ब्रह्मवादिनामपूर्णमन्यताभिन्नवेद्यप्रथाशुभाशुभकर्मवासनालक्षणमलत्रयरहित आत्मा बुद्धिरेव गुहा तत्राद्वितीयतया स्फुरन्तीं सहसा हसेन हासेन सह वर्तमानाम्॥—साक्षाचकारेति। 'साक्षात्प्रभृतीनि च' इति गतिसंज्ञा। ब्रह्मवादीति। ब्रह्मणि (?) वदतीति णिनिः। ब्रह्मचारीति। 'व्रते' इति णिनिः। चिकीर्षितमिति। सनोऽकारस्य 'अतो लोपः' इत्यकारस्य लोपः। सिंहीमिति। जातिलक्षणो ङीप्॥

आत्तायुधाहितजनैः सह संयतित्री
शत्रोर्मनोरथशतान्यथ वेभिदित्री।
आकाशचारिवनिताभिरुपास्यमाना
साह स्म तन्मनसिकृत्य महान्तमर्थम्॥ ५१ ॥

अथ सा महान्तमर्थं मनसिकृत्य निश्चित्य तमाह स्म। अहितजनैः सह संयतित्री योद्धुमिच्छन्ती इव आत्तायुधा शत्रोः कंसस्य मनोरथशतानि वेभिदित्री भृशं भेत्री। आका-

इति प्रहासे मध्यमोत्तमयोः प्राप्तयोरुत्तममध्यमौ विधीयेते । ब्रुवे इति । 'अस्मद्युत्तमः' इत्युत्तमपुरुषः । हनिष्यतीति । 'शेषे प्रथमः' इति प्रथमपुरुषः ॥

ग्रामेयकैर्नागरकैश्च लोकैर्निरीक्ष्यमाणा सह राजकीयैः ।
कर्मन्दिवन्द्या प्रकथय्य सैवं तिरोदधेऽनु स्तनयित्नुपद्याम् ॥ ५५ ॥

सा देवी एवं प्रकथय्य स्तनयित्नुपद्या मेघमार्गमनु तिरोदधे । राजकीयैः राजसंबन्धिभिर्ग्रामेयकैर्ग्रामभवैर्नागरकैः प्रवीणैर्नगरभवैश्च लोकैर्निरीक्ष्यमाणा कर्मन्दिवन्द्या कर्मन्दप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमध्यायिनः कर्मन्दिनः ॥—कर्मन्दीति । 'कर्मन्दकृशाश्वादिनिः' । अनु स्तनयित्नुपद्यामिति । 'स्तन गदी देवशब्दे' चुरादिः औणादिक इत्नुच् । 'अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु' इति णेरयादेशः । पादाय हिता पद्या । 'शरीरावयवाद्यत्' । 'पद्यत्यतदर्थे' इति पद्भावः । अन्विति । 'कर्मप्रवचनीयाः' 'अनुर्लक्षणे' इति कर्मप्रवचनीयसंज्ञा । 'कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया' प्रकथय्येति । कथयतेर्ल्यप् । 'ल्यपि लघुपूर्वात्' इति णेरयादेशः ग्रामेयकैरिति । 'कत्र्यादिभ्यो ढकञ्' । नागरकैरिति । 'नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः' इति वुञ् । राजकीयैरिति । 'राज्ञः क च' इति छः । कश्चान्तादेशः ॥

व्यामोहमन्ववसितेन हृदा नृपोऽपि
प्रक्षीय सोऽक्षितधियौ निगलाद्विमोक्षम् ।
प्रापय्य शौरिमथ तां भगिनीं च वाक्यै-
रक्षीणसौहृदमपेतशुचावतानीत् ॥ ५६ ॥

अथ स नृपोऽपि हृदा प्रक्षीय क्षीणचित्तो भूत्वा अक्षीणसौहृदं शौरिं तां भगिनीं च निगलात् विमोक्षं प्रापय्य वाक्यैरपेतशुचावतानीत् । व्यामोहं अनु व्यामोहेन अवसितेन संवद्धेन । अक्षितधियौ अदीनमनसौ ॥—अन्विति । 'तृतीयार्थे' इति कर्मप्रवचनीयसंज्ञा । तद्योगे द्वितीया । प्रापय्येति । 'विभाषापः' इति णेर्वायादेशः । प्रक्षीयेति । 'क्षियः' इति ल्यपि दीर्घः । अक्षीणेति । कर्तरि 'निष्ठायामण्यदर्थे' इति दीर्घः । अक्षितेति । कर्तरि निष्ठा । 'वा क्रोशदैन्ययोः' इति वा दीर्घः ॥

असकृत्कृतवृत्रहाभिषङ्गः सुकृतां सोमसुतामसोढसौख्यः ।
गृहमेत्य स भागिनेयघाती द्रुतमाजूहवदात्मनः सहायान् ॥ ५७ ॥

स गृहमेत्य द्रुतमात्मनः सहायान् आजूहवत् आह्वाययामास । असकृत्कृतवृत्रहाभिषङ्गः कृतेन्द्रपरिभवः । सुकृतां सोमसुतां सोमं सुतवतां सोमयाजिनामसोढसौख्योऽसोढतत्सुखः ॥—भागिनेयघातीति 'कर्मणि हनः' इति णिनिः । 'कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम्' । वृत्रहेति । 'ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्' । सुकृतामिति । 'सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः' इति क्विप् । सोमसुतामिति । 'सोमे सुञः' इति क्विप् । आजूहवदिति । ह्वयतेर्णिच् । 'ह्वः संप्रसारणम्' इति

भूतार्थदृश्वन्नथ राजयुध्वन्नस्माभिरेतैः सहकृत्वभिस्ते ।

न खल्वसाध्यो द्विविजोऽपि सोऽजः किमु कृशीयो मनुजत्वमीतः ॥ ६८ ॥

अयि भूतार्थदृश्वन् परमार्थदर्शिन्, राजयुध्वन् राज्ञो योधितवन्, तैरस्माभिः सहकृत्वभिः सहकृतवद्भिः महाप्रभूतो द्विविजोऽपि सोऽजस्त्वया न खलु असाध्यः, अपि तु साधयितव्य एव । कृशीयः कृशतरं मनुजत्वमीतः प्राप्तः । किमु ॥—भूतार्थदृश्वन्निति । कर्मण्युपपदे 'दृशेः क्वनिप्' । राजयुध्वन्निति । 'राजनि युधि कृञः' । युधिरन्तर्भावितण्यर्थत्वात् सकर्मकः । युध्यमानं राजानं यः प्रेरयति युध्यस्वेति तत्र युधि प्रयोज्येन सकर्मकः । सहकृत्वभिरिति । 'सहे च' इति क्वनिप् । द्विविज इति । 'सप्तम्यां जनेर्डः' । 'प्रावृट्शरत्कालदिवां जे' इत्यलुक् । अज इति । 'अन्येष्वपि दृश्यते' इति डः । ईत इति । 'इण् गतौ' । 'निष्ठा' इति भूते क्तः ॥

त्वदनुजात्मजा साथवा प्रजा कथमिवैद्वपुस्तादृशं क्षणात् ।

हृतविभूतयः शाम्बरीं सुरा न किमदीदृशन्मेह विश्वसीः ॥ ६९ ॥

अथवा त्वदनुजात्मजा सा प्रजा कथमिव तादृशं वपुः क्षणादैत् प्राप्ता । त्वया हृतविभूतयः सुराः शाम्बरीं मायां तादृशीं न किमदीदृशन् अदर्शयन् । इह अस्मिन्नर्थे मा विश्वसीः विश्वासं मा कार्षीः ॥—आत्मजेति । 'पञ्चम्यामजातौ' इति डः । प्रजेति । 'उपसर्गे च संज्ञायाम्' इति डः । त्वदनुजेति । त्वामनुजाता त्वदनुजा । 'अनौ कर्म—' इति डः । अदीदृशन्निति । 'लुङ्' इति भूते लुङ् । ऐदिति । 'अनद्यतने लङ्' 'आडजादीनाम्' इत्याडागमः । विश्वसीरिति । 'न माङ्योगे' इति अडाटोरभावः ॥

ये यज्वानः शुश्रुवांसः श्रुतीनामर्थाञ्छान्तिं सर्वदोपेयिवांसः ।

तेषां घातः स्याज्जरद्ब्राह्मणानां घातो विष्णोस्ते यदस्यैकमूर्तिः ॥ ७० ॥

ये जरद्ब्राह्मणा यज्वानः इष्टवन्तः श्रुतीनामर्थान् शुश्रुवांसः श्रुतवन्तः, सर्वदा शान्तिं मनोजयमुपेयिवांसः प्राप्तवन्तश्च, तेषां जरद्ब्राह्मणानां वृद्धानां ब्राह्मणानां घातो विष्णोर्घातः स्यात् । ते अस्य एकमूर्तिः प्रधानशरीरं यत् ॥—जरदिति । 'जीर्यतेरतृन्' । शुश्रुवांस इति । 'भाषायां सदवसश्रुवः' इति लिटः क्वसुः । उपेयिवांस इति । 'उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च' इति निपातनम् । ब्राह्मणानामिति । ब्रह्मणोऽपत्यार्थेऽण् । अजातावेव लिटि लोपः ॥

खादित्वा तृणचयमाशितंभवं या

निर्मन्तुं ददति हविः समांसमीनाः ।

प्रष्ठौहीरवनिप कूलमुद्रुजास्ता

हन्मो गाः परिभविनीः स्तनंधयीर्वा ॥ ७१ ॥

हे अवनिप, ता गाश्च हन्मः । समांसमीनाः प्रत्यब्दं सूयमानाः । प्रष्ठौहीः बाल्य एव गर्भिणीः । स्तनंधयीः अतिबालाश्च । कूलमुद्रुजाः कूलं भिन्दतीः । परिभविनीः असत्परिभव-

करीः । या आशितंभव तृप्तिसाधनभूतं निर्मन्तुं निरपराधं तृणचयं खादित्वा हविर्ददाति॥—स्तनधयीरिति । 'धेट् पाने' । 'नासिकास्तनयोर्ध्माधेटो' इति खश् । धेटष्टित्वात् 'टिड्ढाणञ्–' इति ङीप् । कूलमुद्रुजा इति । रुजो भङ्गे । 'उदि कूले रुजिवहो.' इति खश् । आशितंभवमिति । 'आशिते भुव. करणभावयो' इति करणे खच् । आशितस्तृप्तो भवत्यनेनेति । प्रष्ठौहीरिति । पञ्चमे षष्ठे वा वर्षे वहतीति । 'वहश्च' इति ण्वि' । उपधावृद्धि'। प्रष्ठवाहशब्दात् ङीप् 'वाह ऊठ्' इति वकारस्य संप्रसारणम् । 'एत्येधत्यूठ्सु' इति ऊठि पूर्वपरयोर्वृद्धिः । समासमीना इति । 'समा समा विजायते' इति खः ॥

द्वैरात्रिका ये शिशवस्त्र्यहीना मास्या भुवि द्वैसमिकाः समीनाः ।
तान्पञ्चमास्यानपि च त्रिवर्षान्सर्वान्प्रहन्मोऽद्य तवापदर्थम् ॥ ७२ ॥

वयमद्य तव आपदर्थमापन्निवृत्तये तान् सर्वान् शिशून् प्रहन्मः । कान् । भुवि ये द्वैरात्रिका द्वैरात्रीभूता. । त्र्यहीना । त्रीण्यहानि भूता. । मास्याः मासं भूता. । द्वैसमिका. द्वैसमे भूताः । समीना समा भूताश्च शिशव सन्ति तान् । तथा पञ्चमास्यान् पञ्च मासान् तान् । अपि च त्रिवर्षान् त्रीणि वर्षाणि भूतांश्च ॥—मास्यानिति । 'मासाद्वयसि यत्खञौ' इति यत् । पञ्चमास्यानिति । 'द्विगोर्यप्' । समीना इति । 'समाया. ख'' । द्वैसमिका इति । 'द्विगोर्वा' इति खाभावपक्षे ठञ् । द्वैरात्रिका इति । 'रात्र्यह संवत्सराच्च' इति ठञ् । त्र्यहीना इति । तेनैव ख । त्रिवर्षानिति । 'चित्तवति नित्यम्' इति खठञोर्लुक् ॥

न तेऽस्त्यभिज्ञा सहकुष्ठलाधिपं विजेष्यते संयति राजकं भवान् ।
न वाभिजानासि विकत्थिनः सुरान्यदप्रतिस्तब्धपराक्रमोऽजयः ॥७३॥

ते अभिज्ञा स्मृतिर्नास्ति किम् । भवान् संयति सहकुष्ठलाधिपं कुत्सितस्थलाधिपनिसहितं तं राजकं राजसमूह विजेष्यते जितवान् । नाभिजानासि वा । विकत्थिन' श्लाघाशीलान् सुरान् अप्रतिलब्धपराक्रमोऽनभिभूतपराक्रम' सन् अजय इति यत्॥—विजेष्यते इति । 'अभिज्ञावचने लृट्' इत्यनद्यतनभूते लृट् । अजय इति । 'न यदि' इति लृड्भावे लङ् । कुष्ठलेति । 'विकुशमिपरिभ्य स्थलम्' इति षत्वम् । अप्रतिलब्धेति । 'प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च' इति षत्वाभावो निपात्यते ॥

इदमपि तवाभिज्ञातं यत्क्षणेन दिशांपती-
नपि युधि भवान्भङ्क्ष्यत्येषा हरिष्यति वा वसु ।
तितनिपरसि यत्कस्त्वं श्वासो निवारयिता ततः
परिपरि परं धर्माधर्मावपास्य बलीयसः ॥ ७४ ॥

इदं तवाभिज्ञातमपि भवान् युधि दिशापतीन् अपि क्षणेन भङ्क्ष्यति भग्नवान् । एषा वसु हरिष्यति वा हृतवान् । यत् तितनिषसि तत तस्मात् श्वास आपन् सन् को नि-

वारयिता न कोऽपि । धर्माधर्मौ पर केवलं बलीयस. परिपरि अतिबलवन्तं परिहृत्य वर्तते इत्यपास्य जानीहि ॥—भङ्क्ष्यति हरिष्यतीति । 'विभाषा साकाङ्क्षे' इति यच्छब्दसहिते केवले चाभिज्ञावचने उपपदे वा लृट् । तत इति । 'वारणार्थानामीप्सितः' इत्यपादानसंज्ञा । श्वास इति । 'श्याद्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसावहलिहश्लिषश्वसश्च' इति ण । परिपरि इति । 'परेर्वर्जने' 'असमासे चेति वक्तव्यम्' इति द्वित्वम् 'पञ्चम्यपाङ्परिभिः' ॥

अर्घ्यां शंभोर्भावयित्वा मृडानीं लेभे तस्माद्रावणः प्रागभीष्टम् ।
आयान्त्याय:शूलिकान्पार्श्वकान्वा संप्रत्यर्था पश्य नन्यायवृत्तान् ॥७५॥

प्राक् रावणो विश्रवसोऽपत्यं शभोरर्घ्य–मर्घे वर्तमानां मृडानीं भावयित्वा तस्मादभीष्टं लेभे । संप्रति आय.शूलिकाम् तीक्ष्णोपायेनार्थानन्विच्छत. पार्श्वकान् वा अनृजुना उपायेनार्थानन्विच्छतश्च । अर्था आयान्ति । पश्य । न तु न्यायवृत्तान् ॥—अर्घ्यामिति । 'अर्घाद्यत्' शैषिकः । पार्श्वकानिति । 'पार्श्वेनान्विच्छति' । इति कन् । आय शूलिकानिति । 'अय शूलदण्डाजिनाभ्या टक्ठञौ' । शंभोरिति । डप्रकरणे 'मितद्वादिभ्य उपसंख्यानम्' इति ड 'भू प्राप्तौ' आत्मनेपदी । शं कल्याणं भूतवान् लब्धवानिति । रावण इति । 'शिवादिभ्योऽण्' इति गणे 'विश्रवणरवणौ' इति पाठात् विश्रवसो रवणादेशः ॥

निग्राहिता सोऽपि सुधारसान्धो दर्शिष्यते येन पतन्पदोस्ते ।
जगद्भुजाविक्रमजेन तेऽदः प्रभावभूम्ना परिभाविषीष्ट ॥ ७६ ॥

यः पुरुषस्ते पदो. पतन् न दर्शिष्यते स सुधारसान्धः सुधारसाशनोऽपि निग्राहिता हनिष्यते । भवद्भुजाविक्रमजेन प्रभावभूम्ना अदो जगत् परिभाविषीष्ट परिभूयताम्॥—विक्रमजेति । 'पञ्चम्यामजातौ' इति ड । दर्शिष्यत इति । 'स्यसिच्' इति चिण्वद्भावः । परिभाविषीष्टेति । सीयुटि । निग्राहितेति । तासौ ॥

इत्युक्तवत्यै स सहायतायै प्रीणन्पराध्यानि वसूनि वाग्मी ।
ददेऽवराध्यानि च राष्ट्रियाणि द्वैप्यानि मध्यानि च पार्वतानि ॥ ७७ ॥

स इति उक्तवत्यै सहायतायै सहायस्य समूहाय प्रीणन् ता तोषयितु वसूनि रत्नानि ददे दत्तवान् । वाग्मी प्रशस्तवाक् । कानि । पराध्यानि उत्तमाध्यानि अवराध्यानि अधमाध्यानि मध्यानि समानि राष्ट्रियाणि राष्ट्रे भवानि द्वैप्यानि समुद्रसमीपद्वीपे भवानि पार्वतानि पर्वते भवानि च ॥—[पार्वतानि]इति । 'विभाषामनुष्ये'इति छाभावपक्षेऽण्।राष्ट्रियाणीति। 'राष्ट्रावारपाराद् घखौ' । पराध्यानीति अवराध्यानीति 'परावराधमोत्तमपूर्वाच' इति यत् । मध्यानीति । मध्यशब्दात् 'अ साप्रतिके' इत्यप्रत्ययः । द्वैप्यानीति । 'द्वीपादनुसमुद्र यञ्' । वाग्मीति । 'वाचो ग्मिनिः' मत्वर्थीय. ॥

देवद्रीचा दो:पटिम्नाग्रदिष्टानत्यन्तीनांस्तांस्तथादिश्य वश्यान् ।
शश्वद्विष्णोर्घातुकान्भीरुकः सन्स न्यध्यासीत्तन्मयं विश्वमेतत् ॥७८॥

न तान् तथा आदिदेव नश्वत् विष्णोर्भीरुकः सन् एतत् विश्वं तन्मयं विष्णुमयं न्यध्यासीत् दृष्टवान् । देवकीया देवान् प्राप्नुवता दोःपटिम्ना सामर्थ्येन अन्तर्निष्ठान् अनूद्धुतमान् । अलन्तीनान् अलमर्थं गमनशीलान् । वन्यान् वनंप्राप्तान् । घातुकान् देवहननशीलान् ॥—अलन्तीनानिति । 'अवारपारात्यन्तानुकामंगामी' इति ख । वन्यानिति । 'यत्र गतः' इति यत् । भीरुक इति । 'भिय क्रुकनिति वक्तव्यम्' । 'भीलुक' इति वा पाठ ॥

अध्वनीनकथितानुशृण्वन्नन्दगोपसुतसंभवजन्यान् ।
उत्सवान्व्रजपदे हरिमर्चञ्जायया न मुमुदे वसुदेवः ॥ ७९ ॥

न वसुदेवो जायया सह मुमुदे । व्रजपदे अध्वनीनकथितान् नन्दगोपसुतसंभवजन्यान् तेन जातान् उत्सवान् अनुशृण्वन् हरिमर्चन् पूजयन् ॥—अध्वनीनेति । 'अध्वनो यत्खौ' । अनुशृण्वन्निति । 'श्रु श्रवणे' । अस्माल्लट् । 'ल परस्मैपदम्' इति परस्मैपदम् । 'शेषात्कर्तरि परस्मैपदम्' । मुमुद इति । 'अनुदात्तङित आत्मनेपदम्' इत्यात्मनेपदम् । 'तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः' इति प्रथमपुरुषः । [illegible] इति [illegible] । [illegible] । [illegible] इत्येकवचनम् । [illegible] इति । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति । [illegible] ॥

[illegible]

धातुकाव्यम् ।

[illegible]

न्वयः । वासुदेवो नाम केरलेषु पुरुवनग्रामजन्मा कश्चिद् द्विजन्मा । पाणिने सूत्राणि पाणिनिसूत्राणि तेषां मण्डलं समूहः उदाहृतमुदाहरणैः प्रकाशीकृतम् । अपर इत्यौद्धत्यपरिहाराय नामानुक्तिः । तदूर्ध्वत इति सप्तम्यर्थे तसिः । तस्य सूत्रोदाहरणस्योर्ध्वभागे धातूनुदाहरतीत्यर्थः । अन्योदाहरणकाव्येषु क्वचिदप्यदृष्टमिदमितीहातिशयं प्रतिपादयति—क्रमेणैवेति । अयं भावः—अस्ति तावद्दुर्लभप्रयोगाणामखिलधातूनामक्रमेणाप्येकत्रावगमे जिज्ञासूनां महानुपयोगः । इह पुनः क्रमेणैवोदाहरणादेतस्मिन् प्रकरणभागे एतावति योऽयं धातुरिति सम्यगवगम्यमाने श्रोतृजनस्य कौतुकातिशयः किमु वक्तव्य इति । हिशब्देन च क्रमेणैवेत्यस्याद्भुततत्वं सूचयतान्यान्यपि गणविभजनादीनि दुष्करतराण्यद्भुतान्यत्र भविष्यन्तीति सूचयति ॥ ननु धातुपाठानां बहुत्वात् कोऽयं क्रमोऽस्मिन्नाश्रीयत इत्यत्राह—वृकोदरोदितानिति । भीमसेनप्रणीतानित्यर्थः । न च भीमसेनप्रणीतत्वं प्रसिद्धिमात्रत्वादप्रामाणिकमिति मन्तव्यम् । 'तस्माद् भीमसेनस्याप्ययमेव पाठो गुरुः' इति पुरुषकार एव कथितत्वात् । ननु भीमसेनपाठस्यापि मैत्रेयादिधातुवृत्तिभेदकृतैः मतभेदादिभिः व्याकुलत्वाद् दुःसाधमुदाहरणमित्याशङ्क्याह—माधवाश्रयादिति । माधवो नाम धातुवृत्तिकारः । तेन तद्रचितो ग्रन्थो लक्षणीयः । तद्रूपस्याश्रयस्यालम्बनस्य [illegible] गदयमुदाहरति । अतो न दुःसाधत्वमिति । किं च । माधवस्य लक्ष्मीवल्लभस्य मधुकुलावतीर्णस्य पूर्णब्रह्मणः आश्रयात् सर्वात्मना शरीरकरणात् [illegible] क्रियते । अतो न दुःसाधत्वमिति भावः । अपि च । माधव एवाश्रय [illegible] । तस्माद्धेतोरेवेदं क्रियते । अतो माधवविषयकथाकथनचिन्तनात्पर्येण क्रियमाणत्वात् सदोषमपि खेदाय न भवतीति भावः । एवं च माधवाश्रयादित्यनेनैव [illegible] [illegible] वेदितव्यम् । '[illegible] प्रबन्धार्थो वीरभक्त्यादयो रसाः । [illegible] [illegible] ॥ अक्रूरयोगो [illegible] चेष्टितम् । [illegible] [illegible] न [illegible] कृतम् ॥ धातुपाठे च भ्वादिभूगान भवति तत्र च । [illegible] परः ॥ अनयो [illegible] प्रथम [illegible] । [illegible] द्वितीयके ॥ [illegible] तृतीयेनोपवर्ण्यते । [illegible] ॥ तात्पर्यभेदाद्योज्यन्ते तुल्यार्था अपि धातवः ॥'

[illegible]—

न मानिनी [illegible] गोकुलैर्वितं [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] मुकुन्दिन [illegible] ॥ ७ ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] २. 'मानिन् वे' पाठः

परत्वाद् इत्युमारभ्य इत्यर्थः । भोऽस्मनाप [illegible] । अन्तरिन्द्रियं मनः । तदानीनाम्यन्तरं [illegible] भगवद्रूपे एवालानिष्टत्वेन बहिर्भेनोवृत्तीनामभावत्वात् अन्तरिन्द्रियत्वमेव मनसो जातमिति भाव । [illegible] इत्यर्थः । [illegible] वा । [illegible] स्यात् [illegible] । अथवा मुदा हेतुना [illegible] यदं [illegible] इत्यर्थः । [illegible] उद्भूतमिदं बाधितमिति यावत् । [illegible] इत्यत्र — [illegible] । [illegible] । स्वर्धातुर्वीणा [illegible] । [illegible] इत्यर्थः । [illegible] । [illegible] ॥ — [illegible] । [illegible] भू । १ भू [illegible] । [illegible] । [illegible] । २ पथ [illegible] । [illegible] । [illegible] । ३ स्पर्ध [illegible] । [illegible] । ४ गाधृ [illegible] । [illegible] । ५ बाधृ [illegible] । [illegible] । ६ नाधृ ७ नाथृ [illegible] । ८ दध धारणे । [illegible] । ९ [illegible] । १० [illegible]

[illegible]

कीदृशान्। परिक्लिन्दितसज्जनात्। परिक्लिन्दिताः परिदेविताः सज्जना येन तस्मात्॥—प्रश्विन्दितेति। १० श्विदि श्वैत्ये। णिजन्तात् कर्मणि क्तः। विवन्दिषुरिति। ११ वदि अभिवादनस्तुत्योः। प्रणतिपूर्वकमाशीर्वचनं नतिमात्रं वाभिवादनम्। अस्मात् सन्नन्तात् 'सनाशंसभिक्ष उः' इत्युप्रत्ययः। नतभन्दिनमिति। १२ भदि कल्याणे सुखे च। कल्याणं कल्याणवद्भावः। अस्माण्णिजन्ताण् णिनिः। मन्दिरादिति। १३ मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु। स्वप्न आलस्यम्। अस्मादधिकरणार्थे 'इषि-मदि-मुदि-खिदि-श्विदि-भिदि-मन्दि' इत्यादिना किरच्। स्पन्दितुमिति। १४ स्पदि किंचिच्चलने। तस्मात् 'शकधृष—'इत्यादिना तुमुन्। परिक्लिन्दितेति। १५ क्लिदि परिदेवने। अस्माण्णिजन्तात् कर्मणि क्तः॥

अस्य सतोपातिशयं दर्शयति—

मुदा स चेतो ददृदे चिरं हरौ स्वादात्सुरैः स्वर्दितमङ्गलोर्दने।
अकूर्दतेवास्य पुरः स्वखूर्दकैर्वनान्तगूर्दी रिपुगोदसूद्यसौ॥ ४॥

स मुदा चिरं हरौ चेतो ददृदे। मुदा हेतुना ददृदे समर्पितवान्। स्वादात् माधुर्यात् हेतो सुरैः स्वर्दितमङ्गलोर्दने स्वर्दितानि आस्वादितानि मङ्गलरूपाण्यूर्दनानि क्रीडनानि यस्य तस्मिन्। मनोलयस्यातिशयमाह—असौ अस्य पुरः स्वखूर्दकैरकूर्दतेव। असौ हरिः स्वखूर्दकैः स्वकीयैः क्रीडनकैर्वयस्यैरित्यर्थः। सहार्थे तृतीया। अकूर्दत क्रीडितवान्। वनान्तगूर्दी वनान्ते वनमध्ये गूर्दितुं क्रीडितुं शीलं यस्य स। रिपुगोदसूदी रिपूणां गोदं क्रीडा सूदितुं हिंसितुं शीलं यस्य॥—मुदा। १६ मुद हर्षे। अस्मात् सपदादिकिप्। ददृदे। १७ दद दाने। धारणे च कल्पद्रुमे। अस्माल्लिटि 'न शसदद—' इत्येत्वाभ्याससलोपाभावः। स्वादात्। १८ स्वद १९ स्वर्द आस्वादने। आस्वादमनुभवः। 'धात्वादेः षः सः'। स्वदेर्घञ्। स्वर्दितेति कर्मणि क्तः। अनयो राघःपोपदेशः। अन्यो न। 'अदन्त्य(?)पराः सादय षोपदेशाः। स्मिङ्-स्विदि-स्वदि-स्वञ्जि स्वपयश्च' इत्युक्तेः। ऊर्दनेति। २० उर्द माने क्रीडायां च। अस्माल्ल्युटि। 'उपधायां च' इति दीर्घः। अकूर्दतेति। २१ कुर्द २२ खुर्द २३ गुर्द २४ गुद क्रीडायामेव। कुर्देर्लङ्। खूर्दकैः खूर्देर्ण्वुल्। वनान्तगूर्दी। रिपुगोदसूदी। गूर्देर्णिनिः। गुदेश्च घञ्। २५ षूद क्षरणे। नि सरणं तदर्हिंसार्थेऽप्यस्ति अस्माण्णिनिः॥

गभीरनिर्ह्लादमथास्थितो रथं ह्लदादनुस्वादितकृष्णसत्कथः।
पृदाकुजिह्वेगमयत्नतो ययौ वियोयुतत्काननजोतिनाध्वना॥ ५॥

अथ स रथमास्थितोऽयत्नतो वियोयुतत् काननजोतिनाध्वना पृदाकुजिह्वेगं ययौ। आस्थितः आरुह्य स्थितः। अयत्नतोऽप्रयासेन। वियोयुतत् काननजोतिना वियोयुतता अत्यर्थं भासमानेन काननेन जोतितुं भासितुं शीलं यस्य तेन। पृदाकुजिह्वेगम्। फूत्कारा-

१. 'दन्त्याजन्तसादयः' इति फलितोऽर्थः.

दिकुत्सितशब्दकरणात् पृदाकुः सर्पः । तं जयतीति पृदाकुजित् गरुडः । तस्य वेग इव वेगो यस्य इति क्रियाविशेषणं रथविशेषणं वा । गभीरनिर्ह्रादं गभीरो निर्ह्रादो ध्वनिर्यस्य तं रथम् । ह्रादादनुस्वादितकृष्णसत्कथः । ह्रादात् सुखेन हेतुना अनुस्वादिता. पुनःपुनश्चर्व्यमाणाः कृष्णस्य सत्कथा. येन सः ॥—निर्ह्रादमिति । २६ ह्राद अव्यक्ते शब्दे । अस्माद् घञ् । ह्रादात् । २७ ह्रादी सुखे च । चादव्यक्तशब्देऽपि । अस्मादपि घञ् । अनुस्वादितेति । २८ स्वाद आस्वादने । कर्मणि क्तः । पृदाकुरिति । २९ पर्द कुत्सिते शब्दे । अस्मात् 'पर्देर्नित्यसंप्रसारणमल्लोपश्च' इत्याकुप्रत्ययो रेफस्य संप्रसारणं पकारस्थिताकारस्य लोपश्चानन्तरः । ३० यती प्रयत्ने । अस्माद् 'यजयाचयत-' इति नङ्प्रत्यय. । वियोयुतादिति । ३१ युतृ ३२ जुतृ भासने । युतेः यङ्लुगन्ताच्छता । जोतिना । जुतेर्णिनिः ॥

एवं गोकुलं प्रति प्रस्थितोऽक्रूरो निजेप्सितप्रतिबन्धनाशङ्कनात् प्रार्थयते—

स वेथते स्माखिलवेथितं विधिं प्रश्रन्थितग्रन्थनधीरकत्थनः ।
अतेन्मुरारिर्मम चिन्मयोऽन्तिके च्योतन्दिशः प्रश्च्युतितैः स्मितामृतैः ६

स विधिं वेथते स्म । विधिमीश्वरं वेथते स्म प्रार्थितवान् । अखिलवेथितं सर्वजनैः प्रार्थितमिति विधिविशेषणं प्रधानकर्म वा । प्रश्रन्थितग्रन्थनधीः प्रकर्षेण श्रन्थितं शिथिलीभूतं ग्रन्थनं कौटिल्यं यस्यास्तादृशी धीर्यस्य सः । अकत्थनः । न कत्थननात्मश्लाघाशीलं यस्य सः । अस्य विष्णोः श्लाघाशील इति वा । प्रार्थनीयमेवाह—मुरारिर्ममान्तिके अतेत् सततं गच्छेत् । चिन्मयो ज्ञानस्वरूपः । प्रश्च्युतितैः स्मितामृतैर्दिशश्च्योतन् । प्रश्च्युतितैर्गलितैः । च्योतन् आसिञ्चन् ॥—वेथत इति । ३३ विथृ ३४ वेथृ याचने । विथेः 'लट् स्मे' इति भूते लट् । वेथितम् । वेथेः कर्मणि क्तः प्रश्रन्थितेति । ३५ श्रथि शैथिल्ये । तच्च शिथिलता अगाधता वा । अस्मात् कर्तरि क्तः । ग्रन्थनेति । ३६ ग्रथि कौटिल्ये । शाठ्यं वक्रता वा तत् । अस्माल्ल्युट् । अकत्थन इति । ३७ कत्थ श्लाघायाम् । सा च परविषया स्वविषया च स्यात् । अस्माद् 'अनुदात्तेतश्च-' इति युच् । अत्र युजन्तोक्त्या तवर्गान्तानुदात्तेतां समाप्तिः सूचिता । अतेदिति । ३८ अत सातत्यगमने । इतः प्रभृति उदात्ता उदात्तेतः । अस्माल्लिङ् । उदात्तेत् प्रकरणारम्भकत्वमिदम् । चिन्मय इति । ३९ चिती संज्ञाने । तच्च चैतन्यं स्मरणं च । भट्टिनेति(?) ज्ञानमात्रं च । अस्मात् संपदादिक्विबन्तान्मयट् । तद्रूप इति केचित् । इति कौमुद्याम् । तादृग्रूप्ये मयट् । च्योतन् । ४० च्युतिर् आसेचने । आर्द्रीभवनं तत् । अस्माच्छता । प्रश्च्युतितैरिति । ४१ श्च्युतिर् क्षरणे । लुनितत्वात् । अस्मात् कर्तरि क्तः ॥

कंसं प्रति हितानुरक्तिदोषेण प्रार्थनप्रतिबन्धनाशङ्कां परिहरति—

ममन्थ विश्वं सुजनानकुन्थकान्प्रकुन्थ्य बन्धूनपि लुन्थति स्म यः ।
स भोजराड्य हरिं निमन्थिषुः प्रमान्थनं सेधतु को निषेत्स्यति ॥७॥

---

१ 'प्रार्थितप्रतिबन्ध' पाठः.

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ८ ॥

[illegible] ॥—[illegible] । ५० [illegible] । [illegible] । ५१ [illegible] । ५२ [illegible] । ५३ [illegible] । ५४ [illegible] । ५५ णद अव्यक्ते शब्दे । 'णो न' [illegible] । अर्दितेति । ५६ अर्द गतौ याचने च । अस्मात् [illegible] । नर्देति । ५७ नर्द ५८ गर्द शब्दे । [illegible] लोट् । गर्दभ इति । '[illegible]' [illegible] ॥

अतर्दकास्तत्र विकर्दमाशया प्रखर्दवृत्तैरसमन्वितान्तिकाः ।
श्रुतान्दुकैश्चित्तगजेन्द्ररोधिनस्तुष्यन्तु सन्तो गुणविन्दुलोलुपाः ॥९॥

सन्तोऽत्र तुष्यन्तु । अतर्दका अहिंसकाः । विकर्दनो विगतदोष आशयो येषां ते । प्रखर्दवृत्तैः क्रूरव्यापारैरसमन्वितमसम्बद्धमन्तिकं येषां ते । श्रुतान्दुकैः शास्त्ररूपैरन्दुकैः पादकटकैः चित्तरूपं गजेन्द्रं रोद्धुं शीलं येषां ते । गुणस्य विन्दौ लेशे लोलुपाः सश्रद्धाः ॥—अतर्दका इति । ५९ तर्द हिंसायाम् । ण्वुल् । विकर्दमेति । ६० कर्द कुत्सिते शब्दे । बाहुलकात् औणादिकोऽमच् । प्रखर्देति । ६१ खर्द दन्दशूके । दन्दशूक इति तत्कर्तृके

[illegible]

[illegible] ॥ १५ ॥

[illegible] ॥—[illegible] । ७४ तिपृ [illegible] । [illegible] । ७५ शुन्ध शुद्धौ । [illegible] । [illegible] । ७६ शौटृ गर्वे । [illegible] । [illegible] । आत्मनेपदाच्चानुषङ्-[illegible] । [illegible] । ७७ लोकृ दर्शने । [illegible] । ७८ श्लोकृ संघाते । [illegible] । [illegible] । ७९ द्रेकृ ८० ध्रेकृ शब्दोत्साहयोः । शब्दोत्साह [illegible] । [illegible] । द्रेकेथम् । उपध्रेकयिताध्मि । ध्रेकेड्ढ्वम् ॥

स एवमादीन्विमृशन्नरेकधीरसेकतः स्रेकिदमानसो हरौ।
दुःस्रङ्कमाश्रङ्क्य हरेः पदं जनः प्रश्लङ्कते कुत्र रुचं क शङ्कते ॥ १२ ॥

स एवमादीन् विमृशन् असेकत गतवान्। अरेकधीररेकाशङ्का धीर्यस्य सः। हरौ स्रेकितमानसो गतमना जनो दुःस्रङ्कं हरेः पदमाश्रङ्क्य कुत्र रुजं प्रश्लङ्कते क शङ्कते। दुःस्रङ्कं दुष्प्रापं आश्रङ्क्य प्राप्य कुत्र रुजं पीडां प्रश्लङ्कते प्राप्नोति। न क्कापीत्यर्थः। क कार्ये॥—अरेकेति। ८१ रेकृ शङ्कायाम्। घञ्। असेकत। ८२ सेकृ ८३ स्रेकृ ८४ स्रकि ८५ श्रकि ८६ श्लकि गत्यर्थाः। सेकेर्लङ्। स्रेकितेति। स्रेकेः कर्तरि क्तः। दुःस्रङ्कमिति। स्रङ्केः 'ईषद्दुःसुषु कृच्छ्रा' इत्यादिना खल्। आश्रङ्क्येति। श्रङ्केर्ल्यप्। प्रश्लङ्कत इति श्लङ्केर्लट्। शङ्कत इति। ८७ शकि शङ्कायाम्। लट्॥

फलाङ्कितान्वङ्कितवल्लिमङ्कितान्वनप्रदेशानुरुकाककोकिलान्।
वृकावृतान्मुग्धचकोरकूजितानुड्डीनकङ्कानयमत्यवङ्कत ॥ १३ ॥

अयं वनप्रदेशान् अत्यवङ्कत अतिक्रान्तवान्। फलाङ्कितान् फलैश्चिह्नितान्। वङ्कितवल्लिमङ्कितान् वङ्किताभिः कुटिलाभिर्वल्लिभिर्लताभिर्मङ्कितान् मण्डितान्। मुग्धं चकोरकूजितं येषु तान्। उड्डीनाः कङ्काः येषु तान्॥—अङ्कितेति। ८८ अकि लक्षणे। कर्मणि क्तः। वङ्कितेति। ८९ वकि कौटिल्ये। कर्तरि क्तः। मङ्कितानिति। ९० मकि मण्डने। कर्मणि क्तः। काक इति। ९१ कक लौल्ये। इच्छायां च द्रुमे। अस्माद् बाहुलकात् कर्तरि घञ्। कोकिल। ९२ कुक ९३ वृक आदाने। 'सलि-कलि-अनि-महि-भडि-भण्डि-शण्डि-पिण्डि-तुण्डि-कुकि-भूभ्य इलच्'। इति कुकेरिलच्। वृकेति। वृकेरिगुपधत्वात् कः। चकोरेति। ९४ चक तृप्तौ प्रतिघाते च। अस्मात् 'कठिचकिभ्यामोरच्' इत्योरच्। कङ्केति। ९५ ककि ९६ वकि ९७ श्वकि ९८ त्रकि ९९ ढौकृ १०० त्रौकृ १०१ ष्वष्क १०२ वष्क १०३ मस्क १०४ टिकृ १०५ टीकृ १०६ तिकृ १०७ तीकृ १०८ रघि १०९ लघि गत्यर्थाः। कङ्केः पचाद्यच्। अत्यवङ्कतेति। वङ्केर्लङ्॥

प्रश्वङ्कनोत्त्रङ्कितद्रथस्वनादढौकि भीतैरपि नो शिखावलैः।
विष्वक्परित्रौकितलोचनैः स्थितं विष्वष्कमाणाम्बुदनादशङ्कया ॥ १४ ॥

शिखावलैः प्रश्वङ्कनोत्त्रङ्कितद्रथस्वनाद्भीतैरपि नो अढौकि। शिखावलैर्मयूरैः। प्रश्वङ्कनेन वेगगमनेन उत्त्रङ्कितादुद्गतात् तद्रथस्वनात्। नो न अढौकि गतम्। विष्वष्कमाणाम्बुदनादशङ्कया विष्वक्परित्रौकितलोचनैः स्थितम्। विष्वष्कमाणस्य वेगेन गच्छतो मेघस्य नाद इति शङ्कया विष्वक् परितः परित्रौकिते सचारिते लोचने यैः तथाभूतैः॥—प्रश्वङ्कनेति। श्वङ्केर्ल्युट्। उत्त्रङ्कितेति। त्रङ्केः कर्तरि क्तः। अढौकीति। भावे चिण्। परित्रौकितेति। त्रौकेः णिचि कर्मणि क्तः। विष्वष्कमाणेति। ष्वष्केः शानच्। 'सुब्धातुष्ठिवुष्वष्कतीनां न' इति धात्वादेः षः साभावः॥

अवस्कि रोहिद्भिरमस्कि विष्किरैरटेकि गोधाभिरटीकि पन्नगैः ।
अरङ्घि कोलैर्लघु तद्रथस्वनात्प्रबुध्य सिंहैः पुनरङ्घितं तदा ॥ १५ ॥

तद्रथस्वनात् रोहिद्भिरवस्कि धावितम् । विष्किरैरमस्कि पक्षिभिरुड्डतम् । गोधाभिरटेकि गतम् । पन्नगैरटीकि सपलुतम् । कोलैर्लघु अरङ्घि शीघ्रं गतम् । सिंहैः पुनः प्रबुध्य तदा अङ्घितम् । अन्येषां गतिराक्षिप्ता निन्दिता वा ॥—अवस्कि, अमस्कि, अटेकि, अटीकि, अरङ्घि । वस्कादीनां पञ्चानां भावे लुङि चिण् । लङ्घिति । 'रङ्घिलङ्घ्योर्नलोपश्च' इत्युपसंख्या- । अङ्घितम् । ११० अघि १११ वघि ११२ मघि गत्याक्षेपे । गतौ गमनारम्भे चैके । कैतवे च । अङ्घेः साध्ये भावे क्तः ॥

प्रवङ्घमानस्य च तस्य सत्वरं विमङ्घनस्याधिकराघितात्मनः ।
निकाममुल्लाघतनोः समस्तगात्प्रद्राघिता श्लाघ्यगुणस्य वर्तनी ॥ १६ ॥

सत्वरं प्रवङ्घमानस्य तस्य प्रद्राघिता वर्तनी समस्तगात् च । प्रवङ्घमानस्य सम्यग्गच्छतः प्रद्राघिता सत्वर्धमानता समस्तगात् अतिक्रान्ता । विमङ्घनस्य विगतं कैतवं यस्य तस्य । अधिकराघितात्मनोऽधिकं राघितः समर्थ आत्मा मनो यस्य तस्य । निकाममुल्लाघतनोः उल्लाघा निर्गतरोगा तनुर्यस्य तस्य ॥—प्रवङ्घमानस्येति । वङ्घे शानच् । विमङ्घनस्य । नन्द्यादिर्ल्युट् । राघितेति । ११३ राघृ ११४ लाघृ ११५ द्राघृ सामर्थ्ये । द्राघृ आयामे च्यान च दैर्घ्ये क्रियासमर्थने वा । राघे कर्तरि क्तः । उल्लाघेति । 'अनुपसर्गात्फुल्ल-क्षीब-' इति लाघेर्निपातित । प्रद्राघितेति । द्राघे कर्तरि क्तः । श्लाघ्येति । ११६ श्लाघृ कत्थने । [illegible] कर्मणि ण्यत् । शीलाद्य उदात्ता अनुदात्तेतः ॥

अपत्रपातत्यगुणेन तत्रता ततलश्वथुपापकषे पुरेऽमुना ।
पेजे. न्न्यस्तीमिव ता कलिन्दजा नंतीर्थवृन्दावनमञ्च्यनोन्नितम्॥१७॥

अपत्रपा [illegible] अमुना [illegible] कलिन्दजा [illegible] । अपत्रपा [illegible] [illegible] पुरेण । [illegible] अपरिमिताना गुणा यस्य तेन । [illegible] पुरे [illegible] । [illegible] एव [illegible] पुरे [illegible] [illegible] । [illegible] कलिन्दजा [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] ॥—[illegible] । ११७ पाज [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] । ११८ त्रप [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । ११९ 'त्रपि [illegible]' । [illegible] । १२० कुच [illegible] । [illegible] । [illegible] । १२१ [illegible] । [illegible] । [illegible] । १२२ [illegible] १२३ [illegible] १२४ [illegible] १२५ [illegible] १२६ [illegible] । [illegible] ॥

वृन्दावनं विशिनष्टि चतुर्दशभि.—

अराखितत्वग्भिरलाखितच्छदैः प्रद्राखिताध्राखिफलैश्च शाखिभिः ।
प्रश्लाखितं प्रोखितसत्वमुङ्खितं खगैर्वखन्मारुतवङ्खिसौरभम् ॥ १८ ॥

शाखिभिः प्रश्लाखितं व्याप्तम् । कीदृशैरित्यत्राह—अराखितत्वग्भि· । अराखिता अशुष्का त्वग् येषा ते । अलाखितास्तरुणाश्छदा येषा ते । प्रद्राखितानि अत्यन्तपर्याप्तानि अध्राखीन्यशोषणशीलानि फलानि येषा तैः । प्रोखितसत्वम् । प्रोखितानि इतस्ततो गच्छन्ति सत्वानि जन्तवो यस्मिंस्तत् । खगैरुङ्खितं प्राप्तम् । वखन्मारुतवङ्खिसौरभम् । वखता सचरता वायुना सह गमनशीलं सौरभं सौरभ्यं यस्य तत् ॥—अराखितेति । राखे कर्तरि क्तः। अलाखितेति । लाखेः क्तः । प्रद्राखितेति । द्राखे क्तः । अध्राखीति।ध्राखेर्णिनि । शाखीति । १२७ शाखृ १२८ श्लाखृ व्याप्तौ । शाखेरप्रत्ययान्ताद्व्रीह्यादित्वादिनि । प्रश्लाखितम् । श्लाखे. क्त. । प्रोखितेति । **१२९ उख १३० उखि १३१ वख १३२ वखि १३३ मख १३४ मखि १३५ णख १३६ णखि १३७ रख १३८ रखि १३९ लख १४० लखि १४१ इख १४२ इखि १४३ ईखि १४४ वल्ग १४५ रगि १४६ लगि १४७ अगि १४८ वगि १४९ मगि १५० तगि १५१ त्वगि १५२ श्रगि १५३ श्लगि १५४ इगि १५५ रिगि १५६ लिगि** गत्यर्थाः । उखे कर्तरि क्त । उखितमिति । उङ्खे कर्मणि क्त । वखदिति । वेखेः शता । वङ्खीति । वङ्खेर्णिनि ॥

मखत्कपोतं मदमङ्खिबर्हिणं णखत्पिकं नङ्खितखञ्जनोत्करम् ।
रखच्छशं रङ्खितरङ्कु रिङ्खितद्विपं लखत्केसरिलङ्खदारवम् ॥ १९ ॥

मखन्त उद्गच्छन्त कपोता यस्मिंस्तत्।मदेन मङ्खन्तो गमनशीला बर्हिणो यस्मिंस्तत् । नखन्तः सचरन्त पिका यस्मिंस्तत् । नङ्खित. सचरन् खञ्जनानामुत्करो यस्मिंस्तत् । रखन्त शशा यस्मिंस्तत् । रङ्खिता रङ्कवो यस्मिंस्तत्। रिङ्खिताश्चलिता द्विपा यस्मिंस्तत् । लखन्त्य इतस्ततो गच्छन्त्य. केसरिभ्यो लङ्खन्तुद्गच्छन्नारवो यस्मिंस्तत् ॥—मखे. शता । मिङ्खेर्णिनि. । नखे शता । नखे· क्त । रङ्खेः शता । रङ्खे क्त । लखिलङ्ख्यो शता ॥

एखच्चकोरोत्करमिङ्खितं शुकैः प्रेङ्खल्लतावल्गनरङ्गमण्डपम् ।
विलङ्गदेणं शबराङ्गनाजनप्रवङ्गितं मङ्गलधेनुतङ्गितम् ॥ २० ॥

एखन्त उद्गच्छन्तश्चकोरोत्करा. यस्मिंस्तत् । शुकैरिङ्खितं प्राप्तम् । प्रेङ्खन्त्याश्चलन्त्या लतारूपाया· नर्तक्या· वल्गनस्य नर्तनस्य रङ्गमण्डपम् । विलङ्गन्तो विशेषेण गच्छन्त एणा यस्मिंस्तत् । शबराङ्गनाजनैः प्रवङ्गितं प्राप्तम् । मङ्गलधेनुतङ्गितं मङ्गलरूपाभिर्धेनु-

---

१. 'चकोरोत्सेराः' इति पाठः.

भिल्लरिति व्याप्तम् ॥—एखदिति । इखेः शता । इङ्खितम् । इङ्खेः कर्मणि क्त । प्रेङ्खदिति । ईङ्खेः शता । वल्गेनेति । वल्गेर्ल्युट् । रङ्गेति । रङ्गो गच्छन्त्यस्मिन् प्रेक्षकाणां मनांसीति । 'हलश्च' इति सञ्ज्ञायामधिकरणे घञ् । अङ्गे. प्राप्नोत्यवयवानित्यङ्गम् । प्राग्वद् घञ् । अस्मात् 'अङ्गात् कल्याणे' इति पामादिपाठान्मत्वर्थीयो न. । प्रवङ्गितमिति । वङ्गेः कर्मणि क्त. । मङ्गलेति । 'मङ्गेरलच्' इत्यलच् । तङ्गेः कर्मणि क्तः ॥

त्वङ्गत्खगश्लङ्गितपक्ष्मारुतश्लङ्गद्रजोराजिभिरिङ्गिताम्बरम् ।
रिङ्गत्प्रियालिङ्गितभृङ्गसंगमत्वङ्गत्प्रसूनं रवितापयुङ्गितम् ॥ २१ ॥

त्वङ्गतां दयमानानां खगानां श्लङ्गितैश्चलितैः पक्षमारुतैः श्लङ्गन्तीभी रजोराजिभिरिङ्गितं व्याप्तमम्बरं यस्मिंस्तत् । रिङ्गन्त्या चलन्त्या प्रियया लिङ्गितानां भृङ्गाणां संगमेन त्वङ्गन्ति चलन्ति प्रसूनानि यस्मिंस्तत् । रवितापेन युङ्गितं वर्जितम् ॥ त्वङ्गदिति । त्वङ्गेः शता । श्लङ्गेः कर्तरि क्त. । श्लङ्गेः शता । इङ्गेः कर्मणि क्त । रिङ्गदिति । रिङ्गेः शता । आलिङ्गितेति । आङ्पूर्वत्वादाङ्लेषार्थत्वम् । कर्मणि क्त. । त्वङ्गदिति । त्वगि कम्पने । अस्माच्छता । युङ्गितमिति । १५७ युगि १५८ जुगि १५९ बुगि वर्जने । युङ्गेः कर्मणि क्त. ॥

विजृम्भ्य युङ्ग्यं गुणसंघदङ्घका अलङ्घितानन्दरसात्तवर्धनाः ।
सुमङ्घिता शिङ्घितपुष्पसौरभा यदर्चमाना. पशुपा. प्रसेचिरे ॥२२॥

पशुपा यत् प्रसेचिरे यत् वृन्दावनं प्रसेचिरे सम्यक् सेवितवन्तः । कीदृशा इत्यत्राह— युङ्ग्यं विजृम्भ्य गुणसंघदङ्घका । वर्जनीयं वर्जयित्वा गुणसंघस्य दङ्घकाः पालकाः । अलङ्घितस्य सम्पूर्णस्य परिपूर्णस्य आनन्दस्य रसेनास्वादनेनात्तः स्वीकृतः वर्धनं हानौ वैन्यं । सुमङ्घिता मण्डिता । शिङ्घितः आघ्रातः पुष्पाणां सौरभो यैस्ते ॥—विजृम्भेति । जृम्भेर्ल्यप् । युङ्ग्यमिति । ण्यत् । दङ्घका इति । 'दघि पालने' [illegible] । अस्माण्ण्वुल् । अलङ्घितेति । 'लघि शोषणे' । कर्तरि क्त । वर्धनेति । १६० वर्घ हनने । ल्युट् । सुमङ्घिता । १६१ मघि मण्डने । कर्मणि क्त । १६२ शिघि आघ्राणे । कर्मणि क्त । [illegible] उदात्ता उदात्तेन । वर्तमाना इति । १६३ वर्च दीप्तौ । [illegible] । [illegible] । प्रसेचिरे । १६४ षच सेचने सेवनेऽपि । लिट् ॥

सुलोचना यत्र शचीसमप्रभा अगाश्चयु श्वचितसौरभा. यदे ।
[illegible] पाश्चनयाश्चि [illegible] पिता प्रजाङ्गना निर्मचनेन [illegible] ॥२३॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] । १६९ [illegible] । १७० [illegible] १७१ [illegible] । [illegible] । [illegible] । १७० कचि १७१ काचि [illegible] । [illegible] । १७२ [illegible] १७३ शुचि [illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ २४ ॥

[illegible] ॥— [illegible] । १७४ [illegible] । १७५ [illegible] । १७६ पुन [illegible] । [illegible] । १७७ ऋज [illegible] । [illegible] । ऊर्जन शक्तिप्राप्ति प्राणन वा । [illegible] । १७८ भ्राजि १७९ भूजी भर्जने । [illegible] । [illegible] । इदित्वादनिट्त्वम् । [illegible] । १८० [illegible] १८१ [illegible] १८२ भ्राजृ दीप्तौ । [illegible] कर्तरि क्त ॥

अभ्रेजि विभ्राग्भिरनीजितैश्च यत्कदाप्यशोचद्भिरशेषजन्तुभिः ।
चुकोच यत्रोत्कुचिताङ्गमुन्मुदः क्रौञ्चोऽपि लुञ्चन्हृदि सम्यगार्तताम् २५

यदशेषजन्तुभिरभ्रेजि च । अभ्रेजि शोभितम । विभ्राग्भि विशेषेण शोभमानैः । अनीजितैरकुत्सितैः । कदाप्यशोचद्भि सदा सतुष्टैः । यत्र क्रौञ्चोऽपि हृद्यार्तता सम्यग्लुञ्चनुन्मुद उत्कुचिताङ्गं चुकोच । क्रौञ्च पक्षी दुःखमपनयमुत्कुचितान्युच्चैः कुचितानि कुटिलीभूतान्यङ्गानि यस्मिन् तथेति उत्कोचनक्रियाविशेषणम् । चुकोच उच्चैः कूजितवान् ॥—अभ्रेजि । भ्रेजेर्णिजन्तात् कर्मणि चिण् । विभ्राग्भि । भ्राजे क्विपि 'चो: कु' इति कुत्वम् । भ्रस्यादिषत्वं तु राजेत्यनन्तरपठितस्यैव । अनीजितै । १८३ ईज गतिकुत्सनयो । कर्मणि क्त । वर्चादय पचिवर्ज्यमुदात्ता अनुदात्तेत । अशोचद्भि । १८४ शुच शोके । मजान्ता उदात्ता उदात्तेत । अस्माच्छता । चुकोच । १८५ कुच शब्दे तारे । गतावित्येके । अस्मादिट् । उत्कुचितेति । १८६ कुञ्च १८७ क्रुञ्च गतिकौटिल्याल्पीभावयो । गते.

कौटिल्ये द्रव्यस्याल्पीभावे चेलर्थः । 'गतिकौटिल्ययो' इति द्वमे । कुचे कर्तरि क्तः । कौच इति । कुचे 'ऋत्विग्दधृग्–' इत्यादिना क्विनि कुट् । अल्पात् पुन प्रज्ञादित्वादण् । लुञ्चन् । १८८ लुञ्च अपनयने । शता । सम्यगिति । १८९ अञ्चु गतिपूजनयोः । 'ऋत्विग्' इत्यादिना क्विन् । 'क्विन्प्रत्ययस्य कु' इति कुत्वम् ॥

आवक्रचञ्चूपुटतञ्चदारवत्वञ्चत्खगमुक्तशिखैर्लताद्रुमैः ।
अम्लुक्तरश्मौ शशिना निमुम्रुचे निमुम्लुचेऽर्केण च यत्र संततम् २६

यत्र शशिना निमुम्रुचे । अर्के (र्के)ण च निमुम्लुचे । उभयोरस्तमितमित्यर्थः । कीदृशे वने । लताद्रुमैरम्लुक्तरश्मौ अप्रविष्टरश्मौ । कीदृशैर्लताद्रुमैः । आवक्रचञ्चूपुटतञ्चदारवत्वञ्चत्खगमुक्तशिखैः । ईषद्वक्रचञ्चूसम्पातात् तञ्चता उद्गच्छता आरवेण शब्देन सह त्वञ्चद्भिर्गच्छद्भिः खगैर्मुक्ता शाखाः शिखा अग्राणि येषां तैः ॥—आवक्रेति । १९० वञ्चु १९१ चञ्चु १९२ तञ्चु १९३ त्वञ्चु १९४ म्रुञ्चु १९५ म्लुञ्चु १९६ म्रुचु १९७ म्लुचु गत्यर्थाः । वञ्चे 'स्फायितञ्चि–' इत्यादिना रकि नेलोपश्च । वक्र इति । चञ्चे 'पटिचटिचञ्चिभ्यश्च' इति भोजोक्त्या उप्रत्ययः । 'अप्राणिजातेश्च' इत्यूङ् । तञ्चत्त्वञ्चदिति । तञ्चे त्वञ्चेश्च शता । मुक्तेति । मुचेः कर्मणि क्तः । अम्लुक्तेति । म्लुचे कर्तरि क्तः । निमुम्रुचे निमुम्लुचे । मुचिम्लुच्योर्भावे लिट् । निपूर्वत्वाद्द्वयोरस्तमयार्थत्वम् ॥

समम्रुचत्क्षीरमथाग्लुचद्धृतं चुकोज वासांसि चुखोज मानसम् ।
समग्लुचत्केलिषु सज्जमानधीः स यत्र गुञ्जन्मणिनूपुरो हरिः ॥२७॥

हरिर्यत्र क्षीरं समम्रुचदचोरयत् ॥ अथ घृतं अग्लुचदहार । वासांसि चुकोज हृतवान् । मानसं चुखोज । वृ(व्र)जवासिना हृदयं लीलाभिरपहृतवानित्यर्थः । यत्र केलिषु सज्जमानधीर्गुञ्जन्मणिनूपुरः स समग्लुचत् । सज्जमाना संलग्यन्ती धीर्यस्य स । गुञ्जन्तौ क्वणन्तौ मणिनूपुरौ यस्य सः । समग्लुचत् सञ्चचार ॥—समम्रुचत् । १९८ म्रुचु १९९ ग्लुचु २०० कुजु २०१ खुजु स्तेयकरणे । म्रुचे 'जृस्तम्भु–' इत्यादिना लुङ्यङ् । अग्लुचत् । ग्लुचेः प्राग्वदङ् । चुकोज चुखोज । कुजेः खुजेश्च लिट् । समग्लुचत् । २०२ ग्लुञ्चु २०३ षस्ज गतौ । 'षचे' इत्यप्येके । षस्जेर्लक्षणया सङ्गार्थता । ग्लुचेरङि नलोपः । सज्जमानेति । 'यदभिप्रायेषु सज्जते' इति भाष्यप्रयोगादात्मनेपदम् । तेन शानच् । गुञ्जदिति । २०४ गुजि अव्यक्ते शब्दे । शता ॥

सुरार्चिते म्लेच्छजनैर्दुरासदे श्रीलच्छिताङ्गे सितपुष्पलाञ्छिते ।
यत्र स्थिते वाञ्छितदे हरिद्रुमे तदाञ्छितह्रीच्छनमास नन्दनम् ॥२८॥

---

१ 'चो कुः' इत्येतद्दृष्टयास्यासिद्धत्वेन 'चो. कु' इत्यस्योपन्यासो युक्तः. २ 'नकारजावनुस्वारपञ्चमौ झलि धातुषु । सकारजः शकारश्च षाट्टवर्गस्तवर्गजः ॥' इत्यभियुक्तोक्त्या धातूनां नकारोपधत्वात्.

यत्र हरिद्रुमे स्थिते तत् नन्दनमाञ्छितह्रीच्छनमास । हरिद्रुमे हरिस्थे हरिनन्दने च नन्दनं नन्दनोद्यानमाञ्छितह्रीच्छनं आञ्छितमागतं ह्रीच्छनं लज्जा यस्य तत्। हरिद्रुमं विशिनष्टि—सुरार्चिते सुरैर्देवैः पूजिते । म्लेच्छजनैर्दुरागदे प्राकृतजनैर्दुष्प्रापे। श्रीलच्छिताङ्गे श्रिया लक्ष्म्या शोभया न लच्छितमङ्कितमङ्गं यस्य तस्मिन्। स्मितपुष्पलाञ्छिते स्मितैरेव पुष्पैः स्मितैर्विकसितैः पुष्पैश्च लाञ्छिते। वाञ्छितदे ईप्सितदे॥—अर्चितेति। २०५ अर्च पूजायाम्। 'अच' इत्येके। अर्चे कर्मणि क्तः। म्लेच्छेति। २०६ म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे। स चास्पष्टशब्दः। अपशब्दो वा। म्लेच्छेः पचाद्यच्। लच्छितेति। २०७ लछ २०८ लाछि लक्षणे। लच्छेः कर्मणि क्त । 'च्छे च' इति तुक्। पूर्वत्र 'दीर्घात्' इति तुक्। लाञ्छितेति। लाञ्छेः कर्मणि क्तः। वाञ्छितेति। २०९ वाछि इच्छायाम्। कर्मणि क्तः। आञ्छितेति। २१० आछि आयामे। कर्तरि क्त । ह्रीच्छनम्। २११ ह्रीछ लज्जायाम्। ल्युट्। प्राग्वत्तुक्॥

अहूर्णचित्ताः परिमूर्छितव्रताः स्फूर्णामया अप्रयुशः कृतोञ्छनाः।
भजन्ति यां व्युष्टिमतोऽपि भूयसीं ध्रजन्ति यद्ध्रञ्जनमात्रतो जनाः २९

ईदृशा या व्युष्टिं भजन्ति जनाः। यद्ध्रञ्जनमात्रतोऽपि भूयसीं ध्रजन्ति । व्युष्टिं फलम्। यद्ध्रञ्जनमात्रतो यस्य वृन्दावनस्य ध्रञ्जनमात्रतः प्राप्तिमात्रेण। ध्रजन्ति प्राप्नुवन्ति। कीदृशा इत्यत्राह—अहूर्णचित्ताः अहूर्णमकुटिलं चित्तं येषां ते । परिमूर्छितव्रता परिमूर्छितं परिपूर्णं व्रतं येषां ते। स्फूर्णामयाः स्फूर्णा विस्मृता आमया यैस्ते । अप्रयुशोऽप्रमत्ता । कृतोञ्छनाः वृत्त्यर्थं कृतमुञ्छनं धान्यानां पृथक्पृथगादानं यैस्ते॥—अहूर्णेति। २१२ हुर्छा कौटिल्ये। इह कौटिल्यमपसरणमित्येके। कर्तरि क्तः। आदित्वादनिट्त्वम्। परिमूर्छितव्रताः। २१३ मूर्छा मोहसमुच्छ्राययोः। 'गुरोश्च हलः' इत्यप्रत्यये मूर्छा। तस्मात् 'तदस्य संजातम्' इति तारकादित्वादितचि मूर्छितम्। स्फूर्णेति। २१४ स्फुर्छा विस्मृतौ। कर्मणि क्त । अप्रयुश। २१५ युछ प्रमादे । अस्मात् क्विपि 'च्छ्वोः शूड्—' इति छस्य शः । उञ्छनेति । २१६ उछि उञ्छे। उञ्छो धान्यानां पृथक्पृथगादानम्। अस्माल्ल्युट्। व्युष्टिमिति। २१७ उछी विवासे। स च समाप्तिः। प्रायेण विवन्धनवर्जनातिक्रमेषु च द्रुमे अस्मात् क्तिन्। ध्रजन्ति। २१८ ध्रज २१९ ध्रजि २२० धृज २२१ धृजि २२२ ध्वज २२३ ध्वजि गतौ। 'व्रजि' इत्येके। ध्रजेर्लट्। ध्रञ्जेर्ल्युट्॥

अथ वनवर्णनमुपसंहृत्याक्रूरस्य प्रवृत्तिमाह—

प्रध्रज्य मोदं स दधृञ्ज तद्वनं ध्वजोद्गतिध्वञ्जितकूजदण्डजम्।
स्वर्गोपमं सर्जितपुण्यसंचयो गभीरगर्जद्रथतर्जिताम्बुदः॥ ३०॥

स मोदं प्रध्रज्य तद्वनं दधृञ्ज। प्रध्रज्य प्राप्य दधृञ्ज प्राप। ध्वजोद्गतिध्वञ्जितकूजदण्डजं ध्वजस्योद्गत्योर्ध्वगमनेन ध्वञ्जिता गताः कूजन्तो अण्डजा यस्मात्तत्। सर्जितपु-

त्यसंनतोऽजितमुकुतौघः । गभीरगर्जद्रथतर्जिताम्बुदः गभीरं यथा तथा गर्जता गच्छता यानेन रथेन तर्जितो भर्त्सितोऽम्बुदो येन स ॥—प्रभ्रज्येति । भ्रजेर्ल्यप् । दधृज धृतौलिट् । ध्वजेति । ध्वजे पचाद्यच् । ध्वजितेति । ध्वजे कर्तरि क्तः । कूजदिति । २२४ कूज अव्यक्ते शब्दे । शता । खर्जेति । २२५ अर्ज २२६ षर्ज अर्जने । गुण अर्जते । अर्जेर्घञि वार्तिकमते न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् । सर्जितेति । षर्जे कर्मणि क्तः । [गर्जदिति] । २२७ गर्ज शब्दे । मेघशब्दे द्रुमे । अस्माच्छता । तर्जितेति । २२८ तर्ज भर्त्सने । कर्मणि क्तः ॥

अर्कार्जितोऽसौ हरिखर्जनोत्कधीरजत्पशुव्रातमजेन तेजितम् ।
लसत्खजाकं व्रजमासदत्क्रमादखञ्जितैरेजितचामरैर्हयैः ॥ ३१ ॥

असौ हयैः क्रमात् व्रजमासददुपगतोऽभूत् । अकर्जितोऽभीतो दुःखरहितो निश्चलबुद्धिश्च । हरिखर्जनोत्कधीः । हरेः खर्जने पूजायामुत्का धीर्यस्य सः । अजत्पशुव्रातमजन्तो गच्छन्तः पशुव्राता यस्मिंस्तत् । अजेन तेजितं पालितम् । लसत्खजाकं लसन्तः राजाका मन्थनदण्डा यस्मिंस्तत् । अखञ्जितैरपङ्गुभिः । एजितचामरैरेजिताः कम्पिताश्चामरा येषु तैः ॥—अकर्जित इति । २२९ कर्ज व्यथने । तच्च भयदुःखं चलनं च अस्मात् कर्तरि क्तः । खर्जनेति । २३० खर्ज पूजने । मार्जने च द्रुमे । ल्युट् । [अजदिति] । २३१ अज गतिक्षेपणयोः । शता । तेजितम् । २३२ तेज पालने । कर्मणि क्तः । खजाकेति । २३३ खज मन्थे । 'खजेराकः' इत्याकप्रत्ययः । अखञ्जितैः । २३४ खजि गतिवैकल्ये । कर्तरि क्तः । एजितेति । २३५ एजृ कम्पने । कर्तरि क्तः ॥

विस्फूर्जदक्षीणघनाघनोपमक्षीजा लजन्तस्त्रिदशानलाञ्जितान् ।
लाजादिहोतृष्वपि लञ्जनप्रदा यस्मिन्विनेशुर्जजनेषु दानवाः ॥ ३२ ॥

दानवा यस्मिन् जजनेषु विनेशुः । यस्मिन् व्रजे । जजनेषु युद्धेषु । कीदृशा इत्यत्राह—विस्फूर्जदक्षीणघनाघनोपमक्षीजाः । विस्फूर्जद्भिः स्तनयद्भिः, अक्षीणैः पूर्णैर्घनाघनैर्मेघैरुपमा यस्य तादृशः क्षीजोऽव्यक्तशब्दो येषां ते । अलाञ्जितान् कैरप्यभर्त्सितांस्त्रिदशान् लजन्तो भर्त्सयन्तः । लाजादिहोतृष्वपि लञ्जनप्रदा भर्त्सनप्रदाः ॥—विस्फूर्जदिति । २३६ टु ओ स्फूर्जा वज्रनिर्घोषे । शता । अक्षीणेति । २३७ क्षि क्षये । कर्तरि क्तः । 'निष्ठायामण्यदर्थे' इति दीर्घे 'क्षियो दीर्घात्' इति निष्ठानत्वम् । क्षीजेति । २३८ क्षीज अव्यक्ते शब्दे । घञ् । लजन्त इति । २३९ लज २४० लजि भर्त्सने । २४१ लाज २४२ लाजि भर्त्सने । भर्जने चेति लीलाशुकः । लजेः शता । अलाञ्जितान् । लाजेः कर्मणि क्तः । लाजेति । लाजेः कर्मणि घञ् । लञ्जनेति । लञ्जेर्ल्युट् । जजनेषु २४३ जज २४४ जजि युद्धे । जजेर्ल्युट् ॥

---

१. 'वज्रनिष्पेषे' इति पाठः ।

जहर्ष जञ्जातुजितस्थलैरसौ वृषैरतुञ्जैर्गजगञ्जिभिर्वृतम्।
गर्जत्खरं गृञ्जितधेनुमोमुजद्वत्सोत्करं मुञ्जदजं वजन्व्रजम्॥ ३३॥

असौ व्रज वजञ्जहर्ष। वजन् प्राप्नुवन्। कीदृशं व्रजम्। वृषैर्वृतं व्याप्तम्। कीदृशैर्वृषैः। जञ्जातुजितस्थलैः जञ्जया परस्परयुद्धेन तुजितानि पीडितानि स्थलानि यैस्तैः। अतुञ्जैर्नराणामहिंसकैः। गजगञ्जिभिर्गज इव शब्दायमानैः। कीदृशं व्रजम्। गर्जत्खरं गर्जन्तः शब्दायमानाः खरा यस्मिंस्तम्। गृञ्जितधेनुमोमुजद्वत्सोत्करं गृञ्जिताः हुंकाररवं कुर्वाणा धेनवो नवप्रसूता गावो यस्मिंस्तच्च। मोमुजतः पुनः पुनः शब्दायमाना वत्सोत्करा यस्मिंस्तच्च। मुञ्जदजं मुञ्जन्तो नदन्तोऽजाश्छागा यस्मिंस्तं च॥—जञ्जेति। जञ्जे 'गुरोश्च—' इत्यकार। तुजितेति। २४५ तुज हिंसायाम्। कर्मणि क्तः। अतुञ्जे। २४६ तुजि पालने च। प्राणने च द्रुमे। अच्। गजेति। २४७ गज २४८ गजि २४९ गृज २५० गृजि २५१ मुज २५२ मुजि शब्दार्थाः। गज मदने च। मज मजि इत्यप्येके। शब्दायते माद्यति वेत्यर्थे गजेरच्। गञ्जीति। गञ्जेः 'कर्तर्युपमाने' इति णिनि। गर्जदिति। गृजेः शता। गृञ्जितेति। गृञ्जेः कर्तरि क्तः। मोमुजदिति। मुजेर्यङ्लुकि शता। मुञ्जदिति मुञ्जेः शता। वजन्। २५३ वज २५४ व्रज गतौ। वजेः शता। व्रजेः 'गोचरसचर—' इत्यादिना घः॥

मार्गात्स दृष्ट्वा हरिपादलाञ्छनं व्यवेष्टतोर्व्यां महनीयचेष्टितः।
तत्केलिसंगोष्टितलोष्टमानमद्वने मरुद्घट्टितपोस्फुटद्द्रुमे॥ ३४॥

मार्गात् स हरिपादलाञ्छनं दृष्ट्वोर्व्यां महनीयचेष्टितो व्यवेष्टत। मार्गात् मार्गमतिक्रान्तवान्। व्यवेष्टत विलुठितवान्। महनीयचेष्टितो महनीयं चेष्टितं व्यापारो यस्य सः। वने तत्केलिसगोष्टितलोष्टमानमत्। तस्य भगवतः केल्या सगोष्टितं सघातीकृतं लोष्टमिष्टकाखण्डम्। कीदृशे वने। मरुद्घट्टितपोस्फुटद्द्रुमे मरुद्घट्टिता वायुभिः कम्पिताः। अत एव पोस्फुटतः अत्यर्थं दलन्तो द्रुमा यस्मिंस्तस्मिन्॥—मार्गादिति। २५५ अट्ट अतिक्रमहिंसनयोः। शाङ्न्ता उदात्ता अनुदात्तेतः। दोपधस्तोपधो वायम्। टोपधोऽपि द्रुमे। अस्मात् क्विपि सयोगान्तलोपः। व्यवेष्टत। २५६ वेष्ट विलुठने। अकर्मकः। लङ्। चेष्टितेति। २५७ चेष्ट चेष्टायाम्। अस्मात् सिद्धभावे क्तः। गोष्टितेति। २५८ गोष्ट २५९ लोष्ट संघाते। गोष्टेर्णिजन्तात् कर्मणि क्तः। लोष्टमिति। पचाद्यच्। घट्टितेति। २६० घट्ट चलने। कर्तरि क्तः। पोस्फुटदिति। २६१ स्फुट विकसने। यङ्लुगन्तात् शता॥

अनन्कुमार्गेषु शुभाध्वनैव वन्प्रमन्भृशोत्कण्ठितगोपिके हरौ।
स पापमुन्भिर्बुधहेड्भिरुन्मदैरनेठितां क्ष्मां पुनरप्यहिण्डत॥ ३५॥

स उन्मदैरनेठिता क्ष्मा पुनरप्यहिण्डत। उन्मदैरुद्धतमदैरनेठितामपीडितामहिण्डता-

गच्छत्। कीदृश। कुमार्गेषु अनन्नगच्छन्। शुभाध्वना एव वनसहाय एव गच्छन्। भृशोत्कण्ठितगोपिके हरौ प्रमन् भृशमुत्कण्ठिता गोपिका यस्मिंस्तस्मिन्। सोत्कण्ठस्मृतिमान्। कीदृशैरुन्मदैः। पापमुन्भिः पापस्य पालकैः। बुधहेड्भि बुधाना बाधकैः॥—अनन्निति। २६२ अठि गतौ। अस्मात् क्विपि सयोगान्तलोपे अन्। तस्मान्नञ्समासे नुट्। वन्निति। २६३ वठि एकचर्यायाम्। सा चासहायगमनम्। प्राग्वत्। क्विप्। प्रमन्निति। २६४ मठि २६५ कठि शोके। अत्र शोक सोत्कण्ठस्मरणम्। उत्कण्ठामात्रे त्वकर्मकः। मण्ठे प्राग्वत् क्विप्। सयोगान्तलोपश्च। उत्कण्ठितेति। कण्ठेः कर्तरि क्तः। पापमुन्भिः। २६६ मुठि पालने। क्विप्। बुधहेड्भि। २६७ हेठ विबाधायाम्। २६८ एठ च। हेठेः क्विप्। अनेठिताम्। एठे कर्मणि क्त। अहिण्डत। २६९ हिडि गत्यनादरयोः लङ्॥

प्रहुण्डितानैक्षत चारुकुण्डलान्प्रवण्डितार्थानविमण्डिताशयान्।
स भण्डिलो भोजनृपालपिण्डभुक्प्रमुण्डितांस्तत्र जनानतुण्डकान्॥३६॥

भण्डिलः स तत्र प्रहुण्डिताञ्जनानैक्षत। भण्डिलो दूतः। प्रहुण्डितान् संघातीभूतान्। चारुकुण्डलान् चारूणि कुण्डलानि येषा तान्। प्रवण्डितार्थान् प्रवण्डिताः सम्यक् विभक्ता अर्था पुरुषार्था धनानि वा येषा तान्। अविमण्डिताशयान्। अविमण्डितोऽविभक्त आशयो येषा तान्। एकमनस्कानित्यर्थः। प्रमुण्डितान् अत्यन्तशुद्धान्। अतुण्डकान् अहिंसकान्। पिण्डमन्नम्॥—प्रहुण्डितानिति। २७० हुडि सघाते कर्तरि क्त। कुण्डलेति। २७१ कुडि दाहे। 'वृदिमण्डिकुण्डिकन्दिभ्योऽलच्' इत्यलच्। प्रवण्डितेति। २७२ वडि विभाजने। २७३ मडि च। द्वौ वेष्टनेऽपीत्येके। वण्डे कर्मणि क्तः। अविमण्डितेति। मण्डे कर्मणि क्त। भण्डिल इति। २७४ भडि परिभाषणे। तच्च परितो भाषणम्। सनिन्दवचनं वा। परिहास इत्येके। अस्मात् 'सलिकल्यनिभटिभण्डितण्डिभ्य इलच्' इतीलच्। पिण्डेति। २७५ पिडि सघाते। पचाद्यच्। प्रमुण्डितान्। २७६ मुडि मार्जने। शुद्धिन्यग्भावौ तत्। कर्तरि क्तः। अतुण्डकान्। २७७ तुडि तोडने। दारणं हिंसनं वा तत्। अस्माण् ण्वुल्॥

अभुण्डितोच्चण्डगतीनशण्डनान्कुमार्गवैतण्डिकपण्डितावृतान्।
स तानकण्डान्दधिखण्डनादिकस्वधर्मसक्तान्गतहेडमानमत्॥३७॥

स तान् गतहेडमानमत्। गतहेड गतावज्ञ यथा तथा नमस्कृतवान्। कीदृशान्। अभुण्डितोच्चण्डगतीन् अस्वीकृतक्रूरव्यापारान्। अशण्डनान् न शण्डनं परिपीडा येषा तान्। कुमार्गवैतण्डिकपण्डितावृतान् असन्मार्गस्य वैतण्डिका खण्डनैकपरा ये पण्डितास्तैरावृतान् मिश्रान्। अकण्डान् मदरहितान्। दधिखण्डनादिकस्वधर्मसक्तान् दधिखण्डनादिके दधिमथनादिके स्वधर्मे सक्तान्॥—अभुण्डितेति। २७८ भुडि वरणे। स्वीकारस्तत्। हरण इत्येके। कर्मणि क्त। उच्चण्डेति। २७९ चडि कोपे। पचाद्यच्।

क्रूरत्वार्थो लक्षणया । शण्डनेति । २८० शडि रुजायां संघाते च । ल्युट् । वैतण्डिकेति । २८१ तडि ताडने । अस्माद् 'गुरोश्च' इत्यकारे वितण्डा परपक्षस्य ताडनं निरसनं तया दीव्यति व्यवहरतीति वैतण्डिकः ॥—पण्डितेति । २८२ पडि गतौ । प्राग्वदकारे पण्डा ज्ञानं गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् । अस्मात् तारकादित्वादितच् पण्डितः । अकण्डान् । २८३ कडि मदे । घञ् । खण्डनेति । २८४ खडि मन्थे । ल्युट् । हेडेति । २८५ हेडृ २८६ होडृ अनादरे हेडेर्घञ् ॥

अहोडनीयान्पशुपालयानसौ अपश्यदानन्दपयोधिवाडितः ।
सुपाकविद्रालिफलालिभिर्द्रुमैः स्निग्धानविध्राडितचारुशालिकान् ३८

असौ पशुपालयानपश्यत् । कीदृश इत्यत्राह—आनन्दपयोधिवाडितो मोदपयोधावाप्लुत । कीदृशानित्यत्राह—अहोडनीयान् अनादर्तुमयोग्यान् । सुपाकविद्रालिफलालिभिर्द्रुमैः । स्निग्धान् । सुपाकेनातिपक्वतया विशरणशीला फलानां आलयो येषां तैर्द्रुमैः स्निग्धान् निबिडान् । अविध्राडितचारुशालिकान् अविध्राडिता अविशीर्णमञ्जरीयुक्ता अत एव चारवः शालयो येषु तान् । 'शेषाद्विभाषा' इति कप् ॥—अहोडनीयानिति । होडेरनीयर् । वाडितेति । २८७ वाडृ आप्लाव्ये । आप्लवनं तत् । कर्तरि क्तः । विद्रालि । २८८ द्राडृ २८९ ध्राडृ विशरणे । द्राडेर्णिनि । 'डलयोरुक्तिभेदस्तु डकारो नाक्षरान्तरम्' इत्युक्त्या डस्य लः । अविध्राडितेति । ध्राडेः कर्तरि क्तः । शालीति । २९० शाडृ श्लाघायाम् । डलयोरभेदाल्लकारः । अस्मादौणादिक इन् । अटादय उदात्ता अनुदात्तेत ॥

पशुपालयानेव वर्णयति पञ्चदशभिः (षड्भिः)—

प्रशौटदुस्रागणयौटितान्तिकान्मेटद्वृषाम्रेडितघोषमेदुरान् ।
अम्लेटकैश्चाकटुचाटुभाषितैरटैः पटत्संरटिताञ्जनोत्करैः ॥ ३९ ॥

प्रशौटद्भिर्गर्वायमाणैरुस्रागणैर्गोगणैः । यौटितं संबद्धमन्तिकं येषां तान् । मेटता माद्यता वृषाणामाम्रेडितेन पुनः पुनः कृतेन घोषेण नर्दनेन मेदुरान् पूर्णान् । जनोत्करैः पटत्संरटितान् पटत् व्याप्नुवत् संरटितं शब्दो येषां तान् । कीदृशैः । अम्लेटकैः रसायद्भिः । अकटु अतीक्ष्णं चाटु प्रियं भाषितं येषां तैः । अटैः गच्छद्भिः ॥—प्रशौटदिति । २९१ शौटृ गर्वे । गणान्ता उदात्ता उदात्तेतः । अस्माच्छता । यौटितेति । २९२ यौटृ बन्धे । कर्मणि क्तः । मेटदिति । २९३ मेटृ २९४ म्रेटृ २९५ म्लेटृ उन्मादे । मेटः शता । म्रेडेः कर्मणि क्तः । [illegible] । अम्लेटकैः । [illegible] । अकटु इति । २९६ कटे वर्षावरणयोः । चट इत्येके । कटेः '[illegible]' इत्युप्रत्ययः । चाटुरिति । 'दृसनिजनिचरिचटिरहिभ्यो ञुण्' । अटैः । २९७ अट २९८ पट गतौ । अटेः पचाद्यच् । पटेः शता । संरटितेति । २९९ रट परिभाषणे । 'नपुंसके भावे क्तः' ॥

शठत्वमार्गे शुठितैरकुण्ठितैरलुण्ठिताशुण्ठितसौहृदान्वितैः ।
प्ररुण्ठितार्थैरनुलुण्ठकैर्हरेः प्रचुड्डबोधाड्डिरतीव शोभितान् ॥ ४५ ॥

हरेरनुलुण्ठकैरतीव शोभितान् । अनुलुण्ठकैरनुचरैः । अतोऽालस्यम् । कीदृशैः । शठत्वमार्गे शुठितैः प्रतिहतगतिभिः । अकुण्ठितैः स्वकुलेऽप्रतिहतैः । अलुण्ठितेनाप्रयासेनाप्रतिहतेन वा अशुण्ठितेनाशुष्केण क्षीणेन च सौहृदेनान्वितैः । प्ररुण्ठितं सम्यग्गतमर्थ येषां तैः । प्रचुड्डस्य अभिप्रायाविष्करणस्य बोधे अड्डिरभियुक्तैः ॥—शठत्वेति । ३४२ शठ कैतवे च । अस्मात्पचाद्यजन्तात् त्वप्रत्ययः । शुठितैः । ३४३ शुठ गतिप्रतिघाते । ३४४ कुठि च । अयं प्रतिघातमात्र एवेति माधवः । आलस्ये गतिप्रतिघाते वास्ति क्वुने । शुठेः कर्मणि क्तः । अकुण्ठितैः । कुठेः कर्तरि क्तः । अलुठितेति । ३४५ लुठि आलस्ये प्रतिघाते च । कर्तरि क्तः । अशुण्ठितेति । ३४६ शुठि शोषणे । प्राग्वत् क्तः । प्ररुण्ठितेति । ३४७ रुठि ३४८ लुठि गतौ । रुण्ठेः कर्तरि क्तः । लुण्ठेर्ण्वुल् । प्रचुड्डेति । ३४९ चुड्ड भावकरणे । अभिप्रायाविष्करणं तत् । अस्माद् घञ् । अड्डिरिति । ३५० अड्ड अभियोगे । दोपधादस्मात् क्विपि संयोगान्तलोपः ॥

अकड्डरिक्रीडनधूततोडकान्प्रहूडितान्होदडरोड्यभिक्षुकैः ।
प्ररोडकानङ्गविलोलितैर्वृतान्रताबडड्डिर्ललनाजनैः कलैः ॥ ४६ ॥

अकड्डा अकर्कशेन हरिक्रीडनेन धूता निरस्तास्तोडकाः पीडका येषु तान् । होडद्भिः स्वचरद्भिः । अरोड्यैः अनादरणीयैर्भिक्षुकैः सन्यासिभिः प्रहूडितान् प्राप्तान् । ललनाजनैर्वृतान् । कीदृशैः । प्ररोडकेन सर्वोन्मादकेन अनङ्गेन विलोलितैर्नादितैः । रताबडद्भिरुचच्छद्भिः । कलैर्मधुरैः ॥—अकडिति । ३५१ कड्ड कार्कश्ये । चुड्डादयस्त्रयो दोपधाः । डोपधाश्च क्वुने । कड्डेः प्राग्वत् क्विप् । क्रीडनेति । ३५२ क्रीड विहारे । ल्युट् । तोडकानिति । ३५३ तुड्ड तोडने । 'तूड्' इत्येके । तोडनमुक्तम् । तुडेर्ण्वुल् । प्रहूडितान् । ३५४ हुड्ड ३५५ होड्ड गतौ । हुड इत्येके । हूडेः कर्मणि क्तः । होडदिति । होडेः शता । अरोड्येति । ३५६ रौड्ड अनादरे । ण्यत् । प्ररोडकेति । ३५७ रोड्ड ३५८ लोड्ड उन्मादे । रोडेर्णिजन्ताद् ण्वुल् । विलोलितैः लोडेर्णिजन्तात् कर्मणि क्तः । अडद्भिः । ३५९ अड उद्यमे । शता । ललनेति । ३६० लड विलासे । लडेर्युच् । कलैः । ३६१ कड मदे । कडि इत्येके । कडेरच् । शौटादय उदात्ता अपतिवर्ज(?) उदात्तेतः ॥

अथ गोपाहान् पश्यतोऽक्रूरस्य हर्षातिशयमाह—

अतिप हर्षाश्रु धृतिश्च तेपिता गृहानिमान्प्रस्तिपितार्ति पश्यतः ।
अस्तेपितानन्दरसस्य तस्य न व्यग्लेपि चाङ्गैर्विपिनाध्वकेपनात् ॥ ४७ ॥

इमान् गृहान् प्रस्तिपितार्ति पश्यतः तस्य हर्षाश्रु अतिप । प्रस्तिपिता क्षरिता गता आर्तिर्येभ्यस्तान् तथा पश्यतस्तस्याक्रूरस्य हर्षाश्रु अतिपाक्षरत् । धृतिश्च तेपिता गता ।

[illegible]शोभमानैरिन्द्रियैरिति...ममुभिर्मण्डितैरलंकृते ॥—चेटैरिति। ३१७ चिट परप्रेष्ये। [illegible]। चिटे। ३१८ विट शब्दे। इगुपधत्वात् कः। अवेटकैः। ३१९ बिट आक्रोशे। [illegible]। एटदिति। ३२० इट ३२१ किट ३२२ कटी गतौ। इटेः शता। [illegible]इति। 'बहुलमाभीक्ष्ण्ये' इति णिनिः। कटदिति। कटेः शता। प्रकटितेति। [illegible] केचिदन्ये तमेदितम्। इधातुमत्र प्रश्लिष्टमधातुं वा परे जगुः॥' [illegible] कर्मणि क्तः। उदयदिति। इधातुपत्ययदे शता। मण्डित। ३२३ मडि भूषायाम्। कर्मणि क्तः। अकुण्डेति। ३२४ कुडि वैकल्ये। [illegible]। [illegible]इति। ३२५ मुड ३२६ मुडि मर्दने। कर्मणि क्तः॥

[illegible]कुण्डनोज्झितान्।
[illegible]स्फटिकादिभाजनान्याठोल्लुठैःआन्तरैःगन्मठान् ॥ ४३॥

[illegible]

[illegible] ॥ ४४ ॥

[illegible]

शठत्वमार्गे शुठितैरकुण्ठितैरलुण्ठिताशुण्ठितसौहृदान्वितैः ।
प्ररुण्ठिताघैरनुलुण्ठकैर्हरेः प्रचुड्डबोधाद्भिरतीव शोभितान् ॥ ४५ ॥

हरेरनुलुण्ठकैरतीव शोभितान् । अनुलुण्ठकैरनुचरैः । अतीवाल्पर्धम् । कीदृशैः । शठत्वमार्गे शुठितैः प्रतिहतगतिभिः । अकुण्ठितैः स्वकुलेऽप्रतिहतैः । अलुण्ठितेनाप्रयासेनाप्रतिहतेन वा अशुण्ठितेनाशुष्केण क्षीणेन च सौहृदेनान्वितैः । प्ररुण्ठितं सम्यग्गतमघं येषां तैः । प्रचुड्डस्य अभिप्रायाविष्करणस्य बोधे अद्भिरभियुक्तैः ॥—शठत्वेति । ३४२ शठ कैतवे च । अस्मात्पचाद्यजन्तात् त्वप्रत्ययः । शुठितैः । ३४३ शुठ गतिप्रतिघाते । ३४४ कुठि च । अयं प्रतिघातमात्र एवेति माधवः । आलस्ये गतिप्रतिघाते चास्ति द्रुमे । शुठेः कर्मणि क्तः । अकुण्ठितैः । कुठेः कर्तरि क्तः । अलुठितेति । ३४५ लुठि आलस्ये प्रतिघाते च । कर्तरि क्तः । अशुण्ठितेति । ३४६ शुठि शोषणे । प्राग्वत् क्तः । प्ररुण्ठितेति । ३४७ रुठि ३४८ लुठि गतौ । रुण्ठेः कर्तरि क्तः । लुण्ठेर्ण्वुल् । प्रचुड्डेति । ३४९ चुड्ड भावकरणे । अभिप्रायाविष्करणं तत् । अस्माद् घञ् । अद्भिरिति । ३५० अड्ड अभियोगे । दोपधादस्मात् क्विपि संयोगान्तलोपः ॥

अकड्ढरिक्रीडनधूततोडकान्प्रहूडितान्होडद्भिरोड्यभिक्षुकैः ।
प्ररोडकानङ्गविलोलितैर्वृतान्रताडद्भिर्ललनाजनैः कलैः ॥ ४६ ॥

अकड्ढा अकर्कशेन हरिक्रीडनेन धूता निरस्तास्तोडकाः पीडका येषु तान् । होडद्भिः सञ्चरद्भिः । अरोड्यैः आदरणीयैर्भिक्षुकैः सन्यासिभिः प्रहूडितान् प्राप्तान् । ललनाजनैर्वृतान् । कीदृशैः । प्ररोडकेन सर्वोन्मादकेन अनङ्गेन विलोलितैर्मादितैः । रताडद्भिरुद्यच्छद्भिः । कलैर्मधुरैः ॥—अकदिति । ३५१ कड्ड कार्कश्ये । चुड्डादयस्त्रयो दोपधाः । दोपधाश्च द्रुमे । कड्डेः प्राग्वत् क्विप् । क्रीडनेति । ३५२ क्रीड विहारे । ल्युट् । तोडकानिति । ३५३ तुड्ड तोडने । 'तूड्' इत्येके । तोडनमुक्तम् । तुडेर्ण्वुल् । प्रहूडितान् । ३५४ हूड्ड ३५५ होड्ड गतौ । हुड्ड इत्येके । हूडेः कर्मणि क्तः । होडदिति । होडेः शता । अरोड्येति । ३५६ रौड्ड अनादरे । ण्यत् । प्ररोडकेति । ३५७ रोड्ड ३५८ लोड्ड उन्मादे । रोडेर्णिजन्ताद् ण्वुल् । विलोलितैः लोडेर्णिजन्तात् कर्मणि क्तः । अडद्भिः । ३५९ अड उद्यमे । शता । ललनेति । ३६० लड विलासे । लडेर्युच् । कलैः । ३६१ कड मदे । कडि इत्येके । कडेरच् । शौटादय उदात्ता अयतिवर्जं(?) उदात्तेतः ॥

अथ गोपगृहान् पश्यतोऽक्रूरस्य हर्षातिशयमाह—

अतिप्त हर्षाश्रु धृतिश्च तेपिता गृहानिमान्प्रस्तिपितार्ति पश्यतः ।
अस्तेपितानन्दरसस्य तस्य न व्यग्लेपि चाङ्गैर्विपिनाध्वकेपनात् ॥ ४७ ॥

इमान् गृहान् प्रस्तिपितार्ति पश्यतः तस्य हर्षाश्रु अतिप्त । प्रस्तिपिता क्षरिता गता आर्तिर्यस्मिन् तथा पश्यतस्तस्याक्रूरस्य हर्षाश्रु अतिप्ताक्षरत् । धृतिश्च तेपिता गता ।

[illegible]

प्रशस्य प्रचीभ्य रेभैः सह ममागता. प्रचीभ्या. प्रशमनीया रेभा शब्दाः. । कीदृशे । अम्भसां निधेः समुद्रस्य प्ररम्भणं शब्दं स्तम्भयितुं रोद्धुं शील येषा तैः । अस्कम्भिता दिशून् प्राप्य उज्जृम्भहर्षा सशल्भन लिलिहुः । अस्कम्भिताः प्रतिबन्धरहिताः । उज्जृम्भो वर्धमानो हर्षो यासां ताः । सशल्भनं शल्भनेन सहितं यथा तथा । शल्भनं श्लाघा । लिलिहुः । दिशून् विशिनष्टि—सजम्भनान् जम्भनेन सहितान् । जम्भनं जम्भा ॥—प्रचीभ्येति । चीभेर्ण्यत् । रेभैः । ३८५ रेभृ शब्दे । अभि रभि इत्येके । रेभेर्घञ् । अम्भसामिति । अम्भेरसुन् । अम्भसांनिधीति 'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' इत्यलुक् । प्ररम्भणेति । रम्भेर्ल्युट् । स्तम्भिभिरिति । ३८६ ष्टभि ३८७ स्कभि प्रतिबन्धे । स्तम्भेर्णिजन्तात्णिनि. । अस्कम्भितः । स्कम्भेः कर्तरि क्त. । सजम्भनान् । ३८८ जभि ३८९ जृभि गात्रविनामे । आद्य इदिदित्येके । जम्भेर्ल्युट् । रधिजभोरचीति नुम् । उज्जृम्भेति । जृम्भेः पचाद्यच् । सशल्भनम् । ३९० शल्भ कत्थने । ल्युट् ॥

वल्भप्रगल्भाः पथिकाश्च तत्क्षणं सुभ्रम्भणस्तोभयुतानगुर्गृहान् ।
गोपायतां धर्ममधूपितात्मनां जल्पान्विमुच्याभवदुद्यमो जपे ॥ ५१ ॥

पथिकाश्च तत्क्षण गृहान् अगुः । यथा गावस्तथा पान्था अपि तं कालमभिव्याप्य सध्यावतितिरितपर्यन्त(?)मागता । कीदृशा. । वल्भे भोजने प्रगल्भा. समर्थाः । कीदृशान् गृहान् । सुभ्रम्भणस्तोभयुतान् समीचीनपाकव्यापारयुक्तान् । [ततश्च] धर्मं गोपायतामधूपितात्मना जल्पान् विमुच्य जपे उद्यमोऽभवत् । गोपायतां परिरक्षताम् । अधूपितोऽसतप्त आत्मा मनो येषा तेषा सतामित्यर्थः ॥—वल्भेति । ३९१ वल्भ भोजने । घञ् । प्रगल्भा । ३९२ गल्भ धार्ष्ट्ये । पचाद्यच् । सुभ्रम्भणेति । ३९३ भ्रम्भु पाके । ल्युट् । स्तोभेति । ३९४ ष्टुभु स्तम्भे । अय व्यापारार्थे प्रसिद्धः । अस्मात् घञ् । तिपादयोऽनुदात्तेत । तिपिवर्जमुदात्ता । गोपायतामिति । ३९५ गुपू रक्षणे । स्तम्भान्ता उदात्ता उदात्तेत. । अस्मात् 'गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः' इत्यायप्रत्ययान्तः शता । अधूपितेति । ३९६ धूप सतापे । कर्तरि क्तः । जल्पान् । ३९७ जल्प ३९८ जप व्यक्ताया वाचि । जप मानसे च । जल्पेर्घञ् । जप इति । 'व्यधजपोरनुपसर्गे' इत्यप् ॥

चेपुः सपन्तोऽसचितां प्रियां प्रियाः संध्येति रेपुः कललापिनः शुकाः ।
श्येनाश्चुपित्वा तुतुपुः कपोतकान्काकानतुम्पन्नभितुन्तुपुः शशान् ॥ ५२ ॥

प्रिया सपन्तोऽसचिता प्रिया चेपुः । प्रिया. पादप्रणामादिभिर्मिलिता असचितां प्रियां सान्त्वयामासुः । कललापिनः शुकाः सध्या इति रेपुर्व्यक्तमवदन् । श्येनाश्चुपित्वा कपोतकांस्तुतुपुः । पश्चाद्भेदाय विलम्ब्य श्येनाश्चुपित्वा मन्दं गत्वा तुतुपुरपीडयन् । काकान् अतुम्पन् विमृदुः । शशानभितुन्तुपुरर्दिन् ॥—चेपुरिति । ३९९ चप सान्त्वने । लिट् । सपन्तः । ४०० षप समवाये । षचेत्येके । समवायः सम्बन्ध. सम्यगवबोधो वा । सपेः शता । असचितान् । सचेः कर्तरि क्त । रेपुः । ४०१

४५१ व्रण ४५२ भ्रण ४५३ ध्वण शब्दार्थाः। धण श्लेके। अणेः शता। मणीति। मणेरौणादिक इन्। उत्कणा। कणेरप्। क्वणितेति। क्वणेः कर्तरि क्तः। व्रणदिति। व्रणेः शता। भ्रणितेति। भ्रणेः प्राग्वत् क्तः॥

ध्वणच्छिशून्धाणसमोणिताशुभाञ्शोणान्पृथुश्रोणिजनो दुदोह च।
प्रश्रोणितान्प्रैणनविव्रणत्क्षितीननुल्वणान्धेनुगणान्कनत्स्तनान्॥५९॥

पृथुश्रोणिजनो धेनुगणान् दुदोह। गोपस्त्रीजनो नवसूतान् पशुगणान् अदुहत् (?)। कीदृशान्। ध्वणच्छिशून् शब्दायमाना बाला येषां तान्। धाणसमोणिताशुभान् धाणेन शब्देन सम्यगोणितमपनीतमशुभं यैस्तान्। शोणान् रक्तवर्णकपिलप्रायान्। प्रश्रोणितान् एकत्र संघातीभूतान्। प्रैणनेन गत्या विव्रणन्ती शब्दायमाना क्षितिर्येषां तान्। अनुल्वणान् सौम्यान्। कनन्तः शोभमानाः स्तना येषां तान्॥—ध्वणदिति। ध्वणेः शता। धाणेति। धाणेर्घञ्। ओणितेति। ४५४ ओणृ अपनयने। कर्मणि क्तः। शोणान्। ४५५ शोणृ वर्णगत्योः। पचाद्यच्। श्रोणीति ४५६ श्रोणृ संघाते। ४५७ श्लोणृ च। श्रोणेरिन्। प्रश्रोणितान्। श्रोणेः कर्तरि क्तः। प्रैणनेति। ४५८ प्रैणृ गतिप्रेरणश्लेषणेषु। ['पैणृ' इत्यपि क्वचित्पठ्यते।] ल्युट्। विव्रणदिति। ४५९ भ्रण शब्दे। वण श्लेके। व्रणेः शता। 'रषाभ्याम्' इति णः। उल्वणेति। वणेः पचाद्यच्। कनदिति। ४६० कनी दीप्तिकान्तिगतिषु। शता। स्तनेति। ४६१ ष्टन ४६२ वन शब्दे। पचाद्यच्॥

वनाद्वनं सानुममन्द्रमन्गृहं व्याधोत्करोऽहंमतिमीमिताशयः।
चान्तामिषश्छान्तजल फलावलीं जान्त्वा झमञ्जेमनमक्रमीद्गुहाम्॥६०॥

वनाद् वनं सानुं चामन्, गृह द्रमन्, व्याधोत्करः चान्तामिषः, छान्तजलः, फलावलीं जान्त्वा जेमनं झमन् गुहामक्रमीत्। अमन् सचरन्। द्रमन् प्राप्नुवन्। चान्तं भक्षितं मांसं येन स। छान्तं पीतं जलं येन सः। जान्त्वा भुक्त्वा। जेमनं लेह्य आहारम्। झमन्नदन्। अक्रमीत् प्रविवेश। अहंमतिः अज्ञानं तेन मीमितः प्राप्त आशयो यस्य सः॥—वनादिति। वनेरच्। वनमिति। ४६३ वन ४६४ षण सभक्तौ। अर्थभेदमात्रेण पुनः पठितस्य वनेरप्यच्। सानुमिति। 'दृसनि' इति सने ञुण्। अमन्। ४६५ अम गत्यादिषु। आद्युक्ते शब्दसभक्तिरोगेषु। अस्माच्छता। द्रमन्। ४६६ द्रम ४६७ हम्म ४६८ मीमृ गतौ। मीम शब्देऽपीत्येके। द्रमेः शता। अहम्मति। हम्मेर्भावे दितप् शप् च। हम्मतिर्ज्ञानम्। नञ्समासः। मीमितेति। मीमेः कर्मणि क्तः। चान्तेति। छान्तेति। ४६९ चमु ४७० छमु ४७१ जमु ४७२ झमु अदने। जिमेति चैके। चमिछम्योः कर्मणि क्तः। जान्त्वा। जमेः क्त्वा झमन्। झमेः शता। जेमनम्। जिमेर्ल्युट्। अक्रमीत्। ४७३ क्रमु पादविक्षेपे। लुङ्॥

---

१. 'माला' इति पाठः.

अन्तरायया कौतुकमूर्च्छया व्रजं तदायतासौ वयमानवात्सकम् ।
पयः प्रदोहादिरताः प्रमय्य तं प्रैक्षन्त नूनाचयितं कुतूहलात् ॥ ६१ ॥

असौ तदा अन्तराया कौतुकमूर्च्छया व्रजमायत् आगच्छत् । कीदृशं व्रजम् । वयमानं ततस्ततो गच्छत् वात्सकं वत्ससमूहो यस्मिंस्तम् । पयः प्रदोहादिरता जनाः प्रमय्य नूनाचयितं तं कुतूहलात् प्रैक्षन्त । प्रमय्य प्राप्य नूनं नानायितं आगतम् ॥—आयतेति । ४७४ अय ४७५ वय ४७६ पय ४७७ मय ४७८ चय ४७९ तय ४८० णय गतौ । पय इत्यप्येके । 'तय णय रक्षणे च' इत्येके । अयेर्लङ् । वये शानच् । पयेरसुन् । मयेर्ल्यप् । आचयित । चये कर्तरि क्त ॥

प्रतय्य किंचिन्नयितो गृहान्तिकं ददर्श धन्यः स दयालुमीश्वरम् ।
गोदोहदेशे रयितं सहाग्रजं तमूतसत्कीर्तिमपूतिभिर्गुणैः ॥ ६२ ॥

धन्यः स किंचित् प्रतय्य गृहान्तिकं नयितः दयालुमीश्वरं सहाग्रजं ददर्श । प्रतय्य चरित्वा । नयितः प्राप्तः । कीदृशमीश्वरम् । गोदोहदेशे रयितमुपगतम् । अपूतिभिर्गुणैरूतसत्कीर्तिम् । सुरभिभिः सर्वेन्द्रियानन्दिभिः स्वगुणरूपैर्गुणैस्तन्तुभिरूता कृता सती प्रशस्ता कीर्तिरूपा पटी येन तम् । प्रतय्येति । तयेर्ल्यप् । नयित णयेः कर्तरि क्त । दयालुमिति । ४८१ दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु । 'स्पृहिगृहिपतिदयि—'इत्यादिनालुच् । रयितम् । ४८२ रय गतौ । कर्तरि क्तः । ऊतेति । ४८३ ऊयी तन्तुसंताने । कर्मणि क्त । अपूतिभिरिति । ४८४ पूयी विशरणे दुर्गन्धे च । क्तिन् ॥

ईश्वरं विशिनष्टि चतुर्दशभिः—

प्रक्नोपयन्तं मुरलीं महीभरक्ष्मायं बलस्फीतसुपीनदोर्युगम् ।
अशेपता भ्रूशलनैर्वलद्दृशा प्रवह्लमानं प्रियवल्लवीशुचम् ॥ ६३ ॥

मुरलीं प्रक्नोपयन्तं शब्दयन्तं महीभरक्ष्मायं महीभरस्य क्ष्मायं विधूनयितारं स्फार बलेन स्फीतमतिस्थूलं दोर्युगं यस्य तम् । भ्रूशलैर्भ्रूवोश्चलनैरशेपतामशेपस्य नायितारं पालकम् । वलद्दृशा । वलन्त्या सचरन्त्या दृशा प्रियया वीशुचं प्रवह्लमानं छादयन्तम् ॥—प्रक्नोपयन्तमिति । ४८५ क्नूयी शब्दे उन्दे च । 'अर्तिह्री—'इत्यादिना पुकि शता । भरक्ष्मायम् । ४८६ क्ष्मायी विधूनने । कर्मण्यण् । स्फीतसुपीनेति । ४८७ स्फायी ४८८ ओप्यायी वृद्धौ । वृद्धौ कर्तरि क्त । अशेपता । ४८९ तायृ संतानपालनयोः । क्विपि 'लोपो व्योः' इति यलोपः । शलनैरिति । ४९० शल चलनसंवरणयोः । ल्युट् । वलदिति । ४९१ वल ४९२ वल्ल संवरणे संचरणे च । अनुदात्तेत्तां लटोऽनित्यत्वाल्लटः शता । प्रवह्लमानमिति । वल्लवीति वलेः शानच् । औणादिकोऽवक्च ॥

नामल्यमानं स्मितमल्लिकावलीमाभाल्यदैत्याधिपभल्लनोद्धुरम् ।
कलोरुकल्लोलकलिन्दजाजले बालैस्तयूभिः सह देवनोत्सुकम् ॥ ६४ ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥—[illegible]
५१७ मील ५१८ श्मील ५१९ स्मील ५२० क्ष्मील निमेषणे । [illegible]
[illegible] । [illegible]मीलितेति । [illegible] [illegible]
[illegible] । पीलितेति । ५२१ पील प्रतिष्टम्भे । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।
५२२ णील वर्णे । [illegible] । [illegible] । ५२३ शील समाधौ । [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible] । ५२४ कील बन्धने । [illegible] ॥

सन्मार्गसंकूलिषु शूलशायिनं दुहन्तमेनांसि च तूलपूलवत् ।
मूलं फलं वाप्यदतामचुल्लतां प्रफुल्लभक्त्युल्लतिचिल्लचेतसाम् ॥ ६८ ॥
अवेल्लिताना प्रतिचेलधारिणामकेलिलोले हृदि बद्धखेलनम् ।
फणीश्वरक्ष्वेलरुधं प्रवेह्लितस्रजं मुहुः पेलववातफेलनात् ॥ ६९ ॥

सन्मार्गसंकूलिषु सन्मार्गनिरोधशीलेषु दुष्टेषु । शूलशायिनं पीडाकरम् । तूलपूलवदे-
नांसि दहन्तं च । प्रतिचेलधारिणां प्रतिचेलानि वल्कलादीनि दधानानां यतीनामकेलि-
लोले हृदि बद्धखेलनं कृतक्रीडनम् । मूलं फलं वा अपि अदतां भक्षयताम् अचुल्लतामना-
विष्कृताभिप्रायाणां प्रफुल्लया विकसितया भक्त्युल्लत्या चिल्लचेतसामार्द्रीभवन्मनसामवे-
ल्लितानां केनाप्यचलितानां फणीश्वरक्ष्वेलरुधं कालियस्य विषं रुन्धन्तम् । पेलवस्य मृदो-
र्वातस्य फेलनाच्चलनान्मुहुः प्रवेह्लितस्रजं दोलायमानवनमालम् ॥—सन्मार्गसंकूलि-
ष्विति । ५२५ कूल आवरणे । णिनिः । शूलेति ५२६ शूल रुजायां संघाते च ।
घञ् तूलपूलवत् । ५२७ तूल निष्कर्षे । निष्कोषणं तत् । ५२८ पूल संघाते । द्वयो-
र्घञ् । मूल फलम् । ५२९ मूल प्रतिष्ठायाम् । ५३० फल निष्पत्तौ । द्वयोः पचा-
द्यच् । अचुल्लताम् । ५३१ चुल्ल भावकरणे । शता । प्रफुल्लेति । ५३२ फुल्ल विक-
सने । पचाद्यच् । चिल्लेति । ५३३ चिल्ल शैथिल्ये भावकरणे च । अच् । अवेल्लितानाम् ।
५३४ वेल्ल ५३५ चेल ५३६ केल ५३७ खेल ५३८ क्ष्वेल ५३९ वेल्ल
चलने । वेल्ले: कर्मणि क्तः चेलेति । चेलेरच् । केलीति । केलेरिन् । खेलनमिति । खेले-
र्ल्युट् । द्वयो: क्रीडार्थत्वं धातूनामनेकार्थत्वात् । क्ष्वेलेति क्ष्वेलेर्घञ् । प्रवेह्लितेति । वेह्ले
कर्तरि क्तः । पेलवेति । ५४० पेल ५४१ फेल ५४२ शेल गतौ । 'कुडिकितिप-
निपेल्पतिवहिगालिभ्योऽवक्' इति पेलेरवक् फेलनात् फेलेर्ल्युट् ॥

सुमार्गशैलात्स्खलतां खलालनां गलच्छिदार्थे सलितं महीतलम् ।
दलत्तनुप्रश्वलितान्परान्प्रतिप्रश्वल्हिताखोडसुदर्शनायुधम् ॥ ७० ॥

सुमार्गशैलात् सन्मार्गगमनात् स्खलनां चलतां खलालनां गलच्छिदार्थे महीतलं स-
लितं प्राप्तं युद्धे दलत्तनु विदीर्यमाणदेहं यथा भवति तथा प्रश्वलितान् आशु गतान् ।

प्रति प्रश्वल्लितमाशु गमितमगोऽमप्रतिहतगति अखोर्ङ सुदर्शनायुधं येन तम् ॥— शेलादिति। शेलेर्घञ्। स्खलताम्। ५४३ स्खल सचलने। प्रतिघातेऽप्यन्ति। शता। खलेति। ५४४ खल सचये। पचाद्यच्। गलेति। ५४५ गल अदने। अच्। सलितम्। ५४६ षल गतौ कर्तरि क्तः। दलदिति। ५४७ दल विदारणे। शता। प्रश्वलितान्। ५४८ श्वल ५४९ श्वल्ल आशुगमने। श्वले. कर्तरि क्त.। प्रश्वल्लितेति। श्वल्लेर्णिजन्तात् कर्मणि क्त। अखोडेति। ५५० खोल़ ५५१ खोर्ऋ गतिप्रतिघाते। खोलेरच्। डलयोरभेदाड्डः॥

अखोरधौरत्पतगेन्द्रवाहनं त्ससेविनां तित्सरिपां निराडिनम्।
क्मरन्मनोदुर्गममभ्रमेचकं वभ्रद्वधूविभ्रमवृष्टिमभ्रितम्॥ ७१ ॥

अखोरमप्रतिहतगति यथा तथा धौरच्चतुरं गच्छत् पतगेन्द्रवाहनं यस्य तम्। त्ससेविनां तित्सरिपां व्याजकरणेच्छां निरसितुं शीलं यस्य तम्। क्मरतां कुटिलानां मनसो दुर्गमम्। अभ्रमिव मेचकम्। वभ्रन्तीनां चरन्तीनां वधूनां विभ्रमवृष्टिमभ्रितं प्राप्तम्॥— अखोरेति। खोरे पचाद्यच्। धौरदिति। ५५२ धोर्ऋ गतिचातुर्ये। शता। तित्सरिपेति। ५५३ त्सर छद्मगतौ। सन्नन्तादकार। क्मरदिति। ५५४ क्मर हूर्च्छने। कौटिल्यं तत्। शता। अभ्रेति। ५५५ अभ्र ५५६ वभ्र ५५७ मभ्र ५५८ चर गत्यर्थाः। अभ्रेः पचाद्यच्। वभ्रे शता। मभ्रे कर्मणि क्त.॥

संचारनिष्ठ्यूतनखेन्दुचन्द्रिकं लोके जयन्तं सकलैकजीवनम्।
अपीवितां नाप्यतिमीवितां श्रितं तनुं सुवीतोरुमनीवमध्यमाम्॥७२॥

पूर्वार्ध. स्पष्ट। न अपीवितामतिमीवितामपि तनुं श्रितम्। अपीविता कृशाम्। अतिमीविता अतिस्थूलाम्। कीदृशी तनुम्। सुतिवौ सम्यक् पीनावूरू यस्यास्ताम्। अनीव कृश मध्यम मध्यप्रदेशो यस्यास्ताम्॥— सचारेति। चारेर्घञ्। निष्ठ्यूतेति। ५५९ ष्ठिवु निरसने। आस्यान्नि.सारण तत्। 'सुब्धातुष्ठिवुष्वष्कतीना न' इति सत्वाभाव। कर्मणि क्त। जयन्तम्। ५६० जि जये। जय उत्कर्षप्राप्तिः जीवनम्। ५६१ जीव प्राणधारणे। ल्युट्। अपीविताम्। अतिमीविताम्। ५६२ पीव ५६३ मीव ५६४ तीव ५६५ णीव स्थौल्ये। पीविमीव्यो. कर्तरि क्तः। तीविनीव्योरिगुपधत्वात्क.॥

प्रक्ष्यूतगोपीशुचमूर्णपूतनं तूर्णानसं थूर्णवकादिदानवम्।
दुदूर्विपून् धूर्वितुमेव गूर्वणं मूर्वन्तमापूर्वितपर्वताध्वरम्॥ ७३ ॥

प्रक्ष्यूता निरस्ता गोपीनां शुक् येन तम्। ऊर्णा हिंसिता पूतना येन तम्। तूर्णं चूर्णीकृतमन. शकट येन तम्। थूर्णाः हताः वकादिदानवाः येन तम्। दुदूर्विपून् हन्तुमिच्छून्। धूर्वितु हन्तुमेव गूर्वणं उद्यम् मूर्वन्तं बध्नन्तं परिगृह्णन्तमित्यर्थः। आपूर्वित. सपूरितो निर्वर्तितः पर्वताध्वरो येन तत्॥—प्रक्ष्यूतेति। ५६६ क्षिवु ५६७ क्षेवु निरसने।

कर्मणि क्तः । ['क्षयूतगोपी' इति पाठे क्षेवुधातुर्बोध्यः ।] कर्णेति । ५६८ उर्वी ५६९ तुर्वी ५७० थुर्वी ५७१ दुर्वी ५७२ धुर्वी हिंसार्था । उर्वे: कर्मणि क्तः । 'लोपो व्योर्वलि' वलोपे । 'रदाभ्या' इति नत्वम् । 'र्वोरुपधाया दीर्घ इक' । तर्णद्रुणेति । तुर्वीथुर्वोः प्राग्वत् क्तः । दुदूर्विपून् । दुर्वे: सन्युप्रत्ययः । धूर्वितुं । धुर्वेस्तुमुन् । गूर्वणम् । ५७३ गुर्वी उद्यमने । ल्युट् । मूर्वन्तम् । ५७४ मुर्वी बन्धने । शता । अपूर्वितेति । ५७५ पुर्व ५७६ पर्व ५७७ फर्व ५७८ मर्व पूरणे । अन्त्यो गतौ च द्रुमे । पूर्वे: कर्मणि क्तः । पर्वतेति । 'भ्रमृद्दरि–' इत्यादिना पर्वेरतच् ॥

अफर्विताकाङ्क्षितमर्वकं सतां मांसादिसंचर्वकदुष्टभर्वकम् ।
कर्वद्वधूकेलिरसेन खर्वितं गर्वार्वकं शर्वपरेण सर्वताम् ॥ ७४ ॥

सतामफर्वितस्यापूर्णस्याकाङ्क्षितस्य मर्वकं पूरकम् । मांसादेः संचर्वकाणां दुष्टानां भर्वकं हन्तारम् । कर्वन्तीनां दृप्यन्तीनां वधूनां केलिरसेन खर्वितं मायन्तम् । शर्वपरेण हिंसापरेण सर्वतां लोकं हिंसतां गर्वस्यार्वकं नाशकम् ॥—अफर्वितेति । फर्वे: कर्तरि क्तः । मर्वकम् । मर्वेर्ण्वुल् । संचर्वकम् ५७९ चर्व अदने । ण्वुल् । भर्वकम् । ५८० भर्व हिंसायाम् । ण्वुल् । कर्वदिति । ५८१ कर्व ५८२ खर्व ५८३ गर्व दर्पे । आद्य ईदित्येके । तस्याच्छता । खर्वितम् । खर्वे: कर्तरि क्तः । गर्वेति । गर्वेर्घञ् । अर्वकमिति । ५८४ अर्व ५८५ शर्व ५८६ षर्व हिंसायाम् । अर्वेर्ण्वुल् । सर्वेति । शर्वेर्घञ् सर्वताम् । सर्वे: शता ॥

विश्वेन्वितं लब्धमधुपिन्विताङ्गकं मिन्वन्तमुच्चैः कृपयैव निन्वकान् ।
हिन्वन्तमाभीरकुलं विलासिनीर्दिन्वन्तमाधिन्वितदेवमण्डलम् ॥७५॥

विश्वैरिन्वितं व्याप्तं सर्वैः प्रीणितं वा । लब्धमधुना पिन्वितानि सिक्तानि अङ्गानि यस्य तम् । कृपया कृपात्वेन एव निन्वकान् सेवकान् उच्चैरधिकं मिन्वन्तं सिञ्चन्तम् । आभीरकुलं हिन्वन्तं प्रीणयन्तम् । विलासिनीर्दिन्वन्तं तोषयन्तम् । आधिन्वितं सम्यक्प्रीणितं देवमण्डलं येन तम् ॥—इन्वितमिति ५८७ इवि व्याप्तौ । प्रीणने चैके । इदित्वान्नुम् । कर्तरि क्तः । पिन्वितमिति । ५८८ पिवि ५८९ मिवि ५९० णिवि सेचने । सेवन इत्येके । पिन्वे: कर्मणि क्तः । मिन्विन्तम् । मिन्वे: शता । निन्वकान् । निन्वेर्ण्वुल् हिन्वतम् । दिन्वन्तम् । ५९१ हिवि ५९२ दिवि ५९३ धिवि ५९४ जिवि प्रीणनार्थाः । हिन्विदिन्व्यो शता । आधिन्वितेति । धिन्वे: कर्मणि क्तः ॥

जिन्वन्तमुर्वीं निजरिण्वनैः सतां रण्वन्तमन्तर्भवधन्वपादपम् ।
कृण्वन्तमाश्चर्यगतीरमूर्तिदं जगन्त्यवन्तं त्रिदशोपधावितम् ॥ ७६ ॥

निजरिण्वनैरात्मीयसंचारैरुर्वीं जिन्वन्तं प्रीणयन्तम् । सतामन्तर्मनो रण्वन्तं प्राप्नुवन्तम् । भवरूपे धन्वनि मरुभूमौ पादपं छायाकरं वृक्षम् । आश्चर्यगतीः कृण्वन्तं

अमूर्तिं बन्धाभावस्य मोक्षस्य दातारम् । जयन्ति जगन्तं रक्षन्तम् । विशेषेण ...ं स्तुतं सेवितं वा ॥—जिन्वन्तम् । जिन्वेः शता । रिण्वन्तं । ५९५ रिवि ५९६ रवि ५९७ धवि गत्यर्थाः । रिणोतेर्नुम् । रण्वन्तम् । रणो शता । धन्वेति । 'कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः' इति धन्वेः कनिन् । कृण्वन्तम् । ५९८ कृवि हिंसाकरणयोश्च । नानु मनौ । शता । दमूर्तीति । ५९९ मव बन्धने । शिशि 'ज्वरत्वर–' इत्यूठ् । अवन्तामिति । ६०० अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु । 'दानभागवृद्धिषु' इति वा पाठः । अस्माच्छता । मव्यादय उदात्ता उदात्तेतः । उपधावितम् । ६०१ धावु गतिशुद्ध्योः । शुद्धिः शोधनम् । जो न दुखे । उपधावितात् गुणश्च । उदात्तः स्वरितेत् । अस्मात् कर्मणि क्तः ॥

ईदृशं भगवन्तं दृष्टवतोऽस्य भाग्यमभिनन्दति—

संधुक्षमाणमरिधिक्षकमूष्मजालं
संवृक्ष्यवेदमतशिक्षकभिक्षुगम्यम् ।
संक्लेशितस्वकथदक्षणदीक्षितं तं
प्रेक्ष्यैष जन्मफलमीषितवान्महात्मा ॥ ७७ ॥

एष तं प्रेक्ष्य जन्मफलमीषितवान् प्राप्तवान् । कीदृशमित्याह—अरीणां धिक्षकं क्लेशकं दाहकं वा । ऊष्मजालं प्रतापं संधुक्षमाणं संदीपयन्तम् । ऊष्मान्तधातुजालमत्रारभ्यते इति भाति । संवृक्ष्य संवरणीय परिभाव्यं यत् वेदमतं तस्य शिक्षकैरभ्यासकैर्भिक्षुभिर्गम्यम् । संक्लेशिता सम्यक्कथिता स्वकथा येनैषा दक्षणे वर्धनाया जीवने वा दीक्षितं संप्राप्तव्रतम् ॥—संधुक्षमाणमिति । ६०२ धुक्ष ६०३ धिक्ष संदीपनक्लेशनजीवनेषु । षान्ता उदात्ता अनुदात्तेत । धुक्षे शानच् । धिक्षकमिति । धिक्षेर्ण्वुल् । संवृक्ष्येति । ६०४ वृक्ष वरणे । ण्यत् । शिक्षकेति । ६०५ शिक्ष विद्योपादाने ण्वुल् । भिक्षु इति । ६०६ भिक्ष याच्ञायामलाभे लाभे च । क्लेशे व्यक्तायां वाचि चेत्येके । 'सनाशंसभिक्ष उः' इति उः । संक्लेशितेति । ६०७ क्लेश अव्यक्तायां वाचि । बाधन इत्येके । उपतापे च दुर्गे । कर्मणि क्तः । दक्षणेति । ६०८ दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे च । ल्युट् । दीक्षितमिति । ६०९ दीक्ष मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । 'अस्यार्थो व्रतसंप्राप्तिस्तद्भेदाः कथिता इमे । सा च मौण्ड्यात् क्वचित् क्वापि दीक्षणीयादिकेज्यया ॥ उपनीत्या क्वचित् क्वापि नियमग्रहमात्रतः । क्वचिद् गुर्वादिनन्दे ते व्रतमस्त्विति शासनात् ॥ ....दीक्षते वाग्मी यजमानस्तु माणव । तपसे च महानाम्न्यै तत्र ह्यादेशना व्रतम् ॥' अस्माद्दीक्षे कर्तरि क्तः । प्रेक्ष्येति । ६१० ईक्ष दर्शने । ल्यप् ईषितवानिति । ६११ ईष गतिहिंसादर्शनेषु । क्तवतु ॥

भाषितुं स खलु हर्षवर्षितो गोपितुं समुचितं च नाशकत् ।
येषणाप्तहरिजेषसंभ्रव...षितस्मृतिरपेषितो रथात् ॥ ७८ ॥

स खलु हर्षवर्षितो हर्षेण वर्षितः स्निग्धीभूतः पूर्णः सन् भाषितुं समुचितं च गेपितुमन्वेष्टुं नाशक्त् । येपणाप्तहरिजेपसंभ्रमात् येपणासेन प्रयत्नलब्धेन हरिजेपेण श्रीकृष्णप्राप्त्या जातात् संभ्रमाद्धेतोर्नेपितस्त्यतिर्गतस्त्यती रथात् अपेपितोऽपगतोऽवतीर्णवान्॥—भाषितुम् । ६१२ भाष व्यक्तायां वाचि । तुमुन् । वर्षितः । ६१३ वर्ष स्नेहने । स्नेहनं स्निग्धीभावः । कर्तरि क्तः । गेपितुम् । ६१४ गेपृ अन्विच्छायाम् । ग्लेपृ इत्येके । गेपेस्तुमुन् । येपणेति । ६१५ येपृ प्रयत्ने । ल्युट् । जेपेति । ६१६ जेपृ ६१७ णेपृ ६१८ पेपृ ६१९ प्रेपृ गतौ जेपेर्घञ् । नेपितस्त्यति । अपेपित । नेपेप्यो. कर्तरि क्तः ॥

सुप्रेपितान्पथि सरेपवृके सहेषं
हेपास्तकासरमदानतिभासुराङ्गान् ।
नासोत्थरासलसिताञ्ज्वसितेन दाम्ना
सूतो ययाम समराभ्यसितांस्तुरंगान् ॥ ७९ ॥

सूतः सारथिर्नसितेन सन्दानवर्तनात् कुटिलेन दाम्ना तुरगान् ययाम बबन्ध । कीदृशान् । सरेपवृके सशब्दवृके पथि मार्गे सहेषं सशब्दं यथा तथा सुप्रेपितान् सम्यक् चरित्वा गतान् । हेपया शब्देनास्तो निरस्तः कासराणां महिषाणां मदो यैस्तान् । अतिभासुराङ्गान् । नासोत्थेन रासेन शब्देनश्वानुभावजेन शोभितान् । समरेऽभ्यसितान् भीतान् ॥—सुप्रेपितानिति । प्रेपेः कर्तरि क्तः । रेपेति । ६२० रेपृ ६२१ हेपृ ६२२ ह्रेपृ अव्यक्ते शब्दे । अत्र रेपिर्वृकशब्दे हेपिरश्वशब्दे हेपेति चाश्वशब्दे पठन्त्यन्ये । रेपेर्घञ् । हेपेरपाट् । रिषेध । कासरेति । ६२३ कासृ शब्दकुत्सायाम् । रोगजे कुत्सितशब्देऽयं प्रसिद्धः । शब्दमात्रे शोभार्थेऽप्यारम्भः । 'कुन्दिवन्दिमन्दिनन्दिनङ्गिपदिपिडिपिटिरागिकुटिकुशिवदिवेदिभ्योऽरन्' इति भोजोक्त्या कासेररन् । भासुरेति । ६२४ भासृ दीप्तौ । 'भञ्जभासमिदो घुरच्' इति भासेर्घुरच् । नासेति । ६२५ णासृ ६२६ रासृ शब्दे । नासेरपाट् । रासेर्घञ् । नसितेति । ६२७ णसृ कौटिल्ये । कर्तरि क्तः । अभ्यसितान् । ६२८ भ्यसृ भये । आदिकर्मणि क्तः ॥

आशान्तितान्निशुदितो भुवनत्रभिष्णु
दिष्णुं तमेनमनता [illegible]समानमीशाम् ।
अक्रूर एष [illegible]धागतम[illegible]
[illegible]तोऽपतद[illegible] पदाब्जे ॥ ८० ॥

[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible]

द. १५

[illegible]

[illegible] ॥ ८१ ॥

[illegible]

द्राहितः शुभपथप्रकाशने सस्वजेऽथ तमनूह्यवैभवः ।
गाढमैत्ररसगृह्यमाणधीर्भूषणग्लहनघुंपितो बलः ॥ ८२ ॥

अथ बलस्तमक्रूरं सस्वजे आलिङ्गितवान् । कीदृशः । शुभपथप्रकाशने सन्मार्गप्रवर्तने द्राहितः उन्निद्रः । अनूह्यमतर्क्यं वैभवं यस्य सः । गाढेनातिमात्रेण मैत्ररसेन बन्धुत्वाह्लादेन गृह्यमाणा वशीक्रियमाणा धीर्यस्य सः । भूषणानां ग्लहनेन धारणेन घुंपितः कृतकान्तिः ॥—द्राहितेति । ६४६ द्राहृ निद्राक्षये । क्षेपे चेत्येके । कर्तरि क्तः । प्रकाशनेति । ६४७ काशृ दीप्तौ । ल्युट् । ऊह्येति । ६४८ ऊह वितर्के । ण्यत् । गाढेति । ६४९ गाहू विलोडने । क्षोभणं तत् । लक्षणया जलावतरणेऽपि । भावे क्तः । गृह्यमाणेति । ६५० गृहू ग्रहणे । ६५१ ग्लहू च । ग्रहे कर्मणि शानच् । ग्लहनेति । ग्लहेर्ल्युट् । घुंपितेति । ६५२ घुपि कान्तिकरणे । घपी इत्येके । घपेलन्ये । घुक्षादय उदात्ता अनुदात्तेतः । कर्तरि क्तः ॥

घोषद्भूषः पङ्कजाक्षस्तमूचे पापश्रेणी तक्षणे त्वष्टृधर्मा ।
उक्षन्नेनं मन्दहासेन रक्षन्विश्वन्निक्षन्वल्लवीस्तृक्षिताघाः ॥ ८३ ॥

पङ्कजाक्षस्तमूचे । कीदृशः । घोषन्ती शब्दायमाना भूषा यस्य सः । पापश्रेण्यास्तक्षणे तनूकरणे त्वष्टुरिव तक्ष्ण इव धर्मो व्यापारो यस्य सः । एनमक्रूरं मन्दहासेनोक्षन्नार्द्रीकुर्वन् । तृक्षिताघा गताघाः वल्लवीर्निक्षन् चुम्बन् ॥—घोषदिति । ६५३ घुषिर् अविशब्दने । शब्द इत्येके । अर्हान्ता उदात्तेतः शिषिवर्जमनुदात्ताः । आविष्कृताभिप्रायं वचनं विशब्दनम् । तद्व्यतिरिक्तेऽर्थेऽयं धातुः । तस्यार्थे शब्दनार्थे वा यथाप्रयोगमन्यो वा । अस्माच्छता । पङ्कजाक्ष । ६५४ अक्षू व्याप्तौ । सङ्घाते च इत्येके । अस्मादौणादिकेऽनन्तादक्षिशब्दात् समासान्तः षच् । तक्षणे । ६५५ तक्षू ६५६ त्वक्षू तनूकरणे । तक्षेर्ल्युट् । त्वष्टृ । 'नप्तृनेष्टृत्वष्टृ-' इत्यादिना तृजन्तो निपातितः । उक्षन् । ६५७ उक्ष सेचने । रक्षन् । ६५८ रक्ष पालने । निक्षन् । ६५९ णिक्ष चुम्बने । विश्वं जगत् । तृक्षितेति । ६६० तृक्ष ६६१ स्तृक्ष ६६२ णक्ष गतौ । तृक्षेः कर्तरि क्तः ॥

आस्तृक्षितोऽद्य वितनोषि महत्सुखं नो
नक्षत्रराडिव परं विकलङ्कवक्षाः ।
संमृक्षितोरुगुलमाक्षिकहृद्यवाच-
स्तक्षन्ति नाम शुचमिष्टकराः सपक्षाः ॥ ८४ ॥

हे अक्रूर, आस्तृक्षित आगतस्त्वमद्य नो महत् सुखं वितनोषि । नक्षत्रराट् चन्द्र इव । परं केवलं विकलङ्कवक्षा विकलङ्कं निर्दोषं वक्षो हृदयं यस्य सः । चन्द्रस्तु सकलङ्कस्य इत्येव भेदः । तवास्मिन् सुखकरणे न विघ्नम् । यस्मात् संमृक्षितोरुगुलमाक्षिकहृद्यवाचः संमृक्षितं संघातीकृतं उरुगुलो माक्षिकं मधु च । ते इव हृद्या वाक् येषां तादृशाः प्रियतराः सपक्षा बान्धवाः शुचं तक्षन्ति नाम तनूकुर्वन्ति खलु ॥—आस्तृक्षित इति । तृक्षेः कर्तरि क्तः । नक्षत्रेति । 'अमिनक्षियजि-' इत्यादिना नक्षेस्त्रन् । वक्ष इति । ६६३ वक्ष रोषे । संघात इत्येके । संघातीभवत्युरसीत्यस्मिन्निति असुन् । संमृक्षितेति । ६६४ मृक्ष संघाते । म्रक्ष इत्येके । मृक्षेः कर्मणि क्तः । माक्षिकेति । 'पिपीलिकेति पटलिकमधुकादन्' इति भोजेन निपातिता मक्षिका । तस्मात् 'तेन कृतम्' इत्यर्थे अण् । तक्षन्ति । ६६५ तक्ष त्वचने । त्वचः संवरणं त्वचो ग्रहणं वा । तनूकरणे च इत्येके । [illegible] । तक्षेर्लट् । पक्षेति । पक्षेरच् ॥

सूर्क्ष्ये त्वदीक्षां चिरकाङ्क्षिता नो वाङ्क्षाम्यनाङ्क्षाम्य तु नीचलोकान् ।
द्राक्षां जनो वाञ्छति नो फलानि ध्राङ्क्षद्ध्वाङ्क्षविधूपितानि ॥ ८५ ॥

---

१ माधवस्तु '[illegible]' इत्यनेन कृते [illegible].

[illegible] । ८७ [illegible] ८९८ [illegible]

[illegible] ८७२ [illegible] ८७३ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ॥ ८६ ॥

[illegible]

[illegible] ॥—[illegible]ति । ६८५ कप ६८६ रप ६८७ लिप ६८८ जप ६८९ शप ६९० शप ६९१ चप ६९२ षप ६९३ रप ६९४ लिप हिंसायां । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] 'अन्येभ्योऽपि दृश्यते' इति [illegible] । भप[illegible] । ६९५ भप भर्त्सने । [illegible] । [illegible] । शता । [illegible] । ६९६ उप दाहे । '[illegible]' इति [illegible] । जेपते । ६९७ जिपु ६९८ विपु ६९९ मिपु सेचने । जिपे शता ॥

वेपेर्मेप्यतमैः प्रपोपदशुभप्रश्रेपिभिः श्रेपति
    प्रोष्यान्प्लुष्टजनान्कृपामृतपृषद्वर्षी भवान्दानवान् ।
सामर्षं परघर्षिणोऽपि हृपितास्त्वां नोपयान्त्याहवे
    तोसह्रासविहीनशङ्खजनितह्रासाद्रसद्दिक्तटम् ॥ ८८ ॥

भवान् वेपैर्मत्स्यादिरूपैर्दानवान् श्रेपति भस्मीकरोति । कीदृशो भवान् । कृपारूपस्यामृतस्य पृषत बिन्दुं वर्षितुं शील यस्य स । कीदृशैर्वेपैः । मेप्यतमैः सर्वैरुपास्यतमैः । प्रपोपन्तं वर्धमानमशुभ प्रश्रेपितुं दग्धु शील येषा तैः । कीदृशान् दानवान् । प्रोष्यान् भस्मीकर्तुं योग्यान् । प्लुष्टा दग्धा जना यैस्तान् । सामर्षं सक्रोधं यथा तथा परान् घर्षितुमभिभवितुं शील येषा तेऽपि हृपिताः प्रतिहता आहवे त्वा नो उपयान्ति । कीदृशं त्वाम् । तोसस्य शब्दस्य ह्रासेनाल्पतया विहीनो यः शङ्खस्तेन जनिताद् ह्रासाद् शब्दाद्धेतोः रसन्तः शब्दायमाना दिक्तटा यस्य तम् ॥—वेपैरिति । विपेर्घञ् । मिपेर्ण्यत् । प्रपोपदिति । ७०० पुप पुष्टौ । शता प्रश्रेपिभि । ७०१ श्रिपु ७०२ श्लिपु ७०३ प्रुपु ७०४ प्लुपु दाहे । श्रिपेर्णिनिः । श्लिपेः लट् । प्रुपेर्ण्यत् । प्लुपे कर्मणि क्तः । पृषदिति । ७०५ पृषु ७०६ वृषु ७०७ मृषु सेचने । आद्यौ हिंसाक्लेशयोश्च । मृषु सहने च । मृषु हिंसाक्लेशर्दन्येष्वित्येके । पृषे 'वर्तमाने पृषद्बृहद्' इत्यतो निपातितः । वृषेर्णिनिः मृषेर्घञ् । परघर्षिण । ७०८ घृषु संघर्षे । णिनिः । हृपितः । ७०९ हृषु अलीके । तुष्टौ च हृसे । कर्तरि क्तः । 'हृषेर्लोमसु' इतीड्विकल्प । तोसह्रासेति । ७१० तुस ७११ ह्रस ७१२ ह्लस ७१३ रस शब्दे । ह्रसिरल्पीभावेऽपि । तुसिह्रस्योर्घञ् । ह्लसेरपि घञ् । रसेः शता ॥

इत्यादृतादिनमजो ललितस्मितास्यं
संवार्य धर्मिणमघस्मरदुर्जनोर्जः ।
जीमूतगर्जिरवझर्झरवागहृतं
तेनैव चानुपिपिसितो निलयं पिपेस ॥ ८९ ॥

अथ इत्यादृतादिनं तं ललितस्मितः सन् गतो अलं हन्त्विति संवार्य तेनैव चानुपिपिसितोऽनुगतः सन् निलयं पिपेस गतवान् । कीदृशोऽजः । घस्मराणां धर्ममार्गनाशकानां दुर्जनानामूर्ज उत्साहभञ्जकः । कीदृशं निलयम् । जीमूतगर्जि मेघवत् गर्जितुं शीलं यस्य तादृशो रवो यस्य तेन झर्झरवादेन हृतम् ॥—ललितेति । ७१४ लस श्लेषणक्रीडनयोः । शोभायां प्रसिद्धः । कर्तरि क्तः । घस्मरेति । ७१५ घस्लृ अदने । 'सृघस्यदः क्मरच्' इति क्मरच् । ऊर्ज । ७१६ जर्ज ७१७ चर्च ७१८ झर्झ परिभाषणहिंसातर्जनेषु । अर्थे क्विपि 'जर्जरस' इति संयोगान्तलोप । 'अत्वसन्तस्य' इति दीर्घस्तु प्राप्नुवन् । जीमूतगर्जि । गर्जः णिनिः । झर्झरः । अनुपिपिस । ७१९. पिसृ ७२० पेसृ गतौ । पिसृ पेसृ इत्येके । पिसेः कर्मणि क्तः । पेसेर्लिट् ॥

भूषापिशङ्गरुचिपेशलमात्ममित्र-
मक्रूरमागतमवेक्ष्य हसन्स नन्दः ।
संभाव्य साधु समुतो निशि पर्यपृच्छ-
न्मेशोद्धुतारिमशकस्य नृपस्य वृत्तम् ॥ ९० ॥

स नन्द आत्ममित्रमक्रूरमागतमवेक्ष्य साधु संभाव्य हसन् समुतो निशि नृपस्य वृत्तं पर्यपृच्छत् । कीदृशमक्रूरम् । भूषाणां पिशङ्गया रुच्या पेशलं मनोहरम् । कीदृशस्य नृपस्य । मेशेन कोपेन शब्देन वोद्धुतास्त्यक्ता अरिरूपा मशका येन तस्य ॥—पिशङ्गेति । 'पतेरङ्गच् पक्षिणि' 'विडादिभ्यः कित्' इत्यत्र 'कुरिपिडिभृदिपिशिभ्यः कित्' इति भोजोक्तेः पिशेरङ्गच् पेशलमिति । [औणादिके कलप्रत्यये बाहुलकाद्गुणः ।] हसन्निति । ७२१ हसे हसने । शता । निशीति । ७२२ णिश समाधौ । अधिकरणे सम्पदादिक्विप् । मेशेति । ७२३ मिश ७२४ मश शब्दे रोषकृते च । शब्दकोपयोरिति द्रुमोक्त्या रोषकृतं रोष एव । मिशेर्घञ् । मशकस्य मशे 'कुन्छिल्पिसञ्ज्ञयो.' इति कुन् ॥

---

१. 'जर्ज झर्झ चर्च एषा चवर्गीयान्तेषु पाठ उचित. । नत्विहोष्मान्तेषु' इति प्रौढमनोरमा ॥ नत्विहेति । केचित्तु—आद्यो दन्त्योष्मान्तः । द्वावप्यर्थसाम्यात्पठितौ—इत्याहुः॥ 'मूलं त्वाद्यस्यापि चवर्गतृतीयान्तत्वमिति मते बोध्यम्' इति शब्दरत्नम् ॥ माधवोऽपि—'चर्च झर्झत्योस्तुदादौ पठिष्यमाणयोरिह पाठः स्वा(शव)र्थे इति दोवमैत्रेयपुरुषकारेषु । ऊष्मान्तेषु पाठोऽर्थानुरोधादिति मैत्रेय.' इति ग्रन्थेनाद्यस्योष्मान्तत्वमभिप्रैति । 'जर्स' इति पाठे 'अत्वसन्तस्य' इति दीर्घशङ्का वृथा, 'जस्स' इति पाठे 'रात्सस्य' इत्यस्योपन्यासो वृथा इति देवा एव विदांकुर्वन्तु ॥

सोऽप्यूचे शवतां गतस्य शशिवंशोत्थस्य भोजेशितु-
र्वृत्तं प्रस्तुतमत्र शस्तनिलये शस्तं च चापोत्सवम् ।
चाहेनामहितस्य चास्य निधनोद्योगं रहस्यूचिवा-
न्रान्तव्यं खलु रंहसेति च दृढामाज्ञां प्रभोरभ्यधात् ॥ ९१ ॥

सोऽपि भोजेशितुर्वृत्तमत्र शस्तनिलये चापोत्सवं प्रस्तुत चोच उक्तवान् । कीदृशस्य कंसस्य । शवता गतस्य मृतप्रायस्य शशिवंशादुत्थितस्य जातस्यास्य निधनोद्योगं च रहस्यूचिवान् । चाहेन दम्भेन शाठ्येन चामहितस्यापूजितस्य निन्दितस्य रंहसा गन्तव्यं खलु इति । प्रभोर्दृढामाज्ञामभ्यधात् चाभिहितवांश्च ॥—शवतामिति । ७२५ शव गतौ । अजन्तात्तल् । शशीति । ७२६ शश प्लुतगतौ । अजन्तान्मत्वर्थीय इनिः । शस्तेति । ७२७ शसु हिंसायाम् । 'सर्वधातुभ्य ष्ट्रन्' इत्यौणादिकः ष्ट्रन् । शस्तम् । ७२८ शंसु स्तुतौ । हिंसायामित्येके । कर्मणि क्तः । 'अनिदिताम्' इति नलोपः । चाहेन । ७२९ चह परिकल्कने । घञ् । अमहितः । ७३० मह पूजायाम् । कर्मणि क्त । रहसि । ७३१ रह त्यागे । रहसा । ७३२ रहि गतौ । द्वयोरसुन् । दृढाम् । ७३३ दृह ७३४ दृहि ७३५ बृह ७३६ बृहि वृद्धौ । बृहिर् इत्येके । बृहि शब्दे च । स च गजशब्द । दृहेः 'दृढ स्थूलबलयोः' इति निपातित क्त ॥

तच्छ्रुत्वा परिदृंहितादरमसौ नन्दो बृहद्भोजनै-
र्यानैरप्युपबृंहितो विहितवान्प्रातः प्रयातुं मनः ।
गोविन्दस्तुहिनांशुरम्यवदनः कंसं जगद्दोहिनं
प्रोहिष्यञ्जगदर्हणीयमहिमा मोदेन निन्ये निशाम् ॥ ९२ ॥

असौ नन्दः परिदृंहितादर परिवृद्ध आदरो यत्र तथा तच्छ्रुत्वा बृहद्भोजनैर्यानैरप्युपबृंहितः पूर्णः सन् प्रातः प्रयातुं मनो विहितवान् । गोविन्दो जगद् दोहितुं मर्दयितुं शीलं यस्य तादृश कंसं प्रोहिष्यन्नधिकमर्दयिष्यन् निशा मोदेन निन्ये नीतवान् । जगतामर्हणीयो महिमा यस्य तादृशो गोविन्द ॥—परिदृंहितेति दृहेः । बृंहेः कर्तरि क्तः । बृहदिति । बृहेः 'वर्तमाने पृषद्बृहद्' इति बृहेरतिर्निपातितः । उपबृंहित इति । बृंहेः कर्तरि क्तः । तुहिनेति । ७३७ तुहिर् ७३८ दुहिर् ७३९ उहिर् अर्दने । 'वेपितुह्योः' इति तुहेरिनच् । जगद्दोहिनमिति । दुहिरो णिनिः । प्रोहिष्यन्निति । उहिरो लृटः शता । अर्हणीयेति । ७४० अर्ह पूजायाम् । योग्यत्वेऽपि अनीयर् । घुपादय उदात्तेतः शिपिवर्जमनुदात्ताः ॥

इति सव्याख्याने धातुकाव्ये प्रथम सर्गः ।

[illegible] । [illegible] । ७९२ शक ७९३ [illegible] ॥

[illegible]—

[illegible] कृतः ।
[illegible] ॥ ९ ॥

[illegible] । [illegible] । [illegible] आप-
[illegible] ।

[illegible] ॥—[illegible] । ७९४ कण
७९५ रण गतौ । [illegible] । ७९६ चण ७९७
शाण ७९८ श्रण दाने च । [illegible] । ७९९ श्रथ ८०० श्लथ ८०१
क्रथ ८०२ क्रुथ हिंसार्थाः । [illegible] ॥

सर्वरक्षिणो भगवत स्वरक्षादोषमाशङ्क्य परिहरन्ति—

[1]कृष्यात्मना क्राथयताच्युतेन किं नाङ्गजो नः ऋथयन्नचानि ।
वनाम किं प्रज्वलितो हरेण सोऽद्यापि यद्विह्वलयन्ननङ्गः ॥ १० ॥

[illegible] हिंसारूपान् क्राथयता । 'जासिनिप्रहण—' इति कर्मणि षष्ठी । अ-
च्युतेन नोऽस्मान् [illegible] किं न अचानि [illegible] हिंसित । हरेण
प्रज्वलितः सोऽनङ्गोऽद्यापि विह्वलयति यद् यस्माद् तस्मात् किं वनाम करवाम ।
न किंचित् ॥—[illegible] । क्राथेर्णिजन्ताच्छता । 'जासिनिप्रहणनाटक्राथ—' इति
निपातनाद्दीर्घ । क्रथेर्णौ शता । [illegible] णिजन्तानामपि हिंसार्थानामर्थः । जास्यादि-
सूत्रे हिंसायामित्युक्ते । 'हन्त्यर्थाश्च' इति चुरादिपाठाद्वा । अचानि । चन च । हिंसार्थ
इति शेषः । अस्मान्नौ विङ् । वनाम । ८०३ वनु च नोच्यते । कविवदयमपि क्रिया-
सामान्यार्थ इत्यर्थः । अस्माल्लोट् । प्रज्वलितः । ८०४ ज्वल दीप्तौ । णौ कर्मणि क्तः ।
विह्वलयति । ८०५ ह्वल ८०६ ह्मल चलने । ह्वलेर्णौ लट् ॥

भगवतो बाल्यकृतं दुर्ललितत्वमप्यतिदुर्विलसमिलाह—

प्र(ज)ह्मल्यचित्तां स्मरयत्यसौ मां नन्दात्मजः संदरकः खलानाम् ।
अनारि येन श्रपितं पयोऽपि बालैर्मुहुः संज्ञपितासुरेण ॥ ११ ॥

असौ नन्दात्मजो मा स्मरयति सोत्कण्ठं ध्यापयति । खलानां संदरको भीषयिता

---

१. अत्र पुस्तकद्वयेऽपि सर्वत्र 'क्रूष्यात्मना' इति पाठः. भयस्थेलत्रापि
पाठः.

प(ञ्च)शरं चलनिमित्तकं नितं [illegible] । येन [illegible] । एवं पञ्चोऽपि [illegible] प्रयोगो कर्तुमिरन्मारि नामितम् । शुद्धमिति [illegible] । शुद्ध. [illegible] मारेण सगुरा येन तेन ॥—प(ञ्च)शरेति । [illegible] । ८०७ [illegible] । [illegible] तत् । णौ [illegible] । [illegible] । ८०८ नृ नये । णौ [illegible] । [illegible] । ८०९ नृ नये । णौ निण् । [illegible] । ८१० [illegible] । [illegible] । [illegible] मिरर्थे नित्यं णौ कर्मणि [illegible] । [illegible] । [illegible] ८११ ज्ञा । [illegible] प्रदर्शना । [illegible] । [illegible] कर्मणि [illegible] ॥

[illegible]—

तमेव किं विज्ञपयेम मारं येनान्वितं प्रज्ञपयेन्न बाणान् ।

करे सरोजं चलयन्न नाल्यः स किं मुरारिश्छर्दयेत्पुनर्नः ॥ १२ ॥

यस्तं मारमेव विज्ञपयेम तोषयेम । किम् । येन तोषणेनामात्यन्वितः प्रज्ञपयेत् प्रदर्शयेत् । बाणान् न प्रज्ञपयेत् निशातयेत् । स मुरारिर्लीलया करे सरोज चलयन् न छर्दयेत् किं प्राणनं वा कुर्यात् । अनात्या. भावादन्यथाकर्तुं अन्यत्र हर्तुं नेतु स्थानिन्तित क्षेप्तु निरसितुं च वा न शक्या ॥—विज्ञपयेदिति । तोषणे णिचि लिङ् । प्रज्ञपयेदिति । निशामननिशातनयोः । चलयन्निति । कम्पने ८१२ चलिः । णौ शता । अचाल्य । कम्पनादन्यत्र मित्त्वाभावे णिजन्ताण्यत् । अन्यथाकरणं हरणं क्षेपो वा तत्रार्था । छर्दयेत् । ८१३ छर्दिर् ऊर्जने । वलनं प्राणनं वा तत् । छर्दयेत् लिङ् ॥

भगवतो दर्शनमेव प्रार्थयन्ते—

यद्वर्णने को लडयेन्न जिह्वां भक्तांश्च दुष्टान्मदयत्यलं यः ।

दृश्येत वेणुं ध्वनयन्कदा वा स नन्दसूनुः स्वनयन्कलापम् ॥ १३ ॥

यद्वर्णने को जिह्वा न लडयेत् क्षोभयेत् । यो भक्तान् दुष्टांश्चालं मदयति अलर्थं हर्षयति दीनयति च । स नन्दसूनुर्वेणुं ध्वनयन् शब्दयन् कलापं स्वनयन् अवतंसीकुर्वन् कदा वास्माभिर्दृश्येत ॥—लडयेदिति । जिह्वोन्मथने ८१४ लडिः । उन्मथनं क्षोभणम् । तच्च जिह्वायाः । जिह्वायाः क्षोभण वा । जिह्वाया. क्षोभणार्थे णिचि लिङ् । मदयति । ८१५ मदी हर्षग्लेपनयो । ग्लेपन दैन्यम् । लट् । ध्वनयन् । ८१६ ध्वन शब्दे । णौ शता । स्वनयन् । ८१७ स्वन अवतंसने च । चाच्छब्दे । णौ शता ॥

दर्शनप्रकार एव प्रार्थ्यते—

दलं दलं धैर्यभरं कटाक्षान्वलं वलं प्रस्खलयन्मनो नः ।

त्रपं त्रपं नर्मगिरा विपादं क्षपं क्षपं किं जनयेत्स मोदम् ॥ १४ ॥

मनः प्रस्खलयंश्चलयन् स श्रीकृष्णः कटाक्षान् वलं वलं पुनः पुनः सचारयन् धैर्यस्य भरमतिशय दलं दलं पुन. पुनर्विदारयन् नर्मगिरा त्रपं त्रपं पुनः पुनर्लज्जयन् विपाद

वमेर्णौ लङ्। कर्मणि क्तश्च। कामयते इति। 'न कम्यमिचमाम्' इत्यमित्त्वे णिटि वृद्धिः॥

दर्शनमेव प्रार्थयमाना विरमन्ति—

तमामयन्तं द्विपतस्तृणं गाः प्रचामयन्तं क निशामयेयम्।
निशम्यया मञ्जुगिरा कदा नः स यामयेद्वा यमनादिकार्ये॥ १८॥

तं क काले देशे वा निशामयेयं पश्येयम्। कीदृशं तम्। द्विपत आमयन्तं पीडयन्तम्। गास्तृणं प्रचामयन्तमादयन्तम्। स निशम्यया श्राव्यया मञ्जुगिरा कदा नो यमनादिकार्ये परिवेषणादिकर्मणि यामयेत् व्यापारयेत्॥—आमयन्तमिति। अमेर्णिचि शतां मित्त्वाभावे दीर्घः। प्रचामयन्तमिति। चमेः प्राग्वद्। निशामयेयमिति। ८१८ 'शमो दर्शने' इत्यमित्त्वे णौ लिङ्। निशम्यया। अदर्शनार्थत्वेन मित्त्वे णिचि ण्यत्। यामयेत् ८१९ 'यमोऽपरिवेषणे' इत्यमित्त्वे णौ लिङ्। व्यापारणात्रार्थ. । यमनेति। परिवेपणार्थे णौ मित्त्वे ल्युट्॥

उक्त गोपीविलासमुपसंहरति—

इत्याद्यवस्वादितमानसास्ता बालाः परिस्वादितधैर्यबन्धाः।
दुष्टानपस्वादयितुं प्रयाते कृष्णे विलेपुः फणिता विमोहम्॥ १९॥

कृष्णे दुष्टानपस्वादयितुं विदारयितुं प्रयाते सति। ता बाला विमोह फणिता. प्राप्ता इत्यादि विलेपुः। कीदृश्य। अवस्वादितं विदारितं मानस यासा ताः। परिस्वादितो नाशितो धैर्यबन्धो यासा ता'॥—अवस्वादितेति। ८२० 'स्वदिर् अवपरिभ्यां च' इति मित्त्वनिषेधाण्णिचि दीर्घे कर्मणि क्त। परिस्वादितेति तद्वत्। अपस्वादयितुमिति। 'अपावपरिभ्यश्चेत्येके' इत्यपात् परस्य स्वदेरमित्त्वे णिचि तुमुन्। फणिता इति। ८२१ फण गतौ। कर्तरि क्त.। वृत् घटादिर्वृत्त। ज्वरादय उदात्ता उदात्तेत.॥

प्रस्थितस्य भगवत श्रीकृष्णस्यावस्थामाह—

कृष्णोऽपि रेजे पथि गोपबालैर्भ्राजिष्णुभिर्भ्राशितपार्श्वदेशः।
विभ्लाशितेऽक्रूररथे सरामः स्यमत्पयोदस्वनभाजि तिष्ठन्॥ २०॥

कृष्णोऽप्यक्रूररथे सरामस्तिष्ठन् पथि रेजे। भ्राजिष्णुभि शोभमानैर्गोपबालैर्भ्राशितपार्श्वदेश शोभितपार्श्वभाग.। स्यमत्पयोदस्य शब्दायमानमेघस्य स्वनमिव स्वनं भजत्याश्रयति यत्तस्मिन रथे॥—रेजे इति। ८२२ राजृ दीप्तौ। उदात्त. स्वरितेत्। अस्माल्लिटि 'फणा च सप्तानाम्' इत्येत्त्वाभ्यासलोपविकल्प। ८२३ टुभ्राजृ ८२४ टुभ्राशृ ८२५ टुभ्लाशृ दीप्तौ। उदात्ता अनुदात्तेत। भ्राजे 'अलंकृञ्-' आदिना ताच्छील्ये इष्णुच। भ्राशितभ्लाशितेति। द्वयो कर्तरि क्त। स्यमदिति। ८२६ स्यमु ८२७ स्वन ८२८ ध्वन शब्दे। अमान्ता उदात्ता अनुदात्तेन। स्यमे· शता। स्वनेति 'स्वनहसोर्वा' इत्यप्। स्वनान्ता गत फणादयः॥

गोपैर्ध्वनद्भिः समितैर्वृतोऽपि देवो न तन्नाम विचिन्त्य गोपीः ।
ज्वालेन तापेन चला जडाङ्गीरटालशोकट्वलितप्रलापाः ॥ २१ ॥

ध्वनद्भिः शब्दायमानैः समितैरविरहवीभवद्भिर्गोपैर्वृतोऽपि देवो गोपीर्विचिन्त्य न तन्नाम नाविरहवीभूय पीडित एवासीत् । ज्वालेन दीप्तेन तापेन सन्तापेन चलाः कम्पिताः । जडान्यसमर्थान्यङ्गानि यासां ताः । अटालेन पूर्णेन शोकेन ट्वलिता विक्लीभूता प्रलापा यासां ताः ॥—ध्वनद्भिरिति । ध्वने शता । समितैः । ८२९ षम ८३० ष्टम अवैकल्ये । समे कर्तरि क्तः । तन्नाम । समेर्लिट् । ज्वालेन । ८३१ ज्वल दीप्तौ । 'ज्वलितिकसन्तेभ्यः' इति णः । चलाः । ८३२ चल कम्पने । पचाद्यच् जडेति । ८३३ जल धान्ये । धान्यमतैक्ष्ण्यम् । अच् । लडयोरभेदात् । अटालेति । ८३४ टल ८३५ ट्वल वैकल्ये । टलेर्ण । ट्वले कर्तरि क्तः ॥

स्थलीर्हली सन्नलिनीश्च तीर्त्वा पलन्हरिश्चात्मबलप्रपोलः ।
कुलीरशालह्वलिताम्बुपूरह्मलत्पतङ्गां यमुनामवाप्तौ ॥ २२ ॥

पलन् हरिर्हली चोभौ स्थलीः सन्नलिनीश्च तीर्त्वा यमुनामवाप्तौ । पलन् गच्छन् । स्थलीरकृत्रिमदेशान् । अवाप्तौ प्राप्तौ । आत्मबलेन स्वबलेन प्रपोलो महान् कुलीराणां कर्कटकानां शालेन गमनेन ह्वलिते चलिते अम्बुपूरे जलपूरे ह्मलन्तो गच्छन्तः पतङ्गाः पक्षिणो यस्यां तां यमुनाम् ॥—स्थलीरिति । ८३६ ष्ठल स्थाने । अस्मादच् स्थलम् । स्थलशब्दात् 'जानपदकुण्डगोणस्थल–' इत्यादिना अकृत्रिमार्थे ङीषि स्थली । हलीति ८३७ हल विलेखने । कर्षणं तत् । अचि हलं तस्मात् 'अत इनि' इतीनिः । नलिनीरिति । ८३८ णल गन्धे । बन्धन इत्येके । अस्मात् 'बहुलमन्यत्रापि' इति कठिनादिवदिनचि नलिनम् । तस्मादिनौ ङीप् । पलन् । ८३९ पल गतौ । शता बलमिति । ८४० बल प्राणने धान्यावरोधने च । धान्यावरोधनं कुसूलादिव्यापारः । अस्मादचि बलम् । प्रपोल इति । ८४१ पुल महत्त्वे । ज्वलादिणः । कुलीरेति । ८४२ कुल संस्त्याने बन्धुषु च । सतान इत्येके । संस्त्यानं संघातः । अस्मात् संघाती भवतीति 'कुलेश्च भोजः ।' इतीरक् । शालेति । ८४३ शल [ह्वल ह्मल] ८४४ हुल ८४५ पत्ल गतौ । शलेर्घञ् । ह्वलितेति । ह्वलेः कर्तरि क्तः । ह्मलदिति । ह्मलेः शतः पतङ्गेति । 'पतेरङ्गच् पक्षिणि' इत्यङ्गच् ॥

यमुनां वर्णयति षड्भिः—

अहोलसत्त्वा रविरश्मिजालेऽप्यविकथन्ती तटपाथिपाथाः ।
तापं मथन्ती कणिका वमन्ती भ्राम्यत्तरङ्गा क्षरति स्फुटं या ॥ २३ ॥

१. धातुपाठे तु 'घातने' इति पाठः. २. स्थलेति धातुपाठपाठः. ३. 'ह्वलतेर्ह्मलतेश्च घटादिपठितस्येह पाठो णविकल्पार्थः. घटादिपाठस्त्वर्थविशेषे मित्त्वार्थः इति च' इति माधवग्रन्थानुरोधेन ह्वलह्मलौ पठितौ इति बोध्यम्.

या भ्राम्यत्तरङ्गा स्फुटं क्षरति। भ्राम्यन्तश्चलन्तस्तरङ्गा यस्या सा क्षरति स्रवति। अहोल-सत्त्वा अहोलान्यहिंसकानि सत्त्वानि जलजन्तवो यस्यां सा रविरश्मिजालेऽप्यविक्रथन्त्यप-च्यमानानुष्णीभवन्तीत्यर्थः। तटपाथिपाथः तटं पथितुं गन्तुं शीलं यस्य तादृशं पाथो यस्या सा। तापं मथन्ती क्षोभयन्ती त्यजन्ती। कणिका बिन्दून् वमन्ती उद्गिरन्ती॥—अहोलेति। हुल हिंसासंवरणगतिषु इत्येके। अस्माण्ण। अविक्रथन्ती। ८४६ क्रथ निष्पाके शतरि ङीप्। तटपाथि। ८४७ पथे गतौ। णिनिः। अनुनपि। मथन्ती ८४८ मथे विलो-डने। शतरि ङीप्। वमन्ती। ८४९ टुवम् उद्गिरणे। भ्राम्यदिति। ८५० भ्रमु चलने। 'वा भ्राशभ्लाश–' इति श्यनि शता। क्षरति। ८५१ क्षर सचलने। गलन तत्। 'क्षर संचये' इति चैके। चलने च द्रुमे। स्मादय उदात्ता उदात्तेतः॥

सेहे च रामाजनखेलनं या कुचोरुसीदत्परिशद्भुतोया।

क्रोशैर्जना: कोचगलान्मरालान्बोधन्ति यत्राम्बुरुहां विकासे ॥२४॥

या रामाजनखेलनं सेहे च। खेलनं क्रीडा। भगवत्क्रीडासुखमनुभूतवती। चेति चकारस्यापिरर्थः। कुचोरुसीदत्परिशद्भुतोया कुचोरुभिः स्तनसक्थिभिस्तदाघातेन सीदत् पीड्यमानं परिशद्भु विशरणशीलं तोयं यस्या सा इति लीलाया असह्यत्वे हेतुः। जना यत्राम्बुरुहा पद्मानां विकासे क्रोशै रोदनैः सख्याह्वानशब्दैर्वा मरालान् हंसान् कोच-गलान् कुटिलीभवत्कण्ठान् बोधन्ति जानन्ति॥—सेहे इति। ८५२ षह मर्षणे। उ-दात्तोऽनुदात्तेत्। लिट्। रामेति। ८५३ रमु क्रीडायाम्। उदित्त्वमस्यानार्षम्। अ-नुदात्तोऽनुदात्तेत्। अस्माण्णे टाप्। सीददिति। ८५४ षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु शतरि 'पाघ्राध्मा–' इति सीदादेशः। परिशद्रु इति। ८५५ शद्लृ शातने। तीक्ष्णीभावस्तत्। [illegible] मिले [illegible]। गतावप्यस्ति। 'दाधेट्सिशदसदः' इति रुः। क्रोशैः। ८५६ क्रुश [illegible]। सदादयोऽनुदात्ता उदात्तेतः। कोचेति। ८५७ कुच [illegible]। अस्माण्णः। ८५८ बुध अवगमने। उद्बोधज्ञाने सकर्मकश्च। अस्माल्लट्। अम्बुरुहामिति। ८५९ रुह बीजज-[illegible] इति। ८६० कस गतौ। विपूर्वत्वात् स्फुटनार्थता। [illegible]। उदात्तेतो रुहिवर्जम्॥

[illegible] याचमानैः।

चातकैश्च चाद्यं जलं प्रोथति दातुमुर्व्याम् ॥२५॥

प्रार्थनीयं जलं कणरूपं दातुमुर्व्यां प्रोथति पर्याप्नोति स-[illegible] कुर्वाणे सुखं यथा तथाञ्चमाने-[illegible] विशेषणम्। अचद्भिर्डयमानैः मधु पुष्परसं याच-[illegible]। तादृशैर्भृङ्क्षैर्भृङ्गैश्च रेटत्तटा शब्दायमानतीरा। सर्वजन्तूना सु[illegible] कारित्वं चोक्तम्॥—हिक्कद्भिरिति। ८६१

हिक्क अव्यक्ते शब्दे । शता । अञ्चमानैः । अचद्भिः । ८६२ अञ्चु गतौ याचने च । अचु इत्येके । अचु गताविल्यन्ये । अचेः शानच् । अचे. शता । याचमानै । ८६३ टु याचृ याञ्चायाम् । डु याचृ इत्येके । शानच् । रेटदिति । ८६४ रेटृ परिभाषणे । याचने च इमे । शता । चातकै. । ८६५ चते ८६६ चदे याचने । चतेर्ण्वुल् । चातम् । चदेर्ण्यत् । प्रोथति । ८६७ प्रोथृ पर्याप्तौ । अयं शब्दार्थोऽपि । अपपूर्वस्तु मारणे हुंकरणे वा । अस्माद्द् ॥

यमुनाया अतिपुण्यत्वं शैत्यातिशयं चाह—

नित्यं प्रमेहामिदितोरुमेदैः प्रमेधिता सद्भिरनिद्यमानैः ।

या नेदितोर्वीपरिशर्धिवीचीविमृद्धवृक्षादिविबोध्यशैत्या ॥ २६ ॥

या सद्भिर्नित्य प्रमेधिता सगता । प्रमोहेणामिदितोऽपीडित उरुमेदो मेधा येषा तै. सद्भिः । अनिद्यमानैरकुत्स्यमानै. । नेदितोर्वा नेदिता समीपभूतामुर्वी भुवं परिशर्धितु-मुन्दितुं सेक्तुं शीलं यासां ताभिर्वीचीभिर्विमृद्धैरुन्दितैर्वृक्षादिभिर्विबोध्यं शैत्यं यस्या. सा ॥—अमिदितेति । ८६८ मिदृ ८६९ मेदृ मेधाहिंसनयोः । मिधृ मेथृ इत्येके । मिधृ मेधृ इत्यन्ये । ८७० मेधृ सगने च । मिदे. कर्मणि क्तः । अनिद्यमानै. । ८७१ णिदृ ८७२ णेदृ कुत्सासंनिकर्षयो । निदेः कर्मणि शानच् । नेदितेति । नेदे. कर्तरि क्त. । परिशर्धि, विमृद्ध इति । ८७३ शृधु ८७४ मृधु उन्दने । शृधेर्णिनिः । मृधेः कर्तरि क्त । विबोध्येति । ८७५ बुधिर् बोधने । तत्तु ज्ञानमेव । अस्माण्ण्यत् ॥

प्रबुन्ध्यवेणीजववेनमाना खातान्तिका चीवरिभिर्निपादैः ।

चाय्या व्ययद्दाशविलोकभेषभ्रेषज्झषा यासदघं स्पशन्ती ॥ २७ ॥

या अघं स्पशन्ती परिहरन्ती आसदशोभत । प्रबुन्ध्येन दर्शनीयेन वेणीजवेन प्रवाहवेगेन सह वेनमाना गच्छन्ती । चीवरिभि पटच्चरवद्भिर्निपादै खातान्तिका । चाय्या पूज्या । दर्शनीया वा । व्ययता गच्छता दाशाना विलोकेन यो भेषो भय तेन भ्रेषन्त संचरन्तश्चलन्तो झषा यस्या सा ॥—प्रबुन्ध्येति । ८७६ उबुन्दिर् निशामने । दर्शनं तत् । ण्यत् । वेणीति । ८७७ वेणृ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु । वेनृ इत्येके । वादित्रग्रहण वाद्याना वादनार्थमादानम् । अस्मादौणादिके इनि 'कृदिकारादक्तिन.' इति ङीप् । वेनमाना । वेने शानच् । खातेति । ८७८ खनु अवदारणे । कर्मणि क्त । चीवरिभि । ८७९. चीवृ आदानसंवरणयो । अनुदिदित्येके । कृन्मेजुणादौ 'छित्वरच्छत्वर–' इत्यादिना निपातितश्चीवरशब्द । अत इनि । चाय्या ८८० चायृ पूजानिशामनयो । ण्यत् । व्ययदिति । ८८१ व्यय गतौ । शता । नित्यपरे स्वरन्ति नित्यं तद्भेद । दाशेति ।८८२ दाशृ दाने । 'दाशगोघ्नौ सम्प्रदाने' इत्यच् । भेषेति । ८८३ भेषृ भये । उभयत्रेत्येके । पच् । भ्रेषदिति ।८८४ भ्रेषृ गतौ । चलन इत्ये

८८५ म्लेपृ इत्यन्ये। म्लेपे. शता। आसदिति। ८८६ अस गतिदीप्त्यादानेषु। अय इत्येके। असेर्लङ्। स्पशन्ति। ८८७ स्पश बाधनस्पशनयोः। पशेत्येके। पषेत्यन्ये। हिंसार्थे दोषसूचनं स्पशनम्। स्पशेः शतरि ङीप्॥

लापेण चापांश्छपिताञ्झपित्वा प्रम्लक्ष्य भक्षन्ति यदम्बु नीचा.।
या दासते मोदममाह्यधाम्नां गूढाशयानामपि तापसानाम् ॥ २८ ॥

नीचाश्छपितान् हिंसिताश्चापान् वनकाकान् लापेणेच्छया झपित्वा आदाय सङ्कल्य प्रम्लक्ष्य भक्षयित्वा यदम्बु यस्या जलं भक्षन्ति पिबन्ति। या तापसानामपि मोदं दासते ददाति। अमाह्यममेयं धाम येषा तेषाम्। गूढो गुप्त आशयो येषां तेषाम्। अनेन नीचानामुत्तमाना च सुखकरत्वमुक्तम्॥—लापेणेति। ८८८ लप कान्तौ। कान्तिरिच्छा। घञ् चापान्। ८८९ चष भक्षणे। कर्मणि घञ्। छपितान्। ८९० छप हिंसायाम्। कर्मणि क्त। झपित्वा। ८९१ झप आदानसंवरणयोः। क्त्वा। प्रम्लक्ष्य। ८९२ म्लक्ष अदने। ८९३ भक्ष इत्येके। भक्षेत्यन्ये। म्लक्षेर्ल्यप्। भक्षन्ति। भक्षेर्लट्। दासते। ८९४ दासृ दाने। लट्। अमाह्येति। ८९५ माहृ माने। ण्यत्। गूढेति। ८९६ गुहू संवरणे। क्त। लिषादय उदात्ता. स्वरितेतः॥

यमुनायामक्रूरस्य व्यापारं वक्तुमारभते—

अजं तमत्र स्वरथे निवेश्य श्रियं भरन्तीं हरिकान्तितुल्याम्।
धूतप्रमोहो दुरितापनेत्रीं स्नातुं नदीमाप स गान्दिनेयः॥ २९ ॥

[illegible] । अजन्तयात्यारम्भोऽत्रेति च भाति॥—श्रियमिति। ८९७ श्रिञ् सेवायाम्। उदात्त उभयतोभाष। 'क्विब्वचिप्रच्छिश्रिद्रुस्रुकटप्रुज्वां दीर्घोऽसम्प्रसारणं च' इति कर्मणि क्विप्। [illegible]। भरन्तीम्। ८९८ भृञ् भरणे। पूरणेऽपीति भट्टि। शतरि ङीप्। हरीति। ८९९ हृञ् हरणे। प्रापणं स्वीकार स्तेय नाशन वा। [illegible] इन्। [illegible]। ९०० धूञ् [illegible]। कर्मणि क्त। अपनेत्रीमिति। ९०१ णीञ् प्रापणे। प्रापणं नयना। तृच्। ङीप्। [illegible] उभयतोभाषा॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

१. [illegible]

९०३ ग्लै ९०४ म्लै हर्षक्षये। हर्षक्षय नाकिक्षयः। ग्लैधातो कर्तरि क्त। 'संयोगादे.-' इति निष्ठानत्वम्। म्लानिम्। म्लायते 'ग्लाम्लाज्याहाभ्यो निर्वान्च' इति नि । वा नेति। ९०५ द्यै न्यक्करणे। न्यक्करणे। ना विधान दृत्लेके। कुलि...करण तत्। कर्मणि क्त। प्राग्वत्त्वम्। निद्रायदिति। ९०६ द्रै स्वप्ने। शता। आघ्राणेति। ९०७ घ्रै तृप्तौ। कर्तरि क्त। धीरिति। ९०८ ध्यै चिन्तायाम्। क्विपि 'ध्याप्यो सम्प्रसारणम्' इतीत्त्वम्॥

भगवद्दर्शनकौतुकेन जलादुन्मग्नस्यावस्थामाह—

रायद्धयस्त्यानरुचौ रथेऽपि तं भक्तितिष्ठापयिषुं स दृष्ट्वा ।
खाताशयोऽक्षाममुदा पुनश्च मग्नोऽन्यथापश्यदजानमीशम् ॥ ३१ ॥

स तं भक्ते. तिष्ठापयिषु सघातीकर्तुं वर्धयितुमिच्छु सन्त रथेऽपि दृष्ट्वा। अक्षाममुदा पूर्णमोदेन पुनश्च पुनरपि मग्नः सन्नीशमन्यथा अपश्यत्। रायद्धयैः शब्दायमानाश्वैः स्त्यानरुचौ प्रवृद्धशोभे रथे खाताशय स्थिरीभूतमना अगाधमना वा अजानमक्षयं निलम्॥—रायदिति। ९०९ रै शब्दे। शता। स्त्यानेति। ९१० स्त्यै ९११ ष्ट्यै शब्दसंघातयो.। आयान् कर्तरि क्त। नत्वम्। तिष्ठापयिषुम्। द्वितीयाण्णिजन्तात् सन्नु.। 'स्तौतिण्योरेव--' इति षत्वम्। तदर्थमेव षोपदेशस्य पाठ। खातेति। ९१२ खै खदने। तच्च स्थैर्यहिंसे। 'खै खनने' इत्येव शंकराचार्य। तस्य तु कर्तरि क्त.। अक्षामेति। ९१३ क्षै ९१४ जै ९१५ षै क्षये। क्षैधातो. कर्तरि क्ते 'क्षायो म.' इति मत्वम्। अजानन्। जैधातोर्ल्युट्॥

अन्यथेत्युक्तं रूपं वर्णयति—

प्रसातकातर्यसुरोपनीतं पूज्यं श्रृतास्त्राणहविर्विशेषैः ।
आपातमाल्यं शयितं सुवानकाशत्विषि स्त्यातनौ फणीन्द्रे ॥ ३२ ॥

प्रसातकातर्यै. प्रक्षीणभयै. सुरैरुपनीतं स्तुतं श्रृतास्त्राणैः पक्वापक्वैश्चरुपुरोडाशक्षीरनवनीतादिरूपैर्हविर्विशेषै पूज्यम्। अपातमशुष्कमम्लानं माल्यं यस्य तम्। सुवानकाशस्य सम्यक्शुष्ककाशमञ्जर्यास्त्विडिवातिधवला शोभा यस्य तस्मिन्। स्त्याना वेष्टिता कुण्डलीकृता तनुर्यस्य तस्मिन्। फणीन्द्रे शयितम्। ईदृशमीशमपश्यदिति पूर्वेणान्वयः॥—प्रसातेति। सायते. कर्तरि क्त। कातर्येति। ९१६ कै ९१७ गै शब्दे। कायते. 'काराभ्यान्तरन्' इति भोजोक्तरनि कातरः। तस्मात् ष्यञ्। उपगीतमिति। गायतेः शब्दविशेषार्थत्वात् सकर्मकात् कर्मणि क्तः। श्रृतेति। ९१८ श्रै ९१९ स्रै पाके। श्रायतेः 'श्रृतं पाके' इति निपातः। अस्त्राणेति। स्त्रैधातो कर्तरि क्ते दण्वत्वागत्वम्।

१ 'ध्यायते सम्प्रसारणं च' इति वार्तिकेनेति सारम् यथाश्रुतस्य तु क्वनिपि सम्प्रसारणविधायकस्योणादिसूत्रस्य 'धीवा' इत्युदाहरणम्. २. 'दै धै' इति धातुपाठे.

हिंसार्थेऽप्यस्ति । कर्मणि क्तः । ९४० स्नु गतौ । स्नुतौ च द्रुमे । शु स्नु गतावित्येके । 'शुसिचिमिजा दीर्घश्च' इति क्रन् । स्नुतेति । स्नुधातोः कर्तरि क्तः । स्रोतः । ९४१ षु प्रसवैश्वर्ययोः । प्रसवोऽभ्यनुज्ञा । तृच् ॥

श्रुत्यन्तवाचा ध्रुवया प्रदूनं घोरद्रवच्चक्रजिताज्ञितारिम् ।
स्मितार्द्रवक्त्रं गवमानभूपं गै त्वां घुताशं कुतशङ्खघोषैः ॥ ३५ ॥

अहं त्वा गै आप्तं प्रार्थये । श्रुत्यन्तवाचोपनिषदा ध्रुवया नित्यया प्रदूनं ज्ञातम् । गत्यर्थोऽज्ञानार्थता । घोरं यथा तथा द्रवता चक्रेण जिता अभिभूता अज्ञिता अन्यैरनभिभूता अरयो येन तम् । स्मितेन मन्दहासेनार्द्रवक्त्रम् । गवमानाः शब्दायमाना भूपा यस्य तम् । कुतशङ्खस्य शब्दायमानशङ्खस्य घोषैर्घुताशं शब्दितदिशम् ॥—श्रुतीति । ९४२ श्रु श्रवणे । 'श्रुयजिषिस्तुभ्यः करणे' इति क्तिन् । ध्रुवया । ९४३ ध्रु स्थैर्ये । बाहुलकात्कः । यद्वा 'ध्रुवमपाये' इति निर्देशात् साधुरिति माधवः । प्रदूनम् । ९४४ दु ९४५ द्रु गतौ । दोः कर्मणि क्तः । 'दुग्वोर्दीर्घश्च' इति निष्ठानत्वदीर्घौ । द्रवदिति । द्रुधातोः शता । जिताज्ञितेति । ९४६ जि ९४७ ज्रि[1] अभिभवे । 'जि ज्रि अभिभवे' इति लीलाशुकः । जिज्र्योः कर्मणि क्तः । धयत्यादयोऽनुदात्ताः परस्मैभाषाः । स्मितेति । ९४८ ष्मिङ् ईषद्धसने । नपुंसके भावे क्तः । गवमानेति । ९४९ गुङ् अव्यक्ते शब्दे । शानच् । गै इति । ९५० गाङ् गतौ । लोट् । घुतकुतेति । ९५१ घुङ् ९५२ कुङ् ९५३ उङ् ९५४ ङुङ् शब्दे । कुङ् अव्यक्तशब्दार्थ इति केचित् । द्वयोः कर्तरि क्तः ॥

स्तोत्रावमानैर्दुतवेणुवीणैश्च्युताशुभैर्व्योमचरैर्ज्युतं ते ।
प्रवे भवाब्धिप्लवमारुताना धृतामयं भक्तिनिमेयमङ्घ्रिम् ॥ ३६ ॥

अहं भक्तिनिमेय भक्त्या निमेयं व्यत्यसनीयं दानपूर्वं परिग्राह्यं ते अङ्घ्रिं प्रवे प्राप्नोमि । कीदृशमङ्घ्रिम् । व्योमचरैर्दिव्यैर्ज्युतं प्राप्तम् । आरुताना प्राप्ताना धृतामय ध्वस्तपीडम् । कीदृशैर्व्योमचरैः । स्तोत्रेणावमानैः शब्दायमानैः । तथा दुता शब्दिता वेणवो वीणा च येषां तैः । च्युतं गतमशुभं येषां तैः ॥—अवमानैः । उङ्धातोः शानच् । दुतेति । दुङः कर्तरि क्तः । च्युतेति । ९५५ च्युङ् ९५६ ज्युङ् ९५७ प्रुङ् ९५८ प्लुङ्[2] गतौ । ह्रुङ् इति केचित् । छुङ्[3] इति चान्ये । च्युङः कर्तरि क्तः । ज्युतम् । ज्युङः कर्मणि क्तः । प्रवे । प्रुङो लट् । प्लवम् । प्लुङः पचाद्यच् । आरुतानाम् । ९५९ रुङ् गतिरेषणयोः । रेषणं हिंसा । कर्तरि क्तः । धृतेति । ९६० धृङ् अवध्वंसने । कर्तरि क्तः । निमेयम् । ९६१ मेङ् प्रणिदाने । तच्च विनिमयः । प्रत्यर्पणं वा । अचो यत् ॥

दयस्व मां देव कृपाग्गुडीत प्यानैजसा त्रातजगत्त्रयं त्वाम् ।
पूतासिलं भूतबलि लुटीतं ताक्ष्र्ये स्थितं प्राप्य तरामि मायाम् ॥ ३७ ॥

---

१. 'ज्रि' इति धातुपाठे २. 'जुड्' इति धातुपाठे ३. 'छुड्' इति पाठः.

हे कृपाम्बुशीत देव, त्वं मा दयस्व रक्ष। अहं त्वा प्राप्य मायां तरामि। प्यानोजमा प्रवृद्धबलेन परिपालितजगत्त्रयम्। मूतो बद्धो बलिर्येन तम्। सुडीतौ शोभनउयने ताक्ष्ये स्थितम् ॥—दयस्वेति। ९६२ देङ् रक्षणे। लोट्। शीतेति। ९६३ श्यैङ् गतौ। कर्तरि क्त। 'द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः' इति संप्रसारणम्। प्यानेति। ९६४ प्यैङ् वृद्धौ। प्राग्वत् क्तः। यण्वत्त्वान्नत्वम्। त्रातेति। ९६५ त्रैङ् पालने। कर्मणि क्त। 'स्मिङ्‌प्रादयोऽनुदात्ता आत्मनेभाषाः'। पूतेति। ९६६ पूङ् पवने। शोधनं तत्। कर्मणि क्त। मूतेति। ९६७ मूङ् बन्धने। प्राग्वत् क्त। सुडीतौ। ९६८ डीङ् विहायसा गतौ। क्तिन्। पूङादय उदात्ता आत्मनेभाषाः। तरामि। ९६९ तॄ प्लवनतरणयोः। अभिभवे च द्रुमे। प्लवनं जलादावमङ्क्त्वा गमनम्। उदात्तः परस्मैभाषः। अस्माल्लट् ॥

अहं त्वा प्राप्य मायां तरामीत्युक्तम्। तत्र त्वत्कृपां विना त्वत्प्राप्तिरपि दुर्लभेत्याह—

जुगुप्सतेऽघाद्व्यसनं तितिक्षुर्मीमांसते ब्रह्म च यो दृढात्मा।
स खल्वबीभत्सितवृत्तिरर्चा तवारभेतापि कृपां लभेत ॥ ३८ ॥

योऽघाज् जुगुप्सते अघं निन्दति। व्यसनं दुःखं तितिक्षुः क्षममाणो दृढात्मा च सन् ब्रह्म मीमांसते विचारयति। स खलु तवार्चामारभेत कृपां लभेत अपि। अबीभत्सितवृत्तिः बीभत्सितमन्येषां चित्तविकारो न यस्यां तादृशी वृत्तिर्व्यापारो यस्य स ॥—जुगुप्सत इति। ९७० गुप गोपने। ९७१ तिज निशाने। ९७२ मान पूजायाम्। ९७३ बध बन्धने। एषां क्रमात् निन्दायाम्, क्षमायाम्, पूजितविचारे, दुर्गन्धादिजचित्तविकारे च सन्नुक्तः। नित्यसन्नन्तत्वसाधनाच्च धातोः पृथक्प्रयोगाभावात् गोपनाद्यर्थपाठो व्यर्थ इति हरदत्तादयः। 'गुप्तिज्किद्भ्यः सन्' इति सन्। एषामनुदात्तेत्त्वात् सन्नन्तस्यापि तङ्। ईदृशात् गुपेर्लट्। तितिक्षुरिति। तिजेः सन्युप्रत्ययः। मीमांसत इति। मानेः 'मान्बध—' इति सनि लट्। अबीभत्सितेति। बधेः सनि नपुंसके भावे क्तः। आरभेत। ९७४ रभ राभस्ये। उपक्रमस्तत्। तत्रायं प्रायेणाङ्पूर्वः। लभेत। ९७५ डु लभष् प्राप्तौ। द्वयोः संभावने लिङ् ॥

त्वत्कृपया जितेन्द्रियाणां त्वं सुलभ इत्याह—

असक्तयोषैः पशुहन्नशुद्धक्ष्वेदन्मृगास्कन्दवनान्तवासैः।
याभाद्यकामैर्नमनादृताघैः सृप्योऽसि विष्णो यमिभिर्वितापैः ॥३९॥

हे विष्णो, त्वं यमिभिः सृप्योऽसि प्राप्योऽसि। असक्तयोषैरनालिङ्गितस्त्रीकैः। तदिच्छाभावात् पशूनां हन्नेन पुरीषोत्सर्गेण शुद्धैः। क्ष्वेदद्भिः अव्यक्तशब्दं कुर्वाणैः मृगैः क्रूरमृगैरस्कन्नोऽप्राप्तः, अनभिभूतो वा, वनान्ते वासो येषां तैः। याभादिषु रतादिष्वकामैः ॥—असक्तेति। ९७६ षन्ज परिष्वङ्गे। कर्मणि क्तः। हन्नेति। ९७७ हद पुरीषोत्सर्गे। 'नपुंसके भावे क्तः'। रभादयोऽनुदात्ता अनुदात्तेतः। क्ष्वेददिति। ९७८

ञिष्विदा अव्यक्ते शब्दे । उदात्त उदात्तेत् । शता । अस्कन्नेति । ९७९ स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । कर्मणि क्तः । याभेति । ९८० यभ विपरीते मैथुने । तच्च पुरुषायितम् । यभ मैथुन इत्येवैके । घञ् । नमनात् । ९८१ णम प्रह्वत्वे शब्दे च द्रुमे । ल्युट् । गतेति । ९८२ गम्लृ ९८३ सृप्लृ गतौ । गमेः कर्तरि क्त । सृप्यः । सृपेः 'ऋदुपधाद्–' इति क्यप् । यमिभिः । ९८४ यम उपरमे । उदिदिति केचित् । 'यम समुपनिविषु च' इति अबन्तान्मत्वर्थीय इनिः । वितापैः । ९८५ तप संतापे । घञ् ॥

अक्रूरस्य कृत्यशेषमाह—

त्यक्तार्तिरेवं तमसङ्गचेताः स्तुवन्नदृष्ट्वा च पुनः क्षणात्तम् ।

कृत्वा स कृत्यं दशनांशुगौरं कृष्णं ययौ दैत्यनिदाघमेघम् ॥ ४० ॥

स तमेवं स्तुवन् पुनस्तं क्षणाद्दृष्ट्वा च कृत्यमवश्यं कर्तव्यं कृत्वा, दशनांशुगौरं मन्दस्मितसितात्मानं कृष्णं रथस्थं श्रीकृष्णं ययौ प्राप । त्यक्ता आर्तिर्येन सः । असङ्गं चेतो यस्य सः । दैत्यरूपस्य निदाघस्य ग्रीष्मर्तोः मेघं वर्षर्तुम् । तन्नाशकमित्यर्थः ॥—त्यक्तेति । ९८६ त्यज हानौ । कर्मणि क्त । असङ्गेति । ९८७ षञ्ज सङ्गे । घञ् । अदृष्ट्वा । ९८८ दृशिर् प्रेक्षणे । क्त्वा । दशनेति । ९८९ दन्श दशने । दशनशब्देन दन्तार्थेन तत्क्रिया लक्ष्यते । 'दंशेः करणे ल्युटि नलोपो वाच्यः' इति नलोपः । कृष्णमिति । ९९० कृष विलेखने । विलेखनमिहाकर्षणम् । 'कृषेर्वर्णे' इति नक् । निदाघेति । ९९१ दह भस्मीकरणे । घञि । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । मेघमिति । ९९२ मिह सेचने । अचि प्राग्वत् कु । स्कन्धादयोऽनुदात्ता उदात्तेत ॥

भगवतोऽक्रूरानुग्रहमाह—

मोहं चिकित्सन्वचसास्य कृष्णो दीदांसुचित्तस्य सुविस्मितस्य ।

जगाम शीशांसितशस्त्रहस्तैर्गोपैः सहासौ परिपक्वपुण्यैः ॥ ४१ ॥

असौ कृष्णो वचसास्य मोहं चिकित्सन्नपनयन् गोपैः सह जगाम । दीदांसुचित्तस्य दीदांसु ऋजूभवनशीलं चित्तं यस्य तस्य । शीशांसितशस्त्रहस्तैः । शीशांसितं तीक्ष्णीकृतं शस्त्रं हस्ते येषां तैः ॥—चिकित्सन्निति । ९९३ कित निवासे रोगापनयने च । अयमनुदात्तेत् । सन्नन्तः । उदात्तेत्त्वात् सन्नन्तस्य परस्मैपदमेव । अत्र निवासार्थो व्यर्थः । रोगापनयने हि सन्नुच्यते । नरादनिग्रहापनयननाशनादयश्चास्यार्थाः । अस्मात् 'गुप्तिज्किद्भ्यः सन्' इति सनि शता । दीदांसु इति । ९९४ दान अवखण्डने । ९९५ शान तेजने । इमावपि नित्यसन्नन्तौ स्वरितेतौ । दानेरार्जवे वर्तते, अवखण्डनेऽप्यर्थः । दाने 'मान्बध–' इति सनि उ । शीशांसितेति । शाने निशाने [illegible] क्त । परिपक्वेति । ९९६ डु पचष् पाके । कर्तरि क्त । 'पचो वः' इति निष्ठावत्वम् ॥

१ 'निष्विदा' इति धातुपाठे. २ 'न्यङ्क्वादित्वात्' इत्यादर्शे ३. 'खण्डने' इति धातुपाठे

अत एवागुणकासिल्लामपि सर्वमनस्तुष्टिं स्पन्दति—विश्वेषां सर्वेषां मुदं दुहानः पूरयन् । तद्रूपमनृतं क्षारयन् वा ॥—अदन्निति । १०११ अद भक्षणे । 'व्यत्यदन्ति शृङ्का मेषान्' इत्यादौ हिंसार्थोऽपि । अस्मान्छता । नघुम इति । १०१२ हन हिंसागत्योः । 'अमनुष्यकर्तृके च' इति टक् । अनुदात्तावुदात्तेतौ । द्विषते । १०१३ द्विष अप्रीतौ । शता । दुहानः । १०१४ दुह प्रपूरणे । प्रपूरणं पात्रादिपूरणार्थं क्षारणम् । तस्मात् शानच् । दिग्ध इति । १०१५ दिह उपचये । उपचयो लेपनम् । कर्मणि क्त । लेग्ध इति । १०१६ लिह आस्वादने । ण्यत् । द्विषादयोऽनुदात्ताः स्वरितेत । चक्षीनहि । १०१७ चक्षिङ् व्यक्ताया वाचि । तत्र प्रायेणाङ्पूर्वोऽयं दर्शनार्थोऽपि निमन्त्रणे लिङ् । उपैर्त । १०१८ ईर गतौ । कम्पने च इने । अस्मात्कङ् ॥

पुरावलोकनव्याजेन भक्तानुग्रहार्थं प्रस्थितस्य तस्य प्रवृत्तिमाह—

ईड्योऽयमीशः समुपास्तिशीलैराशासितः पीतपटीं वसानः ।
स्वीयैश्चकंसे कशनीयकासी रमोष्ठनिंसी नतचित्तनिञ्जी ॥ ४५ ॥

अयमीशः पीतपटीं वसानस्तदानीं विशेषरम्या परिदधानः सन् स्वीयैः चकंसे संचरितवान् । पीतपटीं वसान इत्यनेन मनोहरत्वमुक्तम् । कीदृशः । ईड्यः स्तुत्यः । समुपास्तिशीलैराशासितः । समीचीनामुपास्तिं ध्यानं शीलयन्ति अभ्यस्यन्ति ये तैराशासित इष्टः । कशनीयान् शासनीयान् कसितुं शासितुं शीलं यस्य स । रमाया ओष्ठं निंसितुं चुम्बितुं शीलं यस्य सः । नताना चित्तं निञ्जितुं शोधयितुं शीलं यस्य सः ॥—ईड्य इति । १०१९ ईड स्तुतौ । ण्यत् । ईश इति । १०२० ईश ऐश्वर्ये । पचाद्यचि ईश । समुपास्तीति । १०२१ आस उपवेशने । उपपूर्वत्वात् सेवार्थत्वम् । क्तिन् । आशासितः । १०२२ आङ् शासु इच्छायाम् । उदित्त्वेके । कर्मणि क्तः । वसानः । १०२३ वस आच्छादने । शानच् । चकंसे । १०२४ कसि गतिशासनयोः । कशेत्येके । कसेत्यन्ये । कंसेत्येके । कशनीयकासी । कशेरनीयर् । कसेर्णिनिः । रमोष्ठनिंसी । १०२५ णिसि चुम्बने । णिनिः । चित्तनिञ्जी । १०२६ णिजि शुद्धौ । अस्माण्णिन्तात्णिनि ॥

भगवद्दर्शनेन पौराणां सख्यबालानामुत्थं विकारं वक्तुमाह—

शिञ्जानपिञ्जानसुवर्णभूषासंपृञ्जितो वृन्दविवृञ्जिसेव्यः ।
पृक्तामजः पृञ्जितगोपसूनुर्दृप्तोऽब्धिशायी स जनैर्युवद्भिः ॥ ४६ ॥

अब्धिशायी स पृक्ताग्रजः सयुक्ताग्रजः पृञ्जितगोपसूनुः सयुक्तगोपबालश्च सन् युवद्भिः कौतुकातिशयात् तत्र मिश्रीभवद्भिर्जनैर्दृष्टः । आसीदिति शेषः । कीदृगित्याह—शिञ्जानाभिरव्यक्तशब्दं कुर्वाणाभिः पिञ्जानाभिर्वर्णविशेषेण पिञ्जलीभवन्तीभिः सुवर्णभूषाभिः संपृञ्जितः पिञ्जलीभूतो वृन्दविवृञ्जिसेव्यः वर्जनीयवर्जनशीलैः साधुभिः सेव्यः ॥—शिञ्जानपिञ्जानेति । १०२७ शिजि अव्यक्ते शब्दे । १०२८ पिजि वर्णे । पिञ्जलवर्णं तत् ।

१. 'मरूप' इति पाठः. २. 'आङः शासु इच्छायाम्' इति पाठः.

स्नाताः पतन्ति गमितम् ॥—स्ना इति । १०४५ इण् गतौ । 'एतिस्तु-' इति क्यप् । इत्यधीतेति । १०४६ इङ् अध्ययने । कर्मणि क्तः । अधीत्येति । १०४७ इक् स्मरणे । 'इणवदिक इति वाच्यम्' इति ल्यप् । वियन् १०४८ वी गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखाद-नेषु । प्रजनोपक्रमत्वात् गर्भग्रहणं प्रजनः । वाता । इयदिति । वी ई इति प्रश्लेषादीधातो याता । यानादात् । १०४९ या प्रापणे । इह प्रापणं गतिः । लङ् यातेति । १०५० वा गतिगन्धनयोः । 'गन्धनं सौरभ्यकरणम्' इति बृहन्नामभाष्ये । 'अर्दनं हिंसनं न गन्धनम्' इति लीलाशुकः । उद्वातेति । १०५१ भा दीप्तौ । द्युवो कर्तरि क्तः ॥

भगवद्दर्शनोत्सुकानां नारीणामवस्थामाह चतुर्दशभिः—

स्नान्त्यस्तदा श्राणमुपास्य चान्नं निद्रां गताः प्सातिपरास्तथान्याः ।
पान्त्यः शिशून्धान्यधनानि रान्त्यो लान्त्यश्च काश्चित्कुसुमानि दान्त्यः ॥ ४९
ख्यान्त्यः कथाः प्राणमुदां पतीनां निर्मान्त्य इष्टानि चटून्वचन्त्यः ।
नार्यो विदित्वोपगमं मुरारेरासन्गता राजपथं सुमृष्टम् ॥ ५० ॥

तदा नार्यो मुरारेरुपगमं विदित्वा सुमृष्टं सम्यक्शोधितं राजपथं गता आसन् । स्नान्त्यः स्नानं कुर्वत्यः । अन्याः श्राणं पक्वमन्नमुपास्य भुक्त्वा निद्रां गताः । तथा—प्साति-पराः भोजनपराः । शिशून् पान्त्यो रक्षन्त्यः । धान्यधनानि रान्त्यः तत्तज्जनेभ्यो यच्छन्त्यः । लान्त्यः तान्येव तेभ्य आददानाश्च । काश्चित् कुसुमानि दान्त्यः लुनत्यः । कथाः ख्यान्त्यः कथयन्त्यः । प्राणमुदां पूर्णहर्षाणां पतीनामिष्टानि निर्मान्त्यः कुर्वाणाः । चटून् प्रियवाक्यानि वचन्त्यः भाषमाणाश्च । एवं तत्तत्प्रवृत्तिं कुर्वाणाः ॥—स्नान्त्य इति । १०५२ ष्णा शौचे । शतरि ङीप् । 'आच्छीनद्योर्नुम्' इति नुम् । श्राणम् । १०५३ श्रा पाके । पाकोऽत्र विक्लित्तिः । कर्तरि क्ते यण्वत्त्वाण्णत्वम् । निद्राम् । १०५४ द्रा कुत्सायां गतौ । सा च पलायनस्वापौ । स्वापे निपूर्वः । 'आतश्चोपसर्गे' इत्यङ् । प्साति । १०५५ प्सा भक्षणे । तिप् । पान्त्यः । रान्त्यः । लान्त्यः । दान्त्यः । ख्यान्त्यः । १०५६ पा रक्षणे । १०५७ रा दाने । १०५८ ला आदाने । द्वावपि दानार्थावित्येके । १०५९ दाप् लवने । १०६० ख्या प्रकथने । क्शा इत्यपि केचित् । एभ्यः शतरि ङीप् । प्राणेति । १०६१ प्रा पूरणे । कर्तरि क्ते नत्वम् । निर्मान्त्यः । १०६२ मा माने । मानमिहा-न्तर्भावः । निष्पूर्वत्वादर्थभेदः । शतरि ङीप् । वचन्त्यः । १०६३ वच परिभाषणे । शतरि ङीपि तदकाराभावाद् 'आच्छीनद्योः' इति नुम् न । इणादयोऽनुदात्ताः परस्मैभाषाः । इह त्वात्मनेपदी । विदित्वा । १०६४ विद ज्ञाने । क्त्वा । आसन् । १०६५ अस भुवि । लङ् । सुमृष्टम् । १०६६ मृजू शुद्धौ । शोधना सा । कर्मणि क्तः ॥

विलम्बहेतोः समरोददन्या विलोक्य सुप्ता इव तस्थुरन्याः ।
उदश्वसन्प्राणमिवाप्य काश्चिद्दृष्ट्वा सलीलं मृदु जक्षतं तम् ॥ ५१ ॥

---

१. 'गतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु' इति पाठः.

अथ रजकवचनप्रक्रमनाह—

दीव्यन्देवो विचित्रस्तुवमथ रजकं प्रैक्षतास्यूतमग्रे
ष्ठीव्यन्तं तत्र तत्र ष्णुसितफलगणान्क्रोड्व्युषः प्योसहीनम् ।
तं प्लुष्यद्दृष्टिनृत्यद्भ्रुवमपि च गतत्रासमुत्कुथ्यदङ्गं
पोथ्यं प्रोचे स्वरेण स्वजनविगुधितं क्षिप्यता पुष्पसाध्वीम् ॥५६॥

अथ दीव्यन् गच्छन् देवः क्रीडां कुर्वन् हरिरग्रे आस्यूतमागतं रजकं प्रैक्षत । अहङ् देवः । क्रोड्व्युषः क्रुडां कुटिलीभवतां व्युषः दाहकः । अहङ्घं रजकम् । विचित्रस्तुवम् । नानात्वं सुविकल्पं कुर्वन्तम् । ष्णुसितान् भक्षितान् फलगणान् प्योसहीनं विभागशून्यं यथा तथा तत्र तत्र ष्ठीव्यन्तं ष्ठीवनं कुर्वन्तम् । प्योसहीनमिति रजकविशेषणं वा । अपि च पुष्पसाध्वीं क्षिप्यता निरस्यता स्वरेण तं प्रोचे । अहङ्घं तम् । प्लुष्यन्तीं ज्वलन्तीं दृष्टिं नृत्यन्ती भ्रूः यस्य तम् । उत्कुथ्यत् पूतीभवदङ्गं यस्य तम् । पोथ्यं हिंसनीयम् । स्वजनेन विगुधितं परिवृतम् ॥—दीव्यन्निति । ११०७ दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिगतिषु । व्यवहार इति क्रियादिश्च । दिवि (दिवि) कैशब्दे इति देवतान्तादिसूत्रे प्राह हरः । अच्प्रत्यये गत्यर्थे यता । देव इति क्रीडार्थे पचाद्यच् । विचित्रस्तुवम् । ११०८ षिवु तन्तुसंताने । क्विपि ऊठ् । आस्यूतम् । ११०९ स्त्रिवु गतिशोषणयोः । कर्तरि क्ते 'ज्वरत्वरस्रिव्य-' इत्यूठ् । ष्ठीव्यन्तम् । १११० ष्ठिवु निरसने । अस्यतिवत् रूपं तत् । यता । ष्णुसितेति । ११११ ष्णुसु अदने । कर्मणि क्तः । १११२ ष्णुसु निरसने इति केचित् । क्रुड् इति । १११३ क्नसु ह्वरणदीप्त्योः । क्विप् । व्युषः । १११४ व्युष दाहे । 'इगुपध-' इति कः । प्योसेति । प्युस विभाग इत्येके । घञ् । प्लुष्यदिति । १११५ प्लुष च । दाहे इति शेषः । यता । नृत्यदिति । १११६ नृती गात्रविक्षेपे । यता । त्रासेति । १११७ त्रसी उद्वेगे । घञ् । उत्कुथ्यदिति । १११८ कुथ पूतीभावे । दुर्गन्धीभावस्तत्र (?) । यता । पोथ्यम् । १११९ पुथ हिंसायाम् । ण्यत् । विगुधितम् । ११२० गुध परिवेष्टने । कर्मणि क्तः । क्षिप्यता । ११२१ क्षिप प्रेरणे । तत्र निरसनम् । यता । पुष्पेति । ११२२ पुष्प विकसने । घञर्थे कः ॥

तिम्यन्नते स्तिम्यति नाम मन्मनः स्तीम्यत्सु तद्वीलनृते वदाम्यहम् ।
देहि प्रभोः प्रेष्य सुतोहनाय मे जीर्णाशुकायः त्वमजीर्णमंशुकम् ॥ ५७ ॥

हे तिम्यन्नते आर्द्रीभवद्बुद्धे रजक, मन्मनः स्तीम्यत्सु आर्द्रीभवत्सु स्तिम्यति आर्द्रीभवति नाम । तत् तस्मादहं व्रीडं लज्जामृते वदामि । हे प्रभोः प्रेष्य (सुतोहनाय मे) जीर्णांशुकाय निशान्वराय मे नवं सुतोहनाय सन्ध्याकृत्यर्थमजीर्णं नवमंशुकं देहि । जीर्णांशुः क्षीणशोभः कायो यस्य तस्य संबुद्धिर्वा ॥—तिम्यदिति । ११२३ तिम ११२४

---

१. 'स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु' इति धातुपाठपाठः.

ष्टिम ११२५ ष्टीम आर्द्रीभावे । तीम इत्यप्येके । तिमे· शता । स्तिम्यति । ष्टिमेर्लट् । स्तीम्यतु । [1]सधिसाम्यात् तीम्यतस्विति वा छेद· । ष्टीमितीम्योः शता । व्रीलम् । **११२६ व्रीड** चोदने । चोदन लज्जा । प्रेरणे च [2]दुने । घञ् । प्रेष्य· । **११२७ इष** गतौ । ण्यत् । [3]हेसोहनाय । **११२९ पुह** चक्यर्थे । स च तृप्तिः ल्युट् । सहेलप्येके । जीर्णे इति । झीर्णे इति । **११३० जॄष् ११३१ झॄष्** वयोहानौ । द्वयो कर्तरि क्त. । दिवादय उदात्ता उदात्तेतः क्षिपिवर्जम् ॥

रजकवाक्यमाह—

किं सूयसे गिरमदून नितान्तदीना-
मुड्डीनकाकसम भूपतिधीनमेतत् ।
मीयस्व रीणनय मा क्षितिपालयेऽस्मि-
न्व्रीयस्व धाष्टर्यमिति दुर्मतिरीशमूचे ॥ ५८ ॥

हे अदून अपीडित, उड्डीनकाकसम, त्व नितान्तदीना गिर सूयसे उत्पादयसि । एतत् त्वया याच्यमानमशुक भूपतिधीनं भूपाधार तदायत्तम् । हे रीणनय गतविनय । अस्मिन् क्षितिपालये राजगृहे मा मीयस्व मृतो भव । धाष्टर्यं व्रीयस्व च्छादय । दुर्मतिरिति ईश-मूचे ॥—सूयसे इति । **११३२ षूङ्** प्राणिप्रसवे । प्राणिग्रहणमतन्त्रम । अयमसूयार्थोऽपि । अस्मात्लट् । अदून । **११३३ दूङ्** परितापे । स्वादय ओदित इति ओदित्त्वान्निष्ठानत्वम् । दीनाम् । **११३४ दीङ्** क्षये । उड्डीनेति । **११३५ डीङ्** विहायसा गतौ । गतिमात्रे च । धीनम् । **११३६ धीङ्** आधारे । एषु कर्तरि क्त । मीयस्व । **११३७ मीङ्** हिंसायाम् । हिंसान मृति लोट् रीणेति । **११३८ रीङ** स्रवणे । प्रागवत् क्त । आलये **११३९ लीङ** श्लेषणे । 'एरच्' । व्रीयस्व । **११४० व्रीङ्** । वृणोत्यर्थे । छादनं परिग्रहो वा तत्र । लोट । स्वादय ओदित. ॥

आपीय तद्गिरममाननिरीतरोपः
प्रीतिं श्यतोऽस्य स करेण शिरोधिमच्छात् ।
धर्मावसायजनदः खलु योऽजनिष्ट
दीप्तोष्मपूर्णभुजतूर्णविघूर्णवैरी ॥ ५९ ॥

स तद्गिरममापीय श्रुत्वा अमाननिरीतरोपोऽमानमनवधि यथा तथा निरीतो निर्गतो रोपो यस्य तादृश सन् तस्य प्रीति श्यतस्तनूकुर्वतो वासोदानाभावेन नाशयतोऽस्य रजकस्य शिरोधिं करेणाच्छात् चिच्छेद । य खलु धर्मावसायजनदो धर्मनाशाय जनानामवसायिता सन् अजनिष्ट । दीप्तोष्मपूर्णेन भुजेन तूर्णं यथा तथा विघूर्णा हिंसिता वैरिणो येन स ॥—

1. 'खर्परे शरि वा विसर्गलोपो वक्तव्य' इति विसर्गलोपे 'सध स्तिम्य' इति स्थिते . पक्षान्तरे 'सध तीम्य' इति बोध्यम् 2 'चोदने लज्जाया च' इति प्रायुक्त . 3. अत्र ११२८ पाठ प्रमादेन नोपलभ्यते .

काङ्क्षायाम् । ग्लानावेव प्रयोगः । मुरारिस्तु 'द्रष्टुं धम्यतान्याति' इति काङ्क्षायामेवाह । 'शमिलष्टाभ्यः' इति घिनुण् । दमीति । १२०३ दमु उपशमने । अयमकर्मकोऽपि । शमवत् घिनुण् । शान्तीति । १२०४ श्रमु तपसि खेदे च । क्तिन् । श्रान्त्यालि । १२०५ भ्रमु अनवस्थाने । अयमकर्मक सकर्मकश्च लट् । क्षाम्येति । १२०६ क्षमू सहने । अयमपित् । लोट् । क्लान्तम् । १२०७ क्लमु ग्लानौ । कर्तरि क्तः । माद्यति । १२०८ मदी हर्षे । हर्षोऽत्र गर्वे । लट् । शमादयो वृत्ताः ॥

अस्तायासविजलविश्वतसनो निर्दस्तवासैर्नुतो
वेदन्योपकृदस्तुपो चिसितधीकुस्यज्जनाहोत्तुसम् ।
मुस्तामोप्यमसः किटिस्त्वमसमो क्रुस्यन्खलानोकसो
भूस्यभ्रंगनवर्गकाकुरदयस्तृष्णाहरो हृष्य मे ॥ ६६ ॥

त्वं चिसितधीकुस्यज्जनाहोत्तुसम् । [illegible] ... मस्तोऽसहायो दक्षप्रसारे । ग्रीवा । [illegible] ... सविजल विश्वतसन नोऽदि [illegible] । निर्दस्तवासैर्निर्दस्त उपक्षीणो [illegible] ... देवा ते । मुस्. । वेदन्योपकृत् [illegible] वेदाना [illegible] । [illegible] ... अरे- कामहीनो वा त्वं [illegible] किटिर्वराहस्तो [illegible] परि- [illegible] । [illegible] सोऽन्य [illegible] क्षोभयन् । [illegible] ... भ- [illegible] ... दर्भ [illegible] ... रुणो भव ॥— [illegible] । १२०९ असु क्षेपणे । [illegible] । १२१० यसु प्रयत्ने । [illegible] । १२११ जसु मोक्षणे । [illegible] । १२१२ तसु उपक्षये । [illegible] । निर्दस्तेति । १२१३ दसु च । [illegible] । १२१४ वसु स्तम्भे । [illegible] । १२१५ व्युष विभागे । [illegible] । १२१६ प्लुष दाहे । [illegible] । १२१७ विस प्रेरणे । [illegible] । १२१८ कुस संश्लेषणे । [illegible] । १२१९ बुस [illegible] । १२२० मुस खण्डने । [illegible] । १२२१ [illegible] । १२२२ [illegible] । १२२३ [illegible] । १२२४ [illegible] । १२२५ [illegible] । १२२६ [illegible]

[illegible]

तेन सौरभेण धूता: संभ्रान्ता भृङ्गा यस्मिंस्तत् तादृशं पानं कृन्वती स्वीकुर्वती । कीदृशं हरिम् । कृतारिवलं कृतं हिंसितमखिलं येन तम् ॥—कृन्वदिति । १२४७ षुञ् अभिषवे । अभिषवो निष्पीडनस्नपनसुरासंधानस्नानादिः । शता सिता । १२४८ षिञ् बन्धने । कर्मणि क्तः । सितेति । १२४९ शिञ् निशाने । प्राग्वत् क्तः । उन्नितेति । १२५० डुमिञ् प्रक्षेपणे । प्राग्वत् क्तः । निचयेति । १२५१ चिञ् चयने । 'एरच्' । आस्तृतेति । १२५२ स्तृञ् छादने । लक्षणया विक्षेपे । प्राग्वत् क्तः । कृतमिति । १२५३ कृञ् हिंसायाम् । प्राग्वत् क्तः । कृन्वती । १२५४ वृञ् वरणे । स्वीकारश्छादनं वा तत् । शतरि ङीप् । वृतेति । धूतेति । १२५५ धुञ् कम्पने । धूञ्इत्येके । द्वयोः कर्मणि क्तः । स्वादय उभयतोभाषाः । अनुदात्ता धुञ्वर्जम् ॥

कन्दर्पेण दुता विलेपकुशला सा चान्तिकं हिन्वता
पृष्टा तेन प्रृता विलेपनमदात्स्पार्याय लोकस्तृते ।
संप्राप्यो निजशक्तिराद्धतपसः साधोः स देवोऽपि ता-
मृज्वीकर्तुमुपानशे सुकृतिनी प्रस्तिम्नुवानः खलान् ॥ ६९ ॥

कन्दर्पेण दुता पीडिता सा च विलेपे तत्सपादने कुशला अन्तिकं हिन्वता प्राप्नुवता तेन पृष्ठा पृता प्रीणिता स्पार्याय प्रीणनीयाय लोकस्तृते लोकपालकाय भगवते विलेपनं चन्दनमदात् । निजशक्तिराद्धतपसो निजशक्त्या स्वस्य सेवाशक्त्या राद्धं सिद्धफलं तपो यस्य तस्य साधोः संप्राप्यः स देवोऽपि तामृज्वीकर्तुमृजुदेहां कर्तुमुपानशे समीपं प्राप । यतः—सा सुकृतिनी । कीदृशो देवः । खलान्प्रस्तिम्नुवान् आस्कन्दन्नभिभवन् ॥—दुतेति । १२५६ टु दु उपतापे । कर्मणि क्तः । हिन्वता । १२५७ हि गतौ वृद्धौ च । शता । पृता । १२५८ पृ प्रीतौ । कर्मणि क्तः । स्पार्याय । १२५९ स्पृ प्रीतिपालनयोः । ण्यत् । लोकस्तृते । स्तृ इत्येके । क्विप् । संप्राप्यः । १२६० आप्लृ व्याप्तौ । ण्यत् । शक्तीति । १२६१ शक्लृ शक्तौ । क्तिन् । राद्धेति । १२६२ राध १२६३ साध संसिद्धौ । राधेः कर्तरि क्तः । साधोः । 'कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण्' इति साधेरुप्रत्ययः । ह्रादयोऽनुदात्ताः परस्मैभाषाः । उपानशे । १२६४ अशू व्याप्तौ संघाते च । लिटि । 'अश्नोतेश्च' इति नुट् । प्रस्तिम्नुवानः । १२६५ ष्टिघ आस्कन्दने । शानच् ।

ऋज्वीकर्तुमित्युक्तम् । ऋज्वीकरणप्रकारमाह—

तामातिष्ठ पदे पदेन चिबुके चातिभुवन्पाणिना
पक्षे सज्जवतां वधे दधृगसात्कृष्वीं मनोज्ञाकृतिम् ।
किं चाद्भुदतीमिमां मम गृहाणेहीति यान्त्यापरा-
मैक्षिष्ठोल्लुकुत्सक्रूरानन्दं क्षिण्वन्नराङ्गुतिम् ॥ ७० ॥

[illegible]

असौ ता पदे चरणे पदेनातिक्रयाक्रम्य चिबुके पाणिना चातिग्नुवन्नाक्रमन्नृज्वीमवक्रदेहां मनोज्ञाकृतिं चक्रे । कीदृग् । सघ्नुवता हिंसता वधे दधृक् प्रगल्भः । किं च 'मम गृहानेहि' इति याच्चापरामदभ्नुवतीं व्याजमकुर्वाणामव्याजभक्तामिमामेष्यामीत्युक्त्वा अमुचत् । अत्र हेतु'—समृद्धकरुण । कटाक्षैर्धृतिं धैर्यं क्षिण्वन् नाशयन् ॥—आतिक्येति । १२६६ तिक १२६७ तिग चै एतावप्यास्कन्दने । आयाल्लयप् । अतिग्नुवन् । तिगेः शता । सघ्नुवताम् । १२६८ षघ हिंसायाम् । शता । दधृक् । १२६९ ञिधृषा प्रागल्भ्ये । 'ऋत्विग्दधृक्—' इति क्विप् । अदभ्नुवतीम् । १२७० दन्भु दम्भे । दम्भो लोकरञ्जनार्थं कर्मानुष्ठानम् । शतरि ङीप् । समृद्धेति । १२७१ ऋधु वृद्धौ । अयमकर्मकः सकर्मकश्च । कर्तरि क्तः । क्षिण्वन् । "१२७३ रि १२७४ क्षि १२७५ चिरि १२७६ जिरि १२७७ दाश १२७८ दृ हिंसायाम् । 'एषु छान्दसेषु क्षिधातुः सर्वथा लोकेऽस्ति' इत्युक्तस्य क्षे· शता ॥

कुब्जावैरूप्यहरणानन्तरं केऽपि भाग्यवन्तो भगवन्तं ज्ञातवन्त इत्याह—

क्ष्मां दघ्नुवन्मखचमिव्यसनानि रिण्व-
न्नृक्षिण्वतां चिरयणैरपथं जिरिण्वन् ।
कंसं प्रदाश्यमतिदुर्द्रवमुद्दुदूषु-
श्छन्दः श्रुतोऽपि स हि कैश्चिदबोधि लोके ॥ ७१ ॥

छन्द श्रुतश्छन्दसि वेदे एव श्रुत प्रसिद्धोऽपि स लोके मनुष्याणा मध्ये कैश्चित् भाग्यवद्भिरबोधि ईश्वरत्वेन ज्ञात आसीत् । कीदृश । क्ष्मा महीं दघ्नुवन् पालयन् मखचमिना क्रतुगसहष्या(रा)शिना देवाना व्यसनानि दु खानि रिण्वन् नाशयन् ऋक्षिण्वता हिंसकाना चिरयणैर्वधैरपथ कुमार्गे जिरिण्वन् नाशयन् । प्रदाश्यं हिंस्यमतिदुर्द्रवमन्येषामत्यन्त हिंसितुमशक्य कंसमुद्दुदूषुरुच्चैरधिक हिंसितुमिच्छु ॥—दघ्नुवन्निति । १२७९ दघ घातने पालने च शता । मखचमीति । १२८० चमु भक्षणे । णिनि· । रिण्वन् । रि क्षि इत्यत्रादौ धातो शता । ऋक्षिण्वताम् । 'आद्य ऋक्षीत्येके' इत्युक्तस्य धातो शता । चिरयणै· । चिरिधातोर्ल्युट् । जिरिण्वन् । जिरे· शता । दुर्द्रवम् । द्रुधातो खल् । उद्दुदूषु । दुङ् इत्यपि केचित् । इत्यस्य सन्युः । केचित् 'छन्दस्यह व्याप्तौ' इति पठित्वा दघादिर्लोकेऽप्याहुः । एतदेव छन्द श्रुतोऽपीतिवादेन द्योतितम् । तिकादय उदात्तेत । रिक्षिद्रुदुङ्वर्जमुदात्ता· । दुङ्त्वात्मनेभाषः । वृत् । स्वादयो वृत्ताः ॥

---

१. 'गत्यां च' इति धातुपाठे. २. 'दम्भने' इति धातुपाठे ३. धातुपाठे तु 'दृ' इत्येवोपलभ्यते तथाच 'दुर्दवम्' इत्येव पाठ. स्यात्. १२७२ 'अह व्याप्तौ' नोदाहृत·.

एवं राजमार्गसञ्चारेण तत्रत्यभक्तानन्दमुक्ता गोपुरान्तर्गताना मुकुन्दानिगमेन तत्पाभिगाह—

तुदन्कुचरितान्शुभे प्रणुदमान इष्टं दिश-
न्प्रभृष्टपललान्क्षिपन्नरिमाति कृपन्माधवः ।
ऋपन्नजुषत क्रमान्नगरगर्भमुद्वेजय-
न्नलम्रमनसः खलानवशलज्जमानाङ्गनम् ॥ ७२ ॥

माधव क्रमात् तत्र तत्र विलम्बमान ऋपन् गच्छन् नगरगर्भमभ्यन्तरप्राकारान्तर्भागमजुषतासेवताश्रितवान्। तत्रत्यजनं प्रीणितवानिति वा । कीदृश कुर्वन्नित्यत्राह—कुचरितान् रजकादींस्तुदन् । मालाकारादीन्शुभे प्रणुदमान. प्रेरयन् । तेषामेव इष्टं ददन्(त्)। प्रभृष्टं पक्वं पलल मास यैस्तान् दुष्टान् क्षिपन् प्रेरयन् निरस्यन् । अत एव अरिमातिं कृपन् विलिखन् विदारयन्। अलम्रमनसो दुर्व्यापारेषु अत्यन्तमलज्जितं मनो येषा तान् खलान् उद्वेजयन् भीषयन् कम्पयन् वा एतानि षट् तत्कालविशेषणानि । कीदृशं नगरगर्भम् । भगवत्प्रेम्णा अवशा व्याकुला लज्जमाना सलज्जा अङ्गना यस्मिंस्तम् ॥—तुदन्निति । १२८१ तुद व्यथने । शता । प्रणुदमान. । १२८२ णुद प्रेरणे शानच् । दिशन् । १२८३ दिश अतिसर्जने । दानं तत् । शता । प्रभृष्टेति । १२८४ भ्रस्ज पाके । कर्मणि क्त । कित्वात् सम्प्रसारणम् । 'स्को –' इति सलोप । क्षिपन् । १२८५ क्षिप प्रेरणे । निरसननिन्दादयोऽपि प्रेरणभेदा एव । कृपन् । १२८६ कृप विलेखने । तदत्र हलकर्म । द्वयो. शता । तुदादयोऽनुदात्ता. स्वरितेत । ऋपन् । १२८७ ऋपी गतौ । शता उदात्त उदात्तेत् । अजुषत । १२८८ जुषी प्रीतिसेवनयो । लङ् । उद्वेजयन् । १२८९ ओविजी भयचलनयो । प्रायेणोत्पूर्व. । अस्माण्णिचि शता । १२९० ओलजी १२९१ ओलस्जी व्रीडने । लजे. कर्तरि क्त । लज्जमानेति । लस्जे शानच् । सस्य जश्त्वम् । 'ओलजी ओलस्जी व्रीलने' इति चान्द्रमतं माधवदूषितम् । जुषादय उदात्ता अनुदात्तेत. ॥

नगरगर्भं वर्णयति पञ्चभि.—

वृक्णव्याचरसोञ्छती फलगणान्व्युच्छितायां निशि
स्नान्ती नर्च्छेति मिच्छिता सुजनता यस्मिन्हितं जर्जती ।
चर्चन्ती कटु झर्झती बुधजनं दोषं त्वचित्वर्चती
नित्यं भूपतिमुब्जनोज्झितमना यत्रास्त खल्या सुखम् ॥७३॥

सुजनता सज्जनसमूहः । 'ग्रामजन–' इति तल् । 'सामूहिकेषु तदन्तविधिरिष्यते' इति जनान्तादपि । मिच्छिता क्लेशिता यस्मिन् न ऋच्छति प्राप्नोति । कीदृशी सुजनता।

१. 'व्रीलने' इति पाठ .

वृक्णव्याचरसा । वृक्णश्छिन्नो व्याचे व्याजे रस आग्रहो यस्याः सा । फलगणान् उञ्छती पृथक्पृथगाददाना । निशि अव्युच्छितायामनतिक्रान्ताया प्रत्यूपे एव ऋान्ती । एतैरत्युत्तमत्वमुक्तम् । हित श्रेय एव जर्जती सर्वतो वदन्तीति कंसस्यानिष्टत्वे हेतु. । खल्या खलसमूहो यत्र सुखं यथा तथा आस्त स्थितवती । कीदृशी खल्या । कटु क्रूरं चर्चन्ती परिभाषमाणा । बुधजनं झर्झती संतर्जयन्ती । भूपतिं राजानं दोषं त्वचित्वा आच्छाद्य नित्यं सर्वदा ऋचती प्रशंसन्ती । उब्जनोज्झितमनाः । उब्जनेनार्जवेनोज्झितं त्यक्तं मनो यस्याः सा ॥—वृक्णेति । १२९२ ओ व्रश्चू छेदने । कर्मणि क्त । व्याचेति । १२९३ व्यच व्याजीकरणे । घञ् । उञ्छती । १२९४ उछि उञ्छे । शतरि ङीप् । 'आच्छीनद्योर्नुम्' इति विकल्पान्नुमभाव । अव्युच्छितायाम् । १२९५ उछी विवसे । अतिक्रमबन्धनवर्जनेषु च द्रुमे । कर्तरि क्त. । ऋच्छति । १२९६ ऋछ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु । इन्द्रियप्रलयो मोह. । मूर्तिभाव काठिन्यम् । अस्माल्लट् । मिच्छिता । १२९७ मिछ उत्क्लेशे । स च पीडा । कर्मणि क्त । जर्जती । चर्चती । झर्झती । १२९८ जर्ज १२९९ चर्च १३०० झर्झ परिभाषणसंतर्जनयो । आद्यान्त्यावपि चान्ताविल्येके । एषा शतरि ङीप् । त्वचित्वा । १३०१ त्वच संवरणे । क्त्वा । ऋचती । १३०२ ऋच स्तुतौ । शतरि ङीप् । उब्जनेति । १३०३ उब्ज आर्जवे । ल्युट् । उज्झितेति । १३०४ उज्झ उत्सर्गे । दस्य चुत्वम् । कर्मणि क्त. ॥

शत्रूक्षोभकरेफरीढितृपिता तृम्फाय तोपार्थिनो
राज्ञो नित्यमतुम्पकान्वितुफती वन्धूंश्च संतुम्फती ।
युद्धेपूद्दृपिता हितेष्वदृफिता यस्मिन्नृफन्ती सुरा-
नृम्फार्हा पृतना स्थिता सुगुफितैर्माल्यै. कचान्गुम्फती ॥७४॥

यस्मिन पृतना स्थिता । पृतना विशिनष्टि—शत्रूक्षोभकरेफरीढितृपिता । शत्रूणामुक्षोभकस्य मोहकस्य रेफस्य युद्धस्य रीढ्या कथनेनास्माभिरेवं शत्रूनाकुलीकृत्य युद्धं कृतमिति परम्परोक्त्या तृपिता सदा सतुष्टा । तोपार्थिनो हितेच्छो राज्ञस्तृम्फाय सतोषाय अतुम्पकान् अहिंसकान् सदा वितुफती हिंसती वन्धूंश्च सतुम्फती हिंसती । उद्दृपिता उच्चै क्लेशिता शत्रवो येषु तेषु युद्धेषु अदृपिता अक्लेशिता अप्रयत्ना । सुरान् ऋफन्ती हिंसती । एवंभूतत्वात् ऋम्फार्हा भगवत्कृत वधमर्हतीति ऋम्फार्हा । सुगुफितैः सम्यग्बद्धैर्माल्यै कचान् गुम्फती बध्नती । अनेन तस्या जितशत्रुत्वमुक्तम् ॥—उक्षोभकेति । १३०५ तुभ विमोहने । विमोहन व्याकुलीकरणम् । ण्वुल् । रेफेति । १३०६ रिफ कत्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु । अस्माद् घञि रेफ । रीढीति । रिह इत्येके । क्तिन् । तृपिता । १३०७ तृप १३०८ तृन्फ तृप्तौ । प्रीणने इमे । आद्य तृफेत्येके । तृप

---

१ 'भर्त्सनयो' इति धातुपाठे. २ अयं च धातुर्दकारोपध इत्यस्य मते नास्ति. श्चुत्वविधाने ततो जश्त्वम्. तेन 'उज्जिजिषति' इतीष्टसिद्धिरिति स्पष्टं हरदत्तग्रन्थे भाष्ये.

कर्तरि क्तः। तृम्फाय। तृम्फेर्घञ्। तोपेति। १३०९ तुप १३१० तुम्प १३११ तुफ १३१२ तुम्फ हिंसायाम्। तुपेर्घञ्। अतुम्पकान्। तुम्पेर्ण्वुल्। नितुफती। संतुम्फती। तुफितुम्फ्योः शतरि ङीप्। उद्दृपितेति। १३१३ दृफ १३१४ दृम्फ उत्क्लेशे। आद्योऽपि फान्त इत्येके। दृपेः कर्मणि क्तः। अदृफिता। दृम्फेः कर्मणि क्तः। नकारलोपः। ऋफन्ती। १३१५ ऋफ १३१६ ऋम्फ हिंसायाम्। ऋफेः शतरि ङीप्। ऋम्फेति। ऋम्फेर्घञ्। जुगुफितै। १३१७ गुफ १३१८ गुम्फ ग्रन्थे। गुफेः कर्मणि क्तः। गुम्फतीति। गुम्फेः शतरि ङीप्॥

पीयूषोम्भितहेमकुम्भविशुभद्वक्षोजशुम्भत्तमा
दृब्धस्रग्धरचृत्तकैश्यविधितां शोभां जुडन्त्योऽजुनन्।
नार्यः संमृडदालिकेलिपृडिता यस्मिन्पृणन्त्यः प्रिया-
न्नित्यं तैर्वृणिता मृणालकमनीयाङ्ग्यो वितोणाशयाः॥ ७५॥

यस्मिन्नार्योऽजुनन्सञ्चरन्। कीदृश्यः। पीयूषेणोम्भितः पूरितो यो हेमकुम्भस्तद्वद्विशुभन्ता शोभमानाभ्यां वक्षोजाभ्यां शुम्भत्तमा अत्यन्तं शोभमाना। दृब्धस्रजो ग्रथितायाः मालाया धरं धारकं चृत्तं ग्रन्थनमनुरूपं बद्धं च यत्कैश्यं केशसमूहस्तेन विधितां विहितां शोभां जुडन्त्यः प्राप्नुवत्यः। संमृडदालिकेलिपृडिताः संमृडन्तीनां सुखायमानानामालीनां केल्या पृडिताः सुखिताः। प्रियान्पृणन्त्यः। तैर्नित्यं वृणिताः प्रीणिताः। मृणालकमनीयान्यङ्गानि मृणालवत्कोमलमङ्गं यासां ताः। वितोणाशयाः। वितोणो विगतकौटिल्य आशयो यासां ताः। अनेन नगरगर्भस्य सुखकरत्वमुक्तम्॥—उम्भितेति। १३१९ उभ १३२० उम्भ पूरणे। उभेः कर्मणि क्तः। कुम्भेति। केन जलेन उम्भ्यते इति कुम्भः। कुम्भेः कर्मणि घञ्। पृषोदरादित्वादकारलोपः। विशुभन्। शुम्भदिति। १३२१ शुभ १३२२ शुम्भ शोभार्थे। हिंसायां च द्वुमे। द्वयोः शता। दृब्धेति। १३२३ दृभी ग्रन्थे। कर्मणि क्तः। चृत्तेति। १३२४ चृती हिंसाग्रन्थनयोः। प्राग्वत् क्तः। विधिताम्। १३२५ विध विधाने। प्राग्वत् क्तः। जुडन्त्यः। १३२६ जुड गतौ। जुन इत्येके। जुडेः शतरि ङीप्। अजुनन्। जुनेर्लङ्। संमृडदिति। १३२७ मृड सुखने। शता। पृडितेति। १३२८ पृड च। कर्मणि क्तः। पृणन्त्यः। १३२९ पृण प्रीणने। शतरि ङीप्। वृणिता। १३३० वृणोति च भासने। कर्मणि क्तः। मृणालेति। १३३१ मृण हिंसायाम्। ‘तमिविशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन्’ इति भोजोक्तेः कालन्। तोणेति। १३३२ तुण कौटिल्ये। घञ्॥

यायूकादयोऽपि पुरे गुप्तस्थिता इत्याह—

ईशस्य पुण्यसुगमस्य वधं नुणन्तो
मत्ताश्च यत्र पुरुणुः शुनका इवोर्धः।

[illegible]

[illegible] ॥ ७६ ॥

[illegible] १३३३ [illegible] १३३४ [illegible] १३३५ [illegible] १३३६ [illegible] १३३७ [illegible] १३३८ [illegible] १३३९ [illegible] १३४० [illegible] १३४१ [illegible] १३४२ [illegible] ॥

[illegible] —

मुराद्यिबन्धुः क्षुरघोरचेता पुरन्मलाना जनजीववर्ही ।
कंसः स्थितो यत्र ततर्ह लोकं स्तृढामरस्तृंहकरानभीच्छन् ॥७७॥

कंसो यत्र स्थितो लोकं ततर्ह हिंसितवान् । कीदृग् कंसः । मुराद्यो बन्धवो यस्य स । क्षुर इव घोरं चेतो यस्य स । मलानां पुरन् अग्रे गच्छन् । श्रेष्ठ इत्यर्थः । जनजीववर्ही जनजीवमुन्मूलयितुं त्यक्तुं शीलं यस्य स । स्तृढा अर्दिता अमरा येन सः । तृंहकरान् हिंसाकरणशीलान् आभीक्ष्ण्येन इच्छन् । एतेन कंसस्य लोकहिंसायां गौरवमुक्तम् ॥—मुरेति । १३४३ मुर संवेष्टने । क्षुरेति । १३४४ क्षुर विलेखने । खनने च क्रमे । क । घोरेति । १३४५ घुर भीमार्थशब्दयोः । घञ् । पुरन् । १३४६ पुर अग्रगमने । शता । जनजीववर्ही । १३४७ वृह्र उद्यमे[1] । स चोन्मूलनम् । णिनि । ततर्ह । १३४८ तृह १३४९ स्तृह १३५० तृन्ह हिंसार्थाः । तृन्हू इत्यस्येके तृहेर्लिट् । स्तृढेति । स्तृहेः कर्मणि क्त । तृहेति । तृहेर्घञ्[2] । अभीच्छन् । १३५१ इष इच्छायाम् । केचिदुदितं पठन्ति शता ॥

तत्रापि भाग्यवन्तो भगवन्तमतृप्तदृष्टयो दृष्टवन्त इत्याह—

गतनिमेषमुदैक्षि किलन्विभुः सुकृतिभिः स जगत्तिलकाकृतिः ।
चिलितपीतपटेन चलन्निलन्नविलितोरुकृपां परितो दृशम् ॥ ७८ ॥

किलन् क्रीडन् स विभुः सुकृतिभिर्गतनिमेषं यथा तथा उदैक्षि उच्चैरधिकं दृष्टः ।

1. 'उद्यमने' इति धातुपाठ. 2. घोपदिष्टोऽयं पुस्तकद्वयेऽपि.

[illegible]

ततोऽतिकुटिलाशयैः प्रपुटितैः कुचज्जीवितै-

र्गुजद्भिरपि सैनिकैः सुगुडितां डिपद्भिर्जनान् ।

सुधाच्छुरितविस्फुटस्मितरुचैव धैर्यं मुट-

न्धनुस्त्रुटनतो मनाक्प्रतुटनाय शालामगात् ॥ ८० ॥

ततो धनुस्त्रुटनतश्चापच्छेदनेन मनाक् प्रतुटनाय कलहं कर्तुं शाला धनुःशालामगात् प्राप्तः । कथमगात् । सुधया छुरिता लिप्ता विस्फुटा विकसिता प्रकाशिता या स्मितरुक् तयैव धैर्यं मुटन् प्रमर्दयन् नाशयन् । कीदृशीं शालाम् । सैनिकैर्भटैर्योद्धृभिः । सुगुडिता सम्यग्रक्षिताम् । कीदृशैर्भटैः । अतिकुटिलाशयैर्वक्रचित्तैः । प्रपुटितैः सम्यगेकत्र संघातीभूतैः । जनान् डिपद्भिः क्षिपद्भिर्निरस्यद्भिः । गुजद्भिः सदा न

---

१. 'क्षेपणयोः' इति धातुपाठ .

कुचज्जीवितैः कुचत् संकुचितं गतप्रायं जीवितं प्राणा येषा ते· ॥—कुटिलेति। १३६६ कुट कौटिल्ये। इतः कुडन्ताः कुटादय·। अस्मात् 'गुपादिभ्य. कित्' इतीलच्। अत्र कित्त्वं वृथा। ङित्वेनैव गुणाभावात्। प्रपुटितैः। १३६७ पुट संश्लेषणे। कर्तरि क्त.। कुचदिति। १३६८ कुच सकोचने। शता। गुजद्भि·। १३६९ गुज शब्दे। अ·व्यक्त इलेके। शता। सुगुडिताम्। १३७० गुड रक्षायाम्। कर्मणि क्तः। डिपद्भि·। १३७१ डिप क्षेपे। शता। छुरितेति। १३७२ छुर छेदने। लेपनेऽपि दृष्ट·। कर्मणि क्त.। विस्फुटेति। १३७३ स्फुट विकसने। क·। मुटन्। १३७४ मुट आक्षेपमर्दनयो.। शता। त्रुटनतः। १३७५ त्रुट छेदने। प्रायोऽस्य द्वैधीभावे वृत्तिः। ल्युट्। प्रतुटनाय। १३७६ तुट कलहकर्मणि। ल्युट्॥

पोड्योऽयं चुडतेति केऽपि जुडतेत्यन्ये कडन्तोऽलुठ-
न्देवे स्वैर्लुलिते क्रुडल्लिपि कुडद्गात्रे पुडित्वादरम्।
ईशश्चाघुटितस्तुडन्खलमुदं रोपं थुडन्प्रस्फुड-
न्धाम स्वं स्फुरितो जगाम धनुषः पार्श्वे क्षणादस्फुलन्॥ ८१॥

केऽपि भटा 'अयं पोड्यश्छेद्य.। एन सर्वे चुडत छिन्त' इत्येवं वदन्त, अन्ये 'जुडत वध्नीत' इति वदन्त, कडन्तो माद्यन्तः सन्तः स्वैरात्मीयैर्लुलिते संश्लिष्टे क्रुडल्लिपि घनीभवच्छोभे कुडद्गात्रे शिशूभवद्देहेऽपि देवे आदर बहुमानं पुडित्वा त्यक्त्वा अलुठन् सश्लिष्टा. संघातीभूता आसन्। ईशश्च ईशोऽपि अघुटितोऽप्रतिहत खलमुदं तुडन् दारयन् नाशयन् रोपं थुडन्नाच्छादयन् स्वमसाधारण धाम तेज प्रभावं प्रस्फुडन् तिरोहितं कुर्वन् स्फुरित शोभमान अस्फुलन्नकम्पमानश्च सन् क्षणाच्छीघ्रं धनुष पार्श्वे समीप जगाम॥—पोड्य इति। १३७७ पुड १३७८ चुड छेदने। पुडेर्ण्यत्। चुडत। चुडेर्लोट्। जुडत। १३७९ जुड वन्धने। लोट्। कडन्त। १३८० कड मदे। शता। अलुठन्। १३८१ लुठ संश्लेषणे। लुठेत्येके। लुठेर्लङ्। लुलितेति। लुडे. कर्तरि क्त। क्रुडदिति। १३८२ क्रुड घनत्वे। सान्द्रता तत्। शता। कुडदिति। १३८३ कुड [मर्दने]। सघात इलेके। भक्षणे च द्रुमे। शता। पुडित्वा। १३८४ पुड [illegible]। अघु[टित]। १३८६ [illegible] टेत। १३८५ घुट प्रतिघाते। कर्तरि क्त.। तुडन्। १३८६ [तुड] तोडने। तत्र भेद[ने]। [थुडन्] स्फुटति [संवर]नम्। शता। थुडन्। प्रस्फुडन्। १३८७ थुड १३८८ स्फुड [संवरणे]। [प्र]थमम्। [स्फुर इत्ये]के। आद्ययो शता। स्फुरित। १३८९ स्फुर १३९० [स्फुल संचल]ने। कुड छुड [इत्यादि]। स्फुर [स्फुल संच]यन·स्फुरणे। स्फुर सचलने इति केचित्। तत्र स्फुरणं शोभा। स्फुरे· कर्तरि क्तः। अस्फु[ल]न्। स्फुले शता॥

क्षौमेण स्फुडित[ः स्फु]टां स्रजा निचुलितं चात्रोड्यशोभं धनु-
र्गेहक्रो[डत]डतले स मोदकुलितो दृष्टागुरिष्ट क्षणात्।

१. 'चुट छुट[...]' इति धातुपाठे. २ 'जुट' इति धातुपाठे. ३. 'स्फुड' इति धातुपाठे.

नूला किं भयधूतविद्रुतगुवल्लोकं तदा तद्ध्रुव-
स्कोदण्डं कुवमानमैक्षि दलितं भोजेश्वराकूतवत् ॥ ८२ ॥

स शौरिणा स्फुडितं छादितं तथा निचुडितं संवृतं चैवंभूतं धनञ्जयोभिमतात् द-
र्शनस्थं धनुर्गेहक्रोडतले गृहस्य संवृतभ्रदेशेऽन्तर्भागे दृष्ट्वा मोदे निमग्नः सन् क्षणात्
शीघ्रमखुडितं त्रुटितवान् । नूला किं बहुभ्रमन्त्या किम् । न किंचित् करोम् । तदा ध्रुवत्
स्थिरीभवत् तत् कोदण्डं भयधूतविद्रुतगुवल्लोकं भयेन धूतो वेपितो विद्रुतो धावितो गु-
वन् पुरीषमुत्सृजंश्च लोको जनो यस्मिन्नादरे तथा कुवमानं शब्दायमानं भोजेश्वरस्य
कंसस्याकूतमभिप्राय इव दलितं खण्डितमैक्षि सर्वैर्दृष्टम् ॥—स्फुडितमिति । १२९१ स्फुड
१२९२ चुड १२९३ ब्रुड संवरणे । कुडादयोऽपीत्येके । स्फुडे कर्मणि क्तः । निचुडितम् ।
चुडेः प्रत्ययवत् क्तः । अखोडतेति । त्रुडेर्लङ् । गोडेति । त्रुडेर्लङ् । कुटिन्त । १२९४ कुड
१२९५ खुड भिन्दने इति केचित् । त्रुटेः कर्तरि क्तः । ग्लात्त्व उदात्तौ उदात्तेतः ।
त्रुटिरेत् । १२९६ गुरी उद्यमने । उदात्त इत् । उदस्पृशत् नोऽस्तु तत्स्थाने । [illegible] ।
नूला । १२९७ णू स्तवने । लिङ् । धूतेति । १२९८ धू विधूनने । क्तः । गुवतीति ।
१२९९ गु पुरीषोत्सर्गे । लट् । शता । ध्रुवत् । १४०० ध्रु गतिस्थैर्ययोः । ध्रुव
इत्येके । द्रुतो मह शता । [illegible] । ध्रुवत् [illegible] । ध्रुव [illegible]
[illegible] । कुवमानम् । १४०१ कुङ् शब्दे । [illegible] । [illegible] । कु-
ङित्येके । क्तः । टाप् । इत्यन्तः ॥

[illegible]—

व्यापारेऽत्र तदानतानपि रिपून्नाना पिपन्नाथिन-
श्चौर्योद्दीपितधनुष्प्रसूनविनदं यन्ने न्यकारीद्रुतम् ।
येनानाकुलवान्द्रुतोऽपि न परं [illegible]-

[illegible] ॥ ८३ ॥

गत्योः । कर्तरि क्तः । 'निष्ठायामण्यदर्थे' इति दीर्घः । 'क्षियो दीर्घात्' इति नत्वम् । प्रसूतेति । १४०८ षू प्रेरणे । कर्मणि क्तः । व्यकारीत् । १४०९ कृ विक्षेपे । लुङ् । गरम् । १४१० गॄ निगरणे । अच् । रियत्यादय परस्मैभाषा । अनादरेति । १४११ दृङ् आदरे । अत्रैव निपातनात् घञ्यवृद्धि । वृत । १४१२ धृङ् अवस्थाने । धारणे च द्रुमे । अनुदात्तावात्मनेभाषौ । पृच्छन् । १४१३ प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् । तुक् । शता । 'ग्रहिज्या–' इति सम्प्रसारणम् । वृत् । किरादिर्वृत्तः । उत्सृजन् । १४१४ सृज विसर्गे । विसर्ग. उत्पादनं त्यागश्च । शता । भग्नेति । १४१५ टुमस्जो शुद्धौ । कर्तरि क्तः । रुजि । १४१६ रुजो भङ्गे । भावे क्विप् । भुग्नेति । १४१७ भुजो कौटिल्ये । कर्तरि क्त. ॥

चापरक्षकेषु हतेषु कंस. पर्याकुलचित्तोऽपि मल्लयुद्धोद्योगमकरोदित्याह—

रोषच्छुप्तधियाथ रोष्टुमभितो योधान्द्विपद्रेशका-
नालिष्टानजितो जघान धनुषः खण्डेन मर्मस्पृशा ।
ते विच्छायदशा दिवं प्रविविशुः कंसो विमर्शाकुलो
मल्लादीननुदत्परेद्यवि हरेरुत्सन्नशत्रोर्वधे ॥ ८४ ॥

अथ अजितो रोषच्छुप्तधिया रोषेण छुप्तया स्पृष्टया धिया हेतुभूतया रोष्टुं हन्तुमभित सर्वत आलिष्टानागतान् योधान् भटान् मर्मस्पृशा मर्मवेधिना धनुषः खण्डेन जघान । कीदृशान् योधान् । द्विपता रेशकान् हिंसकान् । ते योधा विच्छायदशा गच्छदशा सन्त. दिवं भगवल्लोक प्रविविशु । कसो विमर्शाकुलश्चिन्तया व्याकुलोऽपि मल्लादीन् परेद्यवि ऊर्ध्वदिने उत्सन्नशत्रोरपि हरेर्वधेऽनुदत् प्रेरितवान् ॥—छुप्तेति । १४१८ छुप स्पर्शे । कर्मणि क्त. रोष्टुम् । १४१९ रुश १४२० रिश हिंसायाम् । रुशेस्तुमुन् । रेशकान् । रिशेर्ण्वुल् । आलिष्टान् । १४२१ लिश गतौ । कर्तरि क्त. । मर्मस्पृशा । १४२२ स्पृश संस्पर्शने । 'स्पृशोऽनुदके–' इति क्विन् । विच्छायदिति । १४२३ विच्छ गतौ । 'गुपूधूपविच्छि–' इत्यायान्तात् छता । प्रविविशु । १४२४ विश प्रवेशने । लिट् । विमर्शेति । १४२५ मृश आमर्शने स्पर्शनं तत् । घञ् । अनुदत् । १४२६ णुद प्रेरणे । लङ् । उत्सन्नेति । १४२७ षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । कर्मणि क्त. । शत्रोः । १४२८ शद्लृ शातने । अस्माण्णिजन्तात् 'शदेर्ह्रसश्च' इति भोजोक्ते कुन् । प्रच्छादय उदात्तेन अनुदात्ता विच्छिवर्जम् ॥

मित्रैः संमिलमान एत्य नगरोद्यानं विमुञ्चन्भियं
गोपानां भयलोपिवल्गिभिरवलाचित्रानुलेपं वहन् ।

1. 'स्पर्शने' इति पाठ. 2. 'शातने' इति पाठः. कौमुद्या तु 'दशानिभ्या कुन् शास्यतीति शत्रुः । प्रमादो पाठाद्रस्वत्वम्' इत्युक्तम्.

भुक्त्वा गोरसमि[illegible] [illegible]

तं [illegible] मोदेन [illegible] ॥८४॥

[illegible] पानां भद्रं [illegible] गोरसमि[illegible] मनं भुक्त्वा कंसस्य [illegible] । [illegible] दात्ता । मोदेन [illegible] ॥—[illegible] । १४२९ मिल संगमे । उदात्त स्वरितेत् । [illegible] । [१४३० मुच्लृ मोक्षणे ।] [illegible] पर गुणा[illegible] दात्ता । [illegible] । १४३१ लुप्लृ छेदने । [illegible] । १४३२ विद्लृ लाभे । [illegible] । १४३३ लिप उपदेहे । [illegible] शंकराचार्यैः । [illegible] । मुचा-[illegible] । १४३४ षिच क्षरणे । [illegible] । १४३५ कृती छेदने । [illegible] उदात्तेत् । उदात्त उदात्तेत् । [illegible] । १४३६ खिद परिघाते । अनुदात्त उदात्तेत् । [illegible] । १४३७ पिश अवयवे । अयं दीपनायामपि । उदात्त उदात्तेत् । [illegible] 'पिशिपुपिभ्या किन्' इति भोजोक्तेरितच् । इव । तुदादयो मुचादयश्च वृत्ताः । शविकरणं समाप्तम् ॥

इति सव्याख्याने धातुकाव्ये द्वितीयः सर्गः ।

तृतीयः सर्गः ।

[illegible] भगवतः श्रीकृष्णस्य तृतीयदिवसगतं सप्रपञ्चं वर्ण-यिष्यन् प्रथमतो रङ्गप्रवेशं वक्तुं पीठिका प्रतिष्ठापयति—

रुन्धन्दिशो दिनमुखेऽथ जगन्ति भिन्द-
न्प्रच्छिन्नसंशयमतिर्मुदमाशु रिञ्चन् ।
भेरीरवश्चतुरघातविविक्तताल-
श्चुक्षोद कर्णमुदयुङ्क्त च मल्लोकः ॥ १ ॥

अथ दिनमुखे भेरीरवः कर्णं चुक्षोद श्रोत्रपुटं चूर्णीचकार । कीदृशो भेरीरवः । दिशो [illegible] पूरयन् । जगन्ति लोकान् भिन्दन् विभिद्य बहिर्गच्छन् । प्रच्छि[illegible] [illegible] [illegible] बोधिनी मतिर्येन(?)सः । अत एव सर्वेषां मुदं रिञ्चन् [illegible] चतुरेण विदग्धेन घाते-[illegible] विविक्ताः स्पष्टीकृतास्ताला [illegible] । [illegible] चोद्युक्तोऽभूत्॥—[illegible] । १४३९ [illegible] विदारणे । [illegible] रुन्धन्निति । १४३८ रुधिर् आवरणे । भिन्दन् । १४३९ भिदिर् विदारणे । [illegible] । १४४१ रि-[illegible] । प्रच्छिन्नेति । १४४० छिदिर् द्वैधीकरणे । [illegible]

---

1. '[illegible]' इति [illegible] 2. '[illegible]' इति पाठः.

रिचिर् विरेचने। शता। विविच्येति। १४४२ विचिर् पृथग्भावे। क्त्वोऽपि ल्यप्। क्षोदे। १४४३ क्षुदिर् संपेषणे। घञ्। युङ्क्ते। १४४४ युजिर् योगे। लट्। 'स्वराद्यन्तोपसर्गादिति वक्तव्यम्' इति तङ्। रुधादयोऽनुदात्ताः [स्वरितेत उभयतोभाषाः]॥

संछृण्णगात्रमथ शात्रवतर्दिनस्ते
चाणूरमुष्टिकमुखा यमनान्यकृन्तन्।
इन्धानगर्वमुदखिन्न विशिष्लोक-
पेक्ष्यत्सु मार्गमभञ्जभुजेषु तेषु ॥ २ ॥

अथ ते चाणूरमुष्टिकमुखाः संछृण्णं गतदीप्ति गात्रं यस्मिन् तथा यमनानि मल्लक्रीडितानि अकृन्तन् अवेष्टन्त। शात्रवाणां शत्रूणां तर्दनं हिंसनमनादरो वा शीलं येषां ते मल्लाः। विशिष्लोकः सज्जनलोकेषु मार्गं पेक्ष्यत्सु सञ्चूर्णयिष्यत्सु। हेतौ शता। इन्धानगर्वं वर्धमानं दुःखं यस्मिन् तथा। उदखिन्न। उच्चैर्दैन्यमकरोत्। अभञ्जभुजेषु भञ्जरहितः शक्तिक्षयरहितो भुजो येषां तेषु ॥—संछृण्णेति। १४४५ उच्छृदिर् दीप्तिदेवनयोः। देवनं क्रीडाविजिगीषादि। 'दीप्तिदमनयोः' इत्येके। अस्मिन् कर्तरि क्तः। शात्रवतर्दिनः। १४४६ उतृदिर् हिंसानादरयोः। णिनिः। द्वावुदात्तौ। रुधादयः स्वरितेत इरितश्च। अकृन्तन्। १४४७ कृती वेष्टने। उदात्त उदात्तेत्। लङ्। इन्धानेति। १४४८ ञि इन्धी दीप्तौ। दीपनायामपि। उदात्तोऽनुदात्तेत्। अस्माच्छानच्। खेदम्। १४४९ खिद दैन्ये। घञ्। उदखिन्त। १४५० विद विचारणे। लङ्। अनुदात्तावनुदात्तेतौ। विशिष्टेति। १४५१ शिष्लृ विशेषणे। उत्कर्षार्थत्वात्। अकर्मकादस्मात् कर्तरि क्तः। पेक्ष्यत्सु। १४५२ पिष्लृ संचूर्णने। लृटि हेतौ शता। अभञ्जेति। १४५३ भञ्जो आमर्दने। घञ्। भुजेति। १४५४ भुज पालनाभ्यवहारयोः। अनुभनेऽपि। 'भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः' इति निपातितः। शिपादयोऽनुदात्ताः [उदात्तेतः]॥

को नस्तृणेढि हिनसाम समुत्तमास्रै-
स्तं गोपसूनुमिति तैललवाक्तगात्राः।
संतक्तनद्धवसनाः परिवेगवृक्णा
रङ्गं समेत्य पपृचुः स्वजनांश्च मल्लाः ॥ ३ ॥

को नोऽस्मांस्तृणेढि निहन्ति। न कोऽपि तं गोपसूनुमास्रैः रुधिरैः समुत्तं सिक्ताङ्गं कृत्वा वयं हिनसाम मारयाम। मल्ला इति एवमुक्त्वा रङ्गं समेत्य स्वजनान् पपृचुर्योजितवन्तः। कीदृशा मल्लाः। संतक्तं संकोचितं यथा तथा नद्धं बद्धं वसनं यैस्ते। परिवेगेन भयेन कम्पेन वा वृक्णा हीनाः ॥—तृणेढीति। १४५५ तृह १४५६ हिसि हिंसायाम्।

[illegible] । निगमा । [illegible] । मनुताम् । १४५७ उन्दी [illegible] । कर्मणि क्त । 'इ-
दितो नुम्—' इति नकारागमः [illegible] । [illegible] । १४५८ [illegible] ।
[illegible] । [illegible] । [illegible] । कर्मणि क्त । [illegible] । १४५९
तञ्चू सङ्कोचने । तञ्चू इत्येके । [illegible] कर्मणि क्त । परिवेषेति । १४६०
ओविजी भयचलनयोः । [illegible] । [illegible] । १४६१ वृजी वर्जने । [illegible] च [illegible] । '[illegible]
[illegible]' इति केचित् । कर्मणि क्त । [illegible] । १४६२ पृची संपर्के । [illegible] ।
[illegible] । तस्मादिट् । तृहादय उदात्ता उदात्तेतः । इत्थं रुधादयो [illegible] । इति
श्नम्विकरणम् ॥

तन्वन्स मञ्चभुवि सातरसः स्वबन्धू-
नक्षण्वतां क्षितिकरो मुदमर्णवानः ।
कंसस्तृणीकृतरिपुर्घृणिमान्वताप्ति
मन्वान एकमथ मञ्चमलंचकार ॥ ४ ॥

अथ स कंसः स्वबन्धून् मञ्चभुवि तन्वन् विस्तारेण निवेशयन् तत्तत्स्थानेषु कुर्वन् [illegible]
[illegible] । वताप्ति प्रार्थितप्राप्तिं मन्वान एकं मञ्चमलंचकार अलंकृतवान् । सातरसो दत्त-
रसः । बन्धूनामित्यर्थात् । अक्षण्वतामहिंसकानां क्षितिकरः हिंसनकृत् । मुदमर्णवानः प्रा-
प्नुवन् । घृणिमान्शोभावान् ॥—तन्वन् । १४६३ तनु विस्तारे । अयं कृञर्थेऽपि ।
अस्माच्छता । सातेति । १४६४ षणु दाने । कर्मणि क्ते । 'जनसन—' इति आत्वम् ।
अक्षण्वताम् । १४६५ क्षणु हिंसायाम् । १४६६ क्षिणु च । क्षणेः शता । क्षि-
तीति । क्षिणे क्तिन् । 'अनुदात्तोपदेश—' इति नलोपः । अर्णवानः । १४६७ ऋणु
गतौ । शानच् । तृणीकृतेति । १४६८ तृणु अदने । घञर्थे कः । तृणम् । तस्मात् अ-
भूततद्भावे इति च्विः । घृणीति । १४६९ घृणु दीपने । घण इत्येके । 'इकृपादिभ्यः'
इति घृणेरिक् । तनादय उदात्ताः स्वरितेतः । वतेति । १४७० वनु याचने । वनेः
कर्मणि क्तः । मन्वानः । १४७१ मनु अवबोधने । शानच् । उदात्तावनुदात्तेतौ ।
वनुः परस्मैपदीति चान्द्राः । अलंचकार । १४७२ डु कृञ् करणे । अनुदात्त उभय-
तोभाषः । अस्मादिट् । उविकरणं समाप्तम् ॥

अथ भगवतो रङ्गप्रवेशमाह—

क्रीणन्गुणैर्जनमतिं प्रियरूप ईशो
मांसभियां प्रमयकृत्सितपीतचेलः ।

1. 'अनुदात्ता इत्येके । तेन उनत्तीति सिद्धम्' इति क्वचिदधिकः पाठः. 2. 'दीप्तौ'
इति धातुपाठे

मोऽस्कुनोऽथ [illegible] युनन्नगामः
क्नूनन्मुरजमिह [illegible] ॥ ५ ॥

[illegible] कामी प्रयुनन् [illegible] रागेण [illegible] अस्मिन् काले [illegible] । [illegible] । गुणैर्जनमनांसि क्रीणन् विनिमयन् वशीकुर्वन् [illegible] । [illegible] आप्रवः । अद्रूणा अहिंसकः । क्नूनन्मुरजम् । क्नूनन् शब्दायमानो मुरजो यस्मिन् तम् ॥—क्रीणन्निति । १४७३ डु क्रीञ् द्रव्यविनिमये । शता । प्रिणेति । १४७४ प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च । कान्तिः कामना । 'इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः' इति कः । [illegible] । १४७५ श्रीञ् पाके । क्विप् । प्रमयेति । १४७६ मीञ् हिंसायाम् । 'एरच्' । सितेति । १४७७ षिञ् बन्धने । कर्मणि क्तः । स्कुतेति । १४७८ स्कुञ् आप्रवणे । आप्रवणं [illegible] । आवरण इत्येके । उद्धरणमिति दुर्गः । अस्मात्कर्तरि क्तः । युनन् । १४७९ युञ् बन्धने । शता । क्र्यादयोऽनुदात्ता उभयतोभाषाः । क्नूनन्निति । १४८० क्नूञ् शब्दे । शता । अद्रूः । १४८१ द्रूञ् हिंसायाम् । इत्यप्येके । क्विप् ॥

द्वारं पुनन्पदतलेन स लूनवैरी
स्तीर्णाननं मदजलेन करीतुकामम् ।
नागं ददर्श पटवूर्णमुरं धुनानं
कर्णौ शृणन्तमखिलानभिपूर्तरोपम् ॥ ६ ॥

स श्रीकृष्णः पदतलेन द्वारं पुनन् श्रीपादारविन्दं रङ्गद्वारि निदधानः सन् । तत्र करीतुकामं हिंसितुमिच्छुं नागं कुवलयापीडाख्यं गजश्रेष्ठं ददर्श । लूनवैरी छिन्नशत्रुः । कीदृशं नागम् । मदजलेन स्तीर्णाननं छन्नवक्त्रम् । पटवूर्णमुरः पटच्छादितं मुरो यस्य तम् । कर्णौ धुनानं कम्पयन्तम् । अखिलान् शृणन्तं हिंसयन्तम् । अभिपूर्तरोपं संपूर्णरोपम् ॥—पुनन्निति । १४८२ पूञ् पवने । पवनं शोधनम् । शतरि 'प्वादीनां ह्रस्वः' इति ह्रस्वः । लूनेति । १४८३ लूञ् छेदने । कर्मणि क्ते 'ल्वादिभ्यः' इति नत्वम् । स्तीर्णेति । १४८४ स्तॄञ् छादने । कर्मणि क्तः । करीतुकामम् । १४८५ कॄञ् हिंसायाम् । तुमुनि 'तुं काममनसोरपि' इति मलोपः । वूर्णेति । १४८६ वॄञ् वरणे । भरण इत्यप्येके । धुनानम् । १४८७ धूञ् कम्पने । शानच् । क्र्यादय उदात्ता उभयतोभाषाः । शृणन्तम् । १४८८ शॄ हिंसायाम् । शता । अभिपूर्तेति । १४८९ पॄ पालनपूरणयोः । कर्तरि क्ते 'न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम्' इति नत्वाभावः ॥

तत्र स्परीतुमनसं रुपमावृणन्त-
मम्बष्ठमुन्मदभरं स भृणन्बभाषे ।

त्वामेष संप्रति मृणामि दृणामि नागं
नो चेज्जृणत्तम नरानकृणन्नृणीहि ॥ ७ ॥

स तत्राम्रष्टं हस्तिपकं भृणन् भर्त्सयन् वभाषे । कीदृशं हस्तिपकम् । स्परीतुमनसं हन्तुकामम् । स्पमावृणन्तं स्वीकुर्वन्त छादयन्तं वा । उन्मदभरमुद्धूतदर्पातिशयम् । एषोऽहं त्वा सप्रति मृणामि हिंसयामि । नाग गज दृणामि विदारयामि । हे जृणत्तम वृद्धतम नो चेत् एतनेच्छसि चेत् । त्व नरान् अकृणन् अहिसन् ऋणीहि मार्गात् अपगच्छ ॥— स्परीतुमनसामिति । १४९० स्पॄ हिंसायाम् । तुमुन् । प्रागवन्मलोपः । आवृणन्तम् । १४९१ वॄ वरणे । शता । वॄ वरणभरणयोरित्येके । भरम् । भृणन् । १४९२ भॄ भर्त्सने । भरणे इति केचित् । 'ॠदोरप्' । शता च । मृणामि । १४९३ मॄ हिंसायाम् । दृणामि । १४९४ दॄ विदारणे । भये च । द्रुमे । द्वयोर्लट् । जृणदिति । १४९५ जॄ वयोहानौ । झॄ इत्येके । जृणाते शता । नरान् । १४९६ नॄ नये । पचाद्यच् । अकृणन् । १४९७ कॄ हिंसायाम् । शता । ऋणीहि । १४९८ ॠ गतौ । लोट् ॥

इत्थं हरौ गृणति हस्तिपकोऽपि कोपी
जीनोऽप्यहं न तु रिणामि भियेति वादी ।
पार्श्वे लिनन्गजमचोदयदुन्मदान्ध-
मव्लीनशक्तिमतिघोरजवं प्लिनन्तम् ॥ ८ ॥

हरौ इत्थं गृणति वदति सति हस्तिपकोऽपि कोपी सन् अहं जीनो वृद्धोऽपि भिया न तु नैव रिणामि गच्छानीति वादी वदनशीलो गजं पार्श्वे लिनन् श्लिष्टो भवन् अचोदयत् हन्तु प्रेरितवान् । उन्मदान्धमुद्धूतेन मदेनान्धम् । अव्लीनशक्तिमव्लीना आच्छादिता शक्तिर्यस्य तादृशं सन्तम् । अतिघोरजव यथा तथा प्लिनन्तं गच्छन्तम् ॥— गृणतीति । १४९९ गॄ शब्दे । शता । गॄप्रभृतय उदात्ता. परस्मैभाषाः । जीनः । १५०० ज्या वयोहानौ । कर्मणि क्त 'ग्रहिज्या—'इति सप्रसारणे 'हल.' इति दीर्घे ल्वादित्वान्नत्वम् । रिणामि । १५०१ री गतिरेषणयो. । रेषणं वृकशब्द । लट् । लिनन् । १५०२ ली श्लेषणे । शता अव्लीनेति । १५०३ व्ली वरणे । गतौ क्षेपणे च द्रुमे । कर्मणि क्त । प्लिनन्तम् । १५०४ प्ली गतौ । शता । वृत् । प्वादयो वृत्ताः । ल्वादिषु गणान्त ॥

व्रीताग्रबृंहितजुषाभ्रिणता गजेन
प्रक्षेतुमक्षमनसा समनुद्रुतेन ।
बद्धः करेण भगवान्विहरति वृणानः
श्रथ्नन्निबद्धममुमाशु तलैरमथ्नात् ॥ ९ ॥

---

१. स्वधातुपाटस्थोऽयम्

प्रक्षेतुं हन्तुं समनुद्रुतेन वेगादनुगतेन गजेन करेण वद्धो भगवान् विहार्तिं वृणानः स्वीकुर्वन् निवद्ध श्रथ्नन् विमोचयन्नमुं गजं तलैराशु अमथ्नात् ताडयामास । कीदृशेन गजेन। भ्रीताशावृंहितजुषा भ्रीताशं छादितदिक्तटं वृंहितं गर्जितं कुर्वता । अभ्रिणता अभीतेन ॥—भ्रीतेति । १५०५ भ्री वरणे । गतौ च द्रुमे । कर्मणि क्त । अभ्रिणता । १५०६ भ्री भये । भरणे इति केचित्। शता । अस्य ल्वादित्वमप्यस्ति द्रुमे । प्रक्षेतुम् । १५०७ क्षीप् हिसायाम् । तुमुन् । अज्ञेति । १५०८ ज्ञा अवबोधने । 'इगुपधज्ञाप्रीकिर॰ कः' इति कः । वद्धः । १५०९ वन्ध वन्धने । कर्मणि क्तः । ज्यादयोऽनुदात्ताः परस्मैभाषा॰ । वृणान । १५१० वृङ् संभक्तौ । संभक्ति॰ स्वीकार॰. । उदात्त आत्मनेभापः । शानच् । श्रथ्नन् । १५११ श्रन्थ विमोचनप्रतिहर्षयोः । प्रतिहर्षो न ज्ञातः । अस्माच्छता । अमथ्नात् । १५१२ मन्थ विलोडने । लङ् ॥

तद्ग्रन्थनं परिहरन्गतिभिर्विकुथ्य
पृष्ठे करोन्मृदितपुच्छमकर्पदेनम् ।
भूयो निपात्य मृडितस्वजनः स गुन्ध-
न्दन्तौ विकुप्य गजमुत्क्षुभितं व्यनभ्रात् ॥ १० ॥

स श्रीकृष्णो गतिभि संचारभेदैस्तद्ग्रन्थनं तस्य वन्धनं परिहरन् वर्जयन् । एनं पृष्ठे विकुथ्य सश्लिष्य निलीय करोन्मृदितपुच्छं हस्तसंचूर्णितलाङ्गूलं सन्तमकर्पत् । क्रियाविशेषणं वा । भूयो गुध्नन् कुप्यनुत्क्षुभितं गजं निपात्य दन्तौ विकुप्य उन्मील्य व्यनभ्रात् अहिंसीत् । मृडितस्वजन॰ सुखितवन्धुजनः ॥—ग्रन्थनमिति । १५१३ ग्रन्थ संदर्भे । श्रन्थमपि केचित् पठन्ति । ग्रन्थेर्ल्युट् । विकुथ्य । १५१४ कुन्थ संश्लेपणे । संक्लेशे इति केचित् । कुथ इत्येके । द्वयोस्तन्त्रेण ल्यप् । उन्मृदितेति । १५१५ मृद क्षोदे । संचूर्णन तत् । कर्मणि क्त । १५१६ मृड च । क्षोदे इति शेप । सुखे चेति केचित् । मृगने इत्यन्ये । अस्मात् कर्मणि क्त. । गुन्धन् । १५१७ गुध रोपे । शता । विकुप्य । १५१८ कुप निष्कर्पे । स च वहिर्नि सारणम् । ल्यप् । उत्क्षुभितम् । १५१९ क्षुभ संचलने । कर्तरि क्त॰ । व्यनभ्रात् । १५२० णभ १५२१ तुभ हिंसायाम् । लङ् ॥

आधोरणानपि च दन्तवरेण तुभ्नन्
क्लिश्नन्मतिं पलसुरादिकमश्नतां सः ।
भ्रस्तं फलप्रकरमुद्ग्रमितांश्च शानचो-
न्माद्द्भिरेष्यन गिरा परि॰ अभि॰ ॥ ११ ॥

आधोरणान् हस्तिपकान् अपि च दन्तवरेण तुभ्नन् ॰ श्नन् स श्रीकृष्ण. ध्रस्तमुच्छ्रेनार्जित फलप्रकरमुद्ग्रथितान् उञ्छनार्जितान् शालीन् माद्भिर्मदयद्भि॰ गद्भिर्गिरा पे॰ ष्यन पुनः पुनः भृशं वा स्तुतोऽभूत् । कीदृश. श्रीकृष्ण । पलसुरादिकं मांसमद्यादिकम॰

स्तां स्त्रीणां मति निशितां पीनान् । पनीति · निरुन्ननरनां पात्र नेना तैः सह ॥—
कुष्णतीति । कुषो शता । क्लिशान् । १५२२ क्लिशू विबाधने । अक्षताम् । १५२३
अश भोजने । क्र्यो शता । अनाम । ज्ञानिनान् । १५२४ उध्रस उञ्छे ।
उध्रस इदित्वेऽपि । मतान्ते क्र्यादि निनः । ऐनान् । १५२५ ईष आभीक्ष्ण्ये । पौनःपुन्य
मभ्यासो वा आभीक्ष्ण्यम् । तत्र प्रकरणात्प्राप्ताना क्रियाणां इत्यौचित्याज्ज्ञेयम् । अला-
त्कर्मणि ल्यट् । परिक्लिष्टेति । १५२६ क्लिश विगमोगे । कर्तरि क्तः ॥

पुष्णन्सतां प्रियमयं मुषिताङ्गराग
पुष्णन्मुदं मृगदृशां रिपुधाम मुष्णन् ।
वक्त्रारविन्दखचितस्मितखौनदाभो
रङ्गं गतोंऽसभुवि दन्तवरं प्रगृह्णन् ॥ १२ ॥

अयं भगवान् अंसभुवि दन्तवरं प्रगृह्णन् रङ्गं गतः प्राप्तः । कीदृशः । सतां प्रियं प्रु-
ष्णन् पूरयन् । मुषितः स्निग्धो निबिडो अङ्गरागो यस्य सः । रिपूणां धाम प्रतापं मुष्णन् ।
मृगदृशां मुदं पुष्णन् । वक्त्रारविन्दात् खचितेन नितान्तोत्पन्नेन स्मितेन खौनती नितान्तं
उत्पद्यमाना आभा यस्य सः ॥—प्रुष्णन् । १५२७ प्रुष १५२८ प्लुष स्नेहनसेचनपूर-
णेषु । मोहनदाहनयोरप्याह शाकटः । प्रुषेः शता । मुषितेति । मुषेः कर्तरि क्तः । पुष्ण-
न् । १५२९ पुष पुष्टौ । मुष्णन् । १५३० मुष स्तेये । द्वयोः शता । खचितेति ।
१५३१ खच भूतप्रादुर्भावे । भूतप्रादुर्भावो नितान्तोत्पत्तिः । खव इत्येके । हेठ इत्य-
प्येके । खचेः कर्तरि क्तः । खौनदिति । खवेरनुनासिकादौ श्नि परे कठ् । तस्य शता ।
मन्थादय उदात्तेतः । क्लिशिनिषिवर्जमनुदात्ताश्च । प्रगृह्णन् । १५३२ ग्रह उपादाने ।
उदात्तः स्वरितेत् । अल्लाच्छता । इति श्नाविकरणम् ॥

अथ महारङ्गं गते भगवति कंसस्यावस्थामाह—

संचोरयन्तमरिगर्वमशेषभद्रं
चिन्तन्तमन्तकमिवाप्तमयक्ष्यवीर्यम् ।
प्रस्फुण्डयन्नपि तमप्युपलक्ष्य कंस-
स्तत्रास कुन्दकसुलालितमिन्दितश्रीः ॥ १३ ॥

प्रस्फुण्डयन् परिहसन्नपि कंसः आप्तं प्राप्तं तं श्रीकृष्णमन्तकमिवाभ्युपलक्ष्य दृष्ट्वा त-
त्रास भीतवान् । कुन्दकैः अनृतभाषिभिः सुलालिता मिन्दिता प्रवृद्धा श्रीर्यस्य सः । की-
दृशं तम् । अरिगर्वं संचोरयन्तम् । अशेषभद्रमशेषाणां मङ्गलम् । चिन्तन्तं निरूपय-
न्तम् । अयक्ष्यमसह्यमनिवारणीयं वीर्यं यस्य तम् ॥—संचोरयन्तमिति । १५३३
चुर स्तेये । अकार उच्चार्यः । 'चिवध' इति तङ् चुरादेर्नेति मतं माधवदूषितं ते-

१. 'सेवन' इति धातुपाठ .

शता। असान्त्वयत्। १५६८ **षान्त्व** सामप्रयोगे। लङ्। सुश्वल्कनेति। १५६९ **श्वल्क** १५७० **वल्क** परिभाषणे। श्वल्केर्ल्युट्। वल्कनाभिः। वल्केः 'ण्यासश्रन्थः—' इति युच्। प्रस्नेहयन्। १५७१ **ष्णिह** स्नेहने। शता। असिस्मिटत्। १५७२ **स्मिट** अनादरे। लुङि चङ॥

क: स्माययेत विभुमेनमशिश्लिषद्यः
पन्थन्व्रजेऽत्र भवपिच्छनभाग्भिरेव।
छन्दञ्छुचं वरमशिश्रिणदाश्रितानां
संताडनैर्वृषभदैत्यमखाडयच्च॥ १८॥

योऽत्र व्रजे पन्थन् संचरन् भवपिच्छनभाग्भिः संसारच्छेदभाग्भिरासन्नमुक्तिभिरेवाशिश्लिषत् सपक्षं प्राप्तवान्। एनं विभुं कः स्माययेतानाद्रियेत। आश्रितानां शुचं छन्दन् नाशयन् वरं प्रार्थितमशिश्रिणत् दत्तवान्। संताडनैः प्रहारैः वृषभदैत्यमखाडयत् विदारितवांश्च॥—स्माययेत। १५७३ **स्मिङ्** अनादरे इत्येके। ङित्वात्तङेव। अस्मात् लिङ्। अट स्मिट गतावित्यप्यन्ये। अशिश्लिषत्। १५७४ **श्लिष** श्लेषणे। लुङि चङ्। पन्थन्। १५७५ **पथि** गतौ। शपि शता। पिच्छनेति। १५७६ **पिच्छ** कुट्टने। ल्युट्। छन्दन्। १५७७ **छदि** संवरणे। शपि शता। अशिश्रणत्। १५७८ **श्रण** दाने। प्रायेण विपूर्वः। अस्माल्लुङि चङ्। संताडनै। १५७९ **तड** आघाते। शोभायाच द्रुमे। ल्युट्। अखाडयन्। १५८० **खड** १५८१ **खडि** १५८२ **कडि** भेदने। अन्त्यो रक्षणे च द्रुमे। खडेर्लङ्॥

अश्वं व्यखण्डदचकण्डदघासुरादी-
न्धेनूरकुण्डदभिगुण्डितपीतचेलः।
किंच स्वगात्रमवकुण्ठयतो महाहे-
र्दर्पं चुखुण्ड विषमेष मुखाद्विवण्टन्॥ १९॥

किं च। अश्वं व्यखण्डत्, अघासुरादीन् अचकण्डत्। द्वयोरखण्डयदित्यर्थः। धेनूरकुण्डत् रक्षितवान्। अभिगुण्डितं वेष्टितं पीतचेलं येन सः। स्वगात्रमवकुण्ठयतश्छादयतः। महाहेः कालियस्य मुखात् विषं विवण्टन् विभाजयन् छर्दयन् दर्पं चुखुण्ड खण्डितवान्॥—व्यखण्डदिति। खण्डेः शपि लङ्। अचकण्डत्। कण्डेर्णिचि चङ्। अकुण्डत्। १५८३ **कुडि** रक्षणे। शपि लङ्। अभिगुण्डितेति। १५८४ **गुडि** वेष्टने। रक्षणे चैके। कुठि इत्यन्ये। गुण्डेः कर्मणि क्तः। अवकुण्ठयत। कुण्ठेः शता। चुखुण्ड। १५८५ **खुडि** खण्डने। णिजभावे लिट्। विवण्टन्। १५८६ **वटि** विभाजने। वडि इत्येके। वण्टेः शपि शता॥

---

१. 'छेदनाभिः' पाठः. २. 'सपक्षे' पाठः.

[illegible]

[illegible] ॥ २० ॥

[illegible] । अनो यदेन [illegible] । [illegible] निमिषे गोपान् परि-[illegible] ॥—[illegible] । १५८७ मडि भूषायां [illegible] । [illegible]तेति । १५८८ भडि कल्याणे । [illegible] । १५८९ [illegible] । पुन्नितेति । १५९० पुस्त १५९१ बुस्त दानादरयो । अनादरे च बुसे । कर्मणि क्त । सबुस्तितेति । प्रा-[illegible] । परिनोद । १५९२ नुद सनोदने । नचोदनं प्रश्नः प्रेरणा च । ल्यप् । [illegible] । १५९३ नक्क १५९४ धक्क नाशने । [illegible] । [illegible]नेति । धक्केर्ल्युट् ॥

दुर्दान्तचक्रपशुपचुक्कनमप्यरौत्सी-
त्प्रक्षालितक्षितितलातुलवर्षरोधी ।
संदोलयन्नधिकपोलितमद्रिराजं
संचोलित सुबहुमूलितशाखिवृन्दैः ॥ २१ ॥

अद्रिराजं गोवर्धनं संदोलयन्नुत्क्षिपन् प्रक्षालितक्षितितलं मार्जितभूतलमतुलं वर्षं रोद्धुं शील यस्य तादृश सन् । पशुपाना चुक्कनं व्यथामरौत्सीत् निवारितवान् । दुर्दान्तचक्रं अशान्तपीडकं । अधिकपोलितमतिमहान्तं सुबहुभिर्मूलितैः प्ररूढैः शाखिवृन्दैः संचोलितमत्युच्छ्रितं चाद्रिराजम् ॥—दुर्दान्तचक्रेति । १५९५ चक्क १५९६ चुक्क व्यथने । चिक्क इति चैके । चक्के क्विप् । चुक्कनम् । चुक्केर्ल्युट् । प्रक्षालितेति । १५९७ क्षल शौचकर्मणि । कर्मणि क्त । तलेति । १५९८ तल प्रतिष्ठायाम् । अच् । अतुलेति । १५९९ तुल उन्माने । च । चुरादिणिचोऽनित्यत्वात् तदभाव । संदोलयन् १६०० दुल उत्क्षेपे । शता । पोलितम् । संचोलितम् । मूलितम् । १६०१ पुल महत्वे । १६०२ चुल समुच्छ्राये । १६०३ मूल रोहणे । त्रिभ्य कर्तरि क्त ॥

काल्यप्रवेलनकरोऽयमवेलयद्वा-
गन्यांश्च तेलितकृप. खलु कंसचाल्यान् ।
संपालयेद्धिमतलद्व्यपशुल्वभूमा
क्ष्मामेष राम इव शूर्पनखाविचोटी ॥ २२ ॥

१. 'आदरानादरयो' इति धातुपाठे

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] १२१४ [illegible] १२१५ [illegible] १२१६ [illegible] १२१७ [illegible] १२१८ [illegible] १२१९ [illegible] ॥

[illegible]म्पद्धिया[illegible]. [illegible] च [illegible]

[illegible]चिन्त[illegible] ।

---

१. '[illegible]' इति [illegible] चिन्त्यम्, अत [illegible] २ '[illegible]' इति [illegible] पाठ ३. '[illegible]' इति पाठ..

[illegible]

[illegible] ॥ २४ ॥

[illegible] पासो-ऽत्रैते । [illegible] । कमपीडना [illegible] ॥—धमयति । १६२० क्षपि [illegible] । [illegible] सेति । [illegible] । तिप्रत्ति-रेते । १६२१ ध्रजि [illegible] । १६२२ [illegible] गेला न । १६२३ ध्वन्न न । [illegible] ॥

चाणूर एनम[illegible] निजपत्नृपाग्रा

चण्डातक [illegible]को वभाषे ।

यु[illegible]स्व भीतिरहितो वल्गन्खलु त्वं

कीर्ति चयस्व चपयापि नृपप्रसादम् ॥ २५ ॥

चाणूर एन नृपाग्रा वि[illegible]पयन् [illegible] वभाषे । हेतौ शता । चण्डातकं मल्युस्तो-चितं वास सुयमयन् दृढं वेष्टमानो वभन् । [illegible] शाटाकर्ता । वल्गन् राज्ञो भवन् । त्वं भीतिरहितो युध्यस्व कीर्तिं चयस्व नृपप्रसादमपि चपय । झलोराजेयेत्यर्थः ॥—इत पर सप्त मित । [illegible] निश । अस्य ज्ञानज्ञापने अर्थाविति स्थितम् । निज्ञपयन्निति [१६२४ ज्ञप ज्ञानज्ञापनमारणतोषणनिशाननिशामनेषु ।] ज्ञपे· शता । सुयमयन् । १६२५ यम च परिवेषणे । तथाच वेष्टनम् । चकारान्मित्वमनुषज्यते । अस्माच्छता । [illegible] । १६२६ चह परिकल्कने । ण्वुल् । कप इत्येके । तस्य वा मित्त्व इत्ये । रहितः । १६२७ रह त्यागे । कर्तरि क्तः । वल्गन् । १६२८ चल प्राणने । शता । चयस्वेति । चपयेति । १६२९ चिञ् चयने । णिच्युभयपदित्वेन नित्यफलाभावादस्य निर्विकल्पः । तत्र णिचि 'चिस्फुरोर्णौ' इति वा आत्वे पुक् । अन्यत्र वृद्धिः । उभयत्र मित्त्वाद्ध्रस्वः । आणिचि णिचि च लोट् । मितो गताः । 'नान्ये मितोऽहेतौ' । अहेतुमण्ण्यन्तेषु एभ्योऽन्ये मितो न स्युः । तेन चुरादिषु अमन्तादीनां मित्त्वं न ॥

वुद्धिर्न घट्टयतु तेऽस्तयतां जनानां

मध्ये न खट्टय वलं गजसट्टकोऽसि ।

न स्फिट्टयामि किमु चुम्बभिया स्थितोऽसि

किं पूलितात्मकृतपुंसनयात्र पुंसाम् ॥ २६ ॥

[illegible] सपातीभवतां जनानां मध्ये ते वुद्धिर्न घट्टयतु न चलतु । घट न [illegible]

---

१ 'ढजि' इति धातुपाठे. २ 'गल्लम्' इति धातुपाठे ३. '[illegible]' इति धातु

न घातय । त्वं गजसहस्रो गजहिंसकोऽसि । अहं त्वा न स्फिट्यामि न हिनस्मि । त्वं चुम्बभिया हिंसनभिया किमु खिन्नोऽसि । अत्र लोके पुंसा पूलितात्मेन सङ्घातीभूतेन अङ्गेन कृतया पुंसनया देहाभिवर्धनेन स्वगन्धप्रकाशने किं फलम् । न किंचित् ॥—घट्टयतीति । १६३० घट्ट चलने । लोट् । अस्तगताम् । १६३१ अस्त संघाते । शता । खट्टय । १६३२ खट्ट संवरणे । लोट् । णिच् । १६३३ षट्ट १६३४ स्फिट्ट १६३५ चुबि हिंसायाम् । आद्यो बलादाननिकेतनेषु न द्वमे । अन्त्यश्चुम्बने च । लट् ण्वुल् । स्फिट्यामि । स्फिट्टेर्लट् । चुम्बेति । चुम्बेर्घञ् । व्यत्यये व्यत्यये इति चैके । आय प्रेरणे च द्वमे । पूलितेति । १६३६ पूल संघाते । कर्तरि क्तः । पुंसनया । १६३७ पुंस अभिवर्धने । युच् ॥

सौधे विटङ्कजुषि पश्यति धूसितोऽयं
राजारिकीटबलचूर्णनयातिपूज्यः ।
अर्क्येण तेन समरेष्वविशोठितस्त्वं
संशुण्ठिताहितमदेन विजोटितोऽसि ॥ २७ ॥

अयं राजा सौधे स्थितः पश्यति । विटङ्कजुषि कपोतपालकादिशिल्पशालिनि सौधे धूसितोऽलंकारे कृतकान्तिः । अरिकीटानां दुर्बलशत्रूणां चूर्णनया सङ्कोचनेनातिपूज्यः । तेन त्वं समरेषु विजोटितः प्रेरितोऽसि समरेष्विति सर्वत्र योज्यम् । अर्क्येण स्तुत्येन । संशुण्ठितः शोषितो नाशितोऽहितमदो येन तेन समरेष्वविशोठित आलस्यहीनस्त्वम् ॥—विटङ्केति । १६३८ टकि बन्धने । वीन् पक्षिणष्टङ्कयति शिलेन बध्नाति इति विटङ्कः । पचाद्यच् । धूसितः । १६३९ धूस कान्तिकरणे । धूष इत्येके । धूश इत्यन्ये । धूसे कर्तरि क्तः । कीटेति । १६४० कीट वर्णे । नानावर्णो भवतीत्यच् । चूर्णनया । १६४१ चूर्ण सङ्कोचने । युच् । अतिपूज्यः । अर्क्येण । १६४२ पूज पूजायाम् । १६४३ अर्क स्तवने । तापगत्योश्च द्वमे । द्वयोर्ण्यत् । अविशोठितः । १६४४ शुठ आलस्ये । कर्तरि क्तः । संशुण्ठितेति । विजोटितेति । १६४५ शुठि शोषणे । १६४६ जुड प्रेरणे । द्वयो कर्मणि क्तः ॥

इत्थं सुगाजितमृदङ्गविमार्जनानि
संवार्य मर्चयति घारितशङ्कमस्मिन् ।
कृष्णः प्रपञ्चरहितां धृततेजितास्त्रै-
र्वीरैः स्तुतां गिरमकीर्तदरातिवर्धी ॥ २८ ॥

सुगाजितानां सम्यग्वादितानां मृदङ्गानां विमार्जनानि शब्दान् संवार्य अस्मिन् चाणूरे इत्थं घारितशङ्कं त्यक्तशङ्कं मर्चयति भाषमाणे सति कृष्णो धृततेजितास्त्रैर्धृतनिशातीक्ष्ण-

१. 'मुस्त' इति धातुपाठे. २ 'पुल' इति धातुपाठे

[illegible] । [illegible] ॥—
[illegible] । १६४८ [illegible] १६४९ [illegible] । १६४९ [illegible] ।
[illegible] । [illegible] । [illegible] ।
[illegible] । १६५० [illegible] । [illegible] । अस्मात् [illegible]
[illegible] । [illegible] । १६५१ पनि [illegible] । [illegible] । तेजितेति ।
१६५२ तिज [illegible] । १६५३ कृत [illegible] । '[illegible]-
[illegible] फला-
[illegible] । [illegible] । १६५४ वर्ध छेदन-
पूरणयो । [illegible] ॥

कि कुम्ब्यते सदसि लुम्बितवैभवोऽहं
बालोऽस्मि तुम्बितविरोधिभयाश्च यूयम् ।
प्रक्षापये किमपर परिचुण्टितारि-
भूपोऽयमेलयति चेदिह को निपेद्धा ॥ २९ ॥

मया सदसि कि कुम्ब्यते आच्छाद्यते । अत्र राजसदसि सर्व प्रत्यक्षमेव वक्तव्यम्, न किंचिद्गूहनीयमस्ति । अहं लुम्बितवैभवोऽदृष्टसामर्थ्यो बालोऽस्मि । यूयं तुम्बितविरोधिभया नाशितशत्रुभयाश्च भवथ । अतोऽहमपर कि प्रक्षापये । व्यक्तं वदामि । एतावदेव वदामि । परिचुण्टितारिश्छिन्नशत्रुरयं भूप एलयति युद्धार्थं प्रेरयति चेदिह लोके को निषेद्धा निषेधयति । न कोपि ॥—कुम्ब्यते इति । १६५५ कुबि आच्छादने । कुभि इत्येके । कुम्ब्ये' कर्मणि लट् । लुम्बितेति । तुम्बितेति । १६५६ लुबि १६५७ तुबि अदर्शने । अर्दन इति केचित् । कर्मणि क्तः । प्रक्षापये । १६५८ क्षप व्यक्तायां वाचि । क्रप इत्येके । लट् । परिचुण्टितारिः । १६५९ चुटि छेदने । कर्मणि क्त । एलयति । १६६० इल प्रेरणे । लट् ॥

यद्वा भियात्र किमनृक्षकसूरिसेव्यो
धर्मेतरम्यगनयम्रगयं हि राजा ।
अम्लेच्छलोकसहिते सदसीह तस्मा-
त्को म्रूसयिष्यति शिशूननिवर्हणीयान् ॥ ३० ॥

यद्वा अत्र भिया किम् । न किंचित् भेतव्यम् । अय राजा धर्मेतरम्यक् अधर्मच्छेत्ता । अनयम्रक् अनयच्छेत्ता च । हि यस्मात्—अनृक्षकाणा साधुशब्दभाषिणा सदाचाराणा सूरीणा सेव्यश्च । तस्मादम्लेच्छलोकसहिते सज्जनपूर्णेऽस्मिन् सदसि अनिवर्हणीयान् हन्तुमयोग्यान् शिशून् को म्रूसयिष्यति हनिष्यति । न कोऽपि । अतो न [illegible]

---

१. 'शातने' इति पाठ.

व्यम् ॥—अमृक्षकेति । १६६१ मृक्ष म्लेच्छने । अपशब्दनं तत् । ण्वुल् । धर्मंतस्मात् । आत्मगमक् । म्रक्ष मक्ष छेदने इति चेके । झयोः झिपि संयोगान्तलोपः । अम्लेच्छेति । १६६२ म्लेच्छ अव्यक्तायां वाचि । अपशब्दोऽस्ति मा । अन् ब्रूसयिष्यति । १६६३ ब्रूस १६६४ वर्ह हिंसायाम् । ब्रूसेर्लङ् । अनिवर्हणीयान् । वर्हरनीयत् ॥

खेदस्त्विवाऽत्र पटहगर्दनगर्जिताशे
रङ्गे सगर्धनसुगूर्दितवीरलोके ।
मञ्चाग्रपूर्वितनृपे शिशुना रणं वः
स्यादेव मानपरिजंसकमीड्यधाम्नाम् ॥ ३१ ॥

अस्माकमियास्तु खेदः । पटहानां गर्दनेन शब्देन गर्जिताशे शब्दितदिक्के सगर्धनं साकाङ्क्षं सुगुर्दिताः पूर्वमेव स्थिताः वीरलोका यस्मिन् । मञ्चाग्रपूर्वित पूर्वनिषण्णो नृपो यस्मिन् । ईदृशे रङ्गे ईड्यधाम्ना स्तुत्यप्रभावानां वो युष्माकं शिशुना रणं मानापरिजंसकं मानक्षयकरं स्यादेव ॥—गर्दनेति गर्जितेति । गर्द गर्ज शब्दे । द्वयोर्ल्युट् कर्मणि क्तश्च । गर्धनेति । गर्ध अभिकाङ्क्षायाम् इति चैके । ल्युट् । गुर्दितेति । १६६५ गुर्द पूर्वनिकेतने । पूर्वनिकेतन पूर्वव्यवहार इत्येके । निवासपूर्वभाव इत्यन्ये । अस्य दीर्घविकल्पः । क्रीडार्थश्चास्ति द्रुमे । अस्मात् कर्तरि क्त. । पूर्व पूर्वनिकेतने इति केचित् । अर्थः प्रागुक्त एव । प्राग्वत् क्तः । 'उपधाया च' इति दीर्घ । परिजंसकम् । १६६६ जसि रक्षणे । मोक्षणे इति केचित् । ण्वुल् । ईड्येति । १६६७ ईड स्तुतौ । ण्यत् ॥

इत्थं वदत्यसुरजासिनि पिण्डिताय-
स्स्थेमाथ रोपितमतिः प्रतिमल्लडेपी ।
प्रस्तूपितेन वपुषा हरिमाससाद
चाणूर आशु हलिनं खलु मुष्टिकोऽपि ॥ ३२ ॥

असुरजासिनि असुरहिंसके इत्थं वदति सति अथ चाणूरो रोपितमतिर्हरिमाससाद । हलिनं मुष्टिकोऽपि । कीदृशः । पिण्डितायस इव स्थेमा स्थैर्यं यस्य स । प्रतिमल्लडेपी प्रतिमल्लनिरासी । प्रस्तूपितेनातितुङ्गेन वपुषोपलक्षितः ॥—असुरजासिनीति । १६६८ जसु हिंसायाम् । क्त्वायामिड्विकल्पार्थादुदित्करणादस्य णिज्विकल्पः । तस्माण्णिनि । पिण्डितेति । १६६९ पिडि सघाते । हेतुमण्ण्यन्तात् कर्मणि क्तः । रोपितेति । १६७० रुप रोपे । रुट इत्येके । रोपेः कर्तरि क्त । प्रतिमल्लडेपी । १६७१ डिप क्षेपे । णिनिः । प्रस्तूपितेति । १६७२ ष्टुपै समुच्छ्राये । कर्तरि क्तः ॥

---

१. 'म्रक्ष' इति धातुपाठे २ 'नर्दन' इत्युभयपुस्तकस्थपाठो व्याख्यानुसार 'गर्दन' इति कृतः. ३. ह्रस्वोपधोऽयं धातुपाठे.

लोको हरेर्बलमचेतयमान एत-
द्युद्धं मृगेन्द्रशशदंशनवत्प्रदंसन् ।
संडापितः सदसि डेपितवृष्णिवीरे
भोजेन्द्रतन्त्रणविनिन्द्यममन्त्रतैवम् ॥ ३३ ॥

हरेर्बलमचेतयमानो जानँल्लोक एतद् युद्धं मृगेन्द्रशशयोरन्योन्यदंशनवत् अतिविषमं प्रदंसन् पश्यन् । सदसि संडापितः संघातीभूतः सन् भोजेन्द्रतन्त्रणविनिन्दी कंसराज्यकार्यनिन्दाशील एवममन्त्रत गूढमभाषिष्ट । डेपिता संघातीभूता वृष्णिवीरा यस्मिन् ॥— आकुस्मादात्मनेपदिनः । कुसधातुपर्यन्तं णिच्यात्मनेपदिन एव । अचेतयमान इति । १६७३ चित सचेतने । तच्च ज्ञानम् । अस्माच्छानच् । दशनेति । १६७४ दशि दंशने । ल्युट् । प्रदंसन् । १६७५ दसि दर्शनदर्शनयो । दन इत्येके । दंसन वर्मग्रहणम् । दंसनदर्शनयोरित्यन्ये । अत्राकुस्मीयस्त्वाङ्णिज्योग एवेति इदित्वाण्णिजभावे तङ् न । तेन दंसेः शपि शता । संडापितः । १६७६ डप १६७७ डिप संघाते । डपेः कर्तरि क्त । डेपितेति । डिपेश्च पूर्ववत् क्तः । तन्त्रणेति । १६७८ तन्त्रि कुटुम्बधारणे । कुटुम्ब इति पृथक् धातुरित्येके । तन्त्रेर्ल्युट् । अममन्त्रत । १६७९ मन्त्रि गुप्तभाषणे । लुङि चङ् ॥

प्रस्पाश्य मुष्टिमभितर्जयते प्रभर्त्स्यौ
मल्लो विवस्तयिषुरेनमगन्धनीयम् ।
किष्कयेत निष्कुपमनिष्कितकान्तिरेष
बालोऽमुना नृपतिलालनयाद्य कष्टम् ॥ ३४ ॥

[illegible] मुष्टिं प्रस्पाश्य दृढं गृहीत्वा एनं विवस्तयिषु पीडयितुमिच्छुरभितर्जयते भर्त्सयते । अगन्धनीयं पीडयितुमयोग्यम् । अद्य नृपतिलालनया राजेन्द्रेण अमुना एष बालो निष्कुपं निष्कयेत हिंस्येत कष्टम् । अनिष्कितकान्तिरपरिमितशोभः [illegible] । प्रभर्त्स्यौ तर्जयितुं योग्यौ ॥— प्रस्पाश्येति । १६८० स्पश [illegible] । [illegible] । १६८१ तर्ज १६८२ भर्त्स तर्जने । [illegible] । विवस्तयिषु । १६८३ वस्त १६८४ गन्ध [illegible] । निष्कयेत । १६८५ [illegible] । निष्कुपमिति । १६८६ निष्क परिमाणे । [illegible] १६८७ [illegible] ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible]

अस्या मनः क इव गूरयतेऽत्र मुष्टिं
नो खल्वशाम्यमिह लक्षयितुं क्षमाः स्मः ॥ ३५ ॥

अपि च गुणस्यार्भकस्य बालस्य गात्रमवेक्ष्य क इव अस्या मनोऽविचारं सन् मुष्टिं गूरयते प्रहरणार्थमुन्नमयति । न कोऽपि । कीदृशं गात्रम् । आकूणिताक्ष स्वरूपानन्दानुभवादीपत्सकोचिनेत्रम् । स्मिततूणितास्यं मन्दहासपूरितमुखम् । शाठ्यजनयक्ष्यं श्लाघ्यजनैर्यक्ष्यं पूज्यं च । तस्माद् वयमशाम्यं द्रष्टुमयोग्यं कर्म इह लक्षयितु द्रष्टु नो नहि क्षमा स्म. शक्ता भवामः ॥—आकूणितेति । तूणितेति । १६८८ कूण सकोचने । १६८९ तूण पूरणे । द्वयो कर्मणि क्त । भ्रूणस्य । १६९० भ्रूण आशसायाम् । आशंस्यते प्रार्थ्यते इति घजर्थे कः । शाठ्येति यक्ष्येति । १६९१ शाठ श्लाघायाम् । १६९२ यक्ष पूजायाम् । द्वयोर्ण्यत् । स्यामनेति । १६९३ स्यम वितर्के । ल्युट् । गूरयते । १६९४ गूर उद्यमने । लट् । अशाम्यम् । १६९५ शाम १६९६ लक्ष आलोचने । शामेर्ण्यत् । लक्षयितुम् लक्षेस्तुमुन् ॥

कुत्स्या हि गालनपटा इव कष्टमेते ।
दुष्कीर्तिभालनपराः खलु कूटवृत्त्या ।
तद्वञ्चनं निरसितुं नहि वर्पिताः स्मः
किं कुर्महे खलजना इह मादयन्ताम् ॥ ३६ ॥

एते गालनपटा इव दोषग्रहणात् कुत्स्या हि कष्टम् । कूटवृत्त्या व्याजव्यापारेण दुष्कीर्तिभालनपरा दुर्यश सपादने तत्परा खलु वयम् । तेषा वञ्चन व्याजेन शिशुवधरूप व्यापार निरसितुं नहि वर्पिता शक्तिसबद्धा. स्मो भवाम. । अतो वयं किं कुर्महे । इह खलजनाः मादयन्ता तृप्ता भवन्तु ॥—कुत्स्या इति । १६९७ कुत्स अवक्षेपणे । ण्यत् । गालनेति । भालनेति । १६९९ गल स्रवणे । १७०० भल आभण्डने । आभण्डनं मार्जनम् । द्वयोर्ल्युट् । कूटेति । १७०१ कूट अप्रदाने । अप्रसादे इत्यन्ये । अप्रसादकृत्वाद्याजः कूटेरप् । १७०२ कुट्ट प्रतापने इत्यन्ये । वञ्चनेति । १७०३ वञ्चु प्रलम्भने । ल्युट् । ऊदिदित्त्वेके । तत्र णिजभावे सर्वत्रेड्विकल्प. । वर्पिता । १७०४ वृष शक्तिबन्धने । तच्च गर्भाधानसामर्थ्यं शक्तिसबन्ध इति केचित् । अस्मात् कर्तरि क्तः । मादयन्ताम् । १७०५ मद तृप्तियोगे । लोट् ॥

इत्यादि वाद्यशतदेवनमध्य एव
लोकः समालपदगारितकृष्णवीर्यः ।

---

१. 'आशाविशङ्कयो.' इति धातुपाठे, २. '१६९८ त्रुट छेदने' नोदाहृतः. ३. 'आप्रदाने' इति धातुपाठे.

कंसस्त्ववेदयमतिर्भयमानितोऽपि
निर्यावनः कुयुधि कुस्मयमान आस्त ॥ ३७ ॥

लोकोऽगारितकृष्णवीर्योऽज्ञातकृष्णवीर्यः सन् वाद्यशतदेवनमध्ये एव वाद्यशतस्य घोषमध्ये एव इत्यादि समालपत् । अवेदयमतिरज्ञमना कंसस्तु भयेन मानितः स्तब्धोऽपि कुयुधि कुत्सितयुद्धे निर्यावनो जुगुप्साहीनः कुस्मयमानः कुत्सितं स्मयमान आस्त॥—देवनेति । १७०६ दिवु परिकूजने । ल्युट् । अगारितेति । १७०७ गॄ विज्ञाने । विज्ञापने च द्रुमे । कर्मणि क्त । वेदयेति । १७०८ विद वेदनाख्याननिवासनेषु । परिवादे चैके । वेदनं ज्ञानम् । 'अनुपसर्गाल्लिम्प–' इति शः । मानितः । १७०९ मान स्तम्भे । कर्तरि क्त । यावनेति । १७१० यु जुगुप्सायाम् । ल्युट् । कुस्मयमान । १७११ कुस्म नाम्नो वा कुत्सितस्मयने । कुत्सितस्मयनार्थो धातुरत्र पठितव्यः । तस्माण्णिचि शानचि कुस्मयमानः । कुस्ममिति नामपदाद्वा तत्करोतीति णिचि तत्सिद्धिरित्यर्थः । कुस्ममिति दृष्टं कुस्मयति (?) कारितमिति चेत् कोर्नित्यसमासत्वात् उपसर्गस्य च वाद्यत्वात् कारितमेव । एषामर्थो धातुखण्डे एव द्रष्टव्यः ॥

संचर्चयन्नपनयानथ बुक्कयिष्णुः
श्वेवोग्रशब्दनपरः कररुद्धकाणः ।
मल्लो जिजम्भिषुरसूदितवीर्यमीशं
मुष्ट्या जजास बहु पाशितवांश्च दोष्णा ॥ ३८ ॥

अथ मल्ल ईशं जिजम्भिषुर्नाशयितुमिच्छुर्मुष्ट्या जजास प्रहतवान् । दोष्णा बहु बहुकृत्वः पाशितवान् बद्धवाश्च । कीदृश । अपनयान् संचर्चयन्नावर्तयन् । श्वा इव बुक्कयिष्णुर्भषणशीलः । असूदितवीर्यमक्षीणवीर्यम् ॥—इत पर विकरणान्तरोक्ता एवोच्यन्ते । सचर्चयन्निति । १७१२ चर्च अध्ययने । अस्माच्छता । लक्षणया आवर्तनार्थता । बुक्कयिष्णु । १७१३ बुक्क भषणे । श्वरवस्तत् । इष्णुच् । शब्दनेति । १७१४ शब्द शब्दक्रियायाम् । ल्युट् । सोपसर्गस्त्वयमाविष्कृताविति द्रुमे । काण । १७१५ कण निमीलने । एकनेत्रनिमीलने चेदम् । अस्मादच् । जिजम्भिषु । १७१६ जभि नाशने । णिजभावे सन्‌ु । असूदितेति । १७१७ सूद क्षरणे । कर्तरि क्त । जजास । १७१८ जसु ताडने । णिजभावे लिट् । पाशितवान् । १७१९ पश बन्धने । पाशे क्तवतुः ॥

द्रागामयन्विचटदस्थिकयाथ मुष्ट्या
प्रास्फोटयत्तमजितोऽपि स घाटिताङ्गम् ।
दिष्ट्यैष हिंसयति दैत्यममुं युधीति
संमोदमर्जयति घोषति नाकिलोके ॥ ३९ ॥

---

१. 'चेतना' इति धातुपाठे. २. 'विवासेषु' इति धातुपाठे. ३. 'ण.' इत्युभयत्र

[illegible] १७२० [illegible] १७२१ [illegible] १७२२ [illegible] १७२३ [illegible] १७२४ [illegible] १७२५ [illegible] (') [illegible] १७२६ [illegible] ॥

आक्रन्दयन्नु निभृतं नृप ललिताशे-
षोऽलंकृतो भूषणा विमोक्षणयार्हिताङ्गो ।
आज्ञापनामिह विभाज्य नृपेण शृध्यो
तौ शर्धनाय समयातयतां नियुक्तम् ॥ ५० ॥

नृपु निभृत आक्रन्दयन्नु सततं [illegible] ततो चाणूर[illegible]णो (') आज्ञापनां विभाज्य दत्त्वा नृपेण शृध्यो । शर्धनाय अन्योन्याभिभवाय निबद्ध[illegible] समयातयतां संस्कृतवन्तौ मल्लिशेष कृतवन्तौ । ललिताशेषाणां [illegible] च । अन्याति-कारणा च सुद्धार्थं त्यागेन अर्हितार्गौ पूजनीयगात्रौ विशेषशोभौ ॥—आक्रन्दयन्निति । १७२७ आङः क्रन्द सातत्ये । आङ्पूर्वः क्रन्दिः सातत्ये णिचं भजते । शता । शतु(न्तु)कयो-राह्वानरोदनयोः सातत्यं चेदम् । ललितेति । १७२८ लस शिल्पयोगे । शिल्पोपयोगे इति केचित् । अस्मात् कर्मणि क्त । उत्तमेति । १७२९ तसि १७३० भूष अलंकारे । तसेर्घञ् । भूषणेति । भूषेर्युट् । विमोक्षणया । १७३१ मोक्ष असने । युच् । अर्हितेति । १७३२ अर्ह पूजायाम् । कर्मणि क्त । आज्ञापनाम् । १७३३ ज्ञा नियोगे । आङ्पूर्व एवायम् । अस्माद्युच् । विभाज्येति । १७३४ भज विश्राणने । दान तत् ल्यप् । शर्धनाय । १७३५ शृधु प्रसहने । अभिभवस्तत् । ल्युट् । समयातयताम् । १७३६ यत निकारोपस्कारयोः । परिभवसंस्कारौ तौ । खेदे च द्रुमे । अस्माल्लङ् ॥

निर्यातितप्रहृतिमीशमतिप्रहृत्य
मल्लोऽथ वासितविचारमचुच्यवत्सः ।

---

१. 'अलंकरणे' इति धातुपाठे. २. अतन्नोय धातु. धातुपाठे नोपलभ्यते

रोपान्ध्यभावितमसृग्भिरकल्पयत्तं
कृष्णोऽपि नाकिजनराकितलाग्यवीर्यः ॥ ४१ ॥

चाणूरमल्लो निर्यातितप्रहृति कृतपतीहारमीरामतितरां प्रहृत्य वासितविचारं छिन्नसंशयं यथा तथा अनुन्यवत् जहास । कृष्णोऽपि रोपान्ध्येन रोपकृतेन मूढत्वेन भावितं मिश्रीकृतं तमसृग्भिरकल्पयत् मिश्रीकृतवान् । नाकिजनेन सुरजनेन राकितमास्वादितं लाग्यमास्वादनीयं वीर्यं यस्य स श्रीकृष्ण ॥—निर्यातितेति । निरस्य धान्यादिप्रतिदाने । अस्मात् कर्मणि क्त । वासितेति । १७३७ वस स्नेहनच्छेदापहरणेषु । 'उपहरणेषु' इति वा पाठ । तस्मात् प्राग्वत् क्त । विचारेति । १७३८ चर संशयने । असंशये न द्रुमे । घञ । अनुन्यवत् । १७३९ च्यु सहने । हसने इति केचित् । च्युन इत्यन्ये । च्यावयतेर्लुङि चङ् । भावितम् । १७४० भुवोऽवकल्कने । अस्यावकल्कने णिच् स्यात् । तत्र मिश्रीकरणम् । अन्ये तु चिन्तने विपाचनेऽवकल्कने चेत्याहु । विपाचनम् । विपक्वीकरणम् । अस्मात् कर्मणि क्त । अकल्पयत् । १७४१ कृपेश्च । मिश्रीकरणे णिच् स्यात् । अस्माल्लङ् । राकितेति । लाग्येति । १७४२ रक १७४३ लग आस्वादने । आद्योऽपि गान्त इत्येके । रक लघ इत्यन्ये । राके. कर्मणि क्त । लागेर्ण्यत् ॥

शौर्याञ्चितेन धृतलिङ्गितचेलकेन
समोदितो हलधरोऽपि च मुष्टिकेन ।
मुष्ट्या तुदन्मुहुरतित्रसदाशु दोर्भ्या-
मुध्रासयज्जननुतस्तममोचयच्च ॥ ४२ ॥

हलधरोऽपि च मुष्टिकेन समोदित समर्गं प्राप्तो मुहुर्मुष्ट्या तुदन् दोर्भ्यामाशु अतित्रसत् गृहीतवान् वारितवान् वा अमोचयच्च । कीदृशेन मुष्टिकेन । शौर्येणाञ्चितेनान्येभ्योऽधिकेन । धृत लिङ्गित मिश्रीकृत चेल येन तेन । उध्रासयद्भिरुञ्छवृत्तिभिर्जनैर्नुत ॥—अञ्चितेनेति । १७४४ अन्चु विशेषणे । व्यावर्तनं तत् । कर्मणि क्त । लिङ्गितेति । १७४५ लिगि चित्रीकरणे । प्राग्वत् क्त. । समोदित । १७४६ मुद संसर्गे । कर्तरि क्त । अतित्रसत् । १७४७ त्रस धारणे । तत्र ग्रहण वारण वा । लुङि चङ् । उध्रासयदिति । १७४८ उध्रस उञ्छे । उकार इदित्येके । उध्रसे. शता । अमोचयत् । १७४९ मुच प्रमोचने । लङ् ॥

दोर्भ्यां भ्रासयता प्रपोपितरुषा निर्दालनोद्योगिना
तेषां विक्रमणैरपाटि पटिमा शिक्षाप्यपोटि स्फुटम् ।

१.'स्नेह' इति धातुपाठे. २. 'संशये' इति धातुपाठे

संनाडयन्त्य इति पूरितरोजशङ्का
नार्यो हरेः समरकेलिमसिष्वदन्त ॥ ४७ ॥

दुरहं वक्तुं दुष्कर वीर्यमभिरंह्य। आभामल्वद्भुतानङ्गशोभा मंह्य। मौग्ध्यं युद्धेऽपि मनोहरत्व प्रलण्डय च। निर्भयत्वं अतिक्रूरमल्लगणावृतत्वेऽपि भयराहित्यम् तोडय। चतुर्षु कथयतीत्यर्थ। हरेः हरिसवन्धं इति सनाडयन्त्य. कथयन्त्य· पूरितरोजशङ्का पूरितहरिहिंसाशङ्काः च सत्य· समरकेलिमनायासयुद्धमसिष्वदन्त आस्वादितवत्य. ॥— दुरहमिति। अहे खल्। अभिरह्य। मंह्य। प्रलण्डय। तोडय। रह्यादिचतुर्णां प्राग्वल्लोट्। सनाडयन्त्य·। नाडे शतरि ङीप्। एते भापार्था. समुदिता एकोनपञ्चाशत् ॥ —पूरितेति। १८०३ पूरी आप्यायने। ईदित्त्वेन निष्ठायामनिट्त्वस्याणिच्येव सभवाण्णिज्विकल्प.। अस्मात् कर्मणि क्त। रोजेति। १८०४ रुज हिंसायाम्। घञ्। असिष्विदन्त। १८०५ ष्वद आस्वादने। सवरणे इत्येके। स्वादे इत्यन्ये। स्वदेश्चङ्। आस्वदीया गता ॥

कृष्णोऽथ वाहुयुगलैर्वहु योजयन्तं
दोष्णा प्रपर्च्य रिपुमार्चत मुष्टिघातैः।
तच्चासहन्तममुमैरदलायिताय:
स्थैर्यं सुदूरमपवृक्तवृतिप्रभावः ॥ ४८ ॥

अथ कृष्णोऽपि वाहुयुगलैर्वहु अधिकं योजयन्तं वध्नन्तं रिपुं दोष्णा प्रपर्च्य बद्ध्वा मुष्टिघातैरार्चतोपचार कृतवान्। समरेस्य स्वौचितत्वात् प्रहार एवोपचारः। तत्प्रहरणमसहन्तममुं सुदूरमैरत् क्षिप्तवान् च। अलायितम् अविलापितमतिकठिनमय इव स्थैर्यं यस्य तम्। अपवृक्तवृतिरवर्जितावृतिस्त्यक्तावरण प्रकाशित. प्रभावो येन स·॥—आ धृषाद्वा। इतः पर यु(यु)जादीना वृपिपर्यन्ताना वा णिच् स्यात्। योजयन्तमिति। १८०६ युज १८०७ पृच सयमने। आद्यो योगे च द्रुमे। अन्त्य. सपर्चने च। योजेशता। प्रपर्च्य पचेर्ल्यप्। आर्चत। १८०८ अर्च पूजायाम्। अस्माण्णिचि तङेत्येके। तेन तङि लङ्। असहन्तम्। १८०९ षह मर्पणे। अणिचि शपि शता। ऐरत्। १८१० ईर क्षेपे। गतौ च द्रुमे। शपि लङ्। अलायितेति। १८११ ली द्रवीकरणे। णिचि कर्मणि क्त। अपवृक्तेति। १८१२ वृजी वर्जने। वृजे कर्मणि क्त.। वृतीति। १८१३ वृञ् आवरणे। क्तिन् ॥

अजरद्रूपवद्विरिक्तपीडः पुनरभ्येत्य विशिष्टचित्तताापि।
प्रजहार हरिं रणेष्वतर्पन्सुदृढं छर्दितमन्युरप्रदर्भन् ॥ ४९ ॥

भगवना दूरे प्रक्षिप्त स चाणूरो रणेषु अतर्पन् तृप्तिहीन छर्दितमन्यु· दीप्तकोपः। अप्रदर्भन् भीतिहीनः। अजरद्रूपवत् यौवनयुक्तो रूप इव निरिक्तपीडो गतपीडः सन्।

[illegible] । १८२० [illegible] । [illegible] ॥

[illegible]

[illegible] भूमावनौरनमुम ।

[illegible] शुन्धित-

[illegible] [illegible] नी शुष्किम ॥ ५० ॥

[illegible] अनु गौना प्रथन् [illegible] । [illegible] [illegible] । शुनिरा [illegible] सन् [illegible] पर्द [illegible] निज [illegible] शुष्पा [illegible] ॥—[illegible] । १८२३ श्रथ मोक्षणे । [illegible] च [illegible] । [illegible] । [illegible] । १८२४ मी गतौ । [illegible] । प्रथन् । १८२५ ग्रथ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] सरितेत केचिदाहुः । [illegible] । [illegible] । १८२६ शीक आमर्षणे । १८२७ चीक च । आपः [illegible] । [illegible] [illegible] । अचीकन् । चीके [illegible] । अर्द । १८२८ अर्द हिंसा- याम् । [illegible] । [illegible] । [illegible] । १८२९ हिसि हिंसायाम् । [illegible] युजा- दिकं चिन्त्यम् । [illegible] । [illegible] । १८३१ ओङ्‌ः पद पदार्थे । पदार्थो गति । [illegible] । [illegible] भेदः । शुन्धितः । १८३२ शुन्ध शौचकर्मणि । कर्माविवक्षया कर्तरि [illegible] । अच्छदन् । १८३३ छद अपवारणे । [illegible] । [illegible] । [illegible] । १८३४ जुष परितर्कणे । ऊहो हिंसा वा तत् । परितर्पणे इत्येके । [illegible] । [illegible] ॥

कूटाग्रेषु हतेषु धावितमतिष्वन्येषु धावत्सु च
स्वैरं तत्र जनान्प्रथयन्विगलितग्रन्थान्कचान्ग्रन्थयन् ।
आपन्खेदमरि तनज्जनहितं चिक्रीड गोपैर्हरि-
स्तूर्योत्थो वितनन्ध्वनिर्दिवमगाहूतो यथा वादितः ॥ ५१ ॥

---

१. अत्र '१८२२ दम सदर्मे' इत्यय धातुर्नोदाहृतः. २. अत्र '१८३० अर्ह पूजा- याम्' नोदाहृतः.

आसूत्रयत्स हि तथाङ्गमसिप्रचारै-
र्मोमुत्रितारिरतिरूक्षणया रणेषु।
दुष्पारदुश्चरिततीरणकृद्यथेशो
नो चक्षमे पुटयितुं तमकन्त्रितोष्मा॥ ५९॥

ईशः पुटयितुं संसर्ग प्राप्तुं स्प्रष्टुं यथा नो नहि चक्षमे शक्तोऽभूत्, स तथा असिप्रचारैः खड्गभ्रमणैरङ्गमासूत्रयत् वेष्टितवान्। कीदृगीशः। दुष्पारदुश्चरिततीरणकृदपारदुरिताब्धिपारकः। अकन्त्रितोष्मा अकन्त्रितोऽशिथिलः पूर्ण ऊष्मा यस्य सः। कीदृशः कंसः। अतिरूक्षणया अतिक्रूरत्वेन मोमूत्रितारिः पुनः पुनः भृशं वा भीपितशत्रुवर्गः॥—आसूत्रयदिति। १९०९ सूत्र वेष्टने। लङ्। मोमूत्रितेति। १९१० मूत्र प्रस्रवणे। अस्मात् 'सूचिसूत्रि' इति यङन्तात् कर्मणि क्तः। रूक्षणया। १९११ रूक्ष पारुष्ये। युच्। निष्पारेति। १९१२ पार १९१३ तीर कर्मसमाप्तौ। पारेर्घञ्। तीरणेति। तीरेर्ल्युट्। पुटयितुम्। १९१४ पुट संसर्गे। तुमुन्। अकन्त्रितेति। १९१६ कन्त्र शैथिल्ये। कर्तरि क्तः॥

त्वां खञ्जयामि खलयन्त्वमुना जना मां
त्वं विष्टपं गरुडयन्हरिरेव चेत्किम्।
लोकोऽद्य घातयतु कृष्णमिति प्रलापी
तं संपतन्नपि न खड्गयितुं स लेभे॥ ६०॥

अहं त्वां खञ्जयामि खञ्जं करोमि। जना अमुना मां खलयन्तु खलमाचक्षताम्। त्वं विष्टपं सर्वलोकं गरुडयन् गरुडेनातिक्रामन् साक्षात् श्रीहरिरेवासि चेत्, मम तेन किम्। न शङ्कालेशोऽपि। लोकोऽद्य कृष्णं घातयतु कृष्णस्य वधं कथयतु। इति प्रलापी संपतन् स कंसः तं श्रीकृष्णं खड्गयितुं खड्गेन छेत्तुमपि न लेभे। उपायं न लब्धवान्॥—खञ्जयामीति। 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च'। एतदेव विवृणोति। 'तत्करोति तदाचष्टे'। खञ्जयामि। करोत्यर्थे णिचि लट्। खलयन्तु। आख्यानार्थे णिचि लोट्। गरुडयन्निति। 'तेनातिक्रामति'। अस्मिन्नर्थे णिचि शता। 'धातुरूपं च'। कृदन्ताण्णिचि धातुरूपं भजन्ते। अनेन 'आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे' इति णिच्। 'कृल्लुक्प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकम्' इत्येतदुक्तम्। तेन कृष्णस्य कर्मत्वम्, वधभावनिवृत्त्या हन्तेर्णिजन्तत्वं च। तस्माल्लोट्। घातयतु। खड्गयितुमिति। 'कर्तृकरणाद्धात्वर्थे'। कर्तृयानि करणानि परश्वधादीनि तेभ्यस्तद्धात्वर्थे णिच् स्यात्। इति खड्गशब्दाण्णिचि तुमुन्॥

लोके वञ्चयतीह चित्रितमहामञ्चे स्वयं चित्रय-
न्दोष्णा खड्गमुदस्य तस्य वटयन्हस्तादगृह्णादमुम्।

१. 'निष्पार' इति पाठः. २. '१९१५ घट्ट दर्शने' इत्येके. नायमुदाहृतः.

[illegible] ॥ ६१ ॥

[illegible] । १९१७ [illegible] । १९१८ [illegible] । १९१९ [illegible] । १९२० घट्ट [illegible] । १९२१ लज्ज [illegible] । १९२२ मिश्र [illegible] । १९२३ सङ्ग्राम युद्धे । [illegible] । १९२४ स्तोम [illegible]याम् । शतृ ॥

यो [illegible] एव वीर्यगतकृत्तस्मिन्पतत्यन्धय-
न्निपष्टाङ्क. स ममार दण्डितखलस्तोमस्य पादाङ्कितः ।
कृष्णोऽप्यश्रुजलाङ्किते[illegible] पुष्पोत्करं
देवौघे हतदु.खने रसयति व्याकर्षदेनं क्षितौ ॥ ६२ ॥

योऽच्छिद्रदित एवाविद्धकर्ण एव तस्मात् पूर्वमेव पूतनावधादिवीर्यैरातकृत् हि । तस्मिन् पतति विद्राणोऽन्धयन् मोहं प्राप्त स कंसो ममार । दण्डितखलस्य पीडितदुष्टजनस्य श्रीकृष्णस्य पादे अङ्कितो मुदित. । तदा च कृष्णोऽपि देवौघे अश्रुजलेन अङ्किते चिह्निते पुष्पोत्करमामुच्य अतिसुखयति भृश सुखमनुभवति हतदुःखने हतदु खानुभवे रसयति भगवद्व्यापारमास्वादयति सति च । एनं कंस क्षितौ व्याकर्षत् । कसद्विष्टाना निःशमकाना यदूना पीडानिवृत्त्यर्थमेतत् ॥—अच्छिदितेति । १९२५ छिद्र कर्णभेदने । कर्णेति पृथग्धातुरित्येके । कर्मणि क्त. । अन्धयन् । १९२६ अन्ध दृष्टयुपघाते । शता । दण्डितेति । १९२७ दण्ड दण्डनिपातने । कर्मणि क्त । अङ्कित इति । अङ्कितेति । १९२८ अङ्क पदे लक्षणे च । १९२९ अङ्ग च । द्वयो. कर्मणि क्त । अतिसुखयति । १९३० सुख १९३१ दुःख तत्क्रियायाम् । तत्क्रिया तदनुभवः । सुखेः शता । दु.खनेति । दु.खेर्ल्युट् । रसयति । १९३२ रस आस्वादनस्नेहनयो. । शता ॥

नित्यं व्ययापितमलो हृदि रूपयंस्तं
प्रच्छेदितप्रकृतिरच्छदितस्वरूपम् ।

---

१. 'चल्क' इति धातुपाठे.

आरूढो गरुडं भुजान्ततरलश्रीवन्यमालावलिः
क्ष्मामान्दोलितचामरान्तरगतः प्रोद्गीयमानोऽमरैः।
चञ्चन्मीनसुवर्णकुण्डलधरो धाराधरश्यामलः
काले मे चरमे ममाक्षिपदवीमायातु नारायणः॥ ७१॥

इति धातुकाव्यं समाप्तम्।

